Mark Poster

ELEŞTİREL AİLE KURAMI

İngilizce'den çeviren: Hüseyin Tapınç

AYRINTI

özelkitapgrubu

June için

özelkitapgrubu

AYRINTI: 17
İnceleme dizisi: 8

ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster

İngilizce'den çeviren
Hüseyin Tapınç

Redaksiyon
Akile Gürsoy Tezcan

Kitabın özgün adı
Critical Theory of The Family

Bu kitap The Seabury Press/Continuum'un
(New York) 1980 basımından çevrilmiştir.

Kapak illüstrasyonu
Magritte/Les Amants 1928

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Ofset baskıya hazırlık
Renk Yapımevi, Başmusahip Sk.3/3
Cağaloğlu/İstanbul Tel: 526 91 69

Baskı
Kıral Matbaası 527 39 69

Birinci basım
Ekim 1989

AYRINTI
Yayınevi
Başmusahip Sk.3/4 Cağaloğlu/İstanbul Tel: 511 70 09

özelkitapgrubu

Mark Poster

ELEŞTİREL AİLE KURAMI

Önsöz
Akile Gürsoy Tezcan

AYRINTI

özelkitapgrubu

İNCELEME DİZİSİ

ŞENLİKLİ TOPLUM
Ivan Illich
(2. basım)
• • •
YEŞİL POLİTİKA
Jonathan Porritt
(2. basım)
• • •
Marks, Freud ve
GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ
Bruce Brown
(2. basım)
• • •
KADINLIK ARZULARI
"Günümüzde Kadın Cinselliği"
Rosalind Coward
(2. basım)
• • •
NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL?
NE İÇİN SANAYİ?
Rudolf Bahro
• • •
ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET
Der.: David Riches
• • •
ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster
• • •
İKİBİN'E DOĞRU
Raymond Williams

özelkitapgrubu

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ/Akile Gürsoy Tezcan 7

ÖNSÖZ 24

I. FREUD'UN AİLE KAVRAMI 35

II. EROS'UN RADİKALLEŞTİRİLMESİ 75

III. EGO PSİKOLOJİSİ, MODERNLEŞME VE AİLE 98

IV. AİLENİN DİLİ 119

V. AİLE TERAPİSİ VE İLETİŞİM KURAMI 143

VI. ELEŞTİREL BİR AİLE KURAMININ ÖĞELERİ 172

VII. AİLE YAPISI MODELLERİ 196

özelkitapgrubu

ELEŞTİREL AİLE KURAMI

Her çağın kendisine özgü bir sorunsalı, düşünce alanında sorunlaştırılan temel bazı konuları var. Sözgelişi, Fransa ihtilali sırasında,kralların kutsal yönetme hakkının sorgulanması, Amerikan iç savaşı sırasında insan hakları ve kölelik gibi kavramların üzerinde durulması gibi. Belki de son 20-30 yıl içinde Batı toplumlarında düşünce platformunda çeşitli şekillerde gündemde olan ana konuların başında çeşitli yönleriyle "kadın sorunu" ile birlikte "aile" kavramı ve ailenin geçirdiği değişimler geliyor ve ailenin geleceğinin ne olacağı sorusu yer alıyor. Hatta, içinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısının "kadın hakları" çağı olarak nitelendirilmesi oldukça yaygın bir görüş (Velidedeoğlu, 1989). "Aile" olgusunun da bu boyutlarda öne çıkmasının gerekçeleri arasında, endüstrileşmiş Batı toplumlarında su üzerine çıkan "aile" kurumunun çok yönlü krizi ve geçirilen çalkantıların yanı sıra, sosyal bilimlerde aile ve insan ilişkileri konusundaki teorilerin oluşturduğu birikimle birlikte, aile kavramının hâlâ elle tutulur, anlaşılır bir düzeyde olmaktan uzak kalması yol açıyor diyebiliriz. Belki de Breines'in dediği gibi, hangi sosyal kurum değişmekte ve tehlikede ise sosyal bilimcilerin dikkatini üzerinde daha fazla topluyor (Breines, 1978: 943).

Diğer açılardan farkları ne olursa olsun, gerek neoklasik ekonomik teorinin gerekse Marksist teorinin hane halkını, aile birimini temel bir sosyal ünite ve üyelerinin çıkarları açısından homojen, "yekvücut" bir birim olarak kavramlaştırdıkları görülüyor.

özelkitapgrubu

(Folbre, 1988: 249; Lewis: 1981. 56; Ferber ve Teiman, 1981). Böylece çağımızda, ekonominin temel paradigmalarını oluşturan (ve diğer sosyal bilim dallarına da izini bırakmış olan) her iki teorik görüş de ailenin iç yapısına, işleyişine ve içindeki çelişki ve çatışmalara yeterince ışık tutabilmekten uzak kalmışlar. Oysa, Foucoult'nun da dediği gibi, teorilerin sessiz kaldığı alanlar, açıkça ortaya attıkları iddialardan daha anlamlı.

Aile teorilerinin temelde aileyi açıklamakta yetersiz kaldıklarından hareketle yola çıkan Poster, bu boşluğu doldurmak amacıyla önerdiği aile teorisi modeline iki tema etrafında farklı bir yaklaşım getiriyor: Aile teorilerinin ancak ailenin iç psikolojik mekanizmasıyla açıklanabileceğini öne sürüyor ve temel aile modeli olarak algılanan modern burjuva ailesinin, aslında zaman ve mekân içinde çok sınırlı bir yer işgal ettiğini ve aile incelemeleri için temel bir model olarak algılanmaması gerektiğini savunuyor.

Özellikle yakın çağ tarih ve düşüncesi üzerinde yoğunlaşan Mark Poster'ın 1971 yılında **The Utopian Thought of Restif** (Restif'te Utopik Düşünce), 1975'te **Existential Marxism in Postwar France** (Savaş Sonrası Fransa'da Egzistansiyel Marksizm), 1979'da **Sartre's Marxsizm** (Sartre'in Marksizmi), 1984'te ise **Foucoult, Marxisme and History** (Foucoult, Marksizm ve Tarih) adlı kitapları yayımlanmış. İlk defa 1978'de New York'ta yayımlanan "Eleştirel Aile Kuramı" kitabının en önemli katkısı varsayımlarını,aileyi ele alan bir dizi teoriyi çok açık bir anlatımla, ortaya koyması açısından değerlendirilmiş (Breines 1978: 942).

Kitabın ilk bölümünde Poster, aile kurumuna değinmiş bellibaşlı teorisyenleri ele alıp, yetersiz kaldıkları alanlara dikkati çekiyor. En başta Freud'a, burjuva ailesinin özelliklerini, Oedipus kompleksini insanoğluna özgü doğal, evrensel nitelikler olarak kabul ettiği ve böylece etnosantrik bir yaklaşımla aile tarihine ve ailenin yer ve zaman içindeki çeşitliliklerine yeterince ışık tutamadığı için yükleniyor. Marx ve Engels'in eksikliklerini, kapsamak istedikleri açıklayıcı alana kıyasla, ellerindeki tarihi veri yetersizliklerinden ötürü daha mazur görmekte; ancak onlar da aileyi ve psişik yapısını tümüyle üretim ilişkilerine bağımlı bir üst yapı durumuna indirgemişler ve kendi başına bir kurum olarak açıklayamamışlardır. Tarih ise farklı bir yönde gelişmiştir. Freud ve Marx'ın sentezini amaçlayan Reich ise, cinselliğe aşırı ve soyutlanmış bir önem atfederek yine aile kurumunu açıklamada başarısız kalmıştır. Av-

özelkitapgrubu

rupa'da faşizmin gelişmesi, bunu açıklayacak sosyal bilimsel bir teoriyi gereksindirmiştir. Genelde Frankfurt Okulu (Horkheimer, Fromm, Marcuse), aileyi kavramlaştıramamışlar, Poster'ın seçilmiş örnekler vererek belirttiği üzere, incelemeleri sürecinde tutarsız konumlarda ve önerilerde bulunmuşlardır.

Ego-psikologlarını temsilen Erikson'ı ele alan Poster, yer yer tüm açıklayıcı gücüne ve zenginliğine rağmen Erikson'ı günümüz ortasınıf Amerikalı bağlamında tutucu ve sonuçta aileyi açıklamada yetersiz bulur. Parsons ise daha ileri gitmiştir: Endüstri toplumu, modern çekirdek ailesi modelini kuramıyla yüceltmekte ve dünyada diğer aile biçimlerini anlayıp açıklamak bir yana, bunların varlığını bile reddetmektedir.

Bundan sonra Poster, dilbilimci kuramlar aracılığıyla ailenin nasıl incelendiğine yönelir. Lacan'ın karmaşık ve çözümlenmesi güç metinleri üzerinde durur. Lacan, dil sistemini bilinçaltı kavramına benzer bir şekilde çocuğun gelişiminde ve toplumsal yapıda belirleyici bir unsur olarak algılamıştır. Ancak Lacan, evrensel yasaları açıklama çabasında aile çeşitliliklerini gözden kaçırmaktadır. Ayrıca Freud gibi kuramı, erkeksi önyargılara dayanmaktadır. Bu paralelde yazan Ortigues, Afrika'da Oedipus kompleksinin bulunup bulunmadığı sorununu tartışmış, ancak kavramları etnosantrik bir çerçeveden çıkamamıştır. Yazarların tümü, aile kurumunu tarih içindeki değişimleriyle göreceli olarak açıklayabilmekten uzaktır.

Aile kurumuyla ilgilenen diğer bir grup kuramcı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra grup terapisinden farklı olarak, hızla gelişen aile terapisi üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu gelişmeler, iletişim teknolojisindeki çarpıcı ilerlemelere paralel olarak psikolojide gelişen iletişim kuramlarına dayanıyordu. Böylece, Freudcu önyargıları yadsıyan antropolog Bateson, akıl hastalığı ve davranış bozukluğu çözümlemelerinde aile terapisi için sistem kuramından, sibernetikten, enformasyon kuramından, çevrebiliminden ve iletişim kuramından yararlandı. Bireyin niyetleri ve davranış bozukluğunun ötesinde ilişkiler sisteminin önemi vurgulandı. Çok tartışmalı bir kavram olan "şizofreni", tüm ailede mevcut bir iletişim hastalığı olarak ele alındı. Radikal bir bakış açısıyla akıl hastalığı kavramlarını ve tıbbi kuruluşları acımasızca eleştiren Laing, şizofreniyi aslında hastalıklı ilişkilere dayalı, insanları metalaştıran, şeyleştiren çılgın bir dünyadan kaçış olarak yorumlar. Laing, "hasta-

özelkitapgrubu

'ların ailelerinin de iletişim örüntüleri ve yaşam koşulları açısından incelenmelerini şart koşar. "Çifte-kıskaç" denilen "çıldırtan" iletişim aksaklıklarına değinir. Haklı oldukları pek çok alana ve örnek olay katkılarına rağmen, aile terapistleri ve iletişimciler genel bir aile teorisi oluşturmakta, çalıştıkları bölgelerin üstesinden gelmekte başarısız olmuşlardır. Laing'de olduğu gibi, çoğunlukla aileyi (özellikle anneyi) "suçlu" görerek, çocuk bakımında anne sorumluluğuna aşırı yüklenen burjuva koşullarının özgüllüğünü gözden kaçırmışlardır.

Psikolojiye ağırlık vererek, sosyal bilimlerin son yüzyıl içindeki gelişmelerinde "aile" olgusunu kavramlaştırmada, kuramsal bir çerçeve içinde ele almadaki katkı ve yetersizlikleri, gizli ve açık varsayımları kuramların etkilendiği tarihi ve sosyal koşulları, kuramcıların hangi ön çalışmalardan yararlanıp, hangilerine ne açılardan karşı çıktıklarını, Poster kapsamlı bir tartışma içinde sunmaktadır.

Poster'a göre, aile üzerinde geliştirilen teoriler şu konulara açıklık getirebilmeli: Modern aile ne zaman ortaya çıktı ve modern ailenin tarih içinde önemi nedir? Modern aileden önce toplumda ne tür aile yapıları yaygındı? Bu sorulara cevap ararken, Poster'a göre yukarıda değindiğimiz gibi üzerinde durulması gereken temel konu ailenin iç psikolojik yapısı.

Poster, Avrupa tarihi içinde demografik verileri inceleyen ve son dört yüzyıl içinde aile bireylerinin sayısında değişme olmadığını bulan ve böylece geniş aileden çekirdek aileye doğrusal bir geçiş olduğu varsayımını sorgulayan Cambridge demograflarından Laslett'e eleştiri getiriyor. Statik bir incelemeye bağımlı kalıp ailenin yaşam döngüsünü göz önüne almadığı, köylü ve aristokrat aileler gibi çeşitliliklerin ayrımını yapmayıp sayıları genelleştirdiği gibi noktaların yanı sıra, Poster'a göre en önemli eleştiri, Laslett ve birçok aile tarihçisinin, ailenin kan bağı ve hane halkı sayısı ile tanımlanabileceğini varsaymaları. Oysa, kantitatif demografik incelemeler gerekli olmakla birlikte, modern çağa geçiş ile birlikte ortaya çıkan çekirdek aile aslında tutum ve davranışları, iç psişik yapısıyla açıklanabilecek bir kurum.

Philippe Ariès'in klasik incelemesi **Yüzyıllar Boyunca Çocukluk** da (1965), modern ailenin çocuğa tutumunun farklı olduğunu ortaya koyuyor. Ariès de aile tarihinin sadece hane sayısı gibi verilerle değil, aile içi ilişkilerin duygusal kalitesi ve şekli ile de

özelkitapgrubu

ilgilenilmesi gerektiğini savunuyor. Belki de aile mahremiyeti, ilişkilerdeki yakınlık türleri ve derecelerinin aile yapısındaki değişimlerin insanların psişik ve duygusal yapılarında değişmelere yol açtığını söylüyor. **Modern Ailenin Oluşumu** kitabında da Edward Shorter, burjuva ailesinin toplumdan soyutlanmış, özel bir alanı oluşturduğunu; kapitalist ekonomi bireyleri toplumsal kısıtlamadan kurtardığı vakit kapitalist pazarın, köyün ve diğer kurumların birey üzerindeki kolektif otoritesini azalttığını iddia ediyor. Modern çekirdek aile, romantik sevgi, yoğun anne bakımı, özel aile hayatı ve ailenin toplumdan soyutlanmışlığıyla belirleniyor. Shorter'a göre, bütün bunlar, bir kez kapitalizm bireyleri özgür bırakınca ortaya çıkan doğal güdüler. Ancak Poster, Shorter'da hatalı yaklaşım ve genellemeler saptıyor. Söz gelişi, Shorter'ın bahsettiği 19. yüzyıl cinsel devrimini sorguluyor.

Avrupa toplumunu tarihsel bir boyut içinde temel alarak yaptığı incelemede ve mevcut aile teorilerine yönelttiği eleştirilerin birikimiyle, Poster, Avrupa için dört ayrı aile modelinden söz ediyor. Bunlar, a) 19. yüzyılın ortasındaki burjuva ailesi, b) 16. ve 17. yüzyıllardaki aristokrat aileler, c) 16. ve 17. yüzyıllardaki köylü aileler ve d) Endüstrileşmenin ilk dönemlerindeki işçi sınıfı aileleri. Poster, bu dört tip aileyi, aralarındaki farklılıkları ortaya koymaları ve böylece bugünkü modern ailenin özgüllüğünü anlamamızda en iyi yardımcı olmaları gerekçesiyle ele alıyor. Poster, dünyadaki çok çeşitli aile örnekleri arasından bu seçimi yapmasını Avrupa tarihi konusundaki bilgi birikimine dayandırdığını vurguluyor. Aslında bu dört tip aile yerine dünyada ve tarih içinde başka tür ailelerin de ele alınabileceğini belirtiyor ve zaten bu dört aile tipiyle dikkati çekmek istediği noktaları yeterince vurgulamış olduğunu öne sürüyor. Poster, değişik aile tiplerinin iç psikolojik dinamizmleri bakımından homojen yapılar olmadıklarını ve ayrıca burjuva ailesi olarak ortaya çıkan belli bir tip ailenin yegâne aile tipi olmadığını ortaya koyuyor ve böylece, Batı için modern ailenin geleceği nedir sorusunu somut bir çerçeve içinde gündeme getirmiş oluyor.

20. yüzyılda gelişmiş kapitalist toplumların en yaygın biçimi olan çekirdek (burjuva) ailesi, Freud'un incelemeleri ile duygusal yapısını en açık biçimde tanımış olduğumuz aile tipi. Burjuva ailesi, tanım gereği, kentte yerleşmiş olup ortaçağların sonunda ortaya çıkmış ve 1750'lerden günümüze değin süregelmiş. Günlük hayatta

özelkitapgrubu

aile içi ilişkiler belirgin bir duygusal yoğunluk ve iç ilişkilerinde mahremiyet sergilemekte. Poster, bu ailelerdeki, eş seçiminden cinselliğin yaşanmasına kadar çeşitli ayrıntılarıyla özelliklerini, burjuvazinin kapital birikimini gözetmesi ve daha sonraları zamanla masa başı ücretli işçi olması gibi tarih içindeki değişimlerini ele alarak inceliyor. Poster'a göre, burjuva ailesi, işçi sınıfını ve aristokrasiyi cinsel ahlak bakımından yetersiz bulup, kendisini tanımlarken, nefsinden feragat etme ve iffetli olma özelliklerini ön plana çıkartıyor.

Burjuva ailesinde, dünyada eşine rastlanmayan bir ölçüde çocuklar, anne/babalarıyla sınırlandırılıp onların otoritesi ve aynı zamanda eşi görülmemiş oranda sevecen ve ilgili bakımlarıyla kısıtlandırıldılar. Anne/babalarıyla özdeşleşip, cinsiyet kimliklerini oluşturdular, onların değer ve kaygılarını içselleştirdiler. Freud ve diğer birçok psikoloğun belirttiğinin aksine, insan akıl sağlığını ve davranışını etkileyen pek çok nevroz ve özellik, Poster'a göre sadece burjuva ailesinin kendine özgü şartlarının oluşturduğu ortamın ürünleri.

Poster'm ele aldığı diğer üç model aile tipi, burjuva ailesinden çok farklı özellikler sergiliyor. Aristokratik ailelerde cinsellik o denli kısıtlanmıyor; çocuk büyürken bedensel hazları ile anne/baba sevgisi arasında bir ikilem yaşamıyor. Tuvalet eğitimi de daha gevşek. Cinsellikle uğraşmak yerine, aristokrat ailede temel sorun, sosyal hiyerarşinin kabul edilmesi ve uygulanması. Soyluluğun devamı en can alıcı konu. Ayrıca, aristokrat hane 200 kişiye varabilen, akraba olan ve olmayan çeşitli kimselerden oluşuyor.

Aynı dönemin köylü aileleri de, burjuva ailesinden farklı olarak, çocuklara yoğun bir sevgi ve kısıtlama ikilemi getirmiyor. Zaten günlük kırsal yaşam koşulları, kadınların çocuklara ayırabileceği zamanı kısıtlıyor. Çocuk bakmamn ne romantik ne de kutsal bir yönü kalıyor. Yüksek bebek ve çocuk ölüm oranları da anne/babanın çocuklara Karşı tutumlarını etkiliyor, aşırı duygusal bağlanmaları engelliyor. Köy topluluğu ve geleneklerin etkisi, gerek çocuğun yetiştirilmesinde gerekse toplumda yer edinmesinde, karı-koca ailesinin etkisinden çok daha güçlü.

Endüstrileşmenin ilk dönemi Avrupa işçi sınıfı aileleri, yine kendi başlarına özel bir model oluşturuyor. Bir bunalım ve geçiş döneminin ürünü olan bu tip aileler, endüstri kentlerinde yaşam koşullarının ağırlığı altında eziliyor. Genellikle tüm ailenin çalışması ge-

özelkitapgrubu

rekiyor. Ayrıca, evlerin kiralarını ödeyebilmek için tek odalı konutlara bile yabancı kiracılar almak gerekiyor. Çocuklar dört duvar arasında değil, genelde sokakta büyüyor. Şefkatli, sevecen ve o denli de baskıcı anne/babanın yerine, kapitalist dünyanın kayıtsız ve haşin yüzüyle karşı karşıya yetişiyor. Sokak ve mahallede oturanların değerleri, çocuğun yetişmesinde etkili oluyor. İşçi sınıfının refah düzeyi arttıkça, önde gelen işçi sınıfı ailelerinde kadınlar çalışmayı bırakıp eve kapanarak, giderek burjuva aile modelini benimsiyorlar. Diğer aile modellerine kıyasla, yoğun içselleştirmelerin yer aldığı burjuva ailesinde daha güçlü egolar oluşuyor. Poster, burjuvazinin egemenliğinin bir anlamda bu olguya dayanıp dayanmadığını sorguluyor.

Poster'ın bu dört aile tipini, tarihi kayıtların ve sosyal bilim verilerinin mümkün kıldığı oranda sergilemekten amacı, dünyada tek, doğal bir aile tipi olmadığını tartışmak ve kanıtlamak. Böylece, "aile" nedir sorusunu etnosantrik değerlendirmelerden uzaklaştırmayı umuyor.

"Eleştirel Aile Kuramı", başlıca üç açıdan eleştiri almış durumda (Breines, 1978: 943-4). Her şeyden önce, aile teorisine yakın ilgi duyan başlıca araştırmacı ve teorisyenler "feministler" olduğu halde, Poster, kitabında onların katkısına ve görüşlerine açıkça yer vermemiş. Oysa, aile içinde cinsiyet farklılıklarına dayanan rol ayrımlarının çocuk ve ebeveyn üzerindeki kadın-erkek ayrımına dayalı duygu bağlamı ve çocuğun psikolojik gelişimi bakımından önemi çok büyük. Daha da önemlisi, Poster'ın feminist sezgi ve gözlemlerden, bunlara hiç atıfta bulunmadan yararlanıp kullandığı görüşü hâkim. Bu da, Poster'ın katkısının gücünü azaltıyor, çünkü erkek ve kadınlar arasındaki farklı güç dengesi, kız ve erkek çocukların yetiştirilme ve sosyalleşmeleri, cinsiyete dayalı rol ayrımı gibi cinsiyet farkına dayanan sorunlar üzerine yapılmış çalışmalar, aileyi anlamamız için temelden konulara farklı bir görüş getiren incelemeler olmuş. Bu, sadece Poster'ın ana temalarından olan ebeveyn ve çocuklar arasındaki sevgi ve otoriteyi anlamak açısından değil; aile yapısı, aile büyüklüğü, kadınların iş gücüne katılması ve aile içi şiddet olaylarını anlamak bakımından da önemli.

Poster'a yöneltilen ikinci nokta, eleştirdiği tüm teorisyenleri yeterli bir aile modeli kuramadıkları açısından ele alması. Oysa, çoğunun aslında böyle bir iddiaları da yok. Poster'ın da yer yer değindiği gibi, birçoğunun ilgilendikleri ana konu ailenin değil, bi-

özelkitapgrubu

reyin gelişimi ve sağlığı. O zaman belki de sormamız gereken, neden yüzyıl kadar önce "birey" ön planda iken, günümüzde "aile" ünitesinin inceleme merkezine gelmiş olduğu sorusu. Böylece, ailenin değişimi konusuna yeniden dönmüş oluyoruz.

Üçüncü eleştiri de, Poster'ın kendisinin geliştirmek istediği "aile teorisi"ne yöneltiliyor. Poster, tek bir geçerli ve kapsamlı aile teorisinin kurulabileceğini iddia ediyor. Her ne kadar başkalarının "aileyi" evrenselleştirip üniform hale sokmalarından yakınıp, tarih boyutu ve sosyal sınıflar göz önüne alındığında cinsiyet, yaş ve otorite hiyerarşilerine göre ortaya çıkan çeşitliliklerden bizi uyarsa da, kendi getirdiği yaklaşımın dayandığı varsayımların pek farklı olamadığını görüyoruz. Bu noktada Poster'ın belki en büyük eksikliği aile ile toplumdaki diğer kurumlar arasındaki yakın ilişkiyi ve iç içeliği yeterince ortaya koymamış olması. Ailenin bu denli anlaşılması zor, kaygan bir kavram olmasının bir nedeni de ailenin iş, sosyal sınıf, komşuluk, arkadaşlık, günlük bakım, sağlık hizmetleri gibi pek çok kurumlar çok yakından etkileşim içinde olmasından ileri geliyor. Aileye ne kadar yakınlaşırsak, gelenekler ve insan iradesinin ötesinde, aslında ailenin, dış fırsat ve baskıların bir uzantısı olduğunu görüyoruz. Poster'ın temel kategorileri olan yaş ve cinsiyetin önemini anlayabilmek için önce bunların genel olarak toplumdaki yerlerini belirlememiz gerekiyor. Breines'e göre, bu da, tek bir eleştirel teorinin geliştirilebilmesini imkânsız kılıyor. Ancak, kitabın gücü, daha önceki teorilere, miras edindiğimiz bu birikime getirdiği açıklıkta yatıyor (1978: 944).

Hemen hemen bütün dünyada olduğu gibi son yirmi yılda Türk sosyal bilimlerinde de aile konusuna artan bir ilgili olduğunu, Türkiye'ye yönelik araştırma ve yayınların çoğaldığını görüyoruz. **Türkiye'deki Ailenin Değişimi** (1984), bu alandaki sosyal bilimsel çalışmalar arasında ilk akla gelen, örnek bir derleme makale antolojisi. Bu ve buna benzer bilimsel çalışmalar, kabaca özetlenirse, aile konusuna yaklaşımlar, dört tema altında toplanabilir. "Ailenin Eleştirel Teorisi"ni de dahil edebileceğimiz türden, "aile kavramı" ve teorileri ile ilgili kuramsal yazılar (Kandiyoti, 1984; Özbay, 1984; Erder, 1979; Kiray, 1984); günümüz Türkiyesi'nde farklı aile tipleri ve sosyal değişim üzerinde yoğunlaşan çalışmalar (Abadan-Unat, 1979; Duben, 1982; Kandiyoti, 1979; Kiray, 1979; Şenyapılı 1979 ve 1985; Timur, 1979); tarih içinde eski Türk

özelkitapgrubu

aile hayatı üzerinde yapılan çeşitli araştırmalar (Ortaylı, 1984; Duben, 1984; Ozankaya, 1984); aile içi etkileşimleri ve ilişkileri konu alan çalışmalar (Kâğıtçıbaşı, 1984; Başaran, 1984; Tezcan, 1984; Balaman, 1984; Fişek, 1982; Levine, 1982; Olson, 1982). Bu son grubun içine aile sağlığı (ruh sağlığı) ile ilgili çeşitli çalışmaları ve Türkçe'ye yapılan çevirileri de katmamız mümkün (Koptagel-İlal, 1985; Richter, 1985; Yörükoğlu, 1984). Bunların dışında özellikle 1975 Birleşmiş Milletler Dünya Kadınlar Yılı'nın da etkisi ile başlayan ve Türkiye'de kadın sorunu ile birlikte aileye yönelik, aile konularını ele alan yayımlanmamış pek çok inceleme, araştırma ve tez mevcut.

Ayrıca, Türkiye'de aile konusunu ister istemez gündeme getiren yan dallardaki incelemeler de söz konusu. Küçük üretim, marjinal sektör üretimi üzerine yapılan çalışmalar aslında dolaysız olarak, aile içi ilişkiler çerçevesinde üretimi, iş bölümünü ve ilişkileri incelemekte (Kazgan, 1979; Kudat, 1982). Sağlık alanında ise yine "aile" biriminin önemi ve üzerinde durulmasının gerekliliği ortaya çıkıyor. Söz gelişi bebek ölümlerinin kültürel nedenlerini inceleyen ve İstanbul'daki bir gecekonduda yürütülen bir araştırma, bu alt-kültürde bebek ölümlerinin binde 100 civarında olduğunu, ancak ataerkil geniş aile şeklinde oturan hanelerde doğan çocukların ölme riskinin yüzde 40 daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Gürsoy-Tezcan, 1986 ve 1988). Bu farkın neden ileri geldiğini araştırdığımızda, ekonomik faktörlerin yanı sıra aile içi ilişkiler, ailenin iç dinamiği, ailenin psikolojik yapısı ve bireylerin dünya görüşleriyle doğurganlığa ilişkin tutumları gibi konular ön plana çıkmaktadır. Aile içi ilişkilerin çocuk sağlığına (mortaliteyi etkileyecek ölçüde) nasıl yansıdığını açıklamaya yönelik modellerin ve "kapalı kutu" olarak tanımlanan aileyi daha anlamlı bir şekilde tanımlayabilmemiz için yeni kavramların geliştirildiğini görüyoruz (Shorter, 1988). Gelişmekte olan ülkelerde "aile ilişkileri" ile doğurganlık, kadın sağlığı gibi konuların etkileşimi, yaygın bir şekilde araştırma konusu olmakta (Lenero-Otero, 1976; Rosen, 1978; Cain, 1979; Mason, 1987). Hatta, doğurganlık eğilimlerini, doğurganlıkla ilgili kadınların sağlıklarını araştırdığımızda, Türkiye söz konusu olduğunda da kültürel normların, toplumdaki değer ve anlayışların belirleyici bir etki yarattığını söylemek mümkün (Magnarella, 1974; Kâğıtçıbaşı, 1979; Timur, 1979; Delaney, 1986; Özbay, 1989).

özelkitapgrubu

"Aile" kavramı, Türkiye açısından ayrıca farklı bir önem kazanıyor. Endüstrileşmiş Batı ülkelerinde evlenmek yerine eşlerin birlikte oturması gibi formüller yaygınlaşıp, evlilikler çok daha sık oranlarda çözülürken, genele baktığımızda Türkiye'de bunun tersi eğilimler görüyoruz. İstatistikler, bugün İngiltere'de 29 yaşın altındaki kadınların % 65'inin bekâr olduğunu; doğan çocukların % 23'ünün evlilik dışı doğduğunu; evliliklerin ise son yıllarda eşi görülmemiş oranda boşanmalarla sonuçlandığını gösterdiğini; ayrıca 1987'de boşanan çiftlerin % 32'sinin çocuklarının beş yaşın altında olduğunu ortaya koymakta (The Economist, 1989). Oysa, 1983 istatistik verilerine göre Türkiye'de, evliliklerin çok yaygın olduğu, kadınların dörtte üçünün 25 yaşma gelmeden evlendiğini, 35 yaşına gelindiğinde ise halen evlenmemiş olan kadınların oranının % 1'e kadar düştüğünü görüyoruz. Doğurganlık çağının sonunda halen bekâr olan kadınların oranı, 1983 verilerine göre % 1'in altında. Ayrıca, evlilikler ne kadar yaygınsa evliliklerin bozulması da o kadar az (Tanyeri ve Uner, 1987: 16). Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün "1988 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması" survey sonuçlarına göre evliliklerin sürdürülmesi bakımından Türkiye'de aile kurumu olağanüstü bir dayanıklılık gösteriyor. Survey sonuçlarına göre, 1988'de evliliklerin % 97 gibi büyük bir çoğunluğu "kopmadan" devam ediyor. Bu oran, 1983'te bulunan % 92 oranından daha da yüksek. Ayrılan veya kocası ölen kadınların ise sadece % 5'i tekrar evleniyor (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Nisan 1989: 30).

Tabii yukarıdaki oranlar bize evliliklerin ve aile hayatlarının iç dinamizmi ya da yaşanan hayatın kalitesi hakkında bir fikir vermiyor. Ayrıca, diğer ülkeler ve bölgelerin istatistikleriyle kıyaslama söz konusu olunca, Poster'ın yalnızca Avrupa tarihini inceleyerek vardığı şu sonucu, "Farklı toplumların karşılaştırılabilir aile tammlamaları yoktur" (Bölüm 6), uyarısını göz ardı etmemek gerekiyor. Ancak gerçek olan, "aile" kavramının devlet politikası açısından da Türkiye'de önemli bir yer tuttuğu. Birçok ülkede ayrı bir "kadın bakanlığı" kurulurken, Türkiye'de bir "aile bakanlığı" kurulmasının düşünülmesi yine bunun bir örneği değil mi? 1982 Anayasası'nın aile planlamasıyla ilgili kısmı da, bu felsefeye dayanarak, aileye atıfta bulunarak başlar. "Aile Türk Toplumunun Temelidir" (Madde 41) (EPFT, 1983). Oysa, "aile"nin ne olduğunu, sınırları-

özelkitapgrubu

nın nerede başlayıp nerede bittiğini, bireylerinin birbirlerinden beklentilerini, ailelerin psişik iç yapısını ortaya koyan araştırmaların sayısı pek fazla değil. Mevcut araştırmalar ise az önce değindiğimiz gibi, aile ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde şekillenen değer ve normların doğurganlığı etkileyecek ölçüde yaygın olduğu görüşünde birleşiyor.

Türkiye, hatta tüm Müslüman Ortadoğu için diğer bir boyut da, "din" ve laiklik çerçevelerinde bazen açık, bazen de üstü kapalı yer alan pek çok tartışma (Arsel, 1987; Musallam, 1983; Rosen, 1978). Bu konudaki düşünürlerin birçoğu, çağdaşlaşmanın tek yönlü bir süreç ve Batılılaşma olarak tanımlandığı ölçüde, çağdaşlaşma teorilerinin yanlış varsayımlarının Türkiye için de geçerli sayıldığına dikkati çekmişler. Türk toplumunda kadının yerine ilişkin değerlendirmelerin, laik kanunlarla İslami gelenekler arasındaki etkileşimi göz önüne almak zorunda olduğunu vurgulamışlar (Sayari, 1979: 381-382). Bu durum, toplumda homojen bir şekilde yaygın bir etkileşim değil, yer yer çok farklılık gösterebilen bir bileşimdir. Somut bir örnek olarak, 1988'de Türkiye'deki mevcut tüm evliliklerin yaklaşık % 8 kadarı sadece dini nikâh ile yapılmış bir evlilik. Yine, coğrafi bölgeler ve kırsal alan ile kent arasında büyük farklılık bulunmakla birlikte, evli kadınların % 1.6'sı halen ya da hayatlarının bir döneminde, çok eşli (poligam) bir evlilik yaşamışlar (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Nisan 1989: 29). Bu tür yer yer sayıca az uygulamanın dışında, tarihimiz, Osmanlı hanedanında yüzyıllar süren harem geleneğini de taşıyor. Diğer taraftan, Doğu bölgelerinde "aile" kavramı hâlâ aşiret anlayışına kadar uzanabiliyor.

Yukarıda istatistiklerle kabaca değinilen çeşitliliklere paralel olarak, Türkiye'de aile üzerine, çok farklı amaç, nitelik ve bakış açılarından yazılmış kaynaklar görebiliyoruz. Dini bir çerçeveye dayanarak aile kurumunu gündeme getiren ve örnekleri pek çok çoğaltılabilecek kitaplar (Karabulut, 1987), **İslamda Aile, Aile ve Kadın, İslam ve Kadın** gibi dergiler; aralarında yorum ve kesim farklılıkları bulunmakla birlikte, insan ilişkilerini ve özellikle aile yaşantısını dünle bağdaştırma eğilimlerini temsil ediyor. Bunların kapsamlı bir incelemesi ve sosyal bilimsel açıklaması henüz yok. Bu alanda Türkiye'ye özgü çalışmalar çok sınırlı olduğu için, aralarında kadınların da bulunmasını, bu tür hareketlerin genelde ataerkilliğin çöküşü ile bağlantılı olarak, belirsiz bir dünyada kadın-

özelkitapgrubu

ların eski sistemdeki (kısıtlı da olsa) kendi haklarını korumaya yönelik bir gayreti olarak yorumlamanın (Kandiyoti, 1988: 283) ne derece geçerli olduğu araştırılmayı beklemektedir.

Türkiye'de din-devlet ilişkileri, bugünkü konumda, belki de birçok yerde olduğundan daha fazla kadın-erkek ilişkilerini, aile hayatını ve toplum düzeninin dayandığı temelleri gündeme getirmektedir. Geçtiğimiz yıl içinde kurulan (ve üyelerinin çoğu kadın olan) "Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği" de, toplumun laik bir anlayışla işlerliğini sürdürmesini desteklemek amacını taşıyor. Ayrıca son on yıldır Türkiye'de "feminist" olarak nitelendirilebilecek bakış açılı yayınlar ve faaliyetler önemli bir ölçüde artmış durumda. **Feminist, Kaktüs, Çağdaş Kadın** gibi örnekleri artırılabilecek dergiler yayın dünyasına girmiş bulunuyor. **Yapıt** Dergisi, 1985'te "Kadın Özel Sayısı"nı yayımlamış bulunmakta. Aile kurumu, gelenekler, hukuk sistemi, sağlık sistemi, tarih, din, ekonomi, kısaca tüm kurumlar, insan hakları çerçevesinde kadına bakış açılarıyla değerlendiriliyor (Koçtürk, 1985). Çeşitli kadın dernekleri ortaklaşa olarak aile içi kadın ve çocuklara karşı şiddet olaylarına "Dayağa Hayır" kampanyalarıyla baş kaldırıyor. Bu arada, pek çok tepki alan, ama çoğunun kayıtsız kalmadığı ve günümüz toplumunda bir kesim orta sınıf ailenin yaşantısıyla ilgili bir roman olan **Kadının Adı Yok** (Asena, 1987) çıktığı zaman, en çok satan kitap oluveriyor.

Türkiye'ye özgü bu farklar ve çeşitlilikler göz önüne alınınca, Türkiye'nin kendi "aile" sorunsalını üretmesi ve buna yönelik araştırma yapması gerekiyor. Aile ile devlet ve aile ile bireyleri arasındaki ilişkiler incelendikçe, Türkiye'de farklı aile türlerinin sosyal yapı içindeki yeri daha anlamlı bir şekilde açıklanmış olacaktır. Bütün bu sorunlar çerçevesinde "Eleştirel Aile Kuramı", farklı alanlardan yola çıkarak da olsa, üzerinde durduğumuz pek çok soruna parmak basmak isteyen, "aile" kavram ve teorilerine geçerli bir açıklık verebilme yolunda yapılmış ayrıntılı bir inceleme. Ayrıntı Yayınevi'nin gerçekleştirdiği özenli çeviri ile dilimize zamanında kazandırılmış; ayrıca Batı sosyal bilimleri içinde de çağımıza izini bırakmış teorik gelişmeleri inceleyerek aile teorisi üzerine yazılmış çok nadir, kapsamlı incelemelerin başında yer alan bir eser.

Akile Gürsoy-Tezcan
Eylül 1989

özelkitapgrubu

KAYNAKLAR

Arsel, İlhan, **Şeriat ve Kadın,** Orhanlar Matbaası, İstanbul, 1987.

Abadan-Unat, Nermin, Toplumsal Değişme ve Türk Kadını, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979.

Balaman, Ali Rıza, Kırsal Kesimde Aile Kurma, Çözme, Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler, **Türkiye'de Ailenin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984.

Başaran, Fatma, Ailede Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Değişmeleri, **Türkiye'de Aile'nin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984.

Bingöllü (Sayarı), Binnaz, Türk Kadın ve Din, **Türk Toplumunda Kadın** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979.

Breines, Wini, Critical Theory of the Family (Book Review), **American Journal of Sociology,** 1978.

Cain, M., **Women's Status and Fertility In Developing Countries, Son Preferance and Economic Security,** World Bank, Staff Working Papers. No: 62, The World Bank, 1984.

Delaney, Carol, The Meaning of Paternity and the Virgin Birth Debate, **MAN, The Journal of the Royal Anthropological Istitute,** September 1986.

Duben, Alan, The Significance of Family and Kinship in Urban Turkey, **Sex Roles, Family and Community in Turkey,** Indiana University Turkish Studies. 3, Indiana, 1982.

Duben, Alan, 19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı-Türk Aile ve Hane Yapıları, **Türkiye'de Alle'nin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984.

Erder, Leila, Demografik Açıdan Türkiye'nin Kadın Nüfusu, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1979.

EPFT, **Population and Population Policy of Turkey,** Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1983.

Ferber, Marianne A.B and Teiman, Michele L., The Oldest the Most Established, the Most Quantitive of the Social Sciences and the Most Dominated by Men; The Impact of Feminism on Economics, **Men's Studies Modified, der.** Dale Spender, Pergamon Press, Great Britain, 1981.

Fişek, Güler Okman, Psychopathology and Turkish Family: A Family Systems Theory Anlysis, **Sex Roles, Family and Community in Turkey,** Indiana University Turkish Studies 3, Indiana, 1982.

Folbre, Nancy, The Black Four of Hearts: Towards a New Paradigm if Household Economics, **A Home Divided** der. Daisy Dwyer ve Judith Bruce, Stanford University Press, 1988.

özelkitapgrubu

Gürsoy-Tezcan, Akile, Türkiye'de Bebek Ölümleri ve Düşündürdükleri, **Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlmi,** Sayı 2, İstanbul 1986.

Gürsoy-Tezcan, Akile, Demography Briefly, **Journal of Contemporary Management,** Marmara University, İstanbul, 1988.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri, **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması,** 1988 Survey Sonuçları, Ankara, Nisan, 1989.

Kâğıtçıbaşı, Çiğdem, Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi, **Türkiye'de Ailenin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Ankara, 1984.

Kâğıtçıbaşı, C., Türkiye'de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979.

Kandiyoti, Deniz, Bargaining With Patriarchy, **Gender and Society,** Vol. 2, No: 3, September 1988.

Kandiyoti, Deniz, Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, **Türkiye'de Ailenin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984.

Kandiyoti, Deniz, Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim: Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979.

Karabulut, Osman, **İslamda Evlilik ve Mahremiyetleri,** Uysal Kitabevi, Konya, 1987.

Kazgan, Gülten, Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyal Ekonomik Statüsü, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1979.

Kıray, Mübeccel B., Büyük Kent ve Değişen Aile, **Türkiye'de Ailenin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984.

Kıray, Mübeccel B., Küçük Kasaba Kadıları, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1979.

Koçtürk, Tahire, "Kadın ve Vücudu" **Yapıt, Sosyal Araştırmalar Dergisi, (Kadın Özel Sayısı)** No: 9, Mart 1985.

Koptagel-İlal, Günsel, Değişen Toplumda ve Türkiye'de Aile, H. E. Richter'in "**Hasta Aile**" kitabının çevirisine önsöz, Yaprak Yayınları, İstanbul, 1985.

Kudat, Ayşe, Personel, Familial ve Societal Impacts of Turkish Women's Migration to Eurupe, **Living in Two Cultures,** UNESCO, 1982.

Levine, Ned, Social and Family Crisis: The Nature of Turkish Divorce, **Sex Roles, Family and Community in Turkey,** Indiana University Turkish Studies 3, Indiana, 1982.

özelkitapgrubu

Lenero-Otero, Luis (ed); **Beyond The Nuclear Family Model,** (Çekirdek Aile Modelinin Ötesinde), Sage Studies in International Sociology, 7, International Sociological Association, 1976.

Lewis, Jane, Women Lost and Found: The Impact of Feminism on History, **Men's Studies Modified,** Pergamon Press, 1981.

Magnarella, Paul J., Population Growth, Family Structures and Orientations to Life in Turkey, Türkiye'de Kalkınma Eğilimleri Konferansı, (Yayımlanmamış tebliğ), 1974.

Mason, Karen Oppenheim, and Anju Malhotra Taj, **Gender Differentials and Reprodictive Goals in Developing Countries,** Paper commissioned by the Population Sciences Division of the Rockerfeller Foundation, Feb., 27, 1987.

Musallam, B.F., **Sex and Society in Islam,** Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge University Press, 1983.

Olson, Emelie A., Duofocal Family Structure and An Alternative Model of Husband-Wife Relationship, **Sex Roles, Family and Community in Turkey,** Indiana University Turkish Studies 3, Indiana, 1982.

Ortaylı, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, **Türkiye'de Ailenin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984.

Ozankaya, Özer, Laiklik Öncesi Dönemde Şemseddin Sami'nin Aile Düzenine İlişkin Görüşleri, **Türkiye'de Ailenin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984.

Özbay, Ferhunde, Türkiye'de Doğurganlık Düzeyine ve Değişmelerine Etki Eden Ara Değişkenler, **Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları, 1973 Araştırması,** Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1978.

Özbay, Ferhunde, Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması, **Türkiye'de Ailenin Değişimi,** Türk Sosyal Bilimler Yayınları, Ankara, 1984.

Özbay, Ferhunde, **Türkiye'de Aile ve Ev Halkı Yapısı Değişimi,** Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Raporu, SBE/SOC 88-01, Ekim 1988.

Özbay, Ferhunde, Social Determinants of Reproductive Health and Dignity, Yayımlanmamış tebliğ: Reproductive Health Working Group, The Population Council, Cairo, January 8-12, 1989.

Richter, Horst-Eberhard, **Hasta Aile,** Yaprak Yayınları, İstanbul 1985.

Rosen, Lawrence, The Negotiation of Reality: Male Female Relations in Sefru, Morocco, **Women In the Muslim World, der.** Louis Beck ve Nikki Keddie, Harvard University Press, 1978.

özelkitapgrubu

Sencer, Muzaffer, Çocuk ve Aile, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları, 1985.

Şenyapılı, Tansı, "Economic Change and the Gecekondu Family" **Family in Turkish Society,** Turkish Social Science Association, Ankara, 1985.

Şenyapılı, Tansı, Metropol Bölgelerin Yeni Bir Öğesi Gecekondu Kadını, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1979.

Shorter, Frederic, The Production of Health in (Cairo) Households, Observations Concerning Analytic Frameworks, MEAwards workshop: "Assessment of Health Interventions" Yayınlanmamış tebliğ, Aswan, October 1987.

Tanyeri, İbrahim ve Üner, Sunday, **Nüfus ve Ekonomi,** Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1987.

Tezcan, Mahmut, Kuşaklar Arası Çatışmalar, **Türkiye'de Değişen Aile,** Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984.

The Economist, Social Trends, 21 Ocak 1989.

Timur, Serim, Türkiye'de Aile Yapısının Belirleyicileri, **Türk Toplumunda Kadın,** Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1979.

Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı, **Doğum Kontrolü Üzerine Dini Görüşler ve Fetvalar,** İstanbul, 1988.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, Türk Kadını ve Claude Farrère, **Cumhuriyet,** 18 Haziran 1989.

Yazgan, Zeynep, "Kadın: Sağlık Sisteminin Nesnesi", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi (Kadın Özel Sayısı)** No: 9 Mart 1985.

Yörükoğlu, Atalay, **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk** Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1984.

özelkitapgrubu

ÖNSÖZ

Aile bugün eş şiddette saldırıya uğramakta ve savunulmaktadır. Kadınları baskı altında tuttuğu, çocuklara kötü davrandığı, nevrozu yaydığı ve cemaati (**community**) engellediği için suçlanmaktadır. Ahlakı yücelttiği, suçu önlediği, düzeni koruduğu ve uygarlığı sürekli kıldığı için ise övülmektedir. Evlilikler eskisinden çok daha fazla yıkılmakta ve çok daha fazla kurulmaktadır. Aile, bir kişinin umarsızca kaçmaya veya özlemle sığınmaya çalıştığı bir yerdir. Bazıları için aile sıkıcıdır, boğucudur ve izinsiz zorla içeri girmiştir; diğerleri için müşfik, şefkatli ve içtendir. Ve böylece ufukta anlaşma işareti olmadan aile ile ilgili tartışmalar bir ileri bir geri sürer gider. Halkın, aileye yönelik ilgisinin yoğun olduğu bir anda sosyal bilimcilerin sunabileceği kuramsal açıklık azdır. İnsanlar ailenin nasıl ortaya çıktığını, geçmişte nasıl evrildiğini ve gelecekte alacağı biçimlerin neler olacağını öğrenmeye yoğun bir şekilde ilgi duymaktadır. Ne var ki sosyal bilim yeterli bir aile tanımlamasına ya da bunu çözümlemek için uygun bir kategori dizisine veya aile hakkında önemli olanı belirlemek için özenli bir kavramsal şemaya sahip değildir. Bu kitabın amacı, tarih, sosyoloji ve psikoloji alanlarındaki aile kuramlarının zayıflıklarını göstermek ve daha yeterli bir kuramın en azın-

özelkitapgrubu

dan başlangıcını sunmaktır.

Aile tarihi bazı kuramsal yetersizliklerin bir örneğini sergilemektedir. Tarihçiler, egemen amprisist gelenekle aile tarihi alanına, önemli soruların ne olduğuna dair net bir duyguya sahip olmadan gelmişlerdi. Aileyi bir inceleme alanı olarak özbilinçli bir şekilde kuramlaştırmamışlardı. Bunun yerine, sosyolojinin Frédéric Le Play'e [1] kadar geri giden ve ailenin ortaçağın geniş aile biçiminden çağdaş çekirdek aile biçimine yönelen geniş bir değişimini kabul eden geleneksel bilgisini uyarlamaya başladılar. Bu konum, ailenin sanayileşmeden önce, çok sayıda akrabanın bağlantılı dayanışma içinde bir arada yaşamasından ibaret olduğunu öne sürüyordu. Yalnızca modernleşmenin dayanılmaz baskısı bu bağları çözebilirdi. Bu sosyolojik tarih geleneği, ailenin bir hanede bulunan akrabaların tutarıyla tanımlandığını varsayıyordu.

Geçmiş birkaç yıldır modernlik öncesi **(premodern)** geniş aile tezine, Peter Laslett'ın yönlendirdiği bir grup Cambridgeli demograf tarafından itiraz edildi. 16. yüzyıldan itibaren İngiliz kilise **(parish)** kütüklerini çözümleyen Laslett, hiç geniş aile keşfetmedi[2]. Tam tersine, aile genişliği şaşırtıcı bir şekilde istikrarlıydı, karı kocayla az sayıdaki çocuğu içeriyordu. Eski rejimdeki yüksek doğum/yüksek ölüm örüntüsünden çağdaş dönemdeki düşük doğum/düşük ölüme yönelen önemli bir demografik değişim vardı. Bazı tarihçiler, demografik örüntüdeki değişimin aile genişliğini etkilemeden ailenin günlük yaşamı üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu öne sürebilirlerdi. Doğumlar arasındaki zaman uzunluğu gibi bazı faktörler, kadınların durumunu ciddi olarak etkiliyordu ve çocuklar arasındaki yüksek ölümlülük ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumlarında derin değişikliklere yol açıyordu. Ancak Laslett için en önemli buluş, aile genişliğinin son dört yüzyıl içindeki istikrarıydı. Bu sonuç da, onu, değişime kapalı göründüğü için aileyi tarihi incelemenin uygun bir nesnesi olarak sorgulamaya yönlendirdi.

Laslett'ın sonuçları birkaç noktada etkili bir şekilde eleştirildi. Lutz Berkner, Laslett'ın sayımları statik verilere dayanarak yaptığını, ailenin bir yaşam döngüsüne sahip olduğunu unuttuğunu

---

1. Frédéric Le Play, **L'Organisation de la famille selon le vrai modèle signalé par l'histoire de toutes les races et de tous les tempts** (Paris, 1871).

2. Peter Laslett, **The World We Have Lost** (New York, 1965); Peter Laslett ve Richard Wall, der., **Household and Family in Past Time** (New York, 1972).

özelkitapgrubu

belirtiyordu[3]. Berkner'in çalıştığı bölgelerde, eski rejimin aileleri geniş bir zaman dilimi içinde incelendiğinde bunların önemli bir oranının da büyükanneyle büyükbabanın evli çiftle birlikte yaşadığı açığa çıkıyordu. Böylece aile, çekirdek modelden çok geniş aile modelini andırmaya başlamıştı. Örneğin Güney Fransa'da, erkek kardeşlerin açık bir şekilde ekonomik varkalım **(survival)** nedenlerinden ötürü aileleriyle birlikte oturduğuna dair sayısız örnek bulunmuştu. Böylece Laslett'ın aile genişliği üzerine önerdiğinden daha karmaşık olan bir manzara, modernlik öncesi Avrupa köylülüğü için ortaya çıkıyordu. Laslett ve Fransız demograf Louis Henry'nin (açık bir şekilde modernlik öncesi Avrupa'ya özgü) ilk evliliğin geç yaşta gerçekleşmesi saptamasına karşı çıkılamadan; istikrarlı bir çekirdek aile modeli nosyonu sürdürülemedi.

Laslett'ın tezine bir diğer darbe de Laslett'ı toplam sayılarda kusurlu bulan Roland Mousnier ve Jean-Louis Flandrin'den geldi[4]. Ulusal rakamlar kısımlara ayrıldığında, belirli grupların, özellikle soyluların, genel çekirdek aile modeline uymadıkları açığa çıkıyordu. Bu yüksek unvanlı aileler, 20 ile 200 kişi arasında değişen geniş gruplaşmalardan oluşuyordu. Bu hanelerin üyelerinin hepsinin birbirleriyle kan bağı olmasa da ve bir araya gelmeleri istikrarsız da olsa yine de "aileleri" oluşturuyorlardı. Flandrin, Laslett'a eski rejimde aile sözcüğünün hanedeki bütün üyeleri içerdiğini hatırlattı. Böylece Laslett'ın *Kaybettiğimiz Dünya'*daki **(The World We Have Lost)** on üç kişiden (anne, baba, çocuklar, hizmetçiler ve işçiler)[5] oluşan fırıncı ailesi manzarası, modernlik öncesi gerçekliğe, küçük aile genişliği istatistiklerinden daha yakındı.

Bu noktada kuramsal sorun araya girmektedir. Laslett ve diğer birçok aile tarihçisi, ailenin sadece genişlik ve kan bağlarıyla tanım-

---

3. Lutz Berkner, "The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household", **American Historical Review,** 77 (1972) 398-418; Tamara Hareven, "The Family as a Process", **Journal of Social History,** 7, (1974) 332-27. Aynı zamanda bkz.: Lutz Berkner, "Recent Research on the History of the family in Western Europe", **Journal of Marriage and the Family,** (1973) 395-405; ve "The Use and Misuse of Census Data for the Historical Analysis of Family Structure", **Journal of Interdisciplinary History,** 5, (1975) 721-38.

4. Roland Mousnier, **La Famille, l'enfant, et l'éducation en France et en Grande-Bretagne du XV le au XVIII siécle,** vol. 1, (Paris, 1975); Jean-Louis Fladrin, **Familles: parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société** (Paris, 1976).

5. Laslett, **World We Have Lost,** s.1 ve devamı.

özelkitapgrubu

landığını varsayıyorlardı. Laslett'ın çalışmasının eleştirileri, bu tanımlamanın çok yetersiz olduğunu açığa çıkardı. Nicel, demografik çalışmalara ihtiyaç duyulmakla beraber, bunlar tarihçilere önemli sorular ortaya atabilen ve aileyi modernlik öncesi ve modern Avrupa'da anlaşılabilir kılan bir aile kavramı sağlayamadılar. Modernliğe geçişte doğan çekirdek aile, kendisinden önce var olandan kesin bir şekilde farklı olan davranışların ve tutumların eşi görülmemiş bir biçimleştirimidir **(configuration).**

Philippe Ariès'ın klasik çalışması *Çocukluğun Yüzyılları*'nda **(Centuries of Childhood)**[6] olağanüstü bir başlangıç yapıldı. Ariès, görünüşte yalnızca çocukluk fikriyle ve bunun eski rejimden modern devre geçince nasıl değiştiğiyle ilgileniyordu. Eski rejimde çocukluk kavramı olmadığını belirten tezini kanıtlamak için, portre resimlerinden köy oyunlarına kadar düzensiz bir kanıt yığınıyla çalıştı. Çalışmasının önemli bir sonucu, portreler gibi normalde diğer çalışma alanlarında yararlanılan kanıtların aile tarihçileri tarafından kullanılabileceğini göstermesiydi. Bu suretle, aile tarihinde hiçbir kanıtın bulunmadığına dair eski yersiz korkudan şüphe duyuldu: Aile, dolaylı kanıtların kullanılmasıyla araştırılabilirdi. Bununla birlikte daha da önemlisi, Ariès'ın kitabı, çocukluğun entelektüel tarihinin sınırlarının ötesindeki sorunlardan söz açtı. Ariès, modern ailenin çocuklara yönelik bir dizi yeni tutum getirdiği sonucuna vardı. 18. yüzyıl ortasındaki Fransa'da burjuvalar, işyerlerini evlerinden ayırarak, evlerinde özel bir dünya yaratarak ve özellikle anne babayla çocuk arasında yeni yakınlık biçimleri başlatarak, Ariès'ın deyişiyle, toplumculluğun **(sociability)** daha geniş örüntülerinden ayrılmaya başladılar. Ariès'ın ortaya koyduğu önemli sorun, aile tarihinin yalnızca aile genişliğine değil, aile ilişkilerinin duygusal niteliği ile de ilgilenmesinin gerekli olduğuydu. Aile tarihinin mahrem **(intimate)** yaşam, "özel" dünya hakkında sorular ortaya atabileceğini ve aile yapısındaki değişimlerin belki de duygusal yahut psişik yapıda değişimlere yol açacağını belirtiyordu. Ariès, aile tarihinin nesnesi hakkında hiçbir kuramsal tartışma olmadan, son derece verimli bir inceleme yolu önermişti. Ariès'ın kitabı, anne babayla çocuk arasındaki yakınlığın biçimleri sorusunu ele alırken, doğrudan psikolojik kurama doğru yöneldi. Çünkü yalnızca psikolojik kuram araştırma-

---

6. Philippe Ariés, **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life (L'Enfant et la vie Familiale sous l'ancien régime)**, çev. R. Baldick (New York, 1965).

özelkitapgrubu

cının anne babayla çocuk arasındaki duyguları çevreleyen zengin anlam serisini keşfetmesine olanak sağlayabilirdi. Bu çalışma, Ariès tarafından gösterilen sorunlara yaklaşabilecek bir aile kuramı kurmak için psikolojik aile kuramlarının çeşitli geleneklerini gözden geçirecektir.

Laslett ve Ariès'ın yanı sıra aile tarihi için üçüncü bir çerçeve ya da genel yönlendirme Edward Shorter tarafından *Modern Ailenin Oluşumu*'nda **(The Making of the Modern Family)** önerilmiştir. Fred Weinstein'ın ve Gerald Platt'ın Parsonscı kuramından derin bir şekilde etkilenen Shorter, Avrupa'da ilk geniş aile tarihini yazmıştır. Kapitalist ekonomi, bireyleri cemaat sınırlamalarından özgürleştirince, burjuva ailesinin bir yuva, toplumdan yalıtılmış özel bir dünya olarak ortaya çıktığını öne sürüyordu. Kapitalist pazar, köyün kolektif otoritesini ve bireyin mahrem ilişkilerinin üzerindeki diğer toplumsal yapıları kemiriyordu. Shorter'ın iddiasına göre, hesap ve çıkara dayanan ilişkilerin yerini spontan ve güçlü, aşk ve cinsellik aldı. Parsons'ın deyişiyle, dışavurumcu işlev **(expressive function)** araççı işlevin **(instrumental function)** yerini almıştı. Kapitalizmin bireylere ana babanın sınırlamalarından kaçma ve özgürce eş seçme fırsatını vermesiyle, hiçbir şey Shorter'ın "duygu dalgası" olarak adlandırdığı şeyi durduramadı. Çiftler romantik aşkı temel alarak eşleşip, cemaatin zorla özelin içine girmesini bağışlanamaz bir karışma olarak kabul edince çekirdek aile kuruldu. Shorter'a göre, özellik **(privacy)** ve yalıtım çevresinde kurulan aile hayatı, romantik aşk ve annelik sevgisi temel taşları üzerinde durur. Shorter'ın öne sürdüklerinde yer alan temel sorun, çağdaş ailenin bu özelliklerini, bireylerin konu hakkında herhangi bir söz hakkı olduğunda ve kapitalizm "özgür olma arzusu"nu tatmin ettiğinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan *doğal* bir itki **(impulse)** gibi kabul etmesidir.

Tarih açısından, Shorter'ın açıklamalarında birçok hata ve şüpheli genelleme vardır. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda aile hayatının, romantik aşk ve annelik bakımının doğmasıyla birlikte bir cinsel devrimin başladığını öne sürmüş ve bu savını köylülerin cinsel bakımdan bastırıldığı görüşünü temel alarak oluşturmuştur. Böyle-

---

7. Edward Shorter, **The Making of the Modern Family** (New York, 1975). Shorter ve aile tarihindeki diğer önemli çalışmaların çok güzel bir inceleme denemesi için bkz. Christopher Lasch, "The Family and History", **New York Review of Books,** 13 Kasım 1975, s.33-38, 27 Kasım 1975, s.37-42, 11 Aralık 1975, s. 50-54.

özelkitapgrubu

ce, Shorter'a göre cinsel keşfin patlamasını ancak on dokuzuncu yüzyılda bulmaktayız. Shorter'ın köylü cinselliği üzerine görüşü doğru olsa bile -ki, bunun da kesin bir doğru olarak kabul edilmemesi gerekir-, Shorter bu iddiasına ancak bir dizi uygunsuz ikincil savlar öne sürerek sahip çıkabilir. Öncelikle, aristokrasiyi tamamen yok saymaktadır. Aristokrasi, rahat cinsel davranışlar ve evlilik dışı ilişkilerle tanımlanan bir sınıftır, kesinlikle bastırılmayan bir gruptur. 19. yüzyılda bir cinsel devrim gerçekleşmişse, bu devrimin eski rejim aristokrasisinin üstesinden geldiğini söyleyemeyiz. İkinci olarak, Shorter kesin sınıf ayrımları yapmada başarısızdır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında romantik aşkın, aile hayatının ve annelik bakımının doğması *burjuva* olaylarıdır. Ancak bu grup kesinlikle hiçbir cinsel devrime katılmamıştır; eğer katılmışsa bu, Freud'un da gösterdiği gibi, kadının soğukluğu, erkeklerin sapıklığı **(perversity)** yönünde bir "devrim"dir. Shorter'ın gayri meşru doğanların sayısındaki artışa dayanarak sözünü ettiği cinsel devrim, hiç değilse ilk sanayi işçi sınıfıyla sınırlandırılabilir. Bu sınıfın 19. yüzyıl ahlakcıları tarafından yakınma konusu edilen "rastgele cinsel ilişki kurması", aile hayatının doğmasında olduğu gibi aynı olayın bir parçası olarak güçlükle kabul edilebilir. Aile hayatının doğmasıyla burjuva çekirdek ailenin ortaya çıkışı arasında ilişki kuruluyordu. Bu suretle, kapsamlı bir şekilde, cinsel devrimin romantik aşkın doğması gibi aynı "özgürleşme" sürecinin parçası olduğunu öne sürmek, bu iki şeyin toplumun farklı düzeylerinde ayrı ayrı gerçekleştiği gerçeğini gözden saklamaktadır. Son olarak Shorter, kadın tarihini saptıran cinsiyetçi savlar kullanmıştı. Fahişelerin "cinsel devrim"e katıldıklarını gerçekten öne sürmektedir. Shorter, romantik aşk, annelik bakımı ve aile hayatı gibi yeni duygular yaşayan burjuva kadınları için bu kadınların geçtiği, bir "özveri sınaması" ölçütü önermektedir; böylece bu kadınlar, bir modernlik diploması almaktadır. Burjuva kadınlarının evlerini bir yuva ve barınak olarak korumak için kendilerini adadıkları doğru olmakla birlikte, bu olayın nedenlerini açıklamak için "özveri sınaması" deyişinin kullanılması, kadınların çekirdek aile içinde hapsedilmelerini gözden saklamakta ve bunu protesto etmelerini ahlaki sınavdaki bir başarısızlık olarak göstermektedir. Bütün bu hususlarda Shorter'ın cinsel devrimi açıklaması ve kavramlaştırması, anlaşılabilmenin ve yeterliliğin "tarihi sınaması"nda başarısızlığa uğramıştır.

Shorter'ın kitabının ortaya çıkardığı en önemli sorun, burjuva ai-

özelkitapgrubu

lesini kuramsal olarak tanımlama sorunudur. Bu aile yapısı, toplumsal yapının bu yapıyı kuşatması değil de, her bireyin içinde derinden yükselen "özgürlüğün" kendiliğinden şekillenen sonucu olarak algılanıyorsa, o zaman aslında bu aile yapışı,-insanlığa doğal bir şey gibi sunulmaktadır. Bu suretle bu, insan ihtiyaçlarının doyurulması ve ideal bir toplumsal düzenleme olarak öne sürülmektedir. Kuşkusuz ki bu ideolojiktir, insan doğasının metafiziğini temel alarak verili bir toplumsal yapıyı haklı çıkarmaktadır; dahası, bu bir teodisidir*, burjuva tarzlarını bütün insanlık için geçerli saymaktadır. Shorter'a göre, toplum bugün insanlara kişisel yaşamlarıyla deney yapmaları için özgürlük sağlayan, bireysel gelişme için onlara özgür bir serüveni garanti eden ve kendiliğinden meydana gelen, mahrem **(intimate)** ilişkiler için temel ihtiyaçlarını destekleyen bir aile yapısına ulaşmıştır. Ne var ki Shorter, 10-15 yıldır burjuva ailesinin bir kriz içinde olduğunu kabul etmekte ve buna yeterli bir açıklama getirememektedir. Hiçbir yeterli açıklamaya sahip olmamasına karşın, burjuva ailesinin son birkaç on yıllık krizini kabul etmektedir. Burjuva ailesini rahatsız eden komünal toplumculluğun **(communal sociability)** kaybolmasından, boşanma oranlarının trajik yükselmesinden, anne babayla çocuk arasındaki iletişim boşluğundan söz ederken yalnızca şunu belirtebilmektedir: "Aynı annemin söylediği gibi: Bu dünyada hiçbir şey bedelsiz değildir"[8]. Toplumsal akıldışılığı kaderin bir ürünü olarak kabul eden bu sözü, Shorter'ın bütün iddiasını yıktığını işaret etmenin dışında yinelemeyeceğim: Açıklamasında burjuva aile yapısının hiçbir tarihi boyutu, sınırlarının ve değişen özelliklerinin hiçbir eleştirel değerlendirmesi, zayıflığının ve dönüşüm gerekliliğinin hiçbir reçetesi bulunamaz.

Diğer sorun, Shorter'ın görüşünün ideolojik zayıflıklarına ek olarak psikolojik bir kuramdan da yoksun bulunmasından kaynaklanıyor. Shorter'ın toplumla aile arasındaki aracılığı göstermedeki yetersizliği incelenince, psikolojik bir kuramı içeren bir konumun avantajı çok iyi görülüyor. İleri sürdüğü savda aile yapısını açıklayacak psikolojik bir kuram olmadığı için ailenin göreli özerkliği yok oluyor ve aile tarihinin anlamı kalmıyor. Çekirdek aileyi başlı başına

---

* Teodisi **(Theodicy)**: En yüksek iyiliğin meydana gelebilmesi için kötülüğün gerekli olduğunu iddia ederek, Tanrı'nın tedbirlerini haklı çıkaran felsefe (Ç.N.)

8. Shorter, **Making of the Modern Family**, s.268, 254.

özelkitapgrubu

bir yapı olarak sunamamakta ve ekonominin onu, onun ekonomiyi belirlediği yerleri hakkıyla gösterememektedir. Kapitalist pazarın "yaşamın ekonomiyle ilgili olmayan değişik alanlara yayılmak için bencil bir ekonomi düşüncesi" gerektirdiğini öne sürdüğünde karışıklıklar artmaktadır[9]. Shorter'm açıklamasında pazar, bireyleri öncelikle kendi çıkarlarını kollamaları için *zorlamıştır* ve bu bireycilik aileye romantik aşk ve annelik bakımı olarak uzanmıştır. Burada üç hata vardır: (1) Bireycilik için psişik yahut duygusal hazırlık olmadan, bireyin ailenin özerk bir temsilcisi olarak görünmesi için değerleri derin bir şekilde bireyde içselleştirecek duygusal bir yapı olmadan ekonomik sistemin bireyciliğe yaslanması nasıl mümkündür? (2) Bireycilik, işçi sınıfının ekonomik gerçeklerince desteklenmemiştir, çünkü onların yukarı toplumsal hareketlilik, parayı kısıp kapital biriktirme şansları azdır. Ne var ki Shorter, işçi sınıfını cinsel yeniliklerin öncüsü, modernleşmenin bayrak taşıyıcısı, cinsellikte en "bireyci" ve "kendiliğindenci" grup olarak görmektedir. Kapitalizm işçi sınıfının ekonomik yaşantısında paralel değişimler yaratmadığı halde bu grubun içindeki cinsel değişimlerin nedeni nedir? (3) Shorter, pazar güçlerini temel alan belirleyici bir açıklamayla, kişisel özgür olma arzularını temel alan bireyci bir açıklamayı birbirine karıştırmaktadır. Pazar, insanları bireyci olmaya zorluyorsa, bu durumda insanlar bunu yaparken özgür değildir. Ancak bu, liberal kuramın bütününde bulunan temel bir sorundur; belirleyicilik ve özgürlüğün çözümlenemez bir antimonudur. Aile tarihi düzeyinde bu, Shorter'ın bireylerin sanki çok yönlü, farklı, kazara çağdaş kararlarla yüklendikleri geniş-ölçekli toplumsal eylemleri öne sürmesi anlamındadır: Bütün Avrupa'daki kadınlar aniden çocuklarına sevgi vermeyi kararlaştırmışlar, bütün Avrupa'daki erkekler aniden anne babalarının arzularına direnip rüyalarının kızlarıyla evlenmeye karar vermişlerdir. Ancak toplumsal tarihin görevi, sosyal değişmeyi milyonlarca insanın basit, kişisel kararları olarak sunma belirsizliğinden kaçınmaktır. Bunun yerine hedefi şu ya da bu tarafa yönelen toplumsal yapıları çözümlemek, bireylerin seçimlerini geniş bir ölçekte keyfi rastlantılar olarak değil de somut, tanımlanabilir bir durum olarak sunmak için konjonktürü tanımlamaktır.

Modern Ailenin Oluşumu **(The Making of the Modern Family)**, aile tarihi için temel bir kitaptır. Avrupa ve Amerika Birleşik Dev-

---

9. A.g.e., s. 259.

özelkitapgrubu

letleri'nden tarihçilerin Avrupa ailesi üzerine olan çalışmalarını bir araya getirmekte ve özetlemektedir. Tarihçilerin ulaşabilecekleri doküman çeşitlerinin ana hatlarını sunmaktadır. Her şeyin ötesinde, modernlik öncesi aile biçimlerinden modern aile biçimlerine yönelik değişim hakkında birçok zorlayıcı soruya öncülük etmiştir. Tarihçilerin araştıracakları temel soruları, bugüne dek yapılmış bütün çalışmalardan çok daha cesurca ortaya koymuştur. Ancak Shorter'ın kuramsal çelişkileri ilerlemesini önlemekte, cesaretle öne sürdüğü soruların birçok açıdan güvenilirliğini sarsmaktadır.

Bu sayfalarda aile yapısını, aile genişliği sorunlarından çıkarıp, duygusal örüntülerle ilintili sorunlara yönelterek yeniden tanımlamamız gerektiğini tartışmak istiyorum. Aile tarihinde öne sürülebilecek anlamlı sorular, hane halkının ya da bir arada ikamet eden akraba grubunun sayısıyla ilgili değildir. Bunun yerine aile tarihi, değişik aile tiplerinin günlük yaşamdaki duygusal yapılarına bakarak sosyal tarih bilgisine katkıda bulunabilir. Böyle bir tarihi inceleme, sosyal bilimin yalnızca geçmiş üzerine değil, büyük ölçüde duygulara, cinselliğe ve psişik istikrara ucu dokunan aile yaşamının şu anki ikilemlerinin üzerine de ışık tutulmasını sağlar. Bu durumda aile tarihi aslında, yalıtılmış karı koca ailesi tipiyle ilintili halihazırdaki hoşnutsuzlukları anlamamıza katkıda bulunabilir. Bu çalışma, aynı zamanda tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin genelde aileyi bir çeşit doğrusal dönüşüme uğrayan bölünmez bir olay olarak görüp yanlış yöne saptıklarını öne sürecektir. Son bölümlerde aile tarihinin süreksiz olduğunu, her biri kendi duygusal örüntüsünü içeren birçok farklı aile yapısını içerdiğini ve bu aile yapılarının gelişmelerinde modernleşme, endüstrileşme, ataerkillik, kapitalizm, şehirleşme yahut duygu sezgisi **(empathy)** gibi tek bir değişkenle karşılıklı ilişkide olamayacağını ispat edeceğim. Bütün bu yollarla aile tarihinin yeniden kavramlaştırılmasına katkıda bulunacağımı, aile üzerine çalışırken ortaya çıkan önemli sorunları yeniden tanımlamaya yardım edeceğimi ve gelecekteki aile çalışmalarına bir taslak hazırlayacağımı umuyorum.

Aile tarihi sorunu, çağdaş yaşamın önemli sorunlarını kapsamına almaktadır. Juliet Mitchell'ın *Kadınlık Durumu* **(Women's Estate)** dışında, feministler genelde aile kuramını aydınlatmamalarına rağmen, kadının özgürleşmesi problemini ortaya koymaktadırlar. Proletaryanın sınıf bilinci sorununu canlandırmaktadır, çünkü işçiler her düzeyde ailelerine özellik **(privacy)** verdiği için ya da böyle

özelkitapgrubu

düşündüklerinden, toplumsal sistemi her düzeyde ağırlıkla desteklemektedirler. Eğer işçinin kendisi toplumsal olarak ilerleyemezse en azından çocuğu ilerleyebilir; eğer işin kendisi yabancılaştırıcı ve sömürücü ise de, ailedeki boş zaman bunun yerini doldurabilir. Büyük ölçüde ailede vücut bulan egemenlik türlerine -yaş ve cinsiyetek olarak, aile toplumsal sistemin istikrarmda önemli bir ideolojik rol oynamaktadır.

Marxist toplum kuramcılarının eğilimi, aileyi devrimden sonra değişecek bağımlı bir değişken, kendi içinde anlaşılmaz ikincil bir yapı olarak görmektir. Bu konumla ilgili iki sorun vardır: (1) Aile ilk aşamada radikal bilinçliliği güçleştiren ihtiyaçları üretir ve (2) bugünkü aile biçiminde dikkate alınmayan haksızlıklar ve baskı kaynakları vardır. Marx proletaryayı radikal bir sınıf olarak görmüştür, çünkü işçilerin yeni bir sınıflı toplum için devrime temel olarak getirebilecekleri hiçbir çıkarları yoktur. İşçilerin mülkiyeti yoktur; bu nedenle Marx, onların evrensel bir sınıf oluşturdukları sonucuna varmıştır. Ancak aşağılanan ve mülkiyetsiz olan proletaryanın bile egemenlikte çıkarları vardır: İşçilerin kadınlarını ve çocuklarını egemenlikleri altına almakta çıkarları bulunmaktadır. Bu, işçileri "evrensel"den daha az bir şey yapmıştır ve hâlâ da yapmaktadır. Marx'ın hatasının üstesinden yalnızca ailenin özgül tutarlılığını ve göreli özerkliğini nedenleriyle açıklayabilecek bir kuram gelebilir.

Bu kitap iki bölümde düzenlenmiştir: İlk bölüm, belli başlı bulduğum aile kuramlarını eleştirel bir şekilde gözden geçirmektedir. Freud'un, Parsons ve Erikson'ın, Engels'in, Reich ve Frankfurt Okulu'nun, Lacan ve aile terapistlerinin üzerine tartışmalar vardır. Bazıları Le Play'in, antropoloji kuramlarının ve Piaget'nin ya da Adler'in psikoloji kuramlarının dışlanması gibi seçimlerime itiraz edebilir, fakat seçtiğim kuramlar hakkında eleştirel bir çalışmanın önemli sorunları ortaya koyduğuna inanıyorum. Ailenin önemli sorunlarının psikolojik düzeyle ilişkili olduğuna, ailenin değişmesiyle birlikte duygusal yapı türlerinin bireylerin en derindeki ihtiyaçlarında değişim yaratarak değiştiğine ikna oldum. Ayrıca duygusal engellemelerin çağdaş tarihimizin en çok gözden kaçmış noktası olduğunu da düşünüyorum, bu nokta özellikle eleştirel bir incelemeyi gerektirmektedir. Öneminden dolayı, savlarının noksanlarını başka yerlerdekinden daha keskin bir şekilde göstererek en çok Freud'u eleştirdim.

İkinci bölüm aile kuramıyla ilgili benim kendi önerilerimi sun-

özelkitapgrubu

makta ve modern dönemin başından günümüze değin ortaya çıkan aile yapısı modellerinin bir taslağını vermektedir. Kuramımı ideolojik olanın karşıtı olarak eleştirel diye adlandıracağım. Bununla, bir kuramın nesnesinin doğasını tarihi olarak açıklaması gerektiğini; insanların yaşamlarını ortak bir şekilde ve demokratik olarak düzenlemeleri için özgürlükleriyle ilgili olarak yapının sınırlarını belirleyip nesnesinin konumunu toplumsal olarak kararlaştırmaları gerektiğini ifade ediyorum. Benim düşündüğüm anlamdaki bir eleştirel kuram "normatif"tir; bahis konusu olan yapının reformu için bir temel sağlar. Bu amaçların üstesinden gelmeyen kuramları ideolojik olarak adlandırıyorum. Bu suretle, bunların politik çağrışımları olduğunu söylemiyorum, çünkü eleştirel bir kuramın kendisi politiktir; bunun yerine, ideolojik kuramların toplumsal yapıyı tarihdışı bir şekilde, insan var oluşunun doğal, kaçınılmaz, değiştirilemez ya da evrensel özellikleri olarak öne sürdüğünü belirtiyorum. Sahip olduklarımızın sahip olmamız gerekenler olduğunu söyleyen herhangi bir kuram ideolojiktir. Verili düzenin yetersizliklerine önem vermeden, bu düzenin meşrulaştırılmasına ve kuvvetlendirilmesine hizmet eder. İdeolojik kuramların epistemolojik temelleri olmadığını da ileri sürüyorum, çünkü insanların verili bir toplumsal düzenlemeyi değiştiremeyeceklerini söylemenin hiçbir temeli yoktur. Şayet her bir insanın toplumsal düzenin doğasını belirlemeye eşit bir şekilde katılmaları için hakları ve güçleri olsaydı, o zaman ideoloji sorununun önemi oldukça azaltılabilirdi. İdeoloji her zaman bazı insan gruplarının özgürlüğünün önünde bulunan engelleri kaldıramayacaklarını veya kaldırmak için girişimde bulunmamaları gerektiğini belirtir. Eleştirel ve ideolojik kuramın bu nosyonu Marxist gelenekten, özellikle Frankfurt Okulu'yla Sartre'ın varoluşçu Marxizminden kaynaklanmaktadır.

Bu gereklilikleri ön planda tutarak, son bölümlerin amacı aileyi anlaşılır bir yapı olarak ortaya çıkaracak bir kuramı ya da bir kuramın ilk adımlarını sunmaktır[10]. Yapı terimini bir dereceye kadar üstünkörü olarak davranışların ve tutumların tutarlı bir şeklini göstermek için kullanıyorum. Aile üzerine olan çalışmalar yapıyı henüz çok kesin bir şekilde tanımlayabilecek noktada değildir, ama bu kitabın sözü edilen amaca katkıda bulunacağını umuyorum.

---

10. D.H.T. Morgan, **Social Theory and the Family** (Londra, 1975) kitabında bir aile kuramı için bir denemede bulunmaz..

özelkitapgrubu

Kitabın müsveddesinin tamamını ya da bazı bölümlerini okuyanlara ve (ideolojik olmayan) eleştirel önerilerini sunanlara teşekkür ederim.

özelkitapgrubu

I. FREUD'UN AİLE KAVRAMI

Ricardo'nun işin öznel doğasını ya da soyut özünü keşfetmesi gibi Freud da arzunun öznel doğasını ya da soyut özünü keşfetti...
De Leuze ve Guattari

Freud aileyi özbilinçli olarak kurumlaştırmamış, aileden birçok yerde ve değişik söylem tarzlarında söz etmiştir: Örnek olay (case) çalışmalarında, psikanaliz üzerine olan teknik yazılarda, metapsikoloji çalışmalarında ve tarih, toplum ve kültür üzerine olan yorumlayıcı yazılarda... Ancak, her yerdeki egemen kavramları bireysel kişilik ve psikanalitik açıdan indirgenmiş toplumsal bütünlüktür. Freud, psike yapısının son biçiminin çocukluk çağı boyunca, özellikle de Oedipus kompleksi zamanında şekillendiğini belirtmişti. Ne var ki çocukluk, hiçbir zaman daha geniş bir toplumsal sistemin ürünü ve o sisteme yol açan şekillendirilmiş bir yapıdaki toplumsal bir deneyim olarak kavramlaştırılmadı.

Freud'u, aileyi kavramlaştırmadan alıkoyan üç önemli engel vardır: (1) Bireyi tedavi etmeyi temel alan bir terapi uygulaması; (2) bireyin ve bireyle toplum arasındaki ilişkinin yanlış anlaşılması; (3) hatalı bir toplum kavramı. Freud'un sorunu, dışsalla değil içselle, gerçekle değil de imgeselle, sosyolojik olanla değil de psikolojik olanla ilgilenmesi değildir. Bu ikilikler zaten toplum doğası hakkındaki temel liberal önermelerden kaynaklanan ideolojik yorumlamalardır. Freud, aile dışında kalan ilişkileri belirleyen ve bunlar tarafından

özelkitapgrubu

belirlenen aile etkileşimlerinin çözümlenmesi aracılığıyla kapitalist toplumsal ilişkilerin psikolojik bir kuramının ilk adımlarını, ama yalnızca ilk adımlarını öne sürüyordu. Bu nedenle gerçekleştirilmesi gereken iş, aileyi psikanalizin bir nesnesi olarak gözden saklayan özgül çelişkinin açıklandığı metinlerin okunmasıdır.

Aile, ilk bakışta Freud'un kuramında sanki son derece önemli bir rol oynuyormuş gibi görünür. Freud'un kendisinin de iddia ettiği gibi:

> Psikanalizin maddesini biçimlendiren gerçeklerin doğası gereği, bedenle ilgili verilere ve düzensizlik belirtilerine önem verildiği kadar örnek olay tarihçelerimizde hastalarımızın bütünüyle insani ve toplumsal koşullarına dikkat etmeye zorunluyuz. Bütün bunların ötesinde ilgimiz onların ailevi durumlarına yönelecektir[1].

Aile, psikanalizin ilgilendiği yaşantıların bağıdır. Freud bireyi temel (ancak bilinçdışı) aile ilişkilerine ayrıştırmaya çabaladı. Psikanalizin başarısı bireyciliğin yanılsamasını, kişisel deneyim ve güdülenimin kendine yeterli ve özerk doğasını gün ışığına çıkartmasıydı. Yalıtılmış bir birim olarak birey, çözümleyici için anlaşılmazdır. Bireyin iç dünyasının en kişisel ve belirgin özellikleri karanlıktadır, bunlar ancak tıbbi açıdan önemli bir vücut olan aile yapısı izlenip bulunduğunda anlamlı işaretler olmaktadır. Bu durumda aile bireyin gizidir.

Bilimsel düşüncede aileye o güne kadar çok az önem verilmesine rağmen, Freud, psikanalizin bu nesnesini yeterince açıklayacak bir toplumsal kuram geliştirememiştir. Bunun yerine, o her zaman toplumsal gerçekliğin bazı yönlerini kavramaya çalışmıştır. Freud, çözümlemeyi ırksal bilinçdışının biyolojik bir düzeyine ya da daha önemlisi, bireysel bir düzeye yerleştirmektedir. Örnek olay çalışmalarında Freud'un düşüncesi psikanalitik tedavi gören hastanın varlığından başlayıp, bilinçdışı aileye geri dönmektedir; toplumsal sorgulama çalışmalarında *(Totem ve Tabu, Grup Psikolojisi ve Egonun Çözümlenmesi, Uygarlaşma ve Hoşnutsuzlukları, Musa ve Tektanrıcılık)* **(Totem and Taboo, Group Psychology and the Analysis of the Ego, Civilization and its Discontents, Moses and Monotheism)** aşağıda göstereceğim gibi bireye ya da biyolojiye yönelmektedir. Böylece, bir anlayışsızlık döngüsüyle psikanalizin açıklayıcı gücünü azaltan ve tahrif eden, kişilik kuramının kalelerindeki ilerle-

---

1. "Fragment of a case of Hysteria", **The Complete Works of Sigmund Freud**, standart baskı (Londra, 1953), vol. 7, s. 112, 122.

özelkitapgrubu

meleri eninde sonunda yalanlayan bir döngüyle karşılaşıyoruz.

Freudcu psikolojinin temel ilkesi zihnin yapısmm çocuklukta biçimlenmesidir. Bu nedenle zihin önceden verili bir şey değildir, ancak bir süreç boyunca gelişmektedir. Bu ilke, Freud'un hakkıyla ilgilenmediği iki soruyu ortaya çıkarmaktadır: (1) Bu *sürecin* ne dereceye kadar evrensel ve gerekli olduğu ve (2) Sürecin ne dereceye kadar sosyolojik bir süreçten farklı olarak tamamıyla psikolojik olduğu (Erik Erikson'la ilgili olarak üçüncü bölümde tartışacağım bir üçüncü sorun da zihin yapısının ne dereceye kadar daha fazla gelişmeye ve aynı zamanda çocukluk sonrası yapısal değişmeye maruz kaldığıdır). Freudcu kuramın dayanıklılığı ve gücü Freud'un temel ilkeye olan bağlılığından ve bunun dallanmasını **(ramification)** derinlemesine araştırmasından kaynaklanıyordu. Çocukluk üzerine yoğunlaşması Freud'a zamanına özgü bilinçliliğin normal yapısının, akılcılığının **(rationality)** ve savunmalarının ötesine geçmesine ve akılcı olmayan bilinçliliğin mantığını ve mekanizmalarını çözümlemek ve bunların önemini, aynı zamanda birçok yerde bulunduğunu göstermek için bilinçdışının, cinselliğin, rüyaların, dil sürçmelerinin ve şakaların alanını araştırmasına olanak sağladı. Freud'un bu aşamaları aynı zamanda onun zayıflıklarının, daha doğrusu yanlış yola sevk edici ve ideolojik konumunun kaynağıydı. Çünkü Freud, aşamasının temelini daha geniş bir tarihi ve toplumsal kuramın çerçevesine oturtamamıştı. Çocukluk dönemi zihin biçimlenmesi kavramı *gerçekleşme koşulları* tam olarak derinlemesine incelenmeden bir yana bırakılmıştı ve bu eksiklik Freud'un görüşünü sık sık taciz ediyor ve sınırlıyordu. Bu sorunlar her ne kadar psikanalitik nesnenin kenarında doğsalar da tarihi ve toplumsal kuramla kesiştiği alanın ufkunda Freud'u atladığı şeyleri gizleyip, bunların yerine yetersiz önermeler geliştirmesi için zorluyordu. Sonunda burjuva ailesini evrensel ve gerekli bir kurum olarak savunacak, psikolojik modelini ebedi bir model olarak varsayacak, toplumsal sistemlerin karmaşık süreçlerini psikolojik anlamlarına indirgeyecek ve kendi kuramını içinde doğduğu tarihi alandan ayrı bir bilim olarak öne sürecekti. Son kertede, kuramından kaynaklanan pratik etkinlik **(praxis)** (terapi) var olan yönetici güçlere; yalnızca ekonomi ve politikayı egemenliği altında tutan gruplara değil, aynı zamanda psikenin kurulduğu yerlerdeki egemen konumlarda bulunan gruplara, örneğin erkeğin kadını yönettiği, daha önemlisi anneyle babanın çocukları egemenliği altına aldığı aileye uyum sağlama olarak sonuçlanıyordu.

özelkitapgrubu

Şimdi ise Freud'un kuramında psikanaliz biliminin anne babacılık ideolojisine dönüştüğü noktaları göz önüne sermemiz gerekiyor. Freud'un aile içinde meydana gelen değiş tokuşları **(exchange)** sistemli ve sürekli bir şekilde tahrif etmesi söz konusudur. Çocuğun libidosunu, çocuğun kendine özgü seçimleri olarak biçimlenmeye başlayan eylemleri yine de bilinçdışı olan seçimler olarak göstermektedir. Aile iletişiminin esas itibarıyla hiyerarşik olan karşılıklı ilişkisine, anne babanın nesneleri ve bir çevreyi yalnızca belirli usullerde bir bütün olarak düşünürken çocuğu nesne yerine koydukları tavrı gizleyerek, olduğundan başka anlam vermiştir. Freud bunu, çocuğu resmediyor, bize çocuğun gözüyle ailenin iç yüzünü açıyor görüneˈk ve daha sonra da çocuğun doğal "ihtiyaçları" olduğunu ve bunların ailedeki etkileşimde öncelikli bir yere sahip olduklarını iddia ederek yapmaktadır. Gerçekte ise Freud, çocuğu belirli ihtiyaçları olan bir varlık olarak, ancak anneyle babanın onu oluşturmasından *sonra,* anne babanın gördüğü gibi tasvir etmektedir. Freud'un sözcükleriyle belirtirsek:

> Aynı şey bireysel libidonun gelişmesi esnasında psikanalitik araştırmayla aşina olan insanın toplumsal ilişkilerinde meydana gelmektedir. Libido kendisini büyük hayati ihtiyaçların doyumuna vermekte ve insanları aynı süreçte payları olan ilk nesneler olarak seçmektedir[2].

Ve bir başka deyiş:

> Doğrudan gözlem, çocuğun sevdiği kişiyi hâlâ uygun bir şekilde merkezileşmemiş cinsel eğilimlerinin bütününün nesnesine dönüştürdüğü konusunda... kuşkuya yer bırakmamaktadır[3].

Freud "ihtiyaçları" olan bir varlığı ve ihtiyaçların doyumundan arta kalan bir şey olarak da, ihtiyaçların doyumuna değil de doyumu mümkün kılanlara bağlılığı sağlayan bir mekanizmayı öne sürmüştür. Böylece Freud'a göre çocuğun "ihtiyaçlarının" doyumunda "payları olan insanlar" basit aracılardır. İhtiyaçları biçimlendirmede yahut ihtiyaçların doyurulduğu usullerde aktif değildirler. Çocukların anne babalarına bağlanmaları olgusu, sadece ihtiyaçlarını tatmin etmek için girdikleri bireysel serüvenin bir yan ürünü olmaktadır. Freud çocuğun "cinsel eğilimlerinin" henüz yerine oturmadı-

---

2. **Group Psychology and the Analysis of the Ego** (New York, 1959), s. 44.
3. A.g.e., s. 89-90.

özelkitapgrubu

ğını ya da "bir merkezde toplanmadığını" kabul etmektedir ve bu, insanın ihtiyaçları ile ailenin ihtiyaçları arasında bir gerilim tesis ettiği için aile yapısı eleştirisinin iyi bir temelidir. Bunu, eğilimleri anne babanın eylemleriyle oluşturulmuş olarak görmek fırsatı ve çocuğun şekilsiz cinsel enerjisini biçimlendirmede oynadıkları egemen rolü görmek yerine, Freud "uygun bir şekilde" sözcüğünü tıkıştırıverir. Böylece aileyi görüntü dışında bırakmış, süreci bireyin kendisinin doldurduğu doğal bir alana oturtmuştur. Ancak, çocuk başlangıçta "ihtiyaçlarını" dil-öncesi bir tarzda sunmaktadır (bunlar anne baba için yalnızca "ihtiyaçlardır"); çocuğun eylemlerini adlandıran ve bunlara anlam veren anne babadır. Çocuk, cinsel eğilimlerini yalnızca anne babasıyla bağlılık oluşturmak için değil, davranışları anne babası içinmiş gibi anlamı (bilinçli ya da bilinç dışı) içselleştirmek için "bir merkezde" toplayacaktır. Çocuğa başlangıçta belirli bir doğal durumda ihtiyaçlara sahip olduğu kanısının yüklenilmesi gerçeği, hatalı bir şekilde dile getirmektedir. Doğruyu söylemek gerekirse, çocuğun anne babasıyla etkileşime girinceye kadar ihtiyaçları yoktur ve bu etkileşimde anne babası çocuğun davranışlarına karşılık vererek çocuğun ihtiyaçlarının varlığını ve karakterini belirler.

Bu durumda sürüp giden iletişim modeli Freud tarafından ciddi bir şekilde çarpıtılmıştır. Erkek çocuğun mastürbasyonunu ve hadım edilme tehdidini bir örnek olarak ele alalım. Freud bu konuda şunları yazmıştır:

> (Erkek) çocuğun ilgisi üreme organına yöneldiğinde bunu ona sık sık dokunarak ortaya koyar ve eninde sonunda yetişkin insanların bu faaliyetten hoşlanmadıklarını keşfetmek zorunda kalır. Az çok basit bir şekilde, az çok da vahşice bu tehditle, vücudunun bu oldukça değerli parçasının alınıp götürüleceği beyan edilir. Tehdit genellikle kadınlardan kaynaklanmaktadır; onlar sık sık otoritelerini güçlendirmek için, çocuğu cezayı icra edeceğine inandırdıkları babaya ya da doktora göndermede bulurlar... Şimdi sahip olduğumuz görüş, genital düzenlemenin fallik devresinin bu hadım edilme tehdidi tarafından yenilgiye uğratıldığıdır[4].

Çağdaş okuyucu, Viktoryen Freud'un ne kadar garip olabildiğini düşünüp sık sık bu tip paragraflara gülümsemektedir. Elbette ki kimse artık çocuğu hadım etmeyle tehdit etmemektedir. İncelikli eleşti-

---

4. "The Passing of the Oedipus Complex", **Collective Papers: Sexuality and the Psychology of Love'da**, der. P.Rieff (New York, 1963), s. 177.

özelkitapgrubu

ri, tehdidin özgül nesnesinin değil de yalnızca kendisinin önemli olduğunu ekleyecektir. Freud içinse tersine, özellikle Oedipus kompleksinde asıl nokta olan hadım edilme tehdidi, kurammın temelini oluşturur. Ayrıca hadım edilme tehdidinin, devrin burjuva aileleri için sıradanlığı konusunda şüphe yoktur.

Ancak Freud, bu manzarayı döneminin ve sınıfının belirli şartlarına bağlamamıştır. Bütün yetişkinlerin çocuklarının genital faaliyetlerini bastırdıkları gerçeğini kaçınılmaz olarak kabul etmiştir. Bu evrensellikte Freud yalnızca zamana bağlı değildir; aynı zamanda değiş tokuşu+ **(exchange)** kaçınılmaz bir olay olarak gösterip anlamından saptırmıştır. Çocuğun bütün süreçte oynadığı tek aktif rol penisine dokunmasıdır. Bu dokunma daha sonra anne babası tarafından yorumlanmakta ve çocukça da içselleştirilmektedir. Anneyle baba, bu faaliyeti bastırmakta *ve aynı zamanda penise olağanüstü önem vermektedirler.* Çocuğun üreme organlarına, vücudunun diğer birçok organında olduğu gibi dokununca zevk almasının dışında belirli bir önem atfettiğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Anneyle baba bu faaliyeti iyi davranışın önemli bir ihlaline dönüştürmektedirler. Bu, Viktoryen burjuva evlerinde cinselliğin derin bir şekilde bastırılmasının parçası haline gelmektedir. Penise, çocuğun cinselliğinin simgesi ve gelecekteki gücün kaynağı ya da kız çocuklarının durumunda güç yoksunluğu olarak da önem vermektedirler. Anneyle baba çocuğa penis merkezci **(phallocentric)** olmayı ve bu penis merkezciliği **(phallocentrism)** bilincin ve davranışın dışında tutmayı öğretirler. Tehdit çok kesin olduğu için çocuk, anne babayla topluma karşı penisin değerinin farkına varır. Ancak, Freud'a göre çocuk için penisin değeri zaten kendiliğinden vardır. Penis *doğallıkla* klitorise göre üstün bir organdır; *doğallıkla* mutlak değeri olan bir organdır. Anneyle babanın penisin varlığını sindirmeleri ve babanın bu bastırmada nihai otorite olması *doğaldır.* Çocuğun gelişiminin bu can alıcı devresinde, "genital düzenleme, fallik devresinin hadım edilme tehdidi tarafından yenilgiye uğratıldığında" Freud'un kuramında anneyle babanın olan bitenlere ilişkin yapabileceği çok fazla bir şey yoktur. Freud'a göre insan cinselliğinin bu dönüşüme uğraması gereklidir. Ne var ki, çocuğun mastürbasyonunun tehdit ettiği kişiler *anneyle babadır;* ve onların verdiği duygusal karşılık durumu gerginleştirir ve yapısını oluşturur. Freud, anne babacı **(parentist)** ideolojisiyle bunu görmez ve açıklamasını çocuğun cinsel fantezileri düzeyinde konumlandırır.

özelkitapgrubu

Freud, çocuğun hayvan fobilerine ilişkin olarak Küçük Hans olayında anneyle babanın mastürbasyon tehdidinde oynadıkları rolü görememiştir. Olay olağandışıdır, çünkü Freud çocuğun terapisini uzaktan, Hans'ın babasının aracılığıyla idare etmiştir. Freud terapist olarak babanın durumunu önlemek için hiçbir şey yapmamıştır. Hatta Freud, anneyle babanın çocuklarının cinsel olarak aydınlanmasında kullandıkları yöntemleri takdir etmiştir. Ancak bugün çocuk ve aile terapistlerine göre, anne babayla çocuk arasındaki psişik bağ o kadar derindir ki anne babanın terapist olarak yardımcı olmaları mümkün değildir, çünkü anneyle baba esasında problemin içindedir. Böylece bu olayda Freud'un anne babacılık **(parentism)** tarafından körleştirildiği, anneyle babanın savunmacı iletişimlerinin çocuğun kaçınılmaz psiko-seksüel gelişmesi olarak sürekli yanlış yorumlandığı kesinlikle gösterilebilir.

Hans'ın sözde aydınlanmış annesi[5] çocuğun cinsel faaliyetini kontrol edip, bastırmaya yönelik tipik burjuva ihtiyacıyla çocuğun mastürbasyon faaliyetini ısrarla soruşturur ve onu tekrar tekrar hadım edilme ve sevgi kaybıyla tehdit eder. Freud şunu nakletmektedir: "Annesi sorar: 'Çükünü elliyor musun?' ve çocuk yanıt verir: 'Evet. Her akşam yattığımda'. Ertesi gün, 9 Ocak'ta, öğle uykusundan önce elini çüküne değdirmemesi için uyarılmıştır"[6]. Ve yeniden, Freud bilimsel olarak işaret etmektedir: "Üç buçuk yaşındayken annesi onu penisini ellerken bulmuştur. Onu şu sözcüklerle tehdit etmiştir: 'Eğer bir daha bunu yaparsan seni çükünü kesmesi için Dr.A'ya göndereceğim. O zaman ne yapacaksın?"[7]. Anneyle

---

5. Freud'un yorumunu daha şaşırtıcı kılan gerçek onun Hans'ın anne babasını iyi tanıması ve ayrı olarak tedavi ettiği annesini nevrotik ve müdahaleci bir kişi olarak düşünmesiydi. Bu bilgi, Freud'un naklettiklerini ve Küçük Hans çözümlemesini doğrulamak yerine Freud'un psişik gelişmenin etkileşimci temelini görmedeki yetersizliğini doğrulamakta ve libidinal yapının psikesinin iç doğası hakkındaki kuşkulanmızı zorlamaktadır. Bir dereceye kadar benimkine benzeyen, Küçük Hans örnek olayının **(case)** bir çözümlemesi için bkz. Erich Fromm, Fernando Narvaez ve diğerleri, "The Oedipus Complex: Comments on 'The Case of Little Hans' ", **Contemporary Psychoanalysis,** 4, (1968), 178-88 Aynı zamanda bkz.: Philip Weissman, "Early Development and Endowment of the Artistic Director", **Journal of Psychoanalytic Association,** 12, (1964), 59-79; J.W. Slap, "Little Hans Tansillectomy", **Psychoanalytic Quarterly,** 30, (1961), 259-61.

6. "Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy", **Collective Papers: The Sexual Enlightenment of Children'**da, der. P. Rieff (New York, 1963), s.65.

7. A.g.e. S. 49.

özelkitapgrubu

babanın cinsel açıdan ne kadar "olgun" ve çocuğun da ne kadar derin bir sorunu olduğunu göstermek için bir örnek daha: "Bu sabah annesi Hans'a günlük banyosunu yaptırmış, daha sonra kurulamış ve pudralamıştır. Annesi penisinin çevresini pudralarken ve *ona dokunmamaya özen gösterirken,* Hans 'Parmağını neden oraya dokundurmuyorsun?' demiştir. Annesinin yanıtı: 'Çünkü bu domuzca olurdu' "[8].

Freud cinselliğin öncelikle çocuğun değil de anneyle babanın sorunu olduğunu görememiştir; çocuğun annesiyle penisini yitirme kaygısı **(anxiety)** insan cinselliğinin gelişiminin doğal bir fantezisi değildir, ancak burjuva ailesinde tipiktir. Küçük Hans olayında anneyle babanın çocuğun fobilerindeki rolleri Freud tarafından tümüyle gözden kaçırılmıştır. Ancak, çocuğun fantezileri anneyle babanın eylemlerine ve iletişimlerine ilintilendirilmeden gerçekten anlaşılamaz. Doğrusu *doğal* cinsellik, *doğal* cinsel fantezi devreleri yoktur; çocuk için cinsellik, kendileri sınıflarınm, toplumlarının ve duygusal ekonomilerinin **(emotional economy)** bilinçdışı temsilcileri olan anne babasıyla olan etkileşimleri vasıtasıyla tanımlanır. Belirtilmesi gerekir ki, kendileri Freudcu olan Laplanche'ın ve Pontalis'in söylediği gibi, "cinsellik özneye 'öteki'nden gelir"[9]. Freud anneyle babanın erotizmini çözümleyemeyerek, psişik olayı onların uygun toplumsal boyutları aracılığıyla açıklamada başarısız olmuştur. Psişiğin içinde bulunan fantezinin daimi bireysel-biyolojik düzeyiyle başbaşa kalmış ve psikanaliz bir ideoloji haline gelmiştir.

Birincil Narsisizm tartışmasında Freud aynı saptırıcı mekanizmaları yinelemektedir. Narsisizm devresinde çocuk, zevkli itkileri kendi egosunda abartır. Bunlar, daha sonra ideal egoda konumlandırılacaktır. Bu "kaçınılmaz" sürecin parçası olarak Freud aileden manzaralar çizmektedir.

> Meraklı anneyle babanın çocuklarına yönelik tutumlarına bakarsak, bunu ancak kendilerinin çoktan terk ettikleri Narsisizmin yeniden uyanışı ve üretimi olarak algılayabiliriz. Çok iyi bilindiği gibi, duyguları çocuklarına aşırı değer verme özelliği taşır...
>
> Temkinli gözlemin geçerli kılmayacağı bütün mükemmellik tarzlarını

---

8. A g.e., s. 60; vurgu eklenmiştir. .

9. Jean Laplanche ve J. B. Pontaiis, "Fantasme originaire, fastasmes des origines, originaire, fantasmes des origineş, origine du fantasme", **Les Temps Modernes,** 215, (1964), 1841.

özelkitapgrubu

> çocuğa atfederler... Çocuk anne babasından daha iyi şeylere sahip olacaktır... Gerçekten de dünyanın merkezi ve yüreğidir. Bir zamanlar kendi kendimize olmak için hayal kurduğumuz "Bebek Kral Hazretleri" gibidir. Anneyle babanın hiçbir zaman başaramadığı o rüyaları ve arzuları yerine getirmeli, babasının yerine büyük bir insan ve bir kahraman olmalı yahut gecikmiş bir telafi olarak annesi için bir prensle evlenmelidir[10].

Freud burada anneyle babanın etkin rolünü kabul ediyor görünmektedir. Bu anneyle babanın çocuklarına yönelik oldukça özgül duyguları vardır, bu duygular tanınabilir şekilde burjuvadır. Freud'un bu manzarayı saptırmadaki ilk adımı, bu duyguları toplumsal olarak tırmanan burjuvazinin özgül duygusal, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarına atfetmesi değil de bunları anneyle babanın "uzun zamandır terk ettikleri" Narsisizme atfetmesidir. Bunlar anneyle babanın ve dolayısıyla çocuğun kaçınılmaz duygularıdır. Mastürbasyon olaylarında olduğu gibi, bu duygular on dokuzuncu yüzyıl burjuva yaşantısının temel görünüşleridir (Bunlar ileri sanayi toplumlarındaki işçi sınıfının üst kesimlerine de özgü olabilir). Dünyanın merkezi olma duygusu burjuva erkeğinin ego yapısının temsilcisidir; on dokuzuncu yüzyılın işçileri ya da daha önceki yüzyılların köylüleri arasında bulunmamıştır. Hatta, on sekizinci yüzyılda bir Fransız aristokratı "Çocuğunu sevdiğini düşünenin yüzü kızarır"[11] diye yazmıştır. Freud'un yeniden yaşanan birincil Narsisizmi neredendir? Rönesans İtalyası'nda burjuvazi için bile yaygın olan alışkanlık, çocuğu iki yaşına kadar evin dışında bir sütnineye götürmekti; bu tarzla çocuğa ihtimam göstermek mümkün değildi.

Freud'un açığa çıkardığı aile yaşantısının bir başka temel özelliği baştan çıkarma **(seduction)** olaylarıdır. Freud histerik kadınları tedavi ederken nevrozlarının kaynağını, hastaların babaları tarafından cinsel saldırıya uğradıklarını iddia ettiği ilk çocuklukta arayıp buluyordu.

Belirtmek gerekiyor ki, Freud'un ensesti sadece tartışmasının bile büyük zorlukları vardı; bunlar o kadar büyüktü ki, Freud *Histeri Üzerine Çalışmalar*'da **(Studies on Hysteria)** iki ensest olayını nak-

---

10. "On Narcissism", **Collective Papers: General Psychological Theory**'de, der. P. Rieff (New York, 1963), s. 71-72.

11. Alıntı, Bogna Lorence, "Parents and Children in 18th Century Europe", **History of Childhood Quarterly**, 2, (1974), 2.

özelkitapgrubu

lederken babaların eylemlerini amcaların, dayıların üzerine yükleyerek kasten yalan söyledi. Bilim adamının bizzat olaym basit gerçeklerini nesnel olarak söyleyemediği yaşantılara değiniyoruz. Kitabm ortaya çıkışından ancak otuz yıl sonra Freud eklediği dipnotlarla gerçeği ortaya serdi. Dikkat etmek gerekiyor ki Freud burada bir hastalığın "nedeninin" ya da "kökeninin" soruşturmasının ortasındadır. Metodolojisi tıbbi modelin egemenliği altındadır. Bir olguyu (baştan çıkarma) yalıtmaya çalışmaktadır ve olguyu bir temsilciye yüklemek istemektedir. Her iki açıdan da yanlış yola sapmıştır. Bireysel temsilcilerin çözümleme yoluyla yalıtılamayacağı bir yapıyı aramalıydı. Çünkü, Freud bir "şeytan" arıyordu ve onun zamanında ensest şiddetle kınanıyordu; kendisi ise bir türlü babayı suçlayamıyordu. Bu suretle Freud, bilinçdışı olarak kız çocuğunu suçlu bulmaya hazırdı.

1897'de Fliess'e baştan çıkarma olaylarının *gerçek olaylar olmadığını,* ancak kız çocuklarının fantezileri olduğunu yazdı:

> Son aylarda yavaşça sezmeye başladığım büyük sırrı sana hemen söyleyeyim. Artık *neurotica'*ma inanmıyorum... Şaşırtıcı olan, her olayda suç babanın sapık eylemlerine atılıyordu... Oysa çocuklara karşı sapık eylemlerin bu denli yaygın olması pek inandırıcı değildi... Bilinçdışında "gerçekliğin belirtisi"nin olmadığının kesin idrakı mevcuttur; öyle ki gerçekle duygusal olarak yüklenilmiş kurguyu ayırt etmek olanaksızdır (Bu, cinsel fantezilerin anneyle baba temasını düzenli olarak kullanmasını açıklamayı mümkün kılar)[12].

Sorunlar daha açık olarak ortaya çıkınca, daha sonraki bir formülasyonunda yeniden şunları yazmıştır:

> En önemli ilginin çocukluktaki cinsel travmaları keşfetmeye yöneldiği devirde, hemen tüm kadın hastalarım babaları tarafından baştan çıkarıldıklarını bana söylediler. Sonunda, nakledilen bu bilgilerin doğru olmadığının ayrımına varmaya zorlandım ve böylece histerik belirtilerin *gerçek olaylardan değil, fantezilerden kaynaklandığını* anladım. Baba tarafından tahrik edilme fantezisinin kadınlardaki tipik Oedipus kompleksinin ifadesi olduğunu ancak daha sonra kavrayabildim[13].

---

12. "Letter to Fliess, 21 Eylül 1897", **Sigmund Freud's Letters**'da, der. M. Bonaparte ve diğerleri, çev. J. Strachey ve E. Mosbacher (New York, 1954), s. 215-216.

13. **New Introductory Lectures on Psychoanalysis,** çev. J. Strachey (New York, 1964), s. 120; vurgu eklenmiştir.

özelkitapgrubu

Bu paragraflarda Freud'un kuramı temel ve kaçınılmaz bir değişime uğramıştır. Hasta bulunan anneyle babanın "güvenilirliği" lehindeki "inancına" son vermiştir; bu suretle çocuğun deneyimlerinin hayali olması ve anne babanın gerçekliği temsil etmesi temelinde fantezinin ve gerçekliğin bir ikiliğini kurmuştur. Ancak elbette bu yetersizdir. Hiç kuşku yok ki çocuğun "masumiyetine" tamamen inanan cinsel olarak bastırılmış anneyle baba *bilinçdışı* bir cinsel davranışla çocukla meşgul olmaktadır. Çocuk gerçekten baştan çıkarılmasa bile Viktoryen evin aşırı cinsel kısırlığı cinselliğin yalnızca bastırılmış ve dolaylı bir biçimde görünebildiği duygusal bir yapıdır. Freud babanın suçlanamayacağını öne sürerken haksızdır. Bu ahlaki bir suçlama olmasa da "neden" (**"cause"**) cinselliğin ortaya çıktığı, babanın katıldığı, çoğunlukla bilinçdışı ve çok yoğun olan yapıdır. Freud babayı temize çıkararak, kız çocuğunu "suçlamaya" ve nevrozun nedenbilimini **(etiology)** bütünüyle kişisel fantezinin psişik düzeyinde aramaya zorlanmıştır. Bu suretle psikanaliz kız çocuğunun baştan çıkarılmasına katılmakta ve bunu meşrulaştırmaktadır.

Gerçek olaylarla fanteziler arasındaki ayrım Freud'un kuramının esasını teşkil etmektedir. Bunun kökeni haz ilkesiyle gerçeklik ilkesi arasındaki farka kadar uzanmaktadır. Birincisi libidoyu ikincisiyse egoyu yönetmektedir. Bu tür keskin ikililik Freud'u kendisine karşı dış dünyada fantezilerin bulunmadığı ve libidoyla iç fantezi dünyasının gerçekliğinin olmadığı bir konuma yöneltmektedir. Bu, Freud'u psişik gerçekliği toplumsal gerçeklikten ayırmaya zorlamakta ve bunların arasındaki karşılıklı ilişkileri görmesini ve çözümlemesini olanaksızlaştırmaktadır. *Totem ve Tabu*'da **(Totem and Taboo)** şöyle yazmaktadır: "*Asıl* gerçeklikler değil, yalnızca *psişik* gerçeklikler nevrotik suç duygusunun temelidir"[14]. Ve bu ikisi ya da biri, onu, cinselliğin bastırılması nevrozun temelidir genel önermesinden geri çekilmeye zorlamaktadır. Açıkça, fanteziler *'gerçek'*tir ve "dış" gerçeklik *'fantezi'*yle doludur. Bu sorunu uygun şekilde sınıflandırmak için, Freud'un etkileşimlerin yapısı üzerinde yoğunlaşacağı bir toplumsal kurama ihtiyacı vardı. Bu kuram, fantezilerin ve gerçekliğin çeşitli düzeylerinde iletişimde bulunan temsilcilerin ortak karşılıklı münasebetlerini kesinlikle belirtmeye çabalayacak ve böylece bir yapıyı diğerinden ayırt edecek koordinatları ayrıntılarıyla planlanmasını sağlayacaktı. Bu, Freud'un kesin olarak sahip olmadığı

---

14. **Totem and Taboo**, çev. A. Brill (New York, 1946), s. 205; *vurgu eklenmiştir.*

özelkitapgrubu

ve zayıf bir bireysellik kuramının tuzağına düştüğü yerdir; aileyi bir psikososyal yapı olarak kavramlaştıramamıştır.

Freud gerçek tecavüzlerin gerçekleşmediğini keşfettiğinde -tecavüzlerin olduğu durumları uygun şekilde bastırırken- nevrozun nedenini aile yapısının toplumsal gerçekliğinden biyolojik ya da mitik gerçekliğine kaydırıyordu. Ondan sonra kızların ya kalıtsal zayıflıkları olduğunu ya da hastalıklarının cinsel gelişmenin doğası gereği olduğunu iddia etti. Olguların bulunduğu dışsal, gerçek bir dünyaya karşı toplumsal oluşumcu **(phylogenetic),** biyolojik bilinçdışılıkta kök salan bir imgesel dünya arasında yanlış bir ayrım yaptı.

Freud başka yerlerde aile yaşamı hakkında kızların ensest fantezilerine neden sahip olduklarını açıklamak için gerekenden çok daha fazla bilgiyi bize vermektedir. Ailenin tarihi gelişimiyle duygusal ve cinsel yaşamının çok açık bir görüntüsünü sağlamaktadır. İlk yazılarıyla son yazılarında çağdaş ailenin aşırı derecede cinsel bastırmayı düzenlediğini kabul etmektedir: Aile, Batı Avrupa'da cinsel bastırmanın "çok yüksek bir seviyesi"ni uygulamaktadır[15]. Freud, özellikle burjuva ailesinin ve şehirleşme sürecinin nevroza ve cinsel bastırmaya yol açtığını açıkça belirtmektedir: "Nevroz, kesin olarak ataları doğal sağlıklı kır koşullarında sert, ama dayanıklı secereleriyle yaşadıktan sonra büyük şehirlere gelerek başarılı olanlara ve kısa bir sürede çocuklarını yüksek bir kültür düzeyine eriştirenlere saldırmaktadır"[16]. Burada Freud yakın zamanda kentlileşen *nouveaux riches*'in* Viktoryen ahlakın yükünü en çok çekenler olduğunu öne sürmektedir. Bu gelişmenin nevroz sosyolojisi, ahlakın çok baskıcı olduğunu ve bu ahlakı *çok çabuk* benimseme çabasının yıkıcı etkileri olduğunu iddia ediyordu. Freud, bastırmanın toplumsal hareketliliği olan burjuvazinin ekonomik ihtiyaçlarıyla ilişkili olduğu sonucunu çıkarmak yerine, açıklamasının uygarlaşmanın genel gereklilikleri düzeyinde kalmasına izin verdi ve aile içindeki ilişkilere döndü.

Freud, cinselliğin ailede aşırı sindirilmesini her zaman kınar. Viktoryenler arasında kadınlar ve çocuklar cinsiyetsiz olarak düşünü-

15. **Civilization and Its Discontents,** çev. J. Strachey (New York, 1961), s. 51. Aynı zamanda bkz: " 'Civilized' Sexual Morality", **Collective Papers: Sexuality and the Psychology of Love**'da, s. 21 ve **Studies on Hysteria,** çev. J. Strachey (New York, 1966), s. 171, köy ve kent cinselliğinin karşılaştırıldığı yer.

16. Bu dipnot, kitabın İngiliz ve Amerikan basımlarında da yer almamaktadır. (Y.N.)

* Yeni zenginlerin (Ç.N.).

özelkitapgrubu

lür ve cinsel davranış üreme amacıyla sınırlandırılır, yalnız yasal olarak evli, yaşam boyu eş olanlar arasında onaylanırdı. Çocuklara doğru cinsel eğitim verilmezdi[17]. Sonuç olarak, Freud erkeklerle kadınların evlendiklerinde tatmin edici cinsel yaşantılara hazır olmadıklarını gözlemledi. Cinsel yaşamlarındaki yoksulluk onları büyük mutsuzluklara sürüklüyordu.

> Sonuç, anne babacı otorite tarafından kızın âşık olmasına aniden izin verilince bu akli süreçte başarılı olamaması ve kendi duygularından emin olmadan evliliğe adım atmasıdır. Sonuç olarak, aşk işlevi kocalar için hayal kırıklığından başka hiçbir şey sağlayamaz. Psişik olarak kız hâlâ anneyle babasına bağlıdır ve fiziksel olarak kendisini frijit olarak gösterir. Anestetik kadın tipinin uygar eğitim alanının dışında da bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Bu tip doğrudan eğitim tarafından yetiştirilmektedir...[18]

Çekirdek ailenin genel koşulları verili olduğunda, çocuk üzerindeki etkileri ne olacaktır? Anne babayla çocuklar arasındaki ilişkinin doğası ne olacaktır? Freud yeniden dikkate değer derecede açık ve kesindir:

> Böyle bir evlilik artan bir şekilde kendisinden hasıl olan tek çocuğu -ya da sınırlı sayıdaki çocukları- etkileyecektir... Kocası tarafından tatmin edilmeyen nevrozlu kadın, bir anne olarak çocuğuna karşı aşırı merhametli ve kaygılıdır; sevgi için duyduğu ihtiyacı çocuğuna transfer ederek *çocukta erken cinsel uyanmayı* sağlar. Anne baba arasındaki kötü ilişki daha sonra çocuğun duygusal yaşamını uyarır ve henüz çocukluğunda sevginin, nefretin ve kıskançlığın yoğunluklarıyla karşı karşıya gelmesine yol açar. Bu erken cinsel uyanma durumunun ifadesine hiçbir şekilde hoşgörü göstermeyen sıkı eğitim, sindirme güçlerine destek sağlar ve bu yaştaki çatışma yaşam boyu sürecek nevroza neden olan gerekli bütün öğeleri içerir[19].

Freud, dikkate değer olan bu paragrafta anneyle babanın doyurulmamış ihtiyaçlarının çocuğun cinsel fantezilerinin doğrudan nedenleri olduğunu kabullenmektedir. Bu suretle baba, kızının daha sonra ensest olarak anımsayabileceği yoğun duygularını yavaş yavaş aşılamak için açık şekilde kızına saldırmak zorunda değildir.

---

17. **Civilization and Its Discontents,** s. 81.
18. " 'Civilized' Sexual Morality", s. 21.
19. A.g.e., 38; vurgu eklenmiştir.

özelkitapgrubu

Freud burjuva hanesinin en ayırt edici özelliğini bile bilmektedir: bu özellik hanenin duygusal yaşamıyla olduğu kadar cinsel sınırlamalarıyla da ilgilidir. Bu onun herhangi bir geniş topluluktan göreli yalıtımıdır, aile yaşantısının *mahrem* niteliğidir. Freud şunu söylemektedir: "Bir ailenin üyeleri birbirlerine ne kadar yakından bağlıysa, kendilerini o kadar çok sık diğer insanlardan mahrum ederler ve onlar için daha geniş yaşam dairelerine girmek o kadar zor olur"[20]. Olumlu olarak belirtilince, çekirdek aile mahremiyet, özellik ve yoldaşlıktır; olumsuz olarak belirtilince, aile ilişkilerinin yoğunluğu çarpıcıdır ve çocuk bütün duygusal ihtiyaçlarını mümkün olan en dar insan çevresinde dışavurarak bulmak zorundadır. Freud bu genel koşulların sonucunun cinsel açıdan sapık erkeklerle nevrotik kadınlar olduğunu belirtmektedir. Ancak Freud, bu sonuçları toplumsal yapılara ve uygulamalara değil, burjuva *tutumlarına* bağlamaktadır: "Toplumsal yaşamın belirgin adaletsizliklerinden birisi kültür standartının herkesin cinsel yaşamında aynı davranışı talep etmesidir..."[21]. Böylece, "çağdaş sinirliliği arttıran cinsel *ahlaktır*"[22]. Freud'un çekirdek ailenin özelliklerini "nedenler" olarak adlandırmasından yola çıkarak, bu noktada onun toplumsal kurama sahip olmadığının nasıl öne sürülebildiği sorulabilir. Bunun karşılığı Freud'un toplumsal koşulları yalnızca geçici olarak öne sürmesi, psikenin yapısal koşullarını yeterli olarak açıklamaması ve betimlediği psikanaliz kuramında yer vermemesidir. Aile yapısı, açıklama gücü olmadan, psikanalizin muğlak, çevresel bir zemini olarak kalmakta ya da Freud'un toplum üzerine olan çalışmalarında çekirdek ailenin ideolojik bir savunması olarak yer almaktadır.

Freud'un kuramında önemli bir rol oynayan aile yaşantısının diğer bir parçası da çocukluğa atfettiği bağımhlıktır. Çocuğun bağımlılığı fikri Freud için birçok ideolojik amaca hizmet etmiş ve ailenin toplumsal gerçekliğini örttüğü tarzı açığa vurmuştur. Freud'a göre bağımlılık, öncelikle anne babayla çocuklar arasında gelişen bağın mazur gösterilmesidir. "Çocuğa yaşamdaki güvenliğinin anne babasının onu sevmesine... ve onun onları sevdiğine inanmalarına bağlı olduğu öğretilmiştir"[23]. Freud'a göre çocuk, varkalımı **(survival)**

20. **Civilization and its Discontents,** s. 50.

21. " 'Civilized' Sexual Morality", s. 29.

22. A.g.e., s. 21.

23. **New Introductory Lectures,** 164.

özelkitapgrubu

tehlikede olduğu için anne babasına derin bir bağlılık geliştirmelidir. Anneyle baba bir kez daha masumdur, çocuğun onlara yönelik sahip olduğu duygusal ihtiyaçta edilgen aracıdırlar. Freud, anne babaların çocuğun varkalımında kendilerine karşı bir bağımlılık duygusu geliştirmesini temin eden rollerini önemle belirtip belirtmediklerini nadiren sorgulamaktadır. Kuşkusuz ki anne babanın kendi varkahmları, soylarının devamı için çocuğa bağımlı oldukları kolaylıkla söylenebilir ve bu güdü onlarda çocuktaki bağımlılık duygusundan daha güçlüdür. Freud ayrıca bu bağımlılığı biyolojik bir gereklilik, gerçekten türlerin kalite işareti olarak görmektedir: "İnsan yavrusunun anne babasına olan uzun bağımlılığı gayet önemli bir biyolojik gerçek(tir)"[24]. Neotoni (**neotony**) gerçeği (doğuşta tamamlanmamış biyolojik gelişme) bazı kuramcılar tarafından insan bireyinin oluşmasında *toplumun* önemini açıklamak için kullanılmıştır, çünkü çocuk yeni davranışı biyolojik olarak belirlenmeden veya sabitleştirilmeden önce öğrenebilir. Neotoni, tutucu toplumsal kuramlara karşı ilk çocukluktaki deneyimlerin değişiminin hiyerarşik kurumların değiştirilmesine temel olabileceği savını öne sürmek için de kullanılmaktadır. Ancak Freud görüş açısını ters çevirmekte ve kuşaklar arasındaki basit bağdan (bir kuşağı bir sonraki kuşağın yaşantısında rol oynamaya zorlayan bir bağ) yola çıkarak çocukların biyolojik ve böylece psişik olarak bağımlı olduklarını öne sürmektedir. Böylece eski kuşağın yeni üzerindeki egemenliği onaylanmaktadır. Anne babacı otoriterliği insan yaşantısının kaçınılmaz bir gerekliliği olarak sunmaktadır. Halbuki yeni kuşakların daha eski kuşaklar tarafından beslenme, sevilme, konuşulma ve dünyayla tanıştırılmalarıyla, eski kuşakların daha genç kuşakları kontrol etmeleri ve egemenlik altına almaları arasında bir fark vardır. Freud, çocuğun görüldüğü, ama duyulmadığı çağdaş ailelerdeki aşırı egemenliği kabul etmekte, uyarıda bulunmaktadır: "Bir çocuğun önemsenmediği birçok durum bulunmaktadır..."[25]. Ama kuramı inşa edildiğinde bu unutulmuştur (veya bastırılmıştır) ve burjuva ailelerinde çocuğun bağımlılığının derecesi doğanın bir normu olarak alınmıştır. Freud'un modeli ele alındığında, çocuğun bağımlılığının niteliğinin ve derecesinin farklı dönemlerle farklı toplumsal sınıflardaki

---

24. A.g.e., s. 66.

25. "Family Romances", **Collected Papers: The Sexual Enlightenment of Children**'da, s. 42.

özelkitapgrubu

değişkenliğini açıklayabilecek bir yol bulunmamaktadır.

Freud'un çocuğun sözde bağımlılığından çıkardığı ve kuramın merkezini oluşturan sonuçlar aile yaşantısını kesinlikle gözden saklamaktadır. Hiçbir neden yokken en azından Oedipus kompleksi tehlikededir. Freud'a göre çocuğun bağımlılığı Oedipus kompleksinin (psişik olmayan) öncül koşuludur[26]. Oedipus kompleksi psikeyi sürekli biçimlendiren matris olduğundan çocuğun sözde bağımlılığı masum bir ikincil varsayımdan çok daha fazladır. Bunun yanı sıra çocuğun bağımlılığının bütün psişik gelişimi koşullandırması çocukta gerginliğe neden olur. Freud, bağımlılığın önemini şöyle değerlendirir: "Fiziksel acizliğin tehlikesi, egonun erken olgunlaşmamışlığı devresine uymaktadır; bir nesnenin yitimi tehlikesi (ya da sevgi yitimi) yaşamın ilk yıllarındaki kendine yeterlilik yoksunluğuna uymaktadır..."[27]. Bir başka deyişle, duygusal kıtlık duygusu, sevecek az nesne olması ve çocukların nesneleri sevmeyi sürdürmek için mücadele etmeleri gerektiği duygusu, bu nesnelerin birinden uzak kalmanın neden olacağı zarar... — Freud'a göre duygusal yaşamın bütün bu temel özelliklerinin ailenin duygusal yapısıyla hiçbir ilgisi yoktur. Ancak, gerçekte sevgi nesnelerinin kıtlığı çocukta bir bağımlılık duygusuna yol açar. Anne babaların sevgiyi verme ya da geri çekme gücünün kendilerine özgü sevgi ihtiyacıyla birleşmesi, çocuğun var oluşunun temel özelliği olarak bağımlılığı yaratan koşuldur.

Freud'un aile yaşantısına ilişkin tartışmadaki tüm bu yetersizlikleri en iyi Oedipus kompleksi kavramında açığa çıkmıştır ve psikanalitik kuram için ciddi sonuçlar taşımaktadır[28]. Freud, Oedipal kuramdan 1897 kadar erken bir tarihte Fliss'e yazdığı mektupta kendine ait çözümlemeyi tartışırken söz etmiştir. Genel psikolojik ku-

---

26. **New Introductory Lectures**, s. 66.

27. A.g.e., s. 88.

28. Bildiğim kadarıyla hiçbirisi soruna eleştirel bir aile kuramı itibarıyla yaklaşmasa da Oedipus kompleksi üzerine geniş bir literatür vardır. Bkz. Philip Rieff, **Freud: The Mind of the Moralists** (New York, 1961), özellikle 8. bölüm; Carl Schorske, "Politics and Patricide in Freud's Interpretation of Dreams, **American Historical Revlew 78** (1973); Paul Roazen, **Freud: Political and Social Thought** (New York, 1968); Patrick Mullahy, **Oedipus, Myth and Complex** (New York, 1948). Ernest Jones ile Bronislaw Malinowski arasında geçen Oedipus'un evrenselliği üzerine olan özgün fikir mücadelesinin mükemmel bir tartışması için bkz. Anne Parsons, **Belief, Magic and Anomie: Essays in Psychological Anthropology** (New York, 1969), özellikle s.3-66.

özelkitapgrubu

ram geliştirilmeden önce, bu noktada bile Freud Oedipus'un evrenselliğini öne sürmüştür. Eğer Oedipus kuramı psikanalizin başlangıcmdan beri pratik olarak Freud'la birlikteyse, bu onun düşüncesinde merkezi bir rol de oynamıştır. Freud için Oedipus yalnızca bütün nevrozların can damarı değildir; Oedipus aynı zamanda psikenin temel yapılandırma deneyimidir. "Anne babalara yönelen ensestvari özlemin teşvik ettiği ilişki nevrozun merkezi kompleksidir"[29].

Oedipal durumun esas öğeleri çocuğun karşıt cinsten ebeveyne yönelik cinsel duygularına, kendi cinsinden olan ebeveyne yönelik çok derin kararsızlık duygularına ve anne babaların üreme organlarını tehdit etmesine yönelik derin kaygılardır. Freud bu öğelerin hiçbir özgül aile ya da toplumsal yapıdan kaynaklanmadığına inanır. Oedipus evrenseldir. Üzerine gidilmesi gereken iki eleştirel soru vardır: (1) Oedipus kompleksi ve ortaya çıkan psişik yapı bu "evrensel" öğelerin bir sonucu mudur, yoksa özgül bir aile yapısına bağlanabilir mi? (2) Freud, Oedipus kavramıyla psişik yaşantının evrensel bir özelliğini aydınlatmaya mı gayret etmektedir, yoksa gerçekten belirli psişik yaşantıları mı açıklamaktadır? Bu soruların çözümlenmesiyle Freud'un Oedipus kompleksinin sınırlı bir aile yapısına özgü psişik oluşumları açıkladığı ve Oedipus'u toplumsal kuramın görüş açısından kavramlaştıramadığı için Oedipus'un açıklayıcı gücünü hatalı olarak bütün durumları kapsayacak şekilde genişlettiği, bu suretle eleştirel bir kavramı ideolojik bir kavramla biçimsizleştirdiği gösterilebilir.

Freud'un Oedipus kompleksi tartışmalarının başlangıcından beri çoğunlukla erkek çocuklara göndermede bulunduğu belirtilmelidir. Kız çocuklarının durumu daha sonra açıklanmıştır ve Freud alçak gönüllülükle sık sık kadına ait Oedipus kompleksi çözümlemesinden hoşnut olmadığını kabul etmektedir. Böylece, Oedipus'un yalnızca erkeklere mahsus olduğundan hareketle evrensellikten uzak olduğu iddia edilebilir[30].

---

29. **Totem and Taboo**, s.24.

30. Freud'un kadınları ele alış tarzı sorununu tamamıyla araştıracak yeterli yerim yok. Kısaca belirtilirse, birçok feministin yaklaşımına karşın, Freud biyolojik belirlemeci değildir. Kadınları ve kadınsılığı *(femininity)* tanımlaması **psişik** gelişme düzeyinde kuramlaştırılmıştır. Kadınların, bilinçdışına itilmiş içgüdüleri toplumca kabul edilebilir şekle yöneltmede doğal olarak erkeklerden daha az başarılı olmalarına ilişkin görüşü, burjuva örüntülerini evrenselleştirmesinden kaynaklanır.

özelkitapgrubu

Çocuk libidinal gelişmenin üçüncü ya da genital devresindeyken, beş yaş dolaylarında, üreme organlarıyla oynadığı için anne babası tarafından tehdit edilir. Çocuk için durum oral ve anal devirlerin tamamıyla aynısıdır: Erotik hazzı, onu anne babasıyla karşı karşıya getirir ve bedensel hazla anne babasının sevgisi arasında seçim yapmaya zorlanır. Bununla beraber, genital devrenin tek özelliği çocuğun karşıt cinsteki ebeveyne yönelik cinsel fantezileridir ve bunlar da bastırmaya uğramalıdır. Erkek çocuk açık olarak zevk verici davranışın bir kaynağı olan penisinden vazgeçmesinin yanında bir cinsel sevgi nesnesi olan annesinden de vazgeçmelidir. Bunun karşılığında erkek çocuk, babayı içselleştirir ve hem penisten hem de annesinden *fantezi düzeyinde* doyum sağlar. Daha doğrusu, çocuk hem bir penise hem de bir kadına (anne) sahip olduğu için ayırt edilen babasıyla özdeşleşirken, bu hazları daha sonraki bir ana erteler. Bu suretle çocuk babası olmak için kendisinde mümkün olan en güçlü ihtiyaçları yaratır. Bu ihtiyaçlar, psikesinde süper-ego biçiminde yapılanıp sabitleşir. Freud'un sözcükleriyle belirtirsek:

> Annesini sevmesinin bir sonucu olarak korktuğu... gerçek tehlike... hadım edilmesiyle, üreme organını kaybetmekle cezalandırılacağıdır... Her şeyin ötesinde, sorun hadım etmenin gerçekten yapılıp yapılmadığı değildir; kesin olan tehlikenin dışarıdan gözdağı vermesi ve çocuğun buna

---

Aileyi kuramlaştırmada başarısızlığa uğramasının nedeninin de bu olduğunu ileri sürüyorum. Kızların penisleri olmadığı için erkeklerinki kadar derin olan bir hadım edilme tehdidi geliştirmediklerini söylemektedir; bu nedenle, bir kız çocuğu erkek çocuk kadar derin bir şekilde ebeveynini içselleştirmez ve süper egosu daha zayıftır, böylece içgüdülerini tatmin etmeyi geciktirmede daha yeteneksiz kalmıştır. Buradaki sorun biyolojik değildir: Freud, ailedeki güç ilişkilerine karşı kördür, çünkü onlan doğal kabul etmiştir. Bu nedenle sorunun penisten maddi olarak yoksun olmak olduğunu varsaymıştır, oysa ki sorun açıkça Viktoryen toplumda genelde penise ve erkeğe verilen değerdedir. Aynı zamanda sorun, erkek egemen toplumda anneye getirilen hem psikolojik hem de sosyolojik sınırlamalardadır. Örneğin, Freud'a göre erkeksilik *(masculinity)* ve kadınsılık *(femininity)* arasındaki farklardan birisi kadınların nesne seçimiyle özdeşleşmeye eğilimli olmalarından kaynaklanır **(New Introductory Lectures,** s.63). Kadınlar kocalarıyla ve onun kariyeriyle özdeşleştiği için birçok durumda bu doğrudur. Kendilerine ait bütün bir benliğin olmadığını hissederler. Ancak bu açıkça burjuva toplumda yerleşik pratikten kaynaklanır. Her şey kadınların kocaları ve çocukları aracılığıyla yaşamalarına göre tasarlanmıştır. Feminizm için Freud'un değeri burjuva toplumunda kız çocuklarının psişik olarak nasıl geliştiklerini görmemizi sağlamasındadır; ancak, bu gelişmenin toplumsal yapılara nasıl bağlı olduğunu ve nasıl değiştirilebileceğini görmemizi önlemek için elinden geleni yapmıştır.

özelkitapgrubu

inanmasıdır. Bunun için zemin vardır, çünkü fallik aşamasında, erken mastürbasyon zamanında, insanlar onu sık sık penisini kesmekle tehdit ederler ve bu tür cezalandırma tehditleri her seferinde onda insanlık tarihine uzanan (**phylogenetic**) bir pekiştirmeyi uyandırırlar. İnsan ailesinin ilk devirleri boyunca hadım etmenin kıskanç ve merhametsiz bir baba tarafından yetişen erkek çocuklarına gerçekten uygulandığından ve ilkel insanlar arasındaki ergenlik çağıyla ilgili dinsel ayinlerin sıklıkla bir parçası olan sünnetin bunun açıkça tanınabilir bir kalıntısı olmasından kuşkulanıyoruz[31].

Bu alıntının çeşitli özelliklerinin belirtilmesi gereklidir. Öncelikle, "gerçek bir tehlike" yardır. Oedipus kompleksi bütünüyle içsel, "psiko içi" düzeyde gerçekleşmez; etkileşimlerin, toplumsal yapının ve ailenin parçasıdır. Bununla ilgili olarak Freud'da kararsızlık ve tereddüt yoktur. Oedipus kompleksinden her söz edişinde, "dışarıdan" gelen bir hadım edilme tehlikesine göndermede bulunur. Ne var ki sorun değişmeyip olduğu gibi kalmaktadır: Freud bu "gerçek tehlike"yi yeterince kavramlaştırdı mı, bu tehlikenin gerçekleşeceği yapısal koşullarm sınırlarım yeterince açtı mı? İkincisi, tehlike ya da tehdit genel değildir. Özgül olarak penise ve "hadım etmeye" (ilginç bir şekilde, sözcüğün yanlış kullanımı) işaret etmektedir. Bütün çocukların şu ya da bu tür tehditlerle karşı karşıya geldiklerini ve böylelikle Oedipus kompleksine uğradıklarını öne sürmek yeterli değildir. Freud'un savı tutarlıdır. Yalnızca penise (ya da kız çocukları için fantezisi kurulan penise) yönelik bir tehdit amaca uygundur, çünkü anne sevgisiyle aralarında bir bağ kurulmuştur. Şimdi sorulmalıdır: Çocuk böyle bir bağı kurmakta mıdır, yoksa bu anne babaların kurduğu bir bağ mıdır? Freud'un ele aldığı aileler bağlamında çocuğun mastürbasyonunun anne babaların zihinlerinde yetişkin cinsel ilişkileri çağrıştırdığı mümkün görülmektedir. Çocuk burjuva ailelerinde yasaklanan cinsel yaşantıya katılmaktadır. Anne babanın çocuğun cinsel davranışları üzerindeki kaygısında (**anxiety**) çocuk, pekâlâ bilinçdışı olarak penis-anne bağını bulabilir. Çocuğun babasıyla özdeşleşmeye başlamasına kadar penis-anne bağının hiç var olmaması da mümkündür. Her nasılsa, mastürbasyon ve onun duygusal olarak şiddetli bastırımı Freud için Oedipus kompleksinin gelişmesinin temel koşullarıdır. Çocukluk mastürbasyonunun yasaklanmadığı durumlarda (kuşkusuz, hemen hemen tüm in-

---

31. **New Introductory Lectures**, s.86.

özelkitapgrubu

sanlık tarihinde), anne babaların çocuklardaki açık cinsel davranışlarla ilgili olarak büyük miktarda kaygıya sahip olmadıkları durumlarda kompleks sorgulanmaktadır.

Anne babalar ve çocuklar her zaman olduğu için, anne babalar daima daha güçlü olduklarından ve anne babalar her zaman çocuklara gözdağı verdiklerinden Oedipus'un her yerde olduğu iddiası sıklıkla görülebilir. Ancak bu anlamsız genellemelerden Freud'un çözümlediği belirli kompleksin zengin özgüllüğüne ait anlam çıkartılamaz. Bu konum, insanlar her zaman ürettikleri ve tükettikleri için kapitalizm evrenseldir savıyla aynı düzeydedir. Bu savın etkisi, psikososyal yapılar arasındaki *farkı* gözden saklaması, şu anki yapının sınırlarını kavramayı önlemesi ve böylelikle onu değiştirme umutlarını baltalamasıdır. Sonuç olarak, sav ideolojik olarak burjuva, ataerkil, çekirdek aile biçimini tüm diğer deneyimlerin üzerinde tasarlamaktadır; bu eğilimden dolayı Freud'un kendisi suçludur.

Mastürbasyonun yanı sıra Oedipus kompleksi aynı zamanda süperegonun varlığına ve gücüne dayanmaktadır. Oedipus kompleksinin artığı olan süper-ego, var oluşu için gereken kanıtı her şey gerçekleştikten sonra sağlar. Freud'un sözcükleriyle belirtirsek:

> ...süper-ego çocuklukta önemli olan duygusal bağlılığın mirasçısı olarak ortaya çıkar. Oedipus kompleksinin terk edilmesiyle bir çocuk... anne babasına emanet ettiği yoğun nesne-duygu yatırımlarından **(object-cathexes)** vazgeçmelidir ve bu nesnelerin yitiminin bir telafisi olarak büyük bir olasılıkla egosunda uzun zamandan beri bulunan anne ve babasıyla çok güçlü bir yoğunlukla özdeşleşir[32].

Freud süper-egonun doğuşta bizimle birlikte olmadığından ve gelişmesinin bir dizi ailevi etkileşime bağlı olduğundan emindir:

> Küçük çocuklar ahlak çerçevesinin dışındadırlar... Daha sonraları süper-ego tarafından ele alınan kısım, başlangıçta dışsal bir güç ve anne babacı otorite tarafından temsil edilmeye başlanır. Anne babacı etki, çocukları sevgi kanıtları sunarak ve çocuk için sevgi yitiminin işaretleri olan cezalandırmalarla tehdit ederek yönetir ve bu tehditler kendi başlarına da korkutucu olmaktadırlar. Bu gerçekçi kaygı, daha sonraki ahlaki kaygının habercisidir... Ancak sonradan dışsal sınırlama içselleştirildiğinde ve süper-ego anne babacı vekâleti üstlendiğinde ikincil (hepimizin normal olarak kabullenmeye hazır olduğu) durum gelişir..."[33]

32. A.g.e., s.64

33. A.g.e., s.62

özelkitapgrubu

Bu suretle, Oedipus kompleksinin kanıtı *içsel bir otoritenin* var oluşuna bağlıdır. Bir tehditle karşı karşıya gelen çocuğun ilk kaygısı daha sonraları yerini içsel bir kaygıya (suçluluk) bırakır. Çocuk ne zaman süper-ego tarafından reddedilen ya da geçersizleştirilen bir istekte bulunsa suçluluk duyar. Freud insanların içsel bir ahlakla yönetildiği, kendi sınırlamalarını uyguladıkları, ahlaki sınırlamaların dışsal onaylarla düzenli olarak pekiştirilmesinin gerekmediği zamanlarda Oedipus kompleksinin var olduğuna dair kanıtın bulunduğunu ima etmektedir.

Ancak Freud'un kendisi (Oedipus kompleksi öncesi çocuklara ek olarak) süper-egonun etkisini göstermediği örnekleri belirtmektedir. Bireyler, sanayi öncesi küçük ölçekli tarım topluluklarında kendilerini yöneten, kendilerini bastıran, özerk ahlak temsilcileri olarak görünmüyorlar; birçok dışsal mekanizma yetişkinlerin davranışını yönetiyor ve bir gelenek ihlal edildiğinde suç değil de utanç üstün ahlak duygusu oluyor. Freud'un gözlemi şöyledir: "İlkel bir insanın davranışı dikkati çekecek kadar farklıdır. Bir talihsizlikle karşılaştığında suçu kendisinde değil, görevini açıkça yapmayan fetişte bulur ve kendisini cezalandırmak yerine onu tahrip eder"[34]. Süper-egonun temel etkisi bireylerin bir amaca ulaşmada başarısızlığa uğradıklarında ya da ahlaki bir ihlale katıldıklarında ya da içgüdüsel olarak bunu arzuladıklarında onlarda bir değersizlik duygusu yaratmak olduğundan, bundan süper-egonun birçok toplumda psişik yapının ya da toplumsal kontrolün önemli bir göstergesi olmadığı sonucu çıkar. Ve bu suretle aynı şey Oedipus kompleksi için de geçerlidir. Böylece Freud'un bize doğru ölçütü vermediği ya da Oedipus'un esas koşullarım belirlemediği sonucu çıkartılmalıdır.

Freud'un Oedipus kompleksi çözümlemesi daha fazla incelenirse, özelleştirilmiş çekirdek ailenin en önemli yapısal koşul olduğu açığa çıkar. Çocuğun olağanüstü babayı içselleştirme deneyimini yaşaması için çocukla anne baba arasındaki ilişkinin belirli bir yoğunlukta olması gerektiğini belirtmektedir. Gerçekten, kız çocuklarının güçlü bir süper-ego geliştirmemelerinin nedeninin onların zaten hadım edilmiş olmaları olduğunu ve bu suretle yitirme tehdidi korkusunu derinden hissedemeyeceklerini ileri sürmüştür. Çocuğun babayı içselleştirmesinden önce yaşaması gereken saldırganlığın derecesinin önemine işaret etmektedir:

---

34. **Civilization and Its Discontents,** s.74.

özelkitapgrubu

Çocukta kendisinin ilk, ama bununla beraber en önemli tatminlerinden uzak tutan otoriteye karşı hatırı sayılır tutarda bir saldırganlık geliştirilmelidir, kendisinden talep edilen içgüdüsel yoksunluk ne tür olursa olsun... Özdeşleşme aracılığıyla saldırılamaz otoriteyi kendi içine alır. Otorite şimdi onun süper-egosu olmuştur..."[35]

Hadım etme tehdidi bu formülasyonda etkileşimin yoğunluğundan daha az önemlidir. Freud burada göz önünde tutulanın cinsel üçgenin öneminden çok duygusal bağlılığın derecesi olduğunu kabul etmektedir. Bu derecede bağlılık yalnızca on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki yalıtılmış burjuva ailesinin küçük dünyasına (ve muhtemelen yirminci yüzyılın ortasında ileri kapitalizmin işçi sınıfı ailelerine) uymaktadır. Bu vakalarda ilişkiler o kadar çok şiddetle içe dönüktür ki çocuk için ilk yıllarda duygusal olarak önemli şahıslar yalnızca anneyle babadır. Freud süper-egonun gelişme koşullarını derinlemesine değerlendirdiğinde şüpheler haklılık kazanmaktadır:

İki faktörün ortak işlemesinden sert bir vicdan doğmaktadır: Saldırganlığı serbest bırakan içgüdünün engellenmesi ve saldırganlığı içe yönelten ve süper-egoya devreden sevilme deneyimi[36].

Oedipus'un gizemi buradadır: Eski Yunanistan'ın güzel mitlerinde değil, sıkıcı burjuva evindedir. Burjuva ailesinde başlayan yoğun sevgiyle şiddetli bastırmacılığm bileşimi aynı insanları etkilediğinden bu, süper-egonun gelişimini koşullandırır. Büyük olasılıkla birçok ailede bulunan şiddetli bastırma yeterli değildir. Burjuva ailesinde hem anne babaların çocuk üzerindeki bütüncül kontrolü uygulaması hem de aşırı bir egemenlik ve çocuğun davranışının biçimlendirilmesi vardır. Bunların yanı sıra aşırı derecede şefkat vardır.

Bizim için önemli olan düşünce Oedipal devrin merkezinde olan yoğun karmaşık duyguların çocuğun yalnızca sınırlı sayıda insanla duygusal bağlantı kurmasını gerektirmesidir. Sevgiden ve bastırmadan dolayı ortaya çıkan saldırganlığın karmaşık duyguları burjuva ailesinin özgül durumunda mükemmel olarak açıklanmaktadır. Çok az özdeşleşme kaynağıyla, sevilebilecek az ergin nesneyle, çok şiddetli cinsel bastırmayla, anne-baba-çocuk ilişkisinin özelliğiyle, ailenin daha geniş topluluktan uzaklaştırılmasıyla, ailede daha çok

---

35. A.g.e., s.76

36. A.g.e., s.77

özelkitapgrubu

duygusal doyum yaratan iş dünyasındaki meta ilişkilerinin duygusal yoksulluğuyla, ailedeki ihtiyaçlar ve güç hiyerarşisiyle Oedipus kompleksinin burjuva ailesinde bulunduğunu yadsımak olanaksız görünmektedir. Oedipus,anne babalar tarafından tanınmasa ve arzulanmasa da bu ailenin tüm yapısı bu duygusal kompleksin gerçekleşmesini düzenliyor gibi görünmektedir.

En basit toplumsal kuram bu sonucun beklenmesini gerektirir. Çünkü tek eşli çekirdek ailenin önkoşullarından birisi *kendini yeniden üretmesidir.* Aile her nasılsa çocuğa duygusal ve cinsel deneyimlerini yalnız onunla paylaşacağı ve yaşam boyu birlikte olacağı bir eş bulması için derin ve değiştirilmez bir ihtiyacı yavaş yavaş aşılar. Ve kuşkusuz ki bu, Oedipus'un gerçekleştirdiğidir. Yalnızca Freud'un toplumsal kurama yönelik körlüğü onu bunu görmekten alıkoyar.

Oedipus, burjuva ailesinin diğer önemli koşullarını da yeniden üretir. "Başarılı" ve baba gibi olmak için derin bir duygusal ihtiyacı yaratırken burjuvazinin toplumsal güvensizliğini yeniden üretir ve koruyucu süper-ego aracılığıyla çocuğun duygusal enerjisini işte başarıya, ertelenmiş hazza yönelik olarak tanzim eder. Oedipus cinsel bir yön değişimini, bedeni haz pahasına yalnızca kapital birikimi ekonomisinde doyum bulabilen bir libido ekonomisini yavaş yavaş aşılar[37]. Her şeyin ötesinde *homo economicus,* doğal insandan çok daha nadir ve garip olan bir türdür.

Oedipus'un toplumsal koşullarını kuramlaştıramayan Freud, onun koşullarını mitolojik cennetlere kaydırmaktadır. Toplumsal yapılarla aile yapıları yanlış tanımanın büyük evrenselleştiricilik hareketinde onun tarafından silinmiştir. Böylece *genelde* toplumsal yaşam Oedipus'un tek koşulu haline gelmektedir:

> Suçluluk duygusu, Eros ile yok etme ya da ölüm içgüdüsü arasındaki dışsal mücadelenin kararsızlığının çatışmasının bir ifadesidir. Bu çatışma, insanların birlikte yaşama zorunluluğuyla karşı karşıya gelmeleri sonucu hemen başlar. Topluluk, ailenin dışında bir başka biçim varsaymadığı sürece çatışma, vicdanı oluşturmak ve ilk suçluluk duygusunu yaratmak için kendisini Oedipus kompleksi olarak ifade etmek zorundadır[38].

---

37. Peter Cominos, "Late Victorians Sexual Respectability and the Social System", **International Review of Social History** 8 (1963) 18-48, 216-250.

38. **Civilization and Its Discontents,** s.79.

özelkitapgrubu

Ancak aile, çekirdek ailedeki çocuklar dışında hiçbir zaman "topluluk biçimini almamıştır." Toplumsal yapıyla aile yapısı arasındaki farkı, farklı toplumsal yapılarla farklı aile yapıları arasındaki ayrımı karıştıran Freud, aynı zamanda psişik yapılarla bunların toplumsal ve aile yapılarıyla olan karşılıklı dayanışmaları arasındaki farkı da gözden kaçırmaktadır. Kuramının sonucu, burjuva psikesini insan psikesi, burjuva komplekslerini insan kompleksleri olarak sunmak, hatta daha önce hiç kimsenin yapmadığı gibi, bu psikenin yapısını ve mekanizmalarını anlarken bu psikeyi muhafaza eden belirli toplumsal eylemleri gizlemektir. Öyleyse Freud ailenin Adam Smith'idir.

Oedipus'un kuramsal sonuçları buradan daha öteye gitmektedir. Bunlar yalnızca burjuva psikesini gizlemekle kalmaz, daha sonra Freud bunları modern toplumun gerçekten uzak bir açıklamasını icat etmek için kullanmıştır. Freud'un ilk güruh **(primal horde)** kuramı, Oedipus kompleksinin modernleşmenin temel kurumlarının dayanağı olduğunu öne sürmektedir: Hukuk, din, sanat, ahlak, vs.[39]. Bu iddiayla Freud, Oedipus kompleksinin ve genelde psikanalizin kaçınılamayacak toplumsal bir boyutu olduğunu onaylıyordu[40]. Ancak toplumsal göndermenin yerini burjuva ailesi ve modern toplumun özgül bağlamından toplumsal örgütlenmenin bazı muğlak, evrensel yasasına kaydırarak yanlış yorumluyordu.

Bu yer değiştirmedeki can alıcı sorun Oedipal kuramın neyi açıklamaya uğraştığıydı. Bütün insanların çocukluk fantezisinden (öncül süreçler) yetişkin "gerçekliğine" (ikincil süreçler) geçişte maruz kaldıkları genel bir dönüşümü mü açıklıyordu? Yukarıda gösterilen çözümleme Oedipal kompleksin.evrensel bir çocukluktan yetişkinliğe geçişin yalnızca bir yönünü açıkladığını göstermektedir. Freud, Oedipus'un açıklayıcı gücünü yaygınlaştırdığında burjuva psikesinin özgül görünüşünü gözden saklamakta ve onu somut toplumsal boyutundan geri çekmektedir. İşin tuhaf tarafı, Oedipus'a tarihi ve toplumsal bir taban sağlama çabası, onu toplumsal-tarihi çözümlemeden uzağa sürüklemektedir.

---

39. **Totem and Taboo,** s.202.

40. Freud toplumsal boyutun önemini açıkça belirtmektedir: "Grup psikolojisini anlamak için ideal egonun büyük bir önemi vardır. Bireysel yanınm yanı sıra bu idealin toplumsal bir yanı da vardır; aynı zamanda bir ailenin, bir sınıfın veya bir ulusun ortak idealidir" ("On Narcissism", s.81-82).

özelkitapgrubu

Freud'un Totem ve Tabu'da (**Totem and Taboo**) Oedipus mitini ele alış tarzı Claude Lévi-Strauss'un ensest yasaklaması kavramıyla karşılaştırılarak açıklığa kavuşturulabilir. Antropolog, ensest üzerindeki yasaklamayı tüm toplumsal yasaların esas modeli olarak düşünmektedir. Ensest üzerindeki tabu insan topluluğunu tesis eder, çünkü karı-kocadan oluşan ailenin kendisini diğer ailelerden yalıtmasını önler. İnsan, toplumsal örgütlenme lehine cinsel itkilerine ket vurarak doğadan topluma geçer. Ensest tabusu kadının aileler arasında dolaşımını tesis eder ve böylece toplum akrabalık örgütlenmesi olarak biçimlenir. Toplum ailenin bir uzantısıdır, daha doğrusu, aile toplumsal örgütlenmeyi tamamen ağ gibi sarmıştır. Toplum akrabalık yapısıyla örgütlendiğinde *eksik olanın* kesinlikle Oedipus olduğu sonucu Lévi-Strauss'tan çıkartılabilir.

Lévi-Strauss'taki ensest yasaklaması kesinlikle Freud'un öne sürdüklerinin tersi sonuçlara yönelmektedir. Çocuğun duygularını anne baba üzerinde *şiddetle içe döndürmek* ve sabitleştirmek yerine, anne-çocuk cinselliğinin yasaklanması aile yaşamını daha geniş topluma *yayar.* Ensest tabusu, bilinçdışını anne/baba ikiliğinde merkezileştirmek ve hapsetmek yerine, bilinçdışını bütün kabile üzerine dağıtır. Akrabalık, bireyi sıkıca kolektif içine yerleştirerek, bireyden kendisini kolektif mitolojiye ve toteme katmasını talep ederek aileyi topluma tabi kılar. Hukuk, otorite ve gelenek bireye anne/babadan değil, kabileden gelir.

Bunun tam tersi Freud'da gerçekleşir. Oedipus, bireyi aileye indirger ve küçültür. Babanın süper-ego olarak içselleştirilmesi bireyi kolektif mite katılmaktan alıkoyar. Oedipus, psikeyi daima anne/baba üzerinde merkezileştirerek miti, duyguyu, fanteziyi ve bilinçdışını özelleştirir. Freud, Oedipus kompleksini akrabalık yapılarına yaygınlaştırma çabasıyla onun özgüllüğünü zedeler; oysa bu özgüllük onun Viktoryen burjuva bilinçdışını incelemesini sağlamıştır. Oedipus, genel bir yasa olmanın ötesinde modern psikenin özel yasasıdır. Akrabalığa değil, çekirdek aileye bağlıdır ve modern ailelerin psişik dinamiklerini açığa vurmaya dek uzanır. Freud'un çözümlediği nevrozlar özel mitlerdir, bireysel dinlerdir; kolektif fetişler olmadan suçun sıkıntısını hafifletecek fetişizmlerdir; çekirdek ailenin büyüleri, mitidirler. Freud, Oedipus'un evrenselliğini kabul ettiği sürece gerçek aile tarihi olamaz, çünkü böyle bir tarih her şeyin ötesinde akrabalıktan özel ailelere dönüşümün açıklamasını gerektirmektedir.

özelkitapgrubu

Oedipus'un politik bir boyutu da vardır. Freud'da uygarlık, erkek çocukların babaya karşı başkaldırı eylemi aracılığıyla kurulmuştur. Freud, başkaldırının duygusal özelliğini baba karşıtı bir eyleme, cinsel özgürleşmeyle politik ve ekonomik eşitlik için bir teşebbüse bağlamaktadır. Modern şartlarda süper-egonun kuruluşunu betimlerken aynı başkaldırı imgesini kullanmaktadır: "Tehlikeli saldırgan itkileri devralan süper-egonun kurulması, başkaldırıya eğimli olan bölgelerde sanki bir garnizonu ortaya çıkarır..."[41] Freud'un yaptığı gibi devrimi yön değiştirmiş aile çatışmalarına indirgemeden, her devrimde bir kuşaklararası çatışma öğesinin bulunduğu kesinlikle kabul edilebilir.

Ne var ki Freud'un konumunun getirdiği önemli sonuçlardan birisi, süper-egonun tutucu doğasıyla birincil sürecin devrimci doğasına yöneliktir. "Narsisizm Üzerine" adlı makalesinde Freud, psikozu bu "sansürcü kuruma" karşı libodonun (arzu) bir "isyanı" olarak nitelemektedir.[42] Ailenin süper-egoda anne babacı otoriteyi içselleştirmesi yoluyla iddiacı ve devrimci itkileri zayıflatarak toplumun tutucu güçlerine aracılık ettiği savı öne sürülebilir. Sınırlandırılmamış her içgüdünün devrimci olduğunu iddia etmeden libidonun devrimin öznel düzeyi olduğu ve bir dereceye kadar libidonun özgürleştirilmesinin devrimci toplumsal değişmenin bir parçası olduğu belirtilebilir. Freud'un ideolojik formülasyonu uzun uzadıya alıntılanmaya değer:

> Dolayısıyla, bir çocuğun süper-egosu gerçekte anne babasının değil, anne babasının süper-egosunun modeli üzerinde kurulmuştur; onu dolduran özler aynıdır. Süper-ego, kendisini kuşaktan kuşağa bu tarzda aktaran ve zamana karşı dayanıklı bütün değer yargılarının aracı haline gelir. Süper-egonun hesaba kattığı şeylerin, insanlığın toplumsal davranışlarını anlamamızda sağlayacağı önemli yardımı kolaylıkla tahmin edebilirsiniz. Örneğin gençlik suçları sorununda ve hatta belki de eğitim hakkındaki pratik ipuçlarında. Tarihin maddeci okunuşu olarak bilinen düşünce sisteminin bu faktöre gereken değeri vermemesi muhtemel görünmektedir. Onu, insan "ideolojileri" ve zamanının ekonomik koşullarının ürünü ve üstyapısından başka bir şey değildir sözüyle bir kenara itmektedirler. Bu doğrudur, ancak büyük ihtimalle tamamen doğru değildir. İnsanhk hiçbir zaman bütünüyle şimdiki zamanda yaşamaz. Geçmiş,

---

41. **New Introductory Lectures**, s.110.

42. A.g.e., s.76

özelkitapgrubu

ırkın ve insanların gelenekleri süper-egonun ideolojilerinde yaşamayı sürdürür ve ancak yeni değişimlerin ve şimdiki zamanın etkilerine yavaşça teslim olur; ve süper-ego aracılığıyla iş gördüğü sürece ekonomik koşullardan bağımsız olarak insan yaşamında etkili bir rol oynar.[43]

Ailenin ötesine geçip Freud'un toplumla ilgili çalışmalarına bakarsak, kuramsal zayıflığı daha rahatsız edici hale bile gelebilir. Çünkü bir toplum kuramı olmadan psikanaliz indirgemeciliğe kaymaktadır: "Sosyoloji de toplumdaki insan davranışlarıyla ilgilendiği için uygulamalı psikolojiden başka bir şey olamaz. Tam anlamıyla söylenirse yalnızca iki bilim vardır: Kuramsal ve uygulamalı psikoloji ile doğa bilimi."[44] Psikolojinin alanının bu şekilde aşırı derecede geniş düşünülmesinin önemli sonuçları vardır. Freud'a göre temel toplumsal var oluş sorunları tamamen psikolojiktir. "...kendi psişik yapımız zaptedilemez doğanın bir parçası(dır)" ve "ıstırabın toplumsal kaynağından" sorumludur.[45] Toplumun anlamı ve evrimi "Eros ile Ölüm arasındaki mücadelesi"nden başka bir şey değildir.[46] Bu suretle, toplumsal yapılarla toplumsal pratikler, psikolojik güçlerin ve mekanizmaların oyunu için zeminden farkh bir şey değildir. Toplumsal yapılardaki değişimlerin kendi içlerinde bir anlamı yoktur; yalnızca psişik ihtiyaçlara çıkış noktası sağladıkları sürece insanların koşullarını etkileyebilirler. Freud bu sorunlarda o kadar çok tutarlıydı ki indirgemeciliğinin hayati bir istisnası olduğunu kabul etti: Aile. Ailenin tarihi olduğunu yadsımasına karşın (çünkü onun özü olan Oepidus ebediydi), bir kurum olarak ailenin bertaraf edilme ihtimalinden dolayı endişelendi. Aşağıdaki önemli paragrafta Freud'un indirgemeciliğinin sonuçları açığa çıkmaktadır:

> (Komünizmin) temel aldığı psikolojik öncüller savunulamaz bir yanılsamadır. Özel mülkiyetin kaldırılmasıyla insanlığın saldırganlığa olan düşkünlüğünün araçlarından birinden yoksun kalıyoruz... Saldırganlık, mülkiyet tarafından yaratılmamıştır... Maddi zenginliğin üzerinden kişisel hakları kaldırıp atarsak, diğer ilişkiler açısından eşit bir ilişkide bulunan insanlar arasında en güçlü hoşlanmamanın ve en şiddetli düşmanlığın kay-

---

43. A.g.e., s.67
44. A.g.e., s.179
45. **Civilization and Its Discontents,** s.33.
46. A.g.e., s.69

özelkitapgrubu

nakları haline gelebilecek cinsel ilişkiler alanında hâlâ öncelik hakkı değişmeyip olduğu gibi kalır. Cinsel yaşama tam bir özgürlük sağlayarak ve böylece *aileyi bertaraf ederek* bu faktörü ortadan kaldırmak durumundaysak *uygarlaşmanın tohum-hücresinin ve bizim uygarlaşmamızın izleyebileceği yeni gelişme yollarını kolaylıkla önceden göremeyeceğimiz* doğrudur; ancak bir tek şeyi bekleyebiliriz ve o da insan doğasının bu yıkılmaz özelliğinin bunu orada da izleyeceğidir.[47]

Freud'un burada saldırganlık nosyonunu ileri sürdüğü görülmektedir, çünkü Freud özel mülkiyeti hiçbir olumlu temelde savunamamaktadır. Sorun gerçekten yalnızca saldırganlık sorunu olsaydı, özel mülkiyetin ortaya çıkmasından çok önce insanlık kendisini yok ederdi. Bu sav inandırıcı gelmiyorsa, mülkiyetin rahatlatıcılığının kaybolmasından sonra insanlığın bizi korumak için saldırgan itkilerin salıverilmesinde kaynaklar icat etmedeki dikkate değer yaratıcılığına işaret edilirdi.

Paragrafta özel mülkiyet sorunundan çok daha ilginç olan ailenin bertaraf edilmesiyle ilgili olarak Freud'un belirttiği kaygıdır (**anxiety**). Belki de Freud, psike modelinin temel öğelerinin belirli bir topluma has olan tekeşlilikle bağlantılı olduğunu hissetmiştir. Saldırganlık sorun değildir; sorun psikanalizdir. Ailenin bertaraf edilmesiyle Oedipus, süper-ego, anal karakter, erkekliğin ve kadınlığın özellikleri, çekirdek ailedeki aşırı cinsel rol farklılaşmasının biçimleri de ortadan kalkabilir. Freud, kuramsal savunma teçhizatlarıyla bu ihtimallere karşı kendisini korumuştur: Aile ebedidir, çünkü çocukluk bağımlılığına biyolojik olarak kök salmıştır ve zamanın başına dek giden ırksal bilinçdışının parçasıdır. *Uygarlaşma ve Hoşnutsuzlukları*'ndaki (**Civilization and Its Discontents**) bu paragrafı yazarken tarihi araştırmanın mantığı tarafından yönlendirilmiştir, bütün yazılarında ilk kez sıkıca korunan ideolojik maskelerinin ötesinde ailenin tarihi doğası sorununu ileri sürmeye başlamıştır. Psikanalizin önemli kavramlarının belirli toplumsal yapılara bağlı olma ihtimalini bir anlık göz önüne getirmiş ve silahsız kalmıştır. Tohum-hücresi ailede olan bu "uygarlaşma" nedir? "Uygarlaşma" eski Judaea* ve Yunanistan'a dek giden tanınmış değerlerin potpurisi midir? Ancak, o zamandan beri tek bir aile örüntüsü kesinlikle yoktur ve kesinlikle hiç kimse uygarlaşmanın adı kötüye çıkmış ide-

47. A.g.e., s.60-61; vurgu eklenmiştir.

* **Judaea:** Roma İmparatorluğu'nda Filistin'in güney kısmı. (Ç.N.)

özelkitapgrubu

olojik değerlerini -adalet, demokrasi, özgürlük, eşitlik, Tanrı, hukuk, vb.- aileye bağlamayı istememektedir!

Freud'un uygarlaşma **(Kultur)** kavramı, psikolojik indirgemeciliğin yanı sıra birçok tetkik edilmemiş liberal varsayımları da içermektedir. Uygarlaşmayı herhangi bir liberal ilerlemeci gibi tanımlamaktadır: Uygarlık, bilim, teknoloji, sanat, düzen ve temizliktir. Lockecu önermeleri sanki bunlar mutlakmış gibi yinelemiştir: Birey ve toplum temel bir ikiliği meydana getirirler[48] ve insanlar faydacı nedenlerle bir arada yaşarlar.[49] Aynı zamanda liberal, faydacı ahlaki ilkeleri sorgulanamaz genel doğrular olarak ileri sürmektedir. İnsanlar "acı ve elem yokluğunda ve öte yandan güçlü zevk duygularını tadarken... mutluluğun peşinden koşarlar."[50] Freud ayrıca "mücadelenin ve rekabetin" insan eyleminde "kuşkusuz zaruri olduğunu" söylemiştir.[51] Freud'un toplumsal yazılarındaki söylemin çevresi kozmopolit burjuvazininkinin aynısıdır. Kültürel etkinliklerin insanoğlunun en yüce marifeti olduğu varsayılmaktadır; iş yüceltme olarak kabul edilmektedir, vb.

Freud'da fikirlerini sınırlayan bu tür birçok liberal varsayım olmasına rağmen, o hiçbir şekilde kapitalizmi mazur göstermek isteyen liberal bir savunucu değildir. Aksine, psikanalitik kuramının bü-

yük önerileri liberal fikirlerin karşısında karşı-savlar olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Freud'a göre uygarlaşmanın ilerici ilerlemeleri mutluluğa veya özgürlüğe veya insan tatminine yol açmaz. Faydacı birey, kendi içinde bölünmemiş bir birlik **(monadic)** ruhunun hâkimi değildir. Freud psikanalizi, Aydınlanma geleneğini köşeye sıkıştırmak ve yalanlamak için kullanıyordu, ama göreceğimiz gibi bu meydan okuma tam değildi ve bunun yerine liberal kurumlara meydan okumayan ve hiçbir seçeneğe aldırmayarak onları olumsuz yönde meşrulaştıran karamsar bir liberalizme sığındı.

Freud'un toplumsal kuramının yetersizliği *Grup Psikolojisi ve Egonun Çözümlenmesi*'nde **(Group Psychology and the Analysis of the Ego)** yeniden görünürlüğe ulaşmaktadır. Psikanalizin alanının toplumsal olduğunu belirterek, yeterince uygun bir şekilde başlamak-

---

48. A.g.e., s.42
49. A.g.e., s.46
50. A.g.e., s.23
51. A.g.e., s.59

özelkitapgrubu

tadır. Bireyin toplumsal gerçeklikten kesin olarak ayrılamayacağını belirtmektedir: "Birey psikolojisi aynı zamanda toplum psikolojisidir."[52] Freud, psikanalitik çalışmanın toplumsal, daha belirgin olarak da aile ilişkileriyle ilgili olduğunu açıkça kabullenmektedir.

> Bir bireyin anne babasıyla, erkek ve kız kardeşleriyle, sevgi nesnesiyle ve doktoruyla olan ilişkilerinin -gerçekte şimdiye kadar psikanalitik araştırmanın başlıca konusu olmuş bütün ilişkilerin- toplumsal olaylar olarak düşünüldüğü ileri sürülebilir...[53]

Bu temel varsayımlarla kuşanan Freud, grup psikolojisi kuramını geliştirmek için yeterince hazırdır. Ancak gerçekleştirilenin bu olmadığı hemen görülür, grup psikolojinin bütün konusu iki ideolojik ilke tarafından çarpıtılmıştır: (1) Bir bireyin gruplardan ayrı olabileceği ve ancak grubun dışında akılcı **(rational)** olabileceğiyle ilgili liberal ilke ve (2) bütün insan ilişkilerinin çekirdek aile örüntüsüne indirgenebileceği ve hiçbir zaman bu örüntünün ötesine geçemeyeceğiyle ilgili olan psikanalitik ilke.

Freud, kendi fikirlerini oluşturmak için Gustave Le Bon'dan, Gabriel Tarde'dan ve devrimci eylemi akıldışı bir insan güruhunun patlak verişi olarak psikolojikleştirerek gözden düşürmeye çalışan gelenekten ilham aldı. Yirminci yüzyılda liberaller kendi kitle kültürü eleştirilerini güçlendirmek için bu anti-devrimci kuramdan ilham alabilirlerdi. İleri kapitalist toplumun uymacılığı **(conformism)** ve sıkı karşılıklı dayanışması tarafından tehdit edilen bazı liberaller, akılcılığın ön gereksinmeleri olarak Aydınlanma döneminin bağımsızlık ve özerklik taleplerini yeniden öne sürerek kendilerini savundular. Le Bon'un ve Tarde'ın güruh psikolojisi, politik güçten pay talep eden işçilerin taşkınlığına karşı seçkinci liberalleri savunmaya çok uygundu ve aynı dönemde Freud 1920'de radikal sosyalist hareketlere karşı *Grup Psikolojisi*'ni **(Group Psychology)** yazdı. Yakın zamanlarda George Rudé gibi tarihçiler, devrimci eylemi muhafazakâr yoksullaştırılmış kitlelerin yabanıl, akıldışı yükselmesi olarak tartıştılar.[54] Şimdi ise, bu tür eylemlerin çoğunlukla saygıdeğer zanaatkâr, dükkân sahibi ve işçiler tarafından önceden planlanmış, belirgin amaç-

---

52. **Group Psychology and the Analysis of the Ego,** çev. J. Strachey (New York, 1965), s.3.

53. A.g.e.

54. George Rudé, **The Crowd in History, 1730-1848** (New York, 1964).

özelkitapgrubu

larla yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Bunun tersine, Freud'a göre grup bireyin bağımsızlığını, akılcılığını ve disiplinini yitirmesini temsil etmektedir. Grubu, birey karşısında sınırsız bir duygusallığa ve yaratıcı, entelektüel bir yetenek yoksunluğuna düşme olarak tanımlamaktadır. Bir gruba katılan birey, "her bir bireye özgü olan içgüdülerinin üzerindeki ket vurmaların **(inhibition)**" kaldırıldığı "çok derin bir zihni değişikliğe" uğrar.[55] John Locke'un, toplum kuramından kaynaklanan bu birey-grup karşıtlığı toplumsal sistemin yanlış temsil edilmesidir. Toplumsal gerçekliğin dışında kalan özel ve toplum dışı mülkiyetin temeli olan bazı etkinlikleri yanlış olarak önvarsaymaktadır. Gerçekte Freud, birey akılcılığı normu temeline dayanarak grupları yeniden biçimlendirmeyi amaçlamayan bir grup psikolojisini tasarlayamaz:

> (Grup Psikolojisi) sorunu, bireyin özelliği olan ve grubun oluşumuyla onda yok edilen özelliklerin grup için tamamıyla nasıl elde edileceğini kapsar. Çünkü ilkel grubun dışında birey kendi sürekliliğine, özbilincine, geleneklerine ve göreneklerine, belirli işlevlerine ve fikirlerine sahiptir ve rakiplerinden ayrı durmuştur. "Organize olmayan" bir gruba girdiği için ayırt edici özelliğini bir süre için yitirmiştir.[56]

Böylece Freud'un bütün *Grup Psikolojisi* **(Group Psychology)**, birey ve toplum antitezi tarafından sakatlanmıştır. Freud'un akılcı, kendini sınırlayan ve ayırt edici bir varlık olarak birey imgesi ironik bir şekilde kendi görüşlerine karşı bir usulde bilinçdışına geçmektedir. Normal olarak Freud için birey *küçük burjuva* faydacısı değil, aile yaşantısının kısımları birleşmemiş (dağılmış) bir parçasıdır. Grup sorunuyla karşı karşıya geldiğinde Freud'un kendi önermelerinden geri çekilmesi gerçeği, psikolojik kuramının toplumsal kuramın uygun şekilde kurulmamış bir öğesi olduğuna ilişkin bir uyarıdır. Gerçekten, grupların psikanalitik bir kuramına yönelik Bion'unki gibi daha güncel çabalar, Freud'un organize olmuş grup etkinliklerine özgü duygusal örüntüleri kavramada uğradığı başarısızlığı kabul etmek zorunda kalmışlardır[57]

Freud'un başarısızlığı liberal toplum kuramı aracılığıyla kısmen

---

55. **Group Psychology,** s.26.

56. A.g.e., s.25

57. W. R. Bion, **Experience in Groups** (New York, 1974).

özelkitapgrubu

anlaşılmaktadır. Başarısızlığındaki en önemli neden, grubun duygusal örüntülerini çözümleme çabasında bunları çekirdek aileye indirgemesidir. Freud, herhangi bir toplumsal örgüte katılmanın -kilise veya ordu, otoriter veya demokratik grup, bürokratikleşmiş veya ilkel grup, zorunlu veya gönüllü olarak katılınan grup, liderli veya lidersiz grup, homojen (ırk, cins ya da sınıf olarak) veya heterojen bir grup- ataerkil çekirdek aileye katılmaktan az farklı bir uzantı olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Bütün toplumsal ilişkilerin çekirdek aileye indirgenmesi genelde kuramındaki birçok sorunun anahtarını içermektedir.

Freud, "grup zihninin özü"nün grubu bir arada tutan libidinal (duygusal) bağın doğası olduğunu iddia etmektedir. Gruplar birbirleriyle özgül türlerde sevgi ilişkisi olan bireyler tarafından oluşturulurlar. Psikanalitik kuram, Freud'a bu bağın kesin ve açık özelliklerini açığa çıkarma olanağını verir. Grup üyelerinin birbiri için duyduğu sevgi, öncelikle amacı engellenmiş türdendir; arkadaşlığa veya sevgiye benzer. Öte yandan, doğrudan cinsel sevgi dışlayıcı, özel bağlara yol açtığından grup oluşumuna zıt düşer. Sonra, amacı engellenmiş bağlar iki türlüdür: (1) Her bir grup üyesinin bir diğer üyeyle ortak bir lider için çok derin bir duygu temeli üzerinde kurulmuş bir özdeşleşme ilişkisi vardır; ve (2) her bir üye, lideri kendi ego-idealinin yerine geçirmektedir. Freud, birinci bağın ego düzeyinde olduğunu söylemektedir: Bir kişi grubundaki diğer kişileri bilinçli olarak arkadaşça hissetmektedir. İkinci bağın bilinçdışı olması mümkündür, çünkü 1920'de Freud'un henüz kullanmaya başlamadığı "süper-ego" teriminin yerini tutabilecek ego-ideali düzeyindedir bu bağ[58]. Freud için liderle olan bu bağ, grup bilinçliliğinde belirleyici faktördür. Lider "babanın bir temsilcisi" olduğu için, bireylerin gruptaki psişik davranışları çözümlenmemiş çocukluk saplantılarına geri dönmeye eğilimlidir. Grup davranışının gerileme derecesi bile üyeler tarafından değil, lider tarafından belirlenir. "Hitler gibi" "ilkel" bir liderin eylemleri "çocuklarınkini" ya da "ilkellerinkini" andıran grubu kuvvetle etkilerken; "Roosevelt gibi" daha sinmiş ve akılcı bir lider, duygusal taşkınlığın ılımlı biçimlerini, yaratıcı ve zi-

---

58. Freud ideal ego terimini her zaman korumuş, ancak onu yalnızca süper-egonun özel bir durumu için kullanmıştır. Süper-ego metapsikolojisinde genel bir terim haline gelmiş ve ideal ego, Oedipus kompleksinin çözülmesi süresince çocuğun anne babasından içselleştirdiği olumlu istekleri göstermek için kullanılmıştır.

özelkitapgrubu

hinsel güç eksikliğini daha da teşvik edecektir. Bu nüanslar bir yana, Freud'un temel önermesi bütün grup eylemlerinin duygusal düzeyde aile yaşammı yeniden üretmesidir. Bu suretle psikolojik indirgemeciliğin keskin biçimleri mümkün hale gelmektedir. Örneğin Lewis Fever ve Raymond Aron tarafmdan yeni solun kuşaksal bir sorun olarak ele alınış tarzı gibi.[59] Kuşkusuz ki Freud, çözümlemesini bütün politikalara, liberal politikaya bile uygulayacaktı, oysa onun izleyicilerinden bazıları kuramı yalnızca düşmanlarına karşı kullanmaktadır.

Ancak Freud, çözümlemesini bu noktada bırakmaktan hoşnut değildir. *Grup Psikolojisi*'nde **(Group Psychology)** fikrini tarih ve toplumsal dayanaklarla ayrıntısıyla anlatmaktadır. Tarihi Oedipus kompleksinin kökenleriyle grupların evrimiyle ilgili savı *Totem ve Tabu*'da **(Totem and Taboo)** yinelemektedir. Esasında, ilk güruh **(primal harde),** grubun libidinal bağları tarafından geçmişteki bir mitik anda tanımlanmıştı. Kabile üyeleri birbirleriyle baba-liderin içselleştirilmesi aracılığıyla özdeşleşirler. Bu da, liderin yerini ego-ideali veya süper-egonun aldığını varsayar. Babaya isyandan, Oedipal travmadan ve süper-egonun inşasından önce bu noktada üyeler henüz süper-egolarını oluşturmadıkları için üyelerin süper-egoyu nasıl *lider yerine koyacaklarını* anlamak güçtür. Freud bu çelişkiyi açıklığa kavuşturmamaktadır. Bunun yerine onun ilgisi "grup psikolojisi"ne karşı "bireysel psikoloji"nin oluşumu üzerinde yoğunlaşmıştır, yani izleyenler değil, lider üzerinde.[60] Liderin "bireysel psikolojisinin" bir sonraki liderde yeniden üretilebildiği mekanizma onu hayrete düşürmüştür. Freud, babaya karşı isyandan ve bunu izleyen anaerkilliğin hükümransız kaldığı kısa devreden sonra, annesi tarafından kayırılan liderin en genç oğlunun şiir yazarak ferdileştiği sonucuna varmıştır. Öğrencisi Otto Rank'ı izleyen Freud, "babanın yerine göz diken" bu oğulda "Şair şimdi ilk ego-idealini yarattı" demiş[61] ve şöyle devam etmiştir:

> Öyleyse mit, bireyin grup psikolojisinden çıkmasını sağlayan adımdır. İlk mit, kahraman miti, kesinlikle psikolojiktir... Bu adımı atan ve bu volla

---

59. Lewis Fever, **The Conflict of Generations** (New York, 1969); Raymond Aron, **The Elusive Revolution,** *çev.* G. Clough (New York, 1969).

60. **Group Psychology,** s.71.

61. A.g.e., s.87

özelkitapgrubu

imgeleminde kendisini gruptan ayıran şair yine de... gerçekliğe dönüş yolunu bulabilir... Aslında bu kahraman kendisinden başka biri değildir... (mitin) dinleyicileri şiiri anlar ve ...kendilerini kahramanla özdeşleştirebilirler...[62]

Freud bu savla tarihi bireyselleşme sorununu çözdüğüne inanırken, gerçekte kuramını meşrulaştıracak başka bir mit yaratmaktan fazlasını yapmamıştır. Ancak, Freud'un yorumlamasının önemi psikanalitik kuramın bütün yapısı için can alıcıdır, çünkü psikanalizi bir birey kuramı olarak korumayı amaçlamaktadır.

Kahraman, babasını yeterince derin bir düzeyde içselleştirdiği için "birey psikolojisi"ne ulaşabilir; kendisinde bir "ego-ideal"i yaratabilir. Bu suretle -özgür düşünebilen, duygularını sınırlayabilen, ayırt edilebilen- bireyleri yeniden üreten mekanizma, tarihin anahtarı olmaktadır. Ancak bu bireyselleşme seviyesini sağlayan mekanizma kahraman şair değil, ataerkil çekirdek ailedir. Çünkü anne babalarla çocuklar arasındaki yoğun duygusal etkileşim, yalnızca çekirdek ailede bir ebeveynin süper-ego olarak içselleştirilmesini sağlayan koşulları yaratır. Kahramanın öyküsü Freud'u memnun edecek şekilde bireylerin onun kuramlaştırdığı gibi tarihi olarak mümkün olduklarını ve yalnızca "grup psikolojisi"ne katılabilecek insanlara sençek oluşturduklarını kanıtlamaktadır.

Oedipus miti, Freud'un grup psikolojisine ikinci bir açıdan da uymaktadır: Ensest tabusunu açıklamak. Babanın ölümünden sonra yeni lider isyana yol açan arzuyu, kadınları sevmeyi yasaklar. Bu suretle ensest kalkar: "Bir erkeğin sevgi ve şehvet duyguları arasına çomak sokulmuştur; bu çomak bugün hâlâ erotik yaşamında sıkıca durmaktadır. Bu dışarıdan evlenme kuralının bir sonucu olarak erkeklerin şehvetle ilgili ihtiyaçları yabancı ve sevilmeyen kadınlarla tatmin edilmek durumunda kaldı."[63] Erkekleri klanın dışından kadın bulmaya zorlayan ensest tabusu grubun yaşamını korumasına yardım etmiştir, çünkü amacı engellenmiş olmayan bütün sevgi bağlarını üyeler arasındaki ilişkilerden uzaklaştırmıştır. Toplumsal ilişkilerden sürgün edilen cinsel ihtiyaçların doğrudan tatmini yalnızca üye olmayanlarla ilişkilerin kenar dünyasında kurulmuştur. Toplum (ve onunla birlikte grup psikolojisi) duygusal sevgiyle cinsel sevgi

---

62. A.g.e., s.88

63. A.g.e., s.93

özelkitapgrubu

birlikteliğinin özde bastırılması üzerinde kurulmuştur. Bu, Freud'un çekirdek aileyi cinselliğin ve sevginin doyumunun tek kaynağı olarak meşrulaştırmasındaki ilk adımdır.

Daha sonraki adım ise dönüm noktasıdır. "Birey psikolojisi"ni Oedipus kompleksini temel alarak kurduktan ve cinsellikle toplumun birbirine uymayacağını ileri sürdükten sonra Freud, çekirdek ailenin akla en makul gelen aile yapısı olduğunu göstermeye çalışmıştır:

> Cinsel itkiler doğrudan doğruya grupların oluşumunda zararlıdır. Ailenin gelişim tarihinde cinsel aşkta grup ilişkilerinin (grup evlilikleri) olduğu doğrudur; lâkin cinsel sevgi ego için daha önemli oldukça ve sevmenin özelliklerini daha çok geliştirdikçe üreme doğasının hedefinin zorunlu kıldığı gibi... iki kişiyle sınırlandırılması önemle gerekli oldu. Çokeşlilik eğilimleri değişen nesnelerin bir silsilesinde doyum bulmak zorunda kaldı."[64]

Bu suretle çekirdek aile cinsel ilişkilerin tek meşru biçimidir, çünkü (1) Doğrudan cinsellikle grup olgusu bağdaşmaz, (2) Üreme hedefi "doğal olarak" çifte sınırlandırılmıştır ve (3) Yalnızca çekirdek ailede "bireyler" oluşur. Freud yalnızca çekirdek aile düşüncesi temelinde grupların ve cinselliğin birbirine uymadığını "kanıtlamıştır." Sevgi ve cinsellik çekirdek aileyle sınırlıysa, grup ve toplum cinsel ifadelerde bulunamaz. Çünkü cinsellik zaten dışlayıcı ve özelleştirmeye yöneltici olarak tanımlanmışsa, doğal olarak grup etkinliklerini engellemeye eğimli olacaktır. Ve toplumsal ilişkiler kapitalist, faydacı, tamamıyla bilişsel **(cognitive)** ilişkiler tarafından tahakküm edilmişse, cinsellik zaten tüm biçimleriyle dışarıda bırakılarak tek sığınağını çekirdek ailede bulmuştur. Bununla birlikte sorun cinselliğin ve sevginin kapitalizmle şehirleşmenin gelişmesiyle bağlantılı olarak özel ailede **(private family)** tecrit edilişinin nasıl incelenecektir. "Birey psikolojisi" tarihin gizli amacıysa ve bütün burjuva erdemlerini (bağımsızlık, akılcılık, duygusal sınırlama, özgürlük, vs.) somutlaştırıyorsa, grubun gerileyici **(regressive)** olması da gereklidir. Gerilemek için tek yer, duygusal olarak geri gidilecek tek yer, bilinçdışında çökelmiş çekirdek ailedir. Kuşkusuz burada babayı buluyoruz. Bundan dolayı, Freud'un görüşüne göre grup, baba üzerindeki psişik saplantıdan başka bir şey değildir, çünkü *psişik yaşa-*

---

64. A.g.e., s.92

özelkitapgrubu

mın bütün diğer türleri ondan dışlanmıştır: Aileye sevgi ve bireyselliğe yüceltme.

Grup Psikolojisi'ndeki **(Group Psychology)** sıradan bir yorumda Freud, grup psikolojisi için önemini incelemese de burjuva ailesinin tarihselliğini kabul etmektedir. Freud fark etmiştir ki, kadınlarla erkekler arasındaki cinsel ilişkilerde sevme olayının sadece son zamanlarda ortaya çıktığına dair birçok belirtiler vardır; öyleyse cinsel sevgiyle grup bağları arasındaki karşıtlık da son zamanlardaki bir gelişmedir."[65] Cinsel sevgiyle grup bağları yalnızca yakın zamanın bir çelişkisiyse bunlar karşıtlık içinde olmalarından önce ne tür bir grup psikolojisi var olmuştur? Freud, bu önemli sorunu incelememiştir. Burada tehlikede bulunan süper-egonun oluşumundan ve Oedipus kompleksinin egemenliği altına aldığı yapılardan farklı olan psişik yapıların gerçekleşmesinin mümkün olmasıdır. Gerçekten de romantik sevgiyle tekeşlilik arasındaki ilişkinin oluşumundan ve çekirdek aileden önce geniş ailelerle akrabalık yapıları egemendi ve bunlar daha geniş toplumsal yapılara eklemlenmişti. Gerçek bir psikolojik aile tarihi bu farklılığın doğasına ve bundan dolayı Oedipus kompleksini temel alan Freudcu modelin sınırlılığına müdahale etmelidir. Freud'un kendisi bu tarihi değişimlerin önemini gizlemek için yapabileceği her şeyi yapmaktadır. Grupların psikolojisini gerileyen **(regressive)** ve entelektüel olmayan davranışlarla sınırlamış, böylece burjuva birey kavramını korumuş ve çekirdek aileyi sevgi ve cinsellikle özelleştirerek, tüm aile yapılarının normu olarak yaygınlaştırmıştır.

> Bir duygusal ilişkide sevgi faktörü, yani kişisel olan, şehvetle ilgili faktöre yer verdiğinde, seks âlemindeki iki kişinin diğerlerinin huzurunda cinsel ilişkide bulunması veya bir grupta eşzamanlı cinsel eylemlerin olması mümkündür. Ancak, sevmenin hiçbir rol oynamadığı bu noktada cinsel ilişkilerin ilk devresine bir geri dönüş olur ve tüm cinsel nesneler eş değerde değerlendirilirler...[66]

Ancak, cinsel nesnelerin eşitliği neden gerileme **(regressive)** olarak tanımlanmalıdır? Freud için "kişisel", "duygusal" bir cinsel karşı karşıya geliş, çekirdek ailede olduğu gibi "özel" olmalıdır. On seki-

---

65. A.g.e., s.93

66. A.g.e.

özelkitapgrubu

zinci yüzyıldan önce köylü ve aristokrat aileleri veya on dokuzuncu yüzyılın başlarında işçi sınıfı aileleri için geçerli olmayan cinsel sevginin özelleştirilmesi, tarihi olarak olgun, "doğal" genital sevgiyle olduğu kadar anal gerilemeyle de tanımlanabilecek sahiplenici sevgi ilişkilerinin burjuvazi arasındaki yükselmesiyle bağlantılıdır. Kişiselleştirilmiş cinsellik için özelliğin koşulu kadının bir mal statüsünde olmasından ve burjuva ailesinin tipik psişik ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. İronik bir şekilde, Freud 1908 yılında burjuva cinselliğinin özelliğini nevrozun bir kaynağı olarak adlandırarak eleştirmiştir.[67]

Freud, *Grup Psikolojisi*'nde (**Group Psychology**) farkında olmadan ailenin politik yönünü açığa çıkarmıştır. Sevginin ve cinselliğin özelleştirilmesi modern, kapitalist toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Freud haklıysa, kurulu sisteme yönelik tüm radikal tehditler aile sistemine meydan okuyamazlar. Ancak, aile sistemine meydan okumayı başaramazlarsa, en azından sistemin psikolojik boyutunda genel sisteme meydan okuyamazlar. Ekonomi hiçbir zaman *toplumsallaştırılamaz* (özel mülkiyetten ve kontrolden uzaklaştırılamaz), çünkü böyle bir hareketin yürütülmesi için gerekli psikolojik gücü oluşturamazlar. *Kolektif eylem* akılla ve kendini sınırlamayla hiçbir yeni toplumsal sistemi *yaratamayacak gerileyici* (**regressive**), *çocuksu eylemden başka bir şey değildir.* Freud, bunu açıkça belirtmektedir: "(Adalet ve eşitlik için duyulan) toplumsal duygu, (kardeşler arası rekabetteki) düşmanca bir duygunun özdeşleşmenin doğasında pozitif bir niteliğe dönüşmesini temel almaktadır."[68] Grup üyelerindeki eşitlik istemi, her bir üyenin baba-lider tarafından özel imtiyazlar verilmesi arzusuna karşı bir karşı koyma oluşumuna denktir. Onun için eşitlik, babanın sevgisi üzerindeki çatışmalardan kaçınmak için bir arzudur, bundan daha fazla bir şey değildir. Eşit katılım ve toplumsal kaynaklar üzerinde eşit kontrol gerçekleştirilemez, çünkü bu babanın sevgisine yönelik sabit bir fantezinin sadece inkârı ve ters çevrilmesidir.

Freud'un liberalizminin muğlaklığını ve bunun aile kavramını nasıl etkilediğini Freud'un terapi kavramını kısaca tartışarak görebiliriz. Acıyı bertaraf etmek gibi tıbbi amacın yanı sıra, psikanalize tabi tu-

---

67. " 'Civilized' Sexual Morality".

68. **Group Psychology**, s.67.

özelkitapgrubu

tulan hastanın daha çok kontrol altına alınması ve bu suretle daha akılcı kılınması için psikanalizin liberal ve Aydınlanma'dan esinlenen bir kaygısı vardır. Freud şunu ileri sürmektedir:

> Psikanalizin terapik çabaları egoyu güçlendirmeye, onu süper-egodan daha bağımsız kılmaya, algılama alanını daha çok genişletmeye ve organizasyonunu büyütmeye (niyetlidir), böylece id'in taze kısımlarını kendine mal edebilir. İd neredeyse ego orada olacaktır. Bu Zuider Zee'nin boşaltılmasından pek farklı olmayan kültürün bir işidir.[69]

Freud terapiyi bireyle sınırlayarak, bireyin geliştirdiği ve zararlı örüntülerini yinelemeyi sürdürdüğü etkileşim sistemine meydan okuyacak herhangi bir girişimden vazgeçmiştir. Ve bunun ötesinde bir praksis olarak bireyi tedavi etme çabası kuramı biçimlendirmeye yöneltmektedir. Bilimi, toplumsal gerçeklikten ayrılmış bir yapı çözümlemesini ve birey mekanizmalarını geliştirmek zorundadır. Kavramların açıklama gücünü yalnızca psikenin içindeki olaylarda göstermesiyle bireysel terapi uygulaması kuram üzerinde bir geri iletim **(feedback)** etkisi söz konusu olur. Bu etkinin miktarını ölçmek için hiçbir yol yoktur, ama bu o kadar temeldir ki Freud kendisini uygarlaşma sorununa adarken, buna yalnızca bireyle karşılaştırma yaparak değinmiştir.

Freud, uygarlaşma tarihinin psikolojik boyutunu bireyin psişik yapısının artan, doğrusal, sürekli gelişiminin öyküsü olarak sunmaktadır. Psikolojik olarak uygarlaşma, içgüdülerin artarak bastırılması, anal karakter özelliklerinin artarak güçlenmesi, süper-egonun ve suçluluk duygusunun şiddetinin artması, içgüdüsel duygu yatırımının **(cathexis)** tek biçimi olarak yüceltmeye artan bir başvuru ve son olarak aşırı kapsayıcı bastırma düzeyinden kaynaklanan artan bir kaygı **(anxiety)** duygusu anlamındadır. Bu şekilde belirtildiğinde, Freud'un psiko-tarihi halihazırdaki yapıları zaman boyunca geçmişe yansıtan bir mittir. Uygarlaşma, Freud'un insan psikesi modelinden başka bir şey değildir. Ona göre uygarlaşma, Eros'la Thanatos* arasındaki mücadelenin özündedir; birey aynı içgüdülerin ikiliği tarafından yönlendirilmektedir. Uygarlaşma, saldırganlığın içselleştirilip suçluluğa dönüşmesine yol açar; bireyin psiko-seksüel gelişimi Oedipal devre boyunca aynı sürece ihtiyaç duyar. Bu paralellikle de-

---

69. **New Introductory Lectures**, s.80.

* Thanatos: Ölüm tanrısı. (Ç.N.)

özelkitapgrubu

vam edilebilir. Bireysel psişik yapının her bir noktasında, Freud, toplum düzeyi için kesin bir paralelliği ayrıntısıyla sunmaktadır. Felsefi dille belirtirsek, antojeni* **(ontogeny)** toplumsal oluşumu **(phylogeny)** özetlemektedir; açıkça belirtirsek, sav döngüseldir, hiçbir zaman bireyi bırakmamaktadır.

*Uygarlaşma ve Hoşnutsuzlukları'*nda **(Civilization and Its Discontents)** Freud bu fikri ileri toplumun neden acıdan başka hiçbir şeye yol açmadığını açıklamak için araştırıyordu. Kuşkusuz ki Freud, yalnızca orta ve üst sınıflarla ilgileniyordu. Onun "bireylerinin" hoşnutsuzlukları maddi olarak hayatta kalmak için mücadele eden işçilerinkiler değildi. Ancak buna rağmen açıklaması yetersizdi. Vardığı sonuç, uygarlaşmanın hoşnutsuzluklarının derin olduğu kadar yine de kaçınılmaz oldukları yolundaydı. Böylece Freud, sık sık söylenildiği gibi trajik görüşün azametli yüksekliğine yüceltilebilirdi. Gerçekte görüşü hiç trajik değildir, çünkü alternatifi yoktur.

Bununla beraber, Freud burjuvazi psikesini çözümleyerek betimlemiştir ve eleştirel toplum kuramı görüşü açısından okunursa, endüstri kapitalizminin psikolojik boyutu psiko-tarihte kullanılır hale gelmektedir. Ne var ki Freud'un böyle okunması, ancak psike kuramının Oedipus kompleksinin, anal karakterin ve diğerlerinin gelişimi için koşulları belirleyecek bir toplumsal aile kuramı aracılığıyla yeniden kavramlaştırılmasından sonra yapılabilir. Bu tip bir çözümleme aile ilişkilerine toplum yönünde bakarak ilerleyebilir: Ekonomik olarak, ailenin bir iş ve tüketim birimi olarak işlev gördüğü özgül tarzlara bakarak; politik olarak, ailedeki egemen rollerin egemen politik rollere denk düştüğü veya düşmediği tarza bakarak; toplumsal olarak, ailenin daha geniş toplulukta yoğun olarak kuşatıldığı veya ayrılarak özelleştirildiği tarza bakarak... Bundan sonra ailenin özgül etkileşimci yapılarına bakılmalıdır: Çocuk yetiştirme yöntemlerine; çocukların özdeşleşebileceği kaynakların sayısına ve çeşitliliğine; yetişkinlerin cinsellik örüntülerine; yetişkinlerin ailedeki rolleriyle etkinliklerine; aile üyelerinin aile hakkındaki veya beklentileriyle öbür üyelerin imgeleri hakkındaki tutumlarına. Aynı zamanda bu sorular etkileşim biçimlerinin duygusal içeriğini, fantezi içeriğini ve bilinçdışı içeriğini aramak için psikolojik düzeyde incelenmelidir. Freud tarafından açığa çıkarılan psişik yapılar ve mekanizmalar daha sonra ampirik olarak çalışılabilir ve göreli hale getirile-

---

* Antojeni: Bireysel organizmanın gelişim tarihi (Ç.N.)

özelkitapgrubu

bilir: Bir süper-ego hangi seviyeye kadar gelişebilir veya duygusal sınırlamalar topluluk tarafından zorla kabul ettirilmekte midir; cinsellik ne kadar bastırılmaktadır; ego-kimliğinin biçimi nedir ve farklı grupların tipik savunma mekanizmaları nelerdir; onlar geliştikçe psikoseksüel devrelerden çıkan tipik karakter özellikleri nelerdir; fantezi ne dereceye kadar "akılcılık" tarafından desteklenmekte veya onunla çelişkiye düşmektedir; akıl hastalığı nasıl tanımlanır; delilik ne tür biçimler alır ve onunla ilgilenmek için hangi toplumsal uygulamalar kurumlaştırılmıştır...

Freud'un kuramı uygun şekilde yeniden oluşturulduğunda, toplumsal aygıtlara özgül yollarla aracılık eden ailenin duygusal yapılarını anlaşılır kılabilir. Sınırlılıkları tarihi olarak ve sınıf tarafından belirtilebilir. Kuramın eleştirel olanakları, özgürleşim **(emancipation)** hareketindeki kuramsal ve uygulamaya yönelik rolü böylece aydınlatılabilir. Bu kitabın son iki bölümü bu tür bir kuramı geliştirmeye girişecektir. Ancak, eleştirel bir aile kuramının kuruluşuna geçmeden önce aile kavramını diğer entelektüel gelenekler bağlamında gözden geçirmek öncelikle gereklidir.

özelkitapgrubu

II.EROS'UN RADİKALLEŞTİRİLMESİ

Burjuva ailesi sürdürdüğü cinsel baskıyla kapitalizmin en önemli ideolojik atölyesi olmaktadır.

Wilhelm Reich

Eleştirel bir aile kavramı geliştirmek isteyen yirminci yüzyıl Marxistleri sosyalizmin kurucularından pek bir yardım sağlayamadılar. Marx'ın kendisi aile üzerine hemen hiçbir şey yazmamıştı. Kendisinden önce Fourier'in de yaptığı gibi, *1844 El Yazmaları*'nda **(1844 Manuscripts)** ve birkaç yıl sonra da *Komünist Manifesto*'da **(Communist Manifesto)** burjuva evliliğini fahişeliğin bir biçimi ilan etti. Zihinlerinde mali çıkarlara öncelik tanıyan orta sınıf insanları duygusal işlerin değerini ekonomik *kazanç* güdüsüyle karıştırıp düşürdüler. Burjuva yazarlar da kendi hesaplarına Marx'la Engels'i diğer çağdaş komünistlerle birlikte aileyi ortadan kaldırıp yerine sapıkça ve rastgele cinsel ilişkiler koymak isteyen çılgın insanlar olarak görüyorlardı. Marx'la Engels ise kendilerini eleştirenlere *Komünist Manifesto*'da **(Communist Manifesto)** şu yanıtı verdiler:

> Ailenin ortadan kaldırılması! En radikaller bile komünistlerin adı kötüye çıkan bu önerilerine öfkelenebilir. Bugün mevcut olan aile, burjuva ailesi, hangi temel üzerine kurulmuştur? Sermaye ve özel *kazanç*. Tüm gelişmiş biçimiyle bu aile yalnızca burjuvazide bulunmaktadır. Ancak bu durum, tamamlayıcısını pratikte proleterler arasında hemen hemen ailenin bulunmayışında ve genel fahişelikte bulmaktadır. Burjuva ailesi ken-

özelkitapgrubu

disini tamamlayan şeyin yok olmasıyla doğal olarak yok olacaktır ve sermayenin yok olmasıyla ikisi birden ortadan kalkacaktır.[1]

Marx'ın ve Engels'in bu paragrafta ulaştıkları önemli sonuç ailenin üretim tarzıyla karşılaştırıldığında gölge-olay olarak **(epiphenomenal)** kalmasıdır. Genel olarak ikisinin yazıları aileyi üstyapının *durgun sularına* havale etmiştir[2].

Engels bu ön kavramlaştırmadan yola çıkarak 1844 yılında tanınmış eseri *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ni **(Origin of the Family, Private Property and the State)** yazdı. Lewis Henry Morgan'ın evrimci antropolojisine, Johann Bachofen'in mitler aracılığıyla yaptığı anaerkillik yorumuna ve Engels'in kendi kurgusal düşüncelerine dayanan *Ailenin Kökeni,* ailenin tarihini ekonomi tarihine doğrusal ve nedensel ilişkilerle bağlıyordu. Marxistler için aile kuramının ilk kitabı sayılan bu eserin önermelerini incelememiz gerekiyor.

Bachofen'in mitoloji incelemesi, diğer antropologların yazıları ve Morgan'ın Amerikalı Kızılderililer üzerine olan çalışmaları Engels'i ailenin bugünkü biçiminin birçok sosyal yorumcunun öngördüğü türde ebedi ve doğal olmadığı sonucuna götürdü. Engels ailenin incelenmesi gereken uzun ve önemli bir tarihe sahip olduğunu ileri sürüyordu. Bu tarih, ataerkillikle tekeşliliğin sınırlılığını ve benzer toplumsal biçimlerin üretim tarzındaki kaçınılmaz gelişmelere bağlı olduğunu kanıtlıyordu. Engels'e göre bu tarihte sorgulanması gereken, evrim sürecinin özgül bir aşamasında kadına boyun eğdirilmesi ve ataerkilliğin özel mülkiyetin kökeniyle olan bağlantısıydı. *Ailenin Kökeni*'ndeki eksiklikler ne olursa olsun, Engels'in tarihsel materyalizm metodunu aileye uygulaması, ailenin tarihsel olarak kavran-

---

1. **The Communist Manifesto** (New York, 1955), s.27-28.

2. **The Origin of the Family, Private Property and the State** (New York, 1942) kitabında Engels'in aile için özerk veya alt-yapısal bir rol önerdiği doğrudur: "Materyalist görüşe göre tarihteki belirleyici etmen en son kertede yaşamın eldeki mevcut temellerini üretmek ve üremektir. Bu da, iki yönlüdür. Bir yönüyle, var oluş araçlarının, yiyecek ve giyim maddelerinin, meskenlerin üretimi ve bu üretim için gerekli araçların üretimidir; öte yandan, insanların kendilerinin, türlerin üremesinin sürmesidir. Belirli bir tarihi çağın ve belirli bir ülkenin insanlarının içinde yaşadığı toplumsal örgütlenme her iki üretim tarafından belirlenir: Bir yandan emeğin gelişme devresi, öte yandan ailenin gelişme devresi" (s.5). Ne yazık ki metnin geri kalan kısmında aile bu önemli rolü yitirir ve üretim tarzının arkasından sürüklenir.

özelkitapgrubu

masına yönelik ilk girişimlerden birini yarattı. Bu, konuyu ciddi incelemelerin ışığmdan gizleyen ahlaki ve ideolojik örtülerin kaldırılmasıyla mümkün olmuştu.

Engels, aile tarihindeki önemli aşamaların insanların yazılı belgeleri tutmaya başlamalarından çok öncc gerçekleştiğini yazıyordu. "Yabanıllık". döneminde grup evliliği hâkim görünümdeyken, "barbarlık" aşaması boyunca bir çeşit eşleşme yaygınlaşmıştı. Değişimin odak noktası ise "uygarlığın" başlangıcıyla olmuştu: Mülkiyet ilişkilerindeki değişimler modern tekeşliliğe veya Engels'in liberal tutumlarla anlaşma içinde "en büyük ahlaki ilerleme" olarak gördüğü "bireysel cinsel aşk"a yol açtı. Üretim tarzının önceliğini önvarsayan Engels, maddi ilerlemenin uzun evriminin bir döneminde kadınların grup evliliğinden rahatsızlık duymaya başladığını ve Victoria çağının kadınları arasında da yaygın olan aynı ahlaki güdülerle tekeşliliği arzuladıklarını öne sürüyordu. Varlığına dair hiçbir kanıt bulunmayan bu ilk "iffet özlemi" kadınların çok önemli tarihsel eylemine yol açmıştı: Tekeşliliğe doğru bir hareketti bu.

Engels'in tekeşliliğe yönelik bir değişimi erkeklerin değil de kadınların başlatmış olmasını öne sürmesinin nedeni basitti: Victoria çağının Marxisti için erkekler her zaman kadınlardan daha fazla şehvetli olup, ekonomik çıkarları zorlasa bile erkekler grup evliliğinden vazgeçmeyeceklerdi. Engels'in sözcükleriyle ifade edersek, tekeşliliğe doğru "ilerleme" hiçbir durumda "erkeklerden kaynaklanamazdı, çünkü erkekler gerçek grup evliliğinin zevklerini bugün bile terk etmemişlerdir. Ancak kadınların eş evliliğine geçmeleriyle birlikte, erkekler yalnız kadınlar için geçerli olsa bile kesin tekeşliliği uygulamaya koydu"[3]. Victoria ideolojisinde olduğu gibi, Engels'in söyleminde de kadınlar ezilen ve sindirilen, ama eylemleriyle uygarlığın ahlaki yükselişini sağlayan insanlar kimliğinde görünmekte, erkeğin saldırgan cinselliği ise tarihte değişmez bir şey olarak kabul edilmektedir.

Engels'in kurgulamalarında "eşleşme" iki ucu keskin bir kılıca dönüşmüştü. Bir yönüyle ahlaki ilerlemeye yol açarken, diğer yönüyle erkeklerin alçaltıcı mülkiyet çıkarları peşinde koşmasına ve kadınlara daha çok boyun eğdirmesine yol açtı. Bu döneme kadar toplum Engels'in inandırıcı olmayan bir biçimde açıkladığı gibi anaerkildi. Ataerkilliğe geçiş kadınlarla eşlenen erkeklerin miras soyları-

---

3. A.g.e., s.46-47.

özelkitapgrubu

nı güvence altına alıp mülkiyetlerini korumaya karar vermeleriyle başladı. Böylece erkekler ekonomik nedenlerden ötürü, karşı gelinmeyen babasoyluluğa **(paternity)** ulaşmak için anaerkilliği yıktılar. Sonuç olarak Engels, aile yapısındaki en temel değişimi üretim tarzına indirgemektedir.

Geçmişteki bu efsanevi dönemden sosyalizmin gelecekte varacağı ana kadar Engels'in aile tarihi açıklamasında hiçbir değişim olmadı. Ataerkil aile ekonomik nedenlerle kadını sindirmeye devam ederken, erkeklerin cinsel davranışlarındaki çifte standartlar aracılığıyla ikincil bir çıkar gütmelerine göz yumdu. Sanayileşme başlamasaydı tarih bu onur kırıcı bataklıkta sonsuza kadar hareketsiz kalacaktı. Engels, çağdaş kapitalizmi çözümlemedeki acelesinden ötürü kadınların eski rejimde oynadıkları role önem vermemişti. Engels, ancak "büyük-ölçekli sanayinin ortaya çıkışıyla toplumsal üretim yolunun kadına, özellikle de proleterlerin eşlerine tekrar açıldığını" yazıyordu[4]. Engels kadının gerçek özgürleşiminin **(emancipation)** ancak sosyalizmin kurulmasıyla gerçekleşeceğini öngörüyordu, çünkü ancak bu durumda kadının çalışmasına izin verilecekti. "Kadının özgürleşmesinin birinci koşulu bütün kadın cinsini yeniden fabrikaya getirmektir... Bu da, toplumun ekonomik birimi olan tekeşli ailenin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir"[5]. Kadının çalışmasıyla erkek egemenliğinin kötülükleri -fahişelik, çifte standart ve diğerleri- kendiliğinden yok olacaktır. Sosyalizmle birlikte eski sömürü ilişkilerinin yerini alacak olan,"karşılıklı sevgi"den başka bir şey değildir. Sosyalizm orta sınıfların her zaman istediği, ekonomik zorlamanın doğurmadığı tekeşliliği ilk kez gerçekleştirecektir.

Ailenin Kökeni, erkek egemenliği sorununa duyarlı olmasına karşın, Marx'ın alt ve üstyapı modelini kaba ve kurgusal bir tarzda uygulamaktadır. Engels ne yeterli bir aile yapısı kavramı getirmiş ne de aile tarihinin doğru ana hatlarını çizmiştir. Aile örüntüsündeki değişimler tamamen üretim tarzındaki değişimlerle açıklanmıştır. Bu örüntüye uymayan hemen her şey gözden kaçmış ve atlanmıştır. Ancak şunu da kabul etmemiz gerekir ki Engels, gelişmemiş bir antropoloji bilimi ve aile tarihi üzerine yazılmış yok denecek kadar az sayıda tarihsel araştırmalarla çalışmıştır. Bununla birlikte gelişmiş bir aile tarihiyle yeterli bir aile yapısı kuramından çıkarılacak önemli

---

4. A.g.e., s.65

5. A.g.e.

özelkitapgrubu

sorunları örtbas etmektedir. Örneğin, bugün sosyalist bir devrimin kadınm özgürleşimine doğrudan yol açmayacağını biliyoruz. Böylece aile yapısmdaki değişmeler her zaman üretim araçlarının mülkiyetindeki değişmelerin doğrudan sonucu değildir. Ayrıca, araştırmalar orta sınıf çekirdek ailesinin sanayileşmeden *önce* ortaya çıktığını[6] ve sanayileşmenin ilk dönemlerinde proletarya içinde çekirdek aile örüntüsünün *gözlenmediğini* göstermektedir[7]. Engels'in materyalist alt ve üst yapı hipotezini aile tarihinde sınayışının gösterdiği sınırlılıklarla Marxistler'in aile ile eknomi arasındaki ayrışmışlığı açıklamak için eleştirel bir aile yapısı kuramı geliştirmeye ihtiyaçları olduğunu kanıtlamıştır. Yirminci yüzyılda Avrupalı Marxistler arasında gözlenen aile kuramı yaratma yolundaki ilginç çabalar Marx'ın ve Freud'un konumlarının bir sentezine ulaşmak yönünde olmuştur[8].

Aynı anda hem bir psikanalist hem de bir komünist olan Wilhelm Reich, Freud'la Marx'ın bir sentezine varmaya ve bu temel üzerinde yeni bir aile kuramı tasarlamaya ciddiyetle soyunan ilk kişiydi. Psikanaliz hareketi içinde Reich'm *Kişilik Çözümlemesi* (**Character Analysis**) adlı önemli kitabı, egoyu savunmaların veya içgüdüsel itkilere karşı bir zırhlanmanın ürünü olarak yeniden kavramlaştırıyordu. Bireyin karakter yapısı ve tipik duygusal davranış tarzları cinsel bastırmanın olumsuz bir ürünü olarak anlaşılmamalıydı. Reich için "normal" ego bile bastırmanın sakat ve yıkıcı bir temsilcisiydi. Nevrotik belirtiler sadece sağlıklı cinsellik konusundaki genel bir yetersizliğin aşırı bir biçimiydi. "Karakter, egonun katılık olarak tanımlayabileceğimiz kronik değişiminden oluşur...[9]". Reich'a göre, karakter zırhı aile tarafından belirleniyordu. Olumsuz bir cinsel ahlak taşıma özelliğine sahip olan ailedeki çocuk, içgüdülerin tam doyumunu önleyecek şekilde tasarlanmış bir ego veya kişilik kurarak cinsel bastırmayla başa çıkmaya çalışmaktadır.

Bir Marxist olarak Reich, karakter yapısı ve cinsel ekonomi kuramını toplumsal koşullarla ilintilendirmeye çalıştı. Marx'la Freud'un

---

6. Ariès, **Centuries of Childhood.**

7. Joan Scott and Louise Tilly, "Women's Work and the Family in Nineteenth Century Europe", **Comparative Studies in Society and History** 17 (1975) 36-64.

8. 1920'lerde sentez için çalışan diğer kişiler sadece en önemlilerini belirtmek gerekirse, Bernfeld, Fenichel, Sapir ve Fromm'dur.

9. **Character Analysis,** çev. T. Wolfe (New York, 1949), s. 145.

özelkitapgrubu

sentezine yönelik ilk önemli çabalardan[10] olan *Diyalektik Materyalizm ve Psikanaliz*'de **(Dialectical Materialism and Psychoanalysis)** (1929), bütünüyle "diyalektik" bir bilim olan psikanalizm Marxizm'e önemli katkılarda bulunabileceğini öne sürüyordu. Din ve ahlak eleştirisi, bireysel özerklik yanılsamasını yıkması, Marx'ın beslenme içgüdüsü kuramını tamamlayan cinsel içgüdü kuramı, baskıcı ideoloji ve politikayı açıklamaktaki becerisiyle... Reich, Freud'un radikal saygınlığını ele geçirdi. Özet olarak psikanaliz kuram, fikirlerin (üstyapı) maddi koşulların doğrudan bir ifadesi olmadığım, ailede dönüştüğünü ve buna ailenin aracılık ettiğini somut olarak gösterebilmişti[11]. 1930'lu yıllarda Reich cinsel ve aile yaşamlarının politikleştirilmesinin önemine inanıyordu. Bunların sınıflı toplumun dolaylı ürünleri olduğunu ve yapılarıyla kapitalizmi beslemek için göreli özerklik içinde nasıl davrandıklarım gösterme arzusundaydı. Cinsel özgürlüğün doğuşuyla çekirdek ailenin ortadan kalkışının ekonomik devrim öncesi gerçekleşeceğine inanmıyordu. Oysa, 1940'lı yıllara gelindiğinde, bu fikirlerini değiştirmiş ve devrimin zamanlamasında cinsel özgürlüğün sosyalizmden önce gelmesi gerektiğini yoksa sonucun baskıcı, bürokratik Bolşevizm olacağını savunmaya başlamıştı.

Diyalektik Materyalizm ve Psikanaliz **(Dialectical Materialism and Psychoanalysis)** Marxizm'in Freud'un yazılarında değerli bir cinsel bastırma kuramı bulunabileceği umudunu güçlendirdi. Reich, Freud'un Oedipus kompleksi nosyonunun eleştirel bir aile kuramı olabilmesi için yalnızca "sosyoloji diline çevrilmesi" gerektiğini öne sürüyordu. Freud yalnızca çocuğun deneyimlerini yapılandıran anneyle babanın toplumun temsilcileri olduklarını ve kendi toplumsal sınıfları tarafından belirlendiklerini gözardı etmişti. Reich psikanalizi Marxizm'e şöyle uyarladı:

> Toplumun ideolojileriyle tepeden tırnağa donatılmış olan ve gerçekte toplumun ideolojik çekirdeği sayılan aile, çocuk için üretim sürecine katılmadan önce geçici olarak genelde toplumun temsilcisidir. Oedipus ilişkisi yalnız içgüdüsel tutumları icermekle kalmaz; çocuğun Oedipus komp-

---

10. **Dialectical Materialism and Psyhoanalysis, Sex-Pols Essays**'de, **1929-1934,** der. Lee Baxandall (New York, 1972), s. 24-25, 46, 49.

11. Freudcu-Marxizmi iyi bir şekilde ele alan iki çalışma için bkz. Reuben Osborn, **Marxism and Psychoanalysis** (New York, 1965) ve Paul Robinson, **The Freudian Left** (New York, 1969).

özelkitapgrubu

leksini yaşama ve üstesinden gelme tarzı, genel toplumsal ideoloji ve annesiyle babasının üretim sürecindeki konumları tarafından dolaylı olarak belirlenmektedir. Öte yandan, diğer her şey gibi Oedipus kompleksinin kendisi de bütünüyle toplumun ekonomik yapısı üzerinde temellenmiştir. Dahası Oedipus kompleksinin bizzat ortaya çıkışı toplumsal olarak belirlenmiş aile yapısına atfedilmelidir[12].

Böylece, Freudcu-Marxizm psikanalizin kavramsal çerçevesini tarihselleştirerek işe başlamıştır.

Reich'ın yazılarında psikanaliz, psişik olayların toplumsal bağlamını kesin şekilde belirleyerek Marxizm'den yararlanmışsa, aynı şekilde Marxizm de Freud'dan yararlanabilirdi. Örneğin Reich'ın varsaydığı gibi, işçi sınıfından kadınlar faşistlere oy verdikleri zaman, politikalarının kendi ekonomik çıkarlarıyla çeliştiğine dair akılcı savlarla ikna edilemiyorlarsa ortada psikanalitik yorum gerektiren bir durum, yani psişik direnççe belirlenen bir otoriter ideoloji durumu var demektir. Böyle "akıldışı" bir davranışın anahtarı çocukluktaki cinsel bastırmayla ilgili olan bilinçdışı bir otorite korkusunda yatıyordu. Reich'ın ailedeki otorite, cinsel bastırma ve ideolojik tutuculuk arasında kurduğu bağlantı onun Freudcu-Marxizm'inin yeni ufuklar açan ürünü oldu. Bu fikir bağlarını Reich'ın ve Frankfurt Okulu'nun faşizm çözümlemesinde nasıl kullandıklarını görmeden önce, Reich'ın *Cinsel Ahlakın Gücü*'nde **(The Imposition of Sexual Morality)** (1932) ayıntılarıyla incelediği genel aile kuramına dönmemiz gerekiyor.

Bu denemesiyle Reich, aile yapısındaki evrimi değişen ekonomik sistemlere göre izleyerek, Engels'in *Ailenin Kökeni* adlı eserine psikanalitik bir ekle katkıda bulundu. Ona göre ailenin ekonomi tarafından belirlendiğini öne sürmek yeterli değildi, cinsel bastırmanın kendisinin de açıklaması gerekliydi. 1930'larda Morgan'ın ve Bachofen'in antropolojik kuramlarının yanı sıra, zamanının belki de en önemli etnoloğu olan Bronislaw Malinowski'den de yararlandı. Trobriand adalarında yaşayanları konu alan çalışma Malinowski'yi anaerkil ve cinsel açıdan kısıtlanmamış bir toplumun ataerkil kapitalizm öncesinde var olduğuna ikna etmişti. Engels gibi Reich da insanın evrimini açıklayan anahtarı anaerkil komünizmden ataerkil kapitalizme geçişte bulmuştu. Malinowski'nin Trobriand çalışması, kabile şefine büyük miktarlarda mülkiyet sağlayan çeyiz dolaşımın-

---

12. **Dialectical Materialism**, s.26.

özelkitapgrubu

daki değişikliklerin ataerkilliğe geçişte kesin bir adım oluşturduklarını gösteren can alıcı bir kanıt sunmuştu. Çeyizler kabile şefine geçtiğinde şefin miras zincirinin sürmesi açısından mutlak bir önem kazanıyordu. Şef kendi erkek varislerinden emin olmak için kadınlar üzerinde katı bir denetim uyguluyordu ve tekeşli ataerkil evlilik böylece başlamıştı[13]. Reich'ın evrimci kuramı Trobriandlıların yalnızca şefin mülkiyetinin mirasından yararlanacak olan yetişkinlerin cinsel yaşamlarını kısıtlamaları olgusuyla sağlamlaştı. Diğer çocuklar ise cinselliğin onaylandığı ve özgür olduğu anaerkil sistemde yaşıyorlardı.

Reich, kapitalizmle cinsel bastırmayı birbirine açıkça bağlayan Engels'inkinden üstün bir Marxist aile kuramı geliştirmeyi başardı. Engels tekeşliliği ataerkillikten kurtarmak için sosyalizmin gerekliliğini savunurken, Reich tekeşliliğin kendisinin cinsel bastırmanın kaynağı olduğunu görüyordu. Erkeklerin ekonomik üstünlüklerini güvenceye almak için kurumlaşan tekeşliliğin ve onunla ilintili olumsuz cinsel ahlakın kendisi cinsel bastırmanın aracıydı. Reich tekeşliliğin ekonomik güdülerden kaynaklanarak başladığını, ancak bastırmanın bağımsız kaynağına dönüştüğünü öne sürüyordu. Böylece, Freudcu-Marxizm'in tarihi okuyuşu kadının, çocukların ve gençlerde cinselliğin özgürleşmesi için tekeşliliğe dayalı ailenin ortadan kalkmasını gerekli gören bir sonuca ulaştı. Reich'ın açıklaması şuydu: "Cinsel bastırmadan çıkar sağlayan, yalnızca özel girişime dayanan toplum biçimidir ve bunu iki temel kurumunun sürekliliği için gerekli görür: Ebedi tekeşli evlilik ve ataerkil aile"[14].

Reich, cinsel bastırmayı üreten aile yapısının kesin mekanizmasına bir açıklık getirmemişti. Sorunu bazen anneyle babanın cinselliğe yönelik olumsuz *tutumlarına*[15], bazen de "evlilik ve aile" *kurumuna* bağlıyordu[16]. Böyle bir kararsızlık, insanı Reich'ın aile yapısını yeterince kavramlaştırmadığı kuşkusuna yöneltebilir. Buna ek olarak Reich, sorunun kapsamını aşırı bir şekilde cinsel özgürlük tartışmasıyla sınırlandırmıştır. Çünkü cinsel özgürlük, kısıtlanmamış içgüdüsel dışavuruma işaret ediyorsa böyle bir idealin gerçek-

---

13. **The Imposition of Sexual Morality, Sex-Pol Essays**'de, s.141.
14. A.g.e., s.237
15. A.g.e., s.135
16. A.g.e., s.248

özelkitapgrubu

leşmesi hiç kuşkusuz olanaksızdır. Her toplum bedensel enerjileri yaşamın başmdan itibaren biçimlendirmekte ve böylece "cinselliği bastırmaktadır." Reich, içgüdülerin toplumsal var oluşun başlangıcmdan önce gelişmiş olduklarını varsayarak yanlış bir şekilde içgüdülerin doğalcılığına kapılmıştır. Reich farklı zamanlarda farklı sınıfların aile yapılarım çözümlemeyi sağlayacak net ölçütler sunmak yerine, Engels gibi, anaerkillikten ataerkilliğe dönüşümün basitleştirilmiş bir taslağını verdi. Bu, yararlı olamayacak kadar basit bir geçiş taslağıydı. Şemasındaki belirleyici değişim tarih öncesinde meydana geliyordu, kanıtları yetersizdi ve çağımızdaki aile yapısıyla ataerkilliğe dair sorulabilecek önemli soruları sormuyordu. Reich'ın savlarındaki bu zayıflıklar onun faşizmi psikolojik açıdan açıklama çabalarında su yüzüne çıktı.

Reich'ın faşizm çözümlemesi, işçi sınıfı ve burjuvazi arasında cinsel bastırma konusunda önemli bir ayrımın bulunduğunu göstermek zorundadır. Tarihçi ancak bu yoldan faşizme yöneltilen desteğin ve muhalefetin kaynaklarını sınıfsal olarak ayrımsayabilir. Reich'ın kuramına göre, işçi sınıfının cinselliği mülkiyetin tehditi altında bulunmamasından dolayı daha az baskıcı olmalıdır. Bastırmanın derecelerini inceleyebilmek için açık bir aile yapısı nosyonu gereklidir. Ama Reich'ın savı burada sona ermektedir. Reich'ın *Faşizmin Kitle Psikolojisi* (**Mass Psychology of Fascism**) adlı eseri ilk okuyuşta çekici olmasına karşın, son kertede faşizmin neden belli bir yerde ve zamanda doğup yükseldiğini ve bunun başka bir yerde ve zamanda neden mümkün olmadığını açıklamaktan uzaktır.

Sorun Reich'ın faşizm tanımından kaynaklanmaktadır. Reich faşizmle otoriter aile yapısı arasında bağlantı kuruyordu. Çocuk cinselliğinin anneyle baba tarafından şiddetle bastırılmasının daha sonra çocukta otoriter politikacıların çağrılarına yanıt verecek karakter zırhlanmasına yol açtığını öne sürüyordu. Ataerkil ailedeki otoriter baba çocuğun duygusal gereksinimlerini bozmaktadır. Öyle ki, bu kişi büyüdüğünde otoriter propaganda onun derin acizlik duygusundan yararlanabilir. Cinselliği bastırılmış bireyler görevle itaate inanırlar ve örneğin Hitler'in çağrılarına açıktırlar. Böylece Reich, faşizmi "ortalama insanın karakter yapısının örgütlenmiş politik ifadesi" olarak tanımlamıştır. "Faşist zihniyet, otorite için yanıp tu-

özelkitapgrubu

tuşan köleleşmiş, ama aym zamanda asi olan 'küçük adam'ın zihniyeti"dir[17].

1930'ların ortasında Marxistler faşizmin yükselişini açıklamakta zorlanıyorlardı. Görünüşe bakılırsa kapitalizm, liberal demokrasiden Mussolini'nin ve Hitler'in polis devletlerine doğru geriliyordu. Marx'ın formüle ettiği tarih çözümlemesine göre, sınıf bilinci gelişmiş ve örgütlenmiş proletaryasıyla Avrupa'nın en gelişmiş kapitalist toplumu olan Almanya'nın 1929 bunahmının başlamasıyla sosyalist devrime hazır olduğu söylenebilirdi. Oysa tersine Almanya özgürlükten kaçıyordu. Diyalektik nasıl oluyor da ileriye gitmeyi başaramıyordu? Reich'ın 1930'ların başında oy verme örüntüleri üzerine yaptığı çözümleme bazı işçilerin gericiliğin çekiciliğine kapılabileceklerini gösteriyordu. Birçok Marxist Hitler'in yükselişinden Alman sosyal demokrasisinin öncülüğünü sorumlu tutarak sorulardan yakasını kurtardı. Reich, en azından devrime elverişli bir durumun neden gerici bir ideolojinin siyasal başarısıyla sonuçlandığını özenle açıklama eğilimindeydi. Marx ya üretim tarzının sınıf ilişkilerini belirlediğini belirtirken yanılmıştı ya da bunalım ile proletaryanın yükselişi arasına bir şey girmişti. Reich'a göre bu ara değişkenler cinsel bastırma ve otoriter aileydi.

Reich'ın bakış açısına göre faşizm, ideolojinin ekonomik yapının gerisinde kalmasıyla mümkün olmuştu. Eski aile örüntülerinin ve böylece de eski psişik yapının sürmesi ideolojinin gelişimini geciktirmişti. Özellikle orta sınıf ataerkil ailesi "binlerce yıl" değişmeden kalmıştı. Bu aile yapısında herkes ya bir perakendeci dükkânda ya da bir çiftlikte çalışıyordu. Böylece babanın, karısıyla çocuklarına aşırı baskı uygulayabilmesini mümkün kılan bir ekonomik dayanak ve bir otoritesi vardı[18]. Bunun yanı sıra küçük burjuva ailenin istikrarsız parasal durumu, onun "cinsel yaşam tarzı"yla kendini toplumsal olarak aşağı düzeyde bulunanlardan ayrıştırmasına yol açmıştı. Burjuvalar "ahlaki" açıdan işçilerden "üstün" görünmek istiyorlardı. Cinsel bastırmanın otoritecilikle kaynaşması genel olarak çocuklar arasında otoriteciliğe boyun eğme tutumunu üretiyordu. "Cinsel baskının sürmesine, kişinin cinselliğini denetlemesine yönelik zorlamalar şeref ve görev, cesaret ve kendine hâkim olma

---

17. **The Mass Psychology of Fascism**, çev. V. Carfagno (New York, 1970), s. Xiii, XV.

18. A.g.e., s.53

özelkitapgrubu

gibi duygusal olarak birbirine karışmış patolojik nosyonların gelişimine yol açar"[19].

Eğer tüm bunlar orta smıf için geçerliyse, işçi sınıfının hangi açıdan farklı olduğunun yine de açıklanması gerekir. İşçi sınıfından olan babalar da baskıcı ve otoriter değil midir? Reich'ın öne sürdükleri bu noktada sarsılmaktadır. Reich, işçi sınıfı aile yapısının sözde farklılığı konusunda hiçbiri ikna edici olmayan bazı açıklamalarda bulunmuştur. Birincisi, işçilerin becerileriyle özdeşleştiklerini, oysa orta sınıf insanlarının kendilerinden üstün olanlarla özdeşleştiklerini öne sürüyordu. Bu nedenle işçiler otoriteye saygı göstermeye bu kadar hazır değildiler[20]. Reich sonradan işçilerin çocuklarını baskı altında tuttuklarını kabul ederek, orta sınıftan olan babaların işçilerden farklı olarak "yalnızca cinselliği bastırdıklarını" yazmıştır ki bu kesinlikle düş ürünü olan bir iddiadır. Diğer görüşleri ise zıt yöndedir. Yirminci yüzyılda yükselen yaşam standartlarıyla işçilerin burjuva görüşleri benimsediğini ve aile yapılarının da böylece burjuva aile yapısına benzediğini savunmuştu[21]. Öne sürülen bu son fikir doğruysa, burjuvaziyle proletaryayı psikolojik bakımdan ayrımsamak mümkün olmaktan çıkar. Özet olarak Reich, ailenin yapısal kategorilerini gereğince tanımlamadığından sınıf farklılıklarını psikolojik terimlerle açıklayamamış, aile tarihini cinsel baskı ve ataerkil otorite temelinde ayrıntısıyla dile getirememiştir.

Reich'm öne sürdüğü Marx ve Freud sentezi ne ortodoks Marxistler ne de ortodoks Freudcular tarafından onaylandı. Freudcular onun açık cinsel radikalizminden rahatsız olurlarken, Marxistler de Freud'u burjuva yozlaşmasının bir örneği olarak kabul edip yadsıyorlardı[22]. Marxistler belki de Reich'ın kuramından çok, işçilerle gençlerin cinsel ve zihinsel sağlıklarını geliştirmek için başlattığı Sexpol hareketinden tedirgindiler. Çünkü Reich, kendi Marxist psikolojisini fazla ciddiye alıp proletaryanın sınıf bilinci sorununa

---

19. A.g.e., s.54-55

20. A.g.e., s.63

21. A.g.e., s.66. Aynı zamanda bkz. **Imposition of Sexual Morality**, s.95.

22. Resmi Marxizm ile Freudcular arasındaki etkileşimin tarihi için bkz: Michael Schneider, **Nevurosis and Civilization**, çev. M. Roloff (New York, 1975), vol. 1; Hans Jörg Sandkühler, der., **Psychoanalysis und Marxismus: Dokumentation einer Kontroverse** (Frankfurt, 1970); Hans-Peter Gentre, der., **Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol** (Frankfurt, 1970) 2 vol.

özelkitapgrubu

pratikte bir çözüm arıyordu. "Biz, doğru bir psikoloji doktrininin temel sorununun aç bir insanın neden bir şey çaldığı değil, neden bir şey çalmadığı olduğuna hâlâ inanıyoruz"[23]. Reich bu noktada Freud'un içgörülerini doğrudan işçi sınıfına uygulamış ve onları cinsel açıdan özgürleştirip otoriteye boyun eğme tutumlarından kurtarmayı umut etmişti. Aile yaşamına yöneltilen böylesine doğrudan bif saldırı sosyal demokratlar ve komünistler için kabul edilemez bir şeydi. Böylece "saygın" aile yaşamına karışmak Marxist "devrimci" hareketler için söz konusu olmayacaktı.

Faşizmin Kitle Psikolojisi'nden **(Mass Psychology of Fascism)** üç yıl sonra Frankfurt Okulu Marxistleri, *Otorite ve Aile Üzerine Çalışmalar*'ı **(Studien Über Autorität und Familie)** (1936) yayımladılar. Bu hacimli kolektif çatışmayla faşizmin doğuşunun açıklanması amaçlanıyordu. Frankfurt Okulu'nun Avrupa'daki faşizm deneyiminin etkilerini taşıyan bu entelektüel çalışması genel olarak çağdaş kültürün anlaşılmasına adanmıştı. Frankfurt Okulu düşünürleri, Alman sosyal demokratlarınm ve Rus komünistlerinin sundukları Marxizmin üretim tarzı kavramına fazlasıyla bağlı olduğu kanısındaydılar[24]. Yirminci yüzyıl kapitalizmi, Batı Avrupa proletaryasının ayaklanmamasını açıklayacak yeni kavramsal araçlara ihtiyaç duyuyordu. Onlara göre Marxistlerin, işçi sınıfı bilincini sosyalizm hedefinden saptıran ideolojik, kültürel ve psikolojik etkenleri göstermeleri gerekliydi.[25]

Frankfurt Okulu, otoriterliğin Avrupa'daki yükselişinin en iyi şekilde Freud'un psikanaliz kuramına dönülerek açıklanacağını düşünüyordu. *Otorite ve Aile Üzerine Çalışmalar* **(Studies on Authority and the Family)**, otoriter siyasetin kitlelerin psikolojik gereksinimlerini görünürde tatmin etmesini tümüyle Freud'un kavramlarına dayanarak açıklıyordu. 1920'lerin sonunda ve 1930'da Frankfurt Okulu'nun üyesi olan psikanalist Erich Fromm, projenin ampirik

---

23. "What is Class Consciousness?", **Sex-Pol Essays**'de, s. 294.

24. Frankfurt Okulu ile ilgili genel bir tartışma için, bkz. Martin Jay, **The Dialectical Imagination** (Boston, 1973).

25. Kısmen yer nedeniyle Frankfurt Okulu'nun bazı üyelerinin katkılarına yer vermemeye karar verdim. Adorno'nun çalışmalan, özellikle, "Sociology and Psychology", **New Left Review** 46 (Kasım-Aralık, 1967), 67-80, 47 (Ocak-Şubat, 1968) 79-97 ile Adorno'nun derlediği çok hacimli kolektif çalışmaya, **The Authoritarian Personality** (New York, 1950) yer verilmeyecektir. Jürgen Habermas'ın ve Alfred Lorenzer'in katkıları aile iletişim kuramlarında ele alınacaktır.

özelkitapgrubu

araştırma bölümünü yönetti ve Wilhelm Reich'ın tarzma uyan bir biçimde Marx'la Freud'un bir sentezine ulaşmayı amaçlayarak uzun bir kuramsal bölüm kaleme aldı[26]. Fromm'un katkısı, Freud'un kuramının derin ve karmaşık bir kullanımını içerdiği için özen gösterilmeyi haketmesine karşın çözümlememi Horkheimer'ın *Otorite ve Aile Üzerine Çalışmalar* **(Studies on Authority and the Family)**'daki denemesiyle sınırlandıracağım. Bu çalışma, Frankfurt Okulu'nun aile kavramını ele alış tarzının güçlü ve zayıf yanlarını açıkça göstermektedir.[27]

Frankfurt Okulu'nun yöneticisi olan Max Horkheimer, aile kavramının Marx'ın toplum kuramına nasıl uyduğunu açıklamıştır. Öncelikle "kültürel alanlar yalnızca ekonomik olgularla açıklanamazdı"[28]. Bunun yerine, insanların davranışını anlamak için aileye bakmak gerekiyordu, çünkü Horkheimer'a göre aile, bireyle toplumu birbirine bağlayan en önemli aracıydı. Frankfurt Okulu'nun gözünde ailenin bu şekilde kavramlaştırılması, Marxizmi ekonomik determinizm hapishanesinden kurtarıyordu. Daha sonra göreceğimiz gibi, Marxizmin kuramsal zorluklarının böyle çözümlenmesi aile kuramı için yeterli bir temel sağlamamaktadır. Gerçekte Horkheimer'ın stratejisi Talcott Parsons'ınkini çağrıştırır. Frankfurt Okulu'nun yazılarında aile, tutucu bir toplumsallaştırma aracından pek farklı görünmez. Horkheimer'ın ileri sürdüğü gibi "Ailenin, insanların büyük çoğunluğunun psişik karakterini bilinçli ve bilinçsiz oluşturulmuş mekanizmalarla etkileyen ilişkiler arasında çok özel bir yeri vardır. Aile... toplumsal yaşantının gerektirdiği türdeki insan karakterinin ortaya çıkması için elinden geleni yapar..."[29].

---

26. Fromm'un kendi sözcükleriyle belirtirsek, "Wilhelm Reich'ın ailenin rolünü değerlendirmesi, bu çalışmada geliştirilen görüşe büyük ölçüde benzer" **(The Crisis of Psychoanalysis** (New York, 1970), s.145. Bu cilt, Fromm'un Frankfurt Okulu'nun derlemesi *(Journal)* **Zeitschrift für Sozialforschung**'a katkılarının bir çocuğunun çevirisini içerir.

27. Fromm, otoritenin diyalektiğinin farklı toplumsal sınıflara göre nasıl değiştiğini göstermeye çalışır, ancak açıklaması yüzeyseldir ve sistematik değildir. Fromm'un **Studien Über Autorität und Familie**'daki bir makalesinin yeniden basımı için bkz. **Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol,** vol. 1., s.254-65.

28. "Authority and the Family", **Studien**'nin **Critical Theory**'deki bir çevirisi (New York, 1972), s.53.

29. A.g.e., s.98. Aynı zamanda bkz. Franco Ferrarotti, "The Struggle of Reason Against Total Bureaucratization", **Telos** 27 (1976) 157-69.

özelkitapgrubu

Parsons'tan farklı olarak Horkheimer ve Frankfurt Okulu, ailedeki egemenlik unsuruna karşı eleştirel bir tutum içindeydiler. İnsanın özgürleşimine ilişkin bir kuram olarak Frankfurt Okulu, Marxizmi, ailedeki psişik baskının kökenini meydana çıkarmaya çalışıyordu. Horkheimer hüznünü şöyle ifade etmişti: "Kadınlarla çocukların umutsuzluğu, yaşamdaki herhangi bir mutluluktan yoksunluk, babanın ekonomik hegemonyasına dayanan maddi ve psişik sömürü insanlığın omuzlarına son yüzyıllarda en az eski çağlardaki kadar ağır bir yük bindirmiştir"[30]. Horkheimer için aile, çocukları sınıflı toplumu uysallıkla kabullenmeye zalimce hazırlayan bir egemenlik merkezidir. "Çocuğun öz iradesi kırılmalı ve dürtüleriyle potansiyellerini özgürce geliştirmek için doğuştan duyduğu arzunun yerine bilinçsizce görev yapmaya yönelik içselleşmiş zorlama geçmelidir. Kesinlik, görev zorunluluğuna boyun eğdirme başlangıçtan beri burjuva ailesinin bilinçli bir hedefidir"[31]. Horkheimer, daha sonra ailede yok edilen doğal bir özgürlüğün var olduğunu öne sürüyordu.

Ailede özgürlüğü yıkan merkezi mekanizma babanın oğulları üzerindeki otoritesidir. Horkheimer ve Frankfurt Okulu, aile içi ilişkilerden yalnız baba ile oğul arasmdakine önem vermiştir. Bu açıdan Freud'a özgü belli bir erkekçe körlüğü sürdürdüler[32]. Reich gibi Horkheimer da Freud'un anne baba-çocuk ilişkisine bakışına ekonomik bir boyut ekledi. "Burjuva ailesindeki çocuklar dileklerin gerçekleşmesinin aslında paraya ve konuma bağlı olduğunu öğrendiler"[33]. Horkheimer'ın genel ataerkil otorite eleştirisi burjuvazinin özgül otorite ve psike yapısını pek açıklayamamaktadır ve sınıf yapısıyla psişik yapı arasındaki bağlantıyı aydınlatma girişimi yine Reich'ınki gibi başarılı değildir.

Horkheimer psişik yapmın sınıfsal doğasını açıklarken yalnızca baskıcı otoritenin her yerde olduğunu bulmuştur. İşçi sınıfı psikolojisi en az burjuvazininki kadar otoriterdir. Ancak yine de Hork-

---

30. "Authority and the Family", s.106.

31. A.g.e., s.99

32. Horkheimer'a göre anne bütünüyle ikincil bir role sahiptir. Libidoyu engelleme ve otoriteyi güçlendirme davranışları sadece kocasının maddi hırslarına hizmet etmek içindir. (A.g.e., s.119-20.)

33. A.g.e., s.107.

özelkitapgrubu

heimer otoriterliğin burjuva ailesinden kaynaklandığını ısrarla belirtti: "Boyun eğme itkisi zamandan bağımsız bir dürtü değil, özünde sınırlı burjuva ailesinde ortaya çıkan bir olaydır"[34]. Horkheimer, gerçekte burjuva ailesinin cinsel baskıya kusursuzca ayak uydurduğunu gösterdikten sonra, işçi sınıfının refah dönemlerinde burjuva aile modelini benimsediğini yetersiz bir biçimde dile getirmişti. İleri sürülen bu fikir doğru olsa bile, burjuva modelinin bozduğu işçi sınıfı ailesinin daha az otoriter olduğu iddia edilemezdi. Aristokrat aileler de en az diğer aileler kadar ataerkildiler. Hiç kuşkusuz Horkheimer ve Marxistler, Freudcu kurama toplumsal bir dayanak sağlamak için sınıf kavramına dönmekte haklıydılar. Ama her bir sınıfın psişik yapısından sorumlu olan etkileşim içindeki yapıların ve koşulların kesin kimlikleriyle saptanması gerekiyordu.

Horkheimer, boyun eğici kişilik tiplerinin gelişimi için gereken koşulları yeterince kavramlaştıramadı. Bu koşulları bazen babanın üstünlüğü ve baskıcılığıyla açıklarken, bazen de tanınan serbestiyetin asıl sorun olmadığını söylüyordu. Asıl önemli olan ailenin bilinçdışı yapısıydı: "Burada belirleyici unsur çocuğun eğitiminde baskının veya yumuşaklığın ayırt edici olması değildir, çünkü çocuğun karakteri, babanın bilinçli niyetleriyle yöntemlerinden çok aile yapısının kendisi tarafından biçimlendirilir"[35]. Ancak daha önce Horkheimer'ın aynı yazısından burjuva babaların bastırma taktiklerinin tamamen bilinçli olduğu savını aktarmıştık. Horkheimer, ailenin kişilik oluşturma mekanizmasını açıklama girişimini çelişik fikirler yığınıyla sona erdirmektedir. Baba hem bilinçli hem bilinçsiz, hem baskıcı hem serbestiyet tanıyan olarak görülürken; işçi sınıfı aileleri hem burjuva ailelerine benzetilmiş hem de onlardan farklı olarak kabul edilmiştir.

Horkheimer'ın aileyi kavramlaştırmasında var olan ve genelde Frankfurt Okulu'nu da karakterize eden zorluklar, kısmen bireyin *özerkliği* olarak tanımlanan yersiz bir özgürlük veya özgürleşim kavramından kaynaklanıyor. Horkheimer, bireysel özerklik nosyonuna yaslandığı için psikeyi biçimlendiren aile içi toplumsal etkileşimin ve eleştirip üstesinden gelmek istediği otoriterliğin doğasını gereğince tanımlayamamıştır.

---

34. A.g.e., s.111.

35. A.g.e.

özelkitapgrubu

İlk başta, Horkheimer 1936'da ataerkil otoriteden kurtulunamayacağını ve sorunun toplumun bu yetkiyi pekiştirme derecesi olduğunu varsayıyordu. "Bu baskının egemen toplumsal çelişkilerin baba-oğul ilişkisine kendiliğinden yansıması olması ile bireyin büyüyüp topluma katılmasıyla safdışı kalan geçici bir ilişki olması farklı şeylerdir"[36]. Horkheimer bu noktada kitle psikolojisi sorununda ailenin taşıdığı öneme ilişkin savından vazgeçmiştir. Herhalde demokratik toplumlarda ailedeki "kötü" otorite deneyiminin üstesinden yetişkinlik döneminde gelinebilir. Görünen çelişki Horkheimer'm geleneksel akılcılığa yaslanmasından çıkmaktadır. Ona göre akıl, yetişkinlikte çocuklardaki boyun eğme içgüdülerine karşı çalışır ve birey tam özerklik kazanabilir. Horkheimer'ın bireycilik anlayışı 1936'da yayımlanan yazısında yaptığı otorite tanımında ortaya çıkmıştır. Horkheimer şöyle der: "Otorite, öznel olarak psişik ataletten ve kişinin kendi kararlarını kendisinin verememesinden kaynaklanan, kör ve kölece boyun eğmenin temelidir..."[37]. Frankfurt Okulu'nun aile kuramları, bu bireyci-akılcı özerklik normuyla Freud'un aile kavramını eleştirel toplum kuramı yönünde gözden geçirip dönüştürememiştir.

1950'lere gelindiğinde Horkheimer'm aile konusundaki makaleleri Frankfurt Okulu'nun toplum kuramındaki bir sınırlılığı açığa vurmuştu. Kültür eleştirisi daha sonraki dönemde kitle toplumuna karşı güçlü seçkinci imalarla yüklü bir tirada dönüştü. Bireysel özerkliğin zafer şarkısı artık daha tiz bir sesle söyleniyor ve proletarya da özgürleşimin **(emancipation)** tarihsel aracı olarak görülmüyordu. Horkheimer, 19. yüzyılın klasik kapitalizmine geri dönüp bakarak, burjuva ailesini otoriterliğin kaynağı saymamaya başladı. Tam tersine, burjuva ataerkil baba artık özgürlüğün ve bireysel özerkliğin sağlam kalesiydi:

> O eski zamanlarda baba gayet özgür bir insandı... Çocuğu için özerkliğin, azmin, benliğe hâkimiyetin ve akıl enginliğinin bir örneği oldu. *Kendi uğruna* çocuğundan doğruluk ve sebatlı çalışma, güven ve entelektüel uyanıklık, özgürlük sevgisi ve kendi kendine karar verebilme yeteneği istedi. Çocuk bu tutumları özümseyinceye kadar onun vicdanının normatif sesi oldu. Sonunda ergenlik çağındaki çatışmalarda çocukla babasının arası

---

36. A.g.e.

37. A.g.e., s.71.

özelkitapgrubu

açıldı. Çocuk bugün topluma çok daha doğrudan katılmaktadır ve sonuç farklı kalıba dökülmüş bir insandır. İçselliğin kaybolmasıyla kişisel kararlar verebilmenin, kültürel gelişmenin ve özgür imgelem alıştırmasının zevki de ortadan kalkmıştır[38].

Buna aykırı olarak Horkheimer o kadar çok değişmemiştir: Cezalandırıcı süper-egonun yerine yardımsever ego-idealini* koymuştur. Her iki durumda da çözümlemenin yanılgısı bireysel özerklik nosyonundan gelir. 1930'larda bu özerklik faşizmin tehdidi altındaydı. 1960'larda ise tehlike "kitle toplumu"nda bulunuyordu. Gerçekte aile yapısı hiç kavramlaştırılmamıştı: Horkheimer'da aile, Marxizmin ve Freudculuğun tamamen dışında bir kavram olan bireysel özerkliğin savunulmasında onun savının gerektirdiği zorunluluk içinde değişken bir rol oynadı. Baba, kimi zaman otoriterliğin kimi zaman da özgürlüğün kaynağı olarak kendini gösterdi. Her iki durumda da sorun babaydı. Bu ise kuramda sorun yaratıyordu.

Frankfurt Okulu'nda Freudcu Marxist bir aile kavramı geliştiren diğer önemli sima Herbert Marcuse'tür. Marcuse'ü *Otorite ve Aile Üzerine Çalışmalar*'a katkısı otorite düşüncelerinin entelektüel tarihi üzerinedir[39]. Marcuse, *Eros ve Uygarlık*'ın (**Eros and Civilization**) 1950'lerin ortalarında yayımlanmasına kadar Freud'la sistemli olarak ilgilenmemişti. Bu kitapta Marcuse, Horkheimer'la Fromm'un *Otorite ve Aile Üzerine Çalışmalar*'daki (**Studies on Authority and the Family**) konumlarıyla uyum içindeydi.

Eros ve Uygarlık'ın (**Eros and Civilization**) iddiası, Freud'un kuramının Marxist bir psike kuramı için gereken öğeleri zaten içerdiğidir. Marcuse, Freud'un özgün içgüdü kuramının gerçekte materyalist olduğunu, Erikson ve ego psikologları gibi Freud'u sosyolojinin sınırları içine çekenlerin bu içgüdü kuramını aslında yadsıdıklarını, böylece de bilerek veya bilmeyerek, psikanalizi tutucu bir dok-

---

38. "The Concept of Man", **Critique of Instrumental Reason**'da (New York, 1974), s.11-12; vurgu eklenmiştir. Aynı zamanda bkz. Alexander Mitscherlich (Frankfurt Okulu'nun yaklaşımını sürdüren bir psikanalist), **Society Without the Father**, çev. E. Mosbacher (New York, 1969).

39. Katkısı "A Study of Authority" olarak **Studies in Critical Philosophy**'de çevrilmiştir, çev. J. de Bres (Boston, 1972).

* Ego-ideal: Çocuğun nasıl bir kimse olmak istediğidir. (Ç.N.)

özelkitapgrubu

trine dönüştürdüklerini öne sürüyordu[40]. Radikal bir Freud'un ortaya çıkarılması isteniyorsa, uygarlığın Eros'la çatışmaya girişini diyalektik olarak incelemek yeterliydi. Marcuse'e göre, Wilhelm Reich bunu başaramamıştı. Çünkü cinsel özgürleşmeyi toplumsal hastalıkların genel bir tedavisi olarak görmüştü. Ayrıca "cinsel içgüdülerin tarihsel dinamiğini ve bunların yıkıcı itkilerle kaynaşmışlığını" önemsememişti[41].

Marcuse, Freud'daki radikal özü öncelikle bazı önemli ayrımlar koyarak gün ışığına çıkardı; Freud'un gerçeklik ilkesini (egoya hem id'in istemlerini hem de süper-ego'nun kısıtlamalarını uydurması gerekliliği, onun dünyadaki sınırları bulması yoluyla) günümüz kapıtalist toplumunu "performans ilkesi" olarak belirleyerek göreceleştirdi[42]. Bugün toplumun egoya kabul ettirdiği sınırlar, ortak Prometheus'un elde etme ve üretme buyruğuyla tanımlanmaktadır. Performans ilkesi nosyonu, her türlü toplumsal sistem için gerekli olan içgüdüsel bastırmanın derecesiyle otoriter kurumların talep ettiği ilave baskının derecesi arasında var olan ikinci bir ayrıma yol açar. Marcuse egemenlikle tanımlanan toplumsal ilişkilerin "artı-bastırma"nın ortaya çıkmasına neden olduğunu öne sürüyordu. Bu baskı psişik gelişmenin kendi zorunluluklarınca belirlenmemektedir. Fromm[43], Marcuse'ün burada toplumsal baskıyla psikenin içsel bastırmasını karıştırdığını iddia eder. Ancak yine de, örneğin tuvalet eğitimindeki sıkı disiplinle çocuğun anüsten aldığı içgüdüsel hazza karşı geliştirdiği ayrı, ama birbiriyle ilintili savunmalar arasında biraz bağıntı vardır. Baskının toplumsal biçimleri tür olarak psişik bastırmadan farklı olabilir, ancak ikisi birbiriyle ilintilidir. Freud çağdaş uygarlığın istemlerine "baskının yükseleşini" atfettiği için Marcuse ile aynı konumu paylaşmıştır.

Marcuse içgüdüsel özgürleşme savında Reich'ın ötesine geçerek,

---

40. "Epilogue: Critique of Neo-Freudian Revisionism", **Eros and Civilization**'da (New York, 1962), s.217-51. Marcuse'nin Freud'la ilgili diğer makaleleri: "Aggressiveness in Advanced Industrial Society", **Negations**, çev. J. Shapiro (Boston, 1968), s.248-68 ve **Five Lectures: Psychoanalysis, Politics and Utopia**, çev. J. Shapiro ve S. Weber (Boston, 1970).

41. **Eros and Civilization**, s.218.

42. Performans ilkesi kavramının bir eleştirisi için bkz. Reimut Reiche, **Sexuality and Class Struggle**, çev. S. Bennett (London, 1970) s.49.

43. **Crisis in Psychoanalysis**, s.27.

özelkitapgrubu

içgüdüsel yaşamın belli yönlerini başkaldırının ve olumsuz diyalektiğin kaynağı saymıştır. Ona göre fantezilerin ve çocukluk anılarının oluşturduğu alan içgüdülerin dışavurumlarıdır. Bu dışavurumlar yetişkinlikteki psişik zırhın istikrarını bozmak için karşı konulmazcasına geri gelirler. Neşeli fantezi eylemlerinde birey ilk anılarına geri döner. Marcuse'e göre fantezinin önemi yalnız onun gerçeklik ilkesi yönetiminin ötesinde olmasındandır. Sorun Reich'ın düşündüğü gibi sadece içgüdülerin engellenmesinde ve zincirlerinden kurtarılması gerekliliğinde değildir. İçgüdülere yönelik bu "doğalcılık" Freud'un eleştirel içgörüşüne erişememektedir. Marcuse'e göre, Freud, tersine imgelemle fanteziyi bağımsız bir statüye yükselterek, toplumsal baskılara karşı koyan sürekli birer muhalefet olarak yenilemiştir. Marcuse, geçmişe dönük fantezilerin ilerlemeci bir yönü olduğunu ve bunların bireye bir ütopya düşleme olanağı verdiğini öne sürer. Bu ütopya çağdaş psişik hoşnutsuzlukların ötesinde bir dünyadır. "Cinsel sapmalar, cinselliği yararlı bir amaç için araç olarak kullanan bir topluma karşı onu kendi içinde bir amaç olarak desteklerler; böylece kendilerini performans ilkesinin egemenliği dışına çıkarıp bizzat onun dayanağına meydan okurlar"[44]. Buna aykırı olarak, ilerlemeci özgürleşmenin yolu oral ve anal sapmaların yayılmasıyla kapanmıştır. Fantezilerde çok biçimli sapmaların o harika kilerinin kapıları kilitsizdir. Marcuse'ün kendine özgü stratejisi devrimin kaynaklarını en olmayacak yerlerde aramaktır. Bununla birlikte Freudcu terimlere göre, "sapmaların cinselliği kendinde bir amaç olarak desteklediği" doğru değildir. Tersine bunlar, bileşik içgüdülerle çocukluk travmalarının bilinçsiz yinelenmeleridir. Freud'a göre onaylanabilir cinsellik yalnızca genital cinselliktir.

Marcuse'ün özgürlüğe giden ikinci yolu ölüm içgüdüsünden geçer. Reich'ın, Freud'un kuramında önemsiz gördüğü ve önceliğini yadsıyıp ikincil bir olaya indirgediği ölüm içgüdüsünde Marcuse, devrimci bir potansiyel bulmuştur. Ölüm içgüdüsü alışılagelinen anlamıyla, yani insanın kendi türüne karşı umut verici bir insan birliği imgesini sonsuza kadar önleyen bir saldırganlık ve yıkıcılık dürtüsü olarak anlaşılmamalıdır. Tam tersine, ölüm içgüdüsü aslında işleri oluruna bırakma, performansı yadsıma dürtüsüdür. Marcuse'e göre onun gizi, Eros'la Thanatos'un önceden farklılaşmış birlik halinde birleştikleri yer olan Narsisizmde yatar. Freud keyifli, telaşsız bir ken-

---

44. **Eros and Civilization**, s.46.

özelkitapgrubu

dine düşkünlük kapasitesini ifade etmek için Narcissus'un kültürel imgesini seçmiştir. Marcuse ise onda yeni bir gerçeklik ilkesine ve kapitalizmin iş etiğinin ötesinde bir içgüdüsel ihtiyaca kaynak bulmuştur.

Ölüm içgüdüsü ve çok biçimli sapmalar toplumsal ilerlemenin iki *içgüdüsel* kaynağıydı. Bunlar yeni bir bilinç yapısını Prometheus benzeri uygar burjuva imgesini tehdit eden yeni bir psikeyi düşündürüyorlardı. Bundan sonra Marcuse, Freud'un kendisinin bile olası görmediği bir gücü sergilemek için Freud'u kullandı: Uygarlığın ötesinde psişik bir yapıydı bu. Marcuse bu tartışmayı eski mitoloji kahramanları Orpheus ile Narcissus'a yaptığı göndermelerle kazandı. İnsanın özgürleşme olanakları fantezide temsil edilecekti. Bir Marxist olarak Marcuse fantezilerin yeni bir gerçeklik ilkesi haline geleceği toplumsal koşulları göstermek gerektiğini kabul ediyordu. Orpheus benzeri bir kendine düşkünlüğün gerçekleşmesi için gereken maddi koşullar kapitalizmin kıtlığı yenme başarısıyla sağlanmıştı: "Kıtlığın ve yabancılaşmanın fethiyle ortaya çıkan şey çok biçimli erotizmin yeniden harekete geçmesidir. Böylece, değişen toplumsal koşullar çalışmanın oyuna dönüşmesi için içgüdüsel bir temel yaratacaktır"[45]. Bugünkü refah düşünülürse, yoğun bilinçdışı fantezileri yeniden doğuracak ve yeni bir devrimi, bastırılanın orgazm benzeri geri dönüşü biçiminde ortaya çıkacak "büyük bir yadsıma" mümkün olacaktır.

Marcuse'e karşı, oyunun, fantezinin ve imgelemin gerçeklik ilkesini hiç de aşmadıkları, onların da baskının akıbetine uğrayacakları ve özgürlüğü değil, egemenliğin bir başka düzeyini temsil ettikleri öne sürülebilir[46]. Freud'a göre, çocuğun önce oyuncağını ortaya çıkarıp ardından da saklamaya dayanan oyun, fantezi düzeyinde çocuğun annesinden ayrılmasının zorlayıcı bir yinelenişidir; hiçbir anlamda "özgür" bir oyun değildir. Çocuğun içgüdülerinin buradaki görünümlerinin çok biçimli sapmanın gerçek örnekleri mi yoksa yetişkinlerdeki bastırma örüntülerinin taklitleri mi olduğu tartışılabilir. Marcuse'e karşı gerilemenin **(regression)** ilerlemeye kaynak olamayacağı oral ve anal dönemlerdeki bileşik içgüdülerin, Freud'un tanımladığı genital cinsellikten her nasılsa daha özgür bir cinsellik

45. A.g.e., s.196-97.

46. **Eros and Civilization**'nın mükemmel bir eleştirisi için bkz. A.Wilden, "Marcuse and the Freudian Model", **Salmagundi**, Kış, 1970 s.196-245.

özelkitapgrubu

biçimini sağlayamayacağı da öne sürülebilir. Son olarak, içgüdüleri temel almanın insan doğasmm toplum-öncesi ve bireyci bir tanımına denk düştüğü kanıtlanabilir. Bu bakış açısına göre çocuk toplumsal ilişkilere girmeden "önce" zaten bir enerji odağıdır. Bir Marxist olarak Marcuse'ün, içgüdü kuramına yaslanmasındaki gizli bireyciliğin yükünü taşımak istememesi gerekir. Bu karşı-savların gücü ne olursa olsun Marcuse'ün şaşırtıcı başarısızlığı bizce bir aile kavramının bulunmayışıyla ilgilidir.

Marcuse, ego-psikolojisinin tutucu tuzaklarından korunmaya çabalarken psişik yapı ile toplumsal yapı arasında son derece zayıf bir bağ kurmuştur. İçgüdüsel yapıları doğrudan toplumsal yapılarla ilintilendirmek yerine, Narcissus'la Orpheus'un evrensel oyunbozanlıklarını gündeme getirmiştir. Somut bütünlük düş ürünü imgelerin belirsizliğinde kaybolmuş durumdadır ve okuyucu basit refah olgusundan mitik öz-dönüşüme yönelmeye zorlanır. Psikeyle toplum arasında çok önemli bir dolayım birimi olan aile, tam bir kendinden geçmeyle yaratılan estetik fanteziler diyarında kaybolur.

Marcuse aileyi, Horkheimer'ın *Otorite ve Aile Üzerinde Çalışmalar*'ını **(Studies on Authority and the Family)** andıran bir tarzda algılamıştır. Marcuse, Horkheimer'ın ataerkillik nostaljisini, "örgütlenmiş kapitalizm"in psikeyi şimdiye dek ulaşılmamış boyutlarda eşgüdüm altına aldığı yolundaki savında yineliyordu. *Yalnız Kalabalık*'ı **(The Lonely Crowd)** kaleme alan Reisman gibi Marxistler bireylerin artık aile içinde toplumsallaşmadıklarını ve bunun bedelinin yaygınlaşan bir uymacılık **(conformity)** olduğuna inanmışlardır. Marcuse şöyle der: "Bilinci eşgüdüm altında tutulan, özel yaşamı yok edilen, duyguları genele uydurulan birey, kendi suçluluk duygusuna *karşı* kendini geliştirmesi ve kendi vicdanıyla birlikte yaşaması için yeterli 'zihin alanı'na artık sahip değildir"[47]. Babanın bulunmadığı bir toplum, özerkliği bulunmayan bireyler anlamına gelir. Okuyucudan yalnızca ataerkil bir ailede gerçek bir kişi olabileceğine inanması istenir. Marcuse, aşağıdaki büyüleyici paragrafta ataerkil ailenin neden insanileştirici bir kurum olduğunu belirgin çizgileriyle dile getirmektedir:

> Bireyin teknolojik olarak ortadan kaldırılması, ailenin toplumsal işlevinin azalmasına yansır. Eskiden bireyi iyi ya da kötü yetiştirip eğiten ai-

---

47. **Eros and Civilization**, s.90.

özelkitapgrubu

leydi; egemen kurallar ve değerler kişisel olarak aktarılıyor ve kişisel yazgıyla dönüştürülüyordu... (İnsanlar) Oedipus çatışmasını geçerek, onun mirasını yaşayarak birey oluyorlar ve bu çatışma bireysel yaşam tarihlerine girip orada sürüyordu. Aşkın ve saldırganlığın kişisel hedefleri olan anne ile babaya karşı mücadele yoluyla daha genç kuşaktakiler toplumsal yaşama büyük ölçüde *kendilerinin* olan itkiler, fikirler ve ihtiyaçlarla katılıyorlardı. Sonuç olarak süper-egolarm biçimlenmesi... gayet kişisel deneyimlerdi ve yaşam... kendilerine özel bir topluma uymama (**nonconformity**) alanını hâlâ alıkoymaktaydı[48].

Horkheimer gibi, Marcuse de metnin diğer yerlerinde performans ilkesine bağlı liberal bir yanılsama olarak görüp kesinlikle yadsıdığı bireysel özerkliği el üstünde tutmaktadır. Yeni Narcissus çağını ilan eden ve gençlik kültürünün simgelediği devrimci ihtiyaçları alkışlayan ütopyacı Marxist, ataerkil bir ailede yaşadığı kendi çocukluk günlerini anlatan umut dolu tabloları hâlâ çizmek ihtiyacındadır.

Frankfurt kuramcılarının birinci kuşağı, aileyi kavramlaştırmada eleştirel kuramın yetersizliğimi ortaya koymuştu. Reimut Reiche'ın ve Michael Schneider'ın[49] daha yakın zamanlarda yayımlanan kitapları entelektüel yol göstericilerinin izini sürdürmektedir. Örneğin Schneider, işin ve tüketimin eleştirisiyle Marx'ın ve Freud'un bir sentezine ulaşmayı amaçlamaktadır. Schneider çağdaş psişik yapıyı aile dışında gelişen ikincil bir toplumsallaşmanın ürünü olarak gördüğü için, aile eski kuramcılara oranla önemini daha çok yitirmiştir. Çalışma eyleminin ve tüketim örüntülerinin zihni zararı üzerine olan ilginç ve önemli görüşleri yalnızca toplumsallaşma konusunda değil, aynı zamanda bir yaşam alanı olarak hâlâ yeterli bir aile yapısı anlatımından yoksundur.

Özet olarak belirtirsek, genel olarak içgüdüsel özgürleşme kuramına yaslanan Marxist aile kuramı, özellikle aile ve ekonomi arasındaki etkileşimi araştırdığı için yararlı olmuştur. Bu arada gözden

---

48. A.g.e., s.87-88.

49. Örneğin, Reiche şöyle der: "Gelişmiş kapitalist sanayi ülkesinde çocuğun erken toplumsallaşması için ortalama başarılı aile yetiştirmesinden daha tatmin edici hiçbir model bulunmaz (başarı kaza eseri ya da tasarlanmış olsa da). Gerekli koşullar: normal ve sevecen anne babalar, güvenli ekonomik şartlar, uygun yaşam koşulları, anne baba arasında rollerin tatmin edici bölüşümü gibi az çok elverişli yardımcı etmenler ve annenin kendisini çocuğa adaması için gereken zaman" (**Sexuality and Class Struggle,** s.155). Schneider'ın kitabı **Neurosis and Civilization.**

özelkitapgrubu

kaçırılamayacak bir soruna da işaret etmişlerdir. Aile, üretim tarzına ilintilendirilerek incelenmelidir ve bunu araştıracak olan kişi aile yapısındaki sınıf farklılıklarının ayırdında olmalıdır. Bunun ötesinde, cinselliği şüpheli bir içgüdü nosyonu üzerine temellendirilmesi ve bunu aile yapısına ilintilendirerek kavramlaştırılması gerektiğini anımsattılar. Bunun ötesinde, bugün aile üzerine geliştirilmiş Marxist kuram[50] şaşırtıcı biçimde zayıftır. Bu çalışmanın en önemli amaçlarından birisi eleştirel bir aile kuramı geliştirmek ve böylece çağdaş toplum tarihinde anlaşılabilir önemli sorunları gün ışığına çıkarmak için radikal bir toplum kuramının kapasitesini zenginleştirmektir.

50. Marxist psikolojide sözü edilmesi gereken bir diğer kitap Lucien Séve'ın **Marxisme et la Théorie de la Personnalité** (Paris, 1969) aileyi değil iş koşullarını ele alır. Aileyi ele alan diğer iki önemli çalışma: Eli Zaretsky, **Capitalism, the Family and Personal Life** (New York, 1973); ve Heidi Rosenbaum, **Familie als Gegenstruktur zur Gesellschaft: Kritik grundlegender theoretischer Ansätze der westdeutschen Familiesoziologie** (Stuttgart, 1973).

özelkitapgrubu

III. EGO PSİKOLOJİSİ, MODERNLEŞME VE AİLE

"Aileler insan kişiliklerini üreten fabrikalardır"
Talcott Parsons

Amerika Birleşik Devletleri'nde Freudcu aile kavramı psikanalitik hareket içinde ego psikolojisine yönelen bir değişimden etkilendi. II. Dünya Savaşı sonunda *Çocuk Üzerine Psikanalitik Çalışma* (**The Psychoanalytic Study of the Child**) adlı bir yayın bu yönelişin başlıca aracıydı. Heinz Hartmann, Ernst Kris ve Rudolf Loewenstein tarafından yönetilen yayın, id'e oranla egonun gücüne ve egonun gerçekliğe uyum kapasitesine yeni bir vurguyla sahip çıktı.[1] Harry S. Sullivan, Erich Fromm ve Karen Harney'nin "kültürcü okul"ları gibi, ego psikologları psişik sağlığın sorunlarıyla ve psikenin toplumun istemlerine uyumuyla ilgilendiler. Freud bilinçdışı içgüdülerin üstünlüğünü zihin yaşamında görürken, Hartmann Narsisizmle ve ide bağlılıkla sınırlandırılmayan bağımsız bir "ben enerjisi"nden[2] söz etti.

Nazi Almanyası'ndan sürülen Hartmann, Kris ve Loewenstein, psikanalizi egemen Amerikan kültürüne uyarlamaya eğilimli göründüler. Sağlık nosyonları toplumа uyum açısından liberal kapitalizmin

1. Heinz Hartmann, **Ego Psychology and the Problem of Adaptation** (New York, 1958) ve **Essays on Ego Psychology: Selected Problems in Psychoanalytic Theory** (New York, 1964).

2. **Essays on Ego Psychology,** s.XIV.

özelkitapgrubu

ethosuna çok uygundur. Freud'un kuramında bulunan bilinçdışı, cinsellik ve içgüdü kuramı gibi bütün alışılmamış ve gözdağı verici görüşleri ortadan kaldırdılar. Ego psikologları, Freud'u toplumsal uyum yoluyla bireysel özerkliğin Amerikan idealine göre yeniden biçimlendirdiler. Hartmann, sosyolojiden destek sağlamak için Amerikan orta sınıf değerlerinin önde gelen toplumsal kuramcılarından Talcott Parsons'a yöneldi[3]. Ego psikolojisi, kişilik gelişimini ve "totaliterliğe" karşı demokrasiyi besleyen bir uğraş oldu.

Ego psikologları arasında Erik Erikson aile kuramıyla en çok ilgilenen kişi oldu. Yaşam döngüsü **(life cycle)** kavramı, toplumsal yaşantıdan kaynaklanan egonun gelişme kuramını temellendiriyordu. Böylece egonun gelişiminin ilk devrelerinde aile, yapılanmış ve şekil verici bir durumdaydı. Erikson, Freud'un psiko-seksüel devreler kuramına ego devreleri kuramını ve toplumsal kurumlar kuramını eklemeyi denedi. Biyoloji diyalektiği şimdi ego ve toplum diyalektikleriyle zenginleştiriliyordu. Ortada psikanalitik kuram için kesinlikle umut verici bir program vardı. Bu program toplumsal dünyanın içine gömülü psikeyi açıklamayı olanaklı kılacaktı. Ancak, daha sonra göreceğimiz gibi Erikson'ın kuramı, psikoloji, eğitim ve tarih disiplinlerinin birçok biriminde kabul görmesine karşın, tatminkâr bir psikanalitik aile modeli önermede başarısızlığa uğramıştır.

Erikson'ın çocuk psikolojisindeki klinik deneyimleri, Amerikalı Kızılderililer üzerine olan çalışması ve savaşın nevrozlarını tedavi etmesi onu "uyumlu fertleşme **(individuation)** ve kimlik duygusunun, kendi benliğinin, dürüstlüğünün, başka insanların en iyi niyetle onu kabul ettikleri haline gelmesinin" merkezi olan bir ego kavramına yöneltiyordu.[4] Erikson, Freud'a karşıt olarak egonun içgüdülerden göreli özerkliğini yeniden kurdu ve egoya deneyimlerin etkin düzenleyicisi rolünü verdi. İd'in ve süper-egonun daha güçlü etkilerinin boyunduruğundan kurtulan ego, yeniden benliğin merkezi oluyordu. Bu merkez, bireyin anlamını ve tutarlılığını koruduğu yerdir.

Egonun yeniden değerlendirilmesi yalnızca atılan ilk adımdı. Erikson'ın en önemli başarısı, egonun yaşam döngüsünün her bir noktasında karşılaştığı krizleri ve bu devreleri gösteren kuramdır. Ego, yaşamın her bir evresinde hem içsel hem de dışsal deneyimlerini benliğin sürekliliğini sağlamak için düzenlemek zorundadır. Freud'un

---

3. A.g.e., s.90-98.

4. **Childhood and Society** (New York, 1950), s.35.

özelkitapgrubu

birinci içgüdüsel devresi olan oral devre, burada aynı zamanda ve eşit olarak egonun dünyaya karşı güven ve güvensizlik tutumlarını oluşturduğu dönemdir. Bu dönemin başarıyla aşılması durumunda birey, yaşamının geri kalan süresinde ve bir çeşit sahibiyet olarak dünyanın esasında iyi bir yer olduğuna dair bilinçdışı bir güven duygusu ve iyimserlik geliştirir. Bu, bireyin bir çeşit sahip olduğu artı bir duygudur. Erikson, benzer şekilde Freud'un anal devresine özerklik-şüphe; Oedipal devresine inisiyatif -suçluluk; gizillik devresine üretkenlik -aşağılanma duygusu devrelerini eklemiştir.

Freud'un Oedipal krizin gerçekleştiği üçüncü, yani genital devreyi içgüdüsel ve tüm psişik düzenleme için en önemli devre olarak görmesine rağmen Erikson, ego gelişiminin en önemli aşamasına ergenlik çağında ortaya çıkan beşinci devreyi, kimlik kazanımını konumlandırmıştır. Her bir devredeki başarı veya başarısızlık egoyu bütün yaşam döngüsü boyunca etkiler; ancak şu an günlük sözcük dağarcığımızın da bir parçası olan kimlik krizi bireyin tutarlılık duygusunu en çok etkileyen devredir. Erikson, psikanalizde görülen bu vurgu değişikliğinin nedeninin değişen tarihsel koşullar olabileceğini öne sürmüştür. Bireyin topluma girişini geciktiren ve eski kuşakların deneyimlerinin değerini yeni kuşaklar için azaltan teknolojik kapitalizm, ergenlerin bu dünyada bir yer bulma sorunlarının önemini ortaya koymuştu[5]. Erikson'm açıklamasında bulunan orta sınıf yanlılığını şimdilik geçebiliriz. Tarihe sığınmaktan öte, Erikson'ın kimlik üzerine yoğunlaşması içgüdülerden çok egoya yönelik olan özel ilgisinden kaynaklanmaktadır. Bilinçdışının oluşumu beş yaşlarında tamamlanırken, ego, yapılanmasını gençlik dönemi boyunca sürdürmektedir.

Freud'un kuramında gelişimin önemli aşamaları Oedipus kompleksiyle sona ermektedir. Erikson'ın ego üzerine yoğunlaşması, kuramını yaşam döngüsüne yaymasına yol açmıştır. Kimlik krizinden sonra sırasıyla yakmlık -yalıtım, üretebilirlik -durgunluk ve son olarak da bütünlük -umutsuzluk devreleri gelmektedir. Çocukluk dönemini Freud'dan daha yoğun çalışan Melaine Klein gibi birçok Freudcu, Oedipal aşamanın öncesinin Freud'un düşündüğünden çok daha önemli olduğu sonucuna varıyordu. Erikson ise ters yönde ilerlemiş ve psikanalitik kuramı tüm çocukluğu olduğu kadar yetişkin-

---

5. A.g.e., s.282. Erikson'ın öne sürdüğü nedenler benimkilerden biraz farklıdır.

özelkitapgrubu

liği de kapsamak üzere genişletmiştir[6].

Erikson'ın ego gelişimi kuramı yaygın şekilde bilindiği için yaptığımdan daha fazla özetlemeyi gerekli bulmuyorum. Bu kuramın bir aile kuramına yönelik göndermeleri hemen hemen hiç araştırılmadığı için çözümlememi bu noktada yoğunlaştıracağım.

Erikson'ın ego devreleri kavramının psikanaliz için en önemli kuramsal iması psişik yapının bir belirleyicisi olarak topluma doğru kesin olarak yönelmesidir. Erikson, Freud'un psikanalitik kuramının toplumsal yapıyı kavramsal olarak açıklamada uğradığı başarısızlığı açıkça göstermiştir: "Geleneksel psikanalitik yöntem... kimliği her yönüyle kavrayamaz, çünkü çevreyi kavramlaştıracak terimleri geliştirmemiştir. Psikanalitik kuramlaştırmanın belirgin alışkanlıklarından olan çevreyi 'dış dünya' veya 'nesne dünyası' olarak adlandırması, çevreyi bir kapsayıcı gerçeklik olarak kabullenemezdi"[7]. Erikson'ın bakış açısına göre, Freud psişik yapının biçimlendiği toplumsal alanı belirlemede başarısızlığa uğramıştır.

Erikson psikanalizin çocukluk yaşantısının biyolojik, doğal niteliği üzerine olan temel varsayımlarını sorgulamaya devam etmiştir. "Psikanalizde anne-çocuk ilişkisini kültürel çevresinden aşağı yukarı yalıtılmış 'biyolojik' bir varlık alanı olarak direngen bir eğilim bulunmaktadır."[8] Erikson, bir Freudcu için, psişik deneyimi toplumsal dünyanın bir parçası olarak odak noktasına getirme yolunda ileri gidiyordu. Sonuç olarak Erikson, sorunun can alıcı noktasına vardı: "Oedipus üçlüsü gibi insanın akıldışı davranışlarının yalınlaştırılamayacak şemasını içgüdüsel 'veri' olarak kabul etmek yerine, toplumsal formların aile yapısını birlikte belirlemesini araştırıyoruz..."[9] Bundan böyle aile yapısı ve psişik yapı birbirine bağımlı olarak kavramlaştırılmalıdır.

Erikson, bireyciliğin merkezi olan egonun diğer insanlardan ve çevresindeki geniş dünyadan yalıtılarak anlaşılamayacağını keşfetmiş-

---

6. Erikson'ın kategorileri birey için işi önemsememektedir. O yalnızca okul yaşını "üreticilik" için önemser. Ne var ki, özellikle kapitalizm altında işin psikolojik olarak derin bir anlamı vardır. Benzer bir şekilde tüketimi de açıklamaz.

7. **Identity: Youth and Crisis** (New York, 1968), s.24, 46.

8. A.g.e., s.221.

9. A.g.e., s.47

özelkitapgrubu

ti.[10] Egoyla ilgili incelemeler doğrudan "içkin ve toplumsal düzenleme arasındaki bağımlılığı" çalışmaya yöneldi.[11] Ego, kendisinin başkalarıyla olan ilişkilerinin tortusundan başka bir şey değildir. Kimlik, bireyin başkalarıyla olan özdeşleşmesinin ardında kalanları tutarlı bir bütün olarak katma yeteneğine doğrudan bağlıdır. Freud, egoyu kesin olarak en yakındaki topluluğun **(community)** içselleştirilmesi olarak kabul etmişti. Onun ego-ideali kavramı kesinlikle budur. Ancak Erikson, Freud'dan farklı olarak egoyla dünya arasındaki ilişkiyi "gerçeklik ilkesi" fikriyle çözümlenmeyen kuramsal bir sorun olarak öne sürüyordu. Erikson'ın kendi sözcükleriyle belirtirsek, "Öyleyse ego sentezinin *ortak tamamlayıcılarıyla* toplumsal düzenlemeye ışık tutacak kavramlara ihtiyacımız vardır."[12]

Erikson soruna çocuk yetiştirme yöntemleri üzerinde yoğunlaşarak yaklaştı. Biyolojik kaçınılmazlık nosyonu oral devreyi kavramak için yetersizdi. Çocuğun beslenmesini çevreleyen belirli toplumsal âdetler, bu eylemlerde anne baba ve çocuk arasındaki ortak ilişkiyi düzenleyen önemli belirleyicilerdir. Çocuk annesiyle ilintili olarak libidosunu düzenlerken yalnızca ağzına yönelik olarak erotik bir bağlılık geliştirmemektedir; aynı zamanda annesinin verme kapasitesi, çocuğun nasıl beslenmesi gerektiğine dair toplumun âdetleri, ne kadar beslemesi gerektiği, bunun sıklığı, besleyicinin kim olacağı bile (yalnızca biyolojik anne baba, emzirebilen herhangi bir kadın, emzirebilen belirgin kadınlar); tüm bunlar çocuğun güveneceği bir ego geliştirmesinin ayrılmaz parçalarıdır. Bu suretle Erikson, oral devreyi toplumsal bir deneyim olarak kavramamızı sağlamıştır; böylece yalnızca basit bir içsel-psişik olayı değil, karmaşık bir toplumsal etkileşimi de görebiliyoruz. Toplumsal dünya psişik düzeylerin kavranmasında, yalnızca donuk bir "gerçeklik ilkesi" olarak değil, yapılanmış ve anlaşılır bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bunların ötesinde, Freud'un kuramının hatalı bireyciliği, psişik gerçekliğin toplumsal doğasının öncüllüğü nosyonuyla değişmiştir.

Gözle görülen bu ilerlemeler ne yazık ki birçok düzeyde ciddi bir biçimde sakatlanmıştır. Erikson'ın yaşam döngüsü kuramının belki de en belirgin sorunu evrensellik iddiasıdır. Örneğin, bir yetişkinin

---

10. Bu açıdan en önemli fikir psikanalitik kuramcı W. R. Fairburn'den gelmiştir, **An Object-Relations Theory of Personality** (New York, 1954).

11. **Childhood and Society,** s.184.

12. **Identity: Youth and Crisis,** s.50.

özelkitapgrubu

bir sonraki kuşağa yön göstermeye ihtiyaç duyması olarak tanımlanan üretebilirlik bütün toplumlardaki yetişkinler için merkezi bir sorun olabilir mi? Bu bir manastırda doğru olabilir mi? Daha ciddi olarak belirtirsek on yedinci yüzyıl Fransız aileleri üzerine olan kitabında[13] David Hunt, Erikson'ın üretebilirlik (**generativity**) kategorisini Fransız aristokrasisine uyarlamanın olanaksız olduğunu buldu. Aristokrat aile yapısı, anne babanın mümkün olan en az düzeyde çocukla ilgilenmesini ve çocuğu besleyip büyütmesini gerektirmiştir ve anneyle baba bu işlevleri yerine getirdiklerinde özel bir toplumsal onayı hak etmiyorlardı. Hatta, aristokratlar soylu bir annenin özellikle ilk yıllarda (bugün bu, annelerin gerçekleştirmesi gereken mutlak bir istem olarak görülmektedir) zamanının çoğunu çocuklarıyla geçirmesinin yüksek toplumsal konumuna uymadığını hissediyorlardı. Çok farklı bir toplumsal duruma uygulandığında Erikson'ın kategorisinde açıkça bir sorun vardır. Ancak Hunt'ın yapmış olduğu gibi bu kategorilerin sınanabileceği ve uygulanamadığında da yadsınabileceği görülmektedir. Freud'un kuramından farklı olarak Erikson'ın kuramı oldukça esnek olduğu için evrensellik iddiası, yalnızca bugüne uygulanan kategorilerin ideolojik olarak haklı çıkarılmasına mutlak olarak yol açmaz. Genel yaşam döngüsü nosyonu bütün toplumlara ve sınıflara uygulandığı için araştırma herhangi bir duruma uyan kategorileri saptayabilir. Böylece, Erikson bizi yaşam döngüsü sorununun kendisine ve çocuk yetiştirme yöntemlerinin araştırma alanında bunun önemine duyarlı kılmaktadır.

Yaşam döngüsünün öneminin ne olduğunu kesin olarak sorduğumuzda sorunlar ortaya çıkmaktadır. Erikson'a göre yaşam döngüsü kavramı, bireyin ve toplumun bir birlik kurmasını, kuşaklar arasında karşılıklı işlerliğin örüntüsünü sağlama yollarını, kısaca bireyin psikolojik büyüme krizleri dizisinde toplumun *değerlerini* içselleştirme yollarını anlamada bir anahtar sunmaktadır. Erikson, Reich gibi bireyin karakter yapısıyla, içgüdülerin biçimlenme ve bastırılma yollarıyla ilgilenmiyordu. Yaşam döngüsü kavramı toplumun bireyi nasıl biçimlendirdiği hakkında da bir açıklama sağlamiyordu. Örneğin, yaşam döngüsü kuramını kullanan Hunt, belirli çocuk yetiştirme tekniklerinin çocukta belirli psikolojik örüntüler yarattığı savını reddetmişti. Ancak Erikson, gerçekte böyle bir meka-

---

13. **Parents and Children in History: The Psychology of Family Life in Early Modern France** (New York, 1970).

özelkitapgrubu

nik nedenselliği savunmuyordu. O yalnızca yetişkinlerin kullandığı çocuk yetiştirme örüntülerinin, yetişkinlerin dünyasına ait deneyimlerin bir birliği olan toplumsal sağduyuya sahip olduklarını varsaydı. Göreceğimiz gibi, bu varsayım bazı sorunları içermektedir. Ancak şimdilik Erikson'ın kendi konumunu vurgulamamız zorunludur: Yaşam döngüsü kavramı da bireyin bu dünyayı anlamlandırmasını, bireyin pozitif ego güçlerini nasıl kazandığını ve son olarak da bireyin bu dünyada yaşamasını sağlayan tinsel değerlere nasıl ulaştığını göstermek için tasarlanmıştı.[14]

Eleştirel bir aile kuramı için Erikson'ın konumunun kusurları şimdi incelenebilir. Freud'un katı, neredeyse materyalist diyalektiğinden başından beri özünde idealist sorunlara işaret eden bir kurama ulaştık. Din Freud'da insanoğlunun kolektif nevrozudur; Erikson da bütün psikoloji dini değerleri ve deneyimleri onaylamaya yönelir. Yaşam döngüsünün birey üzerindeki etkisi bir dizi değerlerdir; başarıyla aşıldığında yaşamın her bir devresi bireye tinsel bir kaynak aşılar. Erikson bunları "faziletler programı"nda **(schedule of virtues)**[15] yedi devre olarak sırasıyla birer birer saymaktadır: Umut, irade, amaç, yeteneklilik, sadakat, sevgi, ilgi ve sağduyu. Böylece, yaşam döngüsü kavramı aile yapısını değil, azametli bir dizi dini fazileti kavramaya yöneliyordu. Erikson'ın azametli tinsel araştırması her bir bireye bu değerlere ulaşması için yeterli şans tanıyan bütün toplumsal düzenleri onaylamasıyla sonuçlanır.

Bu çalışmanın bakış açısından ele alınırsa, Erikson'ın büyük ve insancıl niyetinin tehlikesi, yaşam döngüsü kuramının eleştirel aile yapısı çözümlemesinden çok birey ve dünya arasındaki örgensel birliğin araştırılmasında sıkışıp kalmasıdır. Kendi sözcükleriyle belirtirsek:

> Çocuk yetiştirme sistemlerinin hizmetinde olan enerjiden, hedeflerden ve değerlerden söz ediyoruz. Bu değerler var olmayı sürdürmektedir, çünkü kültürel ethos onları "doğal" olarak göz önünde tutmakta ve seçeneklere olanak vermemektedir. Bunlar var olmayı sürdürmektedir, çünkü bunlar bireyin kimlik duygusunun temel parçası olmuştur. Birey bunları aklı başındalığın ve yeterliliğin özü olarak korumak zorundadır. Ancak değerler ekonomik, psikolojik ve tinsel olarak etkili olmayınca var olmayı sür-

14. Bu, özellikle Erikson'ın Luther ve Gandhi incelemelerinde açıktır; ne yazık ki bunları derinlemesine araştıracak yeterli yerim bulunmuyor.

15. **Insight and Responsibility: Lectures on the Ethical Implicatrons of Psychoanalytic Insight** (New York, 1964), S.III.

özelkitapgrubu

dürmezler; ve bu nedenle çocuk eğitiminin ilk dönemlerinde bunların kuşaktan kuşağa aktarılmasını öneriyorum; çocuk eğitiminin tutarlılığın kalması için dayanıklı bir ekonomik ve kültürel bileşim düzeni içinde bulunmalıdır.[16]

Bu sentez üzerinde yoğunlaşan bir aile kuramının en önemli sorunu, inceleme alanını çatışmalardan, süreksizliklerden, etkin karşıtlıklardan kaydırıp bir kişinin toplumu uyumlu bir birlik, kendini düzenleyen bir mekanizma, kendisini her zaman yeniden düzenleyen, hiçbir zaman esas itibarıyla mücadele edilmesi veya devrilmesi gerekmeyen, hiçbir zaman gerçekten baskıcı olmayan bir şey olarak görmesine izin vermesidir. Erikson'a göre bütün aile yapıları, bireyin "faziletler programını" kuşanmış olarak topluma uyma değerlerini sağladığı sürece yeterlidir.

Yaşam döngüsü kuramı senteze ve birliğe doğru kaydırılmışsa ve öncelikle değerlerin kavranmasına yol açıyorsa, bireyciliği yeniden ortaya çıkardığı için de yetersizdir. Kuram *birey* ve onun serüveni *aracılığıyla* toplumsal alanı ışık altına getirmektedir. Yaşam döngüsü *bireyin* yaşantılandırdığı bir şeydir. Güven, kimlik, vb bireyin psikolojik kategorileridir. Bunlar toplumsal sistemle olan ortak etkileşimde gelişseler bile dünyanın, kurumsal örüntülerin ya da kişilerarası ilişkilerin psikolojik olarak kavranması için gereken kavramlar değildir. Kişiler *arasında* ne olduğu hâlâ doğrudan kavranmamakta, yalnızca *onlara* ne olduğu kavranmaktaydı. Böylece yaşam döngüsünün her bir devresinde toplum uygun bir kurumu her nasılsa sağlıyordu: Güven devresi için din, özerklik devresi için hukuk ve düzen, üretkenlik devresi için ekonomik sistem, vb. Halbuki, örneğin, ekonomik sistem ikinci devre için olduğu kadar birinci devre için de önemliydi: Yoksullaştırılan köylü aileleri bebekleri için geçimlik sağlayamaz, böylece yetersiz beslenmeden dolayı ölür ya da sakat kalır, yahut da anne babaları tarafından öldürülürler. Ekonomi, yaşamın ilk devresi için dinden daha önemli olabilirdi. Ne var ki Erikson, bu sorunu çözümlemek için hiçbir kavram sunmamaktadır. Erikson, mümkün olan en iyi dünyada yaşadığımız ve diğer herkesin de orada olduğunu varsayıyordu. Onun için toplumsal kurumlar bir sorun değildi. Her nasılsa kendileri uyum sağlayabilirlerdi. Alıntılayacağımız şu düşünceyi kelimesi kelimesine söylemiş

---

16. **Childhood and Society,** s.138.

özelkitapgrubu

ve sonra da yinelemiştir:

> Her bir izleyen devrenin ve krizin toplumun temel öğelerinden birisiyle özel bir ilişkisi vardır ve bunun basit nedeni de insanın yaşam döngüsüyle kurumlarmm birlikte evrilmiş olmasıdır.[17]

Bunun ötesinde, bireyin gelişimi üzerinde odaklaşma kavramsal olarak toplumun toptan bir meşrulaştırılmasma yol açmaktadır. Bireyin "bütünselliğe" ve doyuma ulaşması için zaten açıklanması çok şüpheli olan toplumsal düzenlemeler yararlı hale gelirler. Örneğin, kimlik krizinin gereksindiği şeyler toplumsal adaletin ihtiyaç duyduğu şeylerin kuramsal olarak önüne geçer. Ergenlik çağındakiler erdem sahibi ve yetkin yetişkinlerce yönlendirilen bir toplum düzenine ihtiyaç duydukları için Erikson, bu yetişkinlerin yeterli olmasalar bile öyle sunulmaları gerektiğini belirtir: "Genç insanların, menfaatperestçe veya kayıtsızca kaybolmamak için içine girecekleri yetişkin dünyasında kendilerinden önce gelenlerin en iyi olma yükümlülüğünü omuzladıklarına kendilerini inandırmaları gerekir."[18] Bu, akıl sağlığı için önemli olduğundan, gençlerin herhangi bir politik lideri sevmeleri ve saymaları için inandırılmaları yolunda endoktrine edilmesinin onaylanmasına benzemektedir. Erikson'ın bireycilliğinin önemi şuradadır: Kuramı, bireyin psikolojik gelişmesinde ortaya çıkan sorunları görmeyi sağlamış, ancak toplumsal sistemde ortaya çıkanları sağlamamıştır -öyle ki, bireyin ve toplumun karşılıklığının anlaşılmasını sürekli olarak istemesine rağmen, kuramı Freud'da görülen içsel-psişizme eninde sonunda yol açmaktadır. Erikson'a göre hata toplumsal ilişkilerde veya aile yapısında değil, bireydedir. Bunun tek istisnası, kendi psişik ihtiyaçlarına uyması için toplumu dönüştüren ve bu suretle herkes için toplumsal mekanizmayı otomatik olarak yeniden uyarlayan büyük liderlerdir.

Bireyin üzerinde odaklaşma, aynı zamanda Freud'un libidoyu ve bilinçdışını kavramadaki ilerlemelerini gerileten bir aile kuramı için de zararlıdır. Erikson, bunları kendi ego anlayışıyla sentezleştirmek istese de Hartmann'ın bir izleyicisi olarak Freudcu kavramların keskinliğini kaybetmektedir. Erikson'ın bireyi en son kertede egosunda aşırı merkezileşmiştir, değerleri arayışında bütünüyle bilinçlidir. Bu nedenle kendileri de bilinçdışı olan aile ve toplumsal yapılar ile bi-

---

17. A.g.e., s.250; **Identity and Youth Crisis,** s.105.

18. **Identity and Youth Crisis,** s.263.

özelkitapgrubu

reyin bilinçdışı arasında bir ilişki kurulamaz.

Erikson'ın kuramının birincil zayıflığı, çocuk yetiştirme örüntüleri kavramını bir aile yapısı kavramına ilintili olarak geliştirememesidir. İşte burada daha önce belirtilen eleştiriler olgunlaşmaktadır. Tinselcilik, örgenselcilik **(organicism)** ve bireycilik aile yapısını kavramlaştırma ihtiyacından dolayı konudan uzaklaştırırlar. Bunun yerine, Erikson için çocuk yetiştirme esas itibarıyla idealist kaygılarından ötürü önemlidir.

> Burada basit bir nedensellikle değil de bir diğerini geliştiren gövdesel, zihni ve toplumsal örüntülerin birbirlerini özümlemelerinden ve kültürel kompozisyonun ekonomik ve etkili yaşanmasıyla uğraştığımıza inanıyoruz. Ancak böyle bir bütünleşme **(integration)** bu dünyada yuvamızda olduğumuz duygusunu sağlar.[19]

Ancak, ailelerin ne olduğu, nasıl işledikleri, bireylerini sınıflarının ve toplumlarının her zaman pek de rahat olmayan modellerine nasıl dönüştürdükleri ve bu suretle kendilerini "bu dünyada yuvalarında" hissettikleri, tarihte nasıl değiştikleri ve en uygun yapıların ne olduğu anlaşılmak isteniyorsa, tinsel bir ev arayışı üzerinde değil de çocuk yetiştirme örüntüleri, psişik gelişme ve aile örüntüleri arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşılması gerekir.

Yaşam döngüsünün ilk devrelerinin bazıları ayrıntiyla incelendiğinde, Erikson'ın konumunun aşırı bireyciliği açıkça ortaya çıkar. Freud'un anal devresi yerine, Erikson şu kategorileri koyar: (1) Bedenin libidosunun alıkoyma ve eleme işlevleri etrafında anüse bağlanır hale geldiği psiko-cinsel özellik; (2) Utanma ve kuşku karşıtlığındaki özerklik ego-gücü niteliği; (3) Tutunma veya bırakma psikososyal durumu; (4) Hukuk ve düzen toplumsal kurumu; ve son olarak (5) "Anne baba kişileri" olarak önemli ilişkilerin alanı.[20] Freud'dan farklı olarak, Erikson'ın kavram dizisi psişik yapının toplumsal doğasını özellikle aile için açıklamakta ilerlemiş görünmektedir. Yine de beş kategori arasındaki ilişkiler iyi geliştirilmemiştir ve aile yapısına önem verilmemiştir.

Erikson'ın ikinci devreye yönelik genel savı, tuvalet eğitimi çocuğun yaşamında merkezi bir dram haline geldiğinde, egonun özerk-

---

19. **Childhood and Society**, s.156.

20. **Identity and the Life Cycle**, Psychological Issues Monograph no.1 (New York, 1959).

özelkitapgrubu

lik ya da öz-kuşku (**self-doubt**) için bir kapasite geliştirdiğiydi. Anal erotikliğin ve anne babanın üretkenliklerini çocuğa nakletme yeteneklerinin birleşmesiyle, çocuk, denetiminin sınırlarını belirlemeyle mücadele eder. Çocuk, büyük irade belirtileriyle bedeni zevklerini ve işlevlerini kontrol etme kapasitesini keşfederken oldukça iddialı bir duruma gelir. Annesiyle babası, çocuğun krizine layıkiyle karşılık verirlerse, o da kendisine hâkim olmak için gösterdiği çabalar hakkında olumlu hissetme şansına sahip olacaktır ve kendi değeri (**self-worth**) hakkındaki dehşetli kuşkulardan arınacaktır. Duygusal olarak, çocuğun, tuvaleti kullandığı için anne babasından aldığı onayın daha ılımlı doyumunu ön plana çıkarıp anal erotizmden, dışkının ve kendiliğinden meydana gelen bedeni boşaltmanın zevkinden vazgeçmesi gerekiyordu. Anüsünün erotizmini azaltmalı ve anüsü egonun düzenine tabi kılmalıydı; bu suretle, Erikson bireyciliğin temellerini kurmanın önemini belirtmişti.

Freud, uzun bir süre önce anal evrenin dakiklik, temizlik, titizlik kişilik özelliklerinin, kısacası birçok burjuva meziyetinin temeli olduğunu göstermişti. Erikson, toplumsal sorunlara olan daha kapsamlı ilgisinden dolayı bu kişilik özelliklerini kapitalizmin tarihine bağlıyordu. Ancak bu bağlantı dikkati çekecek kadar yetersiz bir biçimdedir:

> Çocuk eğitiminde insan organizmasını sanayi dünyasının standarda göre düzenlenmiş parçası yapmak için, organizmayı ilk başlangıçtan itibaren saat benzeri bir dakikliğe ayarlamaya eğimli bir hareket başladı... Amerikalı (özellikle orta sınıftan) anneler, makineye uyma ve üstünlük sağlama uğraşında, daha sonra... güçlü bireyselciliği... kişileştirmesi beklenen çocukları standartlara uyarlarken ve aşırı derecede alıştırırken buldular.[21]

Çağdaş tarihte toplumsal karakterin en etkileyici dönüşümlerinden birisiyle karşılaşan Erikson, yalnızca annelerin makineler üzerinde egemenliği arttırmak istediklerini söyleyebildi. Bu, her durumda bir hayli güvenilmez olan bir iddiaydı. Her şeyden önce, eğitim yöntemlerindeki değişim yalnızca Amerikalı orta sınıf annelere özgü bir değişim değildi, kapitalist sanayileşmenin bu evresi boyunca her yerdeki burjuva ailelerde görülmekteydi; Erikson'ın açıklamak istediği gibi bunun özellikle "Amerikalı" karakter yapısıyla hiçbir ilgisi bulunmuyordu. Daha da önemlisi, bu grupların aile yapısında Erikson'ın önem vermediği, ama yeni anal karakteri anlamak için

21. **Childhood and Society**, s.294-295.

özelkitapgrubu

çok önemli olan temel değişiklikler vardı. Bu tuvalet eğitimi yöntemleri, artan bir şekilde topluma karşı özel dünyalar olarak gösterilen ailelerin içine sokulmuştu ve çocuk, bu ailede özellikle kendisine yakın olan annesiyle babasının otoritesiyle karşı karşıyaydı. Bu otorite, çocuğun annesiyle babasına yönelik duygusal bağlılığının ve bağımlılığının şiddetini arttırıyordu. Bu aileler aynı zamanda bedenin yüksek düzeyde kendi kontrolünü ve erotizmini azaltmasını talep ediyorlardı: Erkekler için girişimci eylemlerde bulunmayı ve kadınlar için orta sınıf saygınlığını ya da frijitliği kazanmada... kendilerini aristokratik duyarlılığını ve alt sınıf pisliğini yadsıyarak tanımlıyorlardı. Soylu bir kana sahip olmamakla birlikte, elleriyle çalışmamaları bakımından aristokrasiye benziyorlardı. Bu nedenle aralarında olağanüstü bir temizlik isteği yaygındı. Bazı çocukların bir yaşından önce lazımlığa bağlanması; işte bu, orta sınıf aile yapısında görülüyordu.

Hâlâ bireyciliğe bağlı olan Erikson, kendisini güdüleri annelere atfederken buldu, çünkü toplum ve kişilik arasında bir uyum sağlama mekanizması bulma ihtiyacındaydı. Gerçekte anal kişiliğe en çok "gereksinen" sınıf olan makinelerin programına doğrudan bağımlı fabrika işçileri, sanayileşmenin ilk devreleri boyunca özelleştirilmiş çekirdek ailelerde toplanmamışlardı ve bu suretle sıkı tuvalet eğitimi yöntemleri ve anal kişilikler geliştirmemişlerdi.

Erikson'ın kadınlık kavramında da görülebileceği gibi ego psikolojisi aile yapısıyla uğraşmıyordu. Freud'un, olumsuz öteki, penisi olmayanlar olarak tanımladığı kadın görüşü yerine, Erikson ayırt edici olarak olumluyu vurgular: Kadınlık psikolojisi zihnin iç alanlarının varlığı ile tanımlanır. Çocukların oyunlarını temel alan bir çalışmada Erikson, erkek çocukların fantezilerinin bütünüyle penisin simgeleri olan "açık hava mekânları", "hayvanların, arabaların ve insanların açık alanlardaki serbest hareketi" ve "yüksek yapılar"la ilgili olduğu, oysa kız çocuklarının fantezilerinin rahimin bir simgesi olan "evlerin iç kısımları"yla temsil edildiği sonucuna varıyordu.[22] Erikson'a göre bu veriler kimliklerin erkeksi ve kadınsı olarak ikiye bölünebileceği ve bunların bedene dayandığı anlamına geliyordu. Erikson, "bir kadının var oluşunun biçimleri diğer şeyler ara-

---

22. Jean Strouse, der., **Women and Analysis: Dialogues on Psychoanalytic Views of Femininity** (New York, 1974), s.372 ve "Womanhood and Inner space", **Identity: Youth and Culture**, s.261-94.

özelkitapgrubu

sında bedenin temelinin planını yansıtır..."[23] diyerek bir tahminde bulundu. Belirsiz bir "diğer şeyler arasında" teriminin ötesinde, Freud'un biyolojik belirleyiciliğine geri dönüyoruz. Çağdaş kadınlar arasında "iç alanlara" olabilecek herhangi bir tercihin ataerkil toplumda erkeklerden daha çok evde kapalı kaldıkları ve yine aynı şekilde evde hapsedilen ve özdeşleşme kaynağı olarak hizmet eden annelerinin örneklemesi ile evde yaptıkları iş aracılığıyla açıklamak daha akılcı görünmektedir.

Erikson'ın "iç alanlar" nosyonunu tanımlamasında bu nosyonun ne açıkladığı tamamıyla bulanık kalmaktadır. Kadınların üreme organlarına dayanan beden imgeleri olsa bile, bir kişinin buradan "iç alanlar" olarak tanımlanan kadınsılık kavramına sıçramasını görmek güçtür. Kız çocuklarının iç mekânlarla kendisini tatmin etmesinin beden yapısı yerine aile yapısı temel alınarak açıklanması kesinlikle daha kolaydır. Bu tip bir kuramsal strateji var olan kadın psikolojisinin sabit bir biyoloji yerine kurulmuş toplumsal dünyanın sonucu olarak kavranmasına olanak verir. Gerçekten de transseksüeller üzerine olan çalışmasında Stoller herhangi bir biyolojik veriden çok toplumsal dünyanın, özellikle aile yapısının erkeklikle kadınlığın psikolojik belirleyicilerini etkilediğini ikna edici bir şekilde öne sürmüştür.[24] Belirli aile örüntülerinde *biyolojik* olarak erkek olanlar, *psikolojik* olarak kadın veya bunun tersi olan durumlar da olabilir. Böylece, toplum doğayı fazlasıyla dönüştürür.

Erikson'ın kuramındaki sorunlar, kuramını tarihe uyarlama girişimlerinde bulunabilir. İlk olarak, kuramı onu psiko-tarihin alanını aile tarihi ile ilgili olarak değil, bireylerin çözümlenmesi olarak tanımlamaya yönlendirir. İkincisi, seçtiği bireyler Erikson'ın egonun tinsel değerleri arama vurgusunu betimleyen dini şahıslar (Luther ve Gandi) olma eğilimindedir. Üçüncüsü, Erikson, büyük kriz dönemlerini seçmektedir -16. yüzyıl din devriminin Almanyası, Nazi Almanyası, sömürge olmaktan kurtulan Hindistan- ve krizlerin çözümünü bireysel liderlerle zamanlarının uyumlu aracılığı olarak sunmaktadır. Erikson, bireyin ego gücünü arayışının psişik gelişmenin her bir devresinde birey ve toplum için nasıl bir anlaşmayla çözüm-

---

23. **Women and Analysis**, s.368.

24. Robert Stoller, "Facts and Fancies: An Examination of Freud's Concept of Bisexuality", **Women and Analysis**, s.391-416.

özelkitapgrubu

lendiğini göstermek istiyordu. Böylece Luther ve Gandi, psişik istikrar için kişisel tarihlerinin alanında mücadele etmekteydiler. Ulaştıkları pozitif değerler onlara izleyicilerinin karşılaştığı ikilemlere yeni çözümler sunmalarını sağlıyordu.[25] Ego gücü ve toplumsal istikrar aynı madalyonun iki yüzü olarak ortaya çıktı. Erikson'ın *Genç Adam Luther*'le **(Young Man Luther)** *Gandi'nin Gerçeği*'nde **(Gandhi's Truth)** yetersiz olarak vurguladığı şeyler başarısızlıklar ve çatışmalardır. Bir örneğe bakacak olursak, Luther'in Roma'ya karşı ayaklanması, köylülerin 1525 ayaklanmasında sindirilmesi pahasına başarılı olmuştur. Lutherci din, soylu ve aristokratik yönetimin baskıcı sınıf yapısının kuvvetlendirilmesi pahasına kurulmuştur. Bu çalışmalar zengin ve anlamlı oldukları kadar, Erikson'ın tinsel değerlerin psişik sağhkla ilişkisine yönelik temel ilgisiyle de ciddi bir şekilde sınırlanmıştır.

Erikson'ın psiko-tarihleri, aile yapısını aydınlatmada uğradığı başarısızlıkla da sakatlanmıştır. Bu başarısızlık en belirgin olanıdır, çünkü Erikson'ın kuramını kullanan bilim adamları/kadınları öncül araştırma konusu olarak aile üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Erikson'ın kuramının bireyci olmayan bu kullanımları genellikle en üretken olanlarıdır. Şimdi Lee Rainwater'ın zenci getto aileleri üzerine olan çalışmasından söz etmek istiyorum. Rainwater, Erikson'ın kimlik kavramını kullanarak yönetici sınıfın zencileri aşağılama imgelerini, bunları daha sonra çocuklarına yansıtacak olan zenci anne babalara nasıl sızdırdığını imalı bir şekilde gösterdi.[26] Rainwater, ego kimliğinin ırkçı bir toplumda ideolojik ve politik amaçlara nasıl hizmet ettiğini betimledi: Alt sınıftan bir çocuk Erikson'ın ego gücü ölçütünü de tatmin eden bir açık kimlik duygusuna sahip olabilir, ancak içselleştirilmiş bu kimlik öz-yıkıma da yol açabilir. Rainwater'ın çalışması, 60'ların sonunda zenci grup imgesini gözden geçirmeye yönelik çalışmalara da bir açıklama sundu. Zenci militan örgütlerinin başarısı ve "siyah güzeldir" gibi sloganlar, büyük olasılıkla çocuklukta içselleştirilmiş olumsuz kimlikleri psikolojik olarak silme çabalarıyla birleşmişti. Belki de bütün protesto hareketle-

---

25. **Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History** (New York, 1958); **Gandhi's Truth: On the Origins of Militant Nonviolence** (New York, 1969); "The Legend of Hitler's Childhood", **Childhood and Society,** s.326-58.

26. Lee Rainwater, "Crucible of Identity: The Negro Lower-Class Family", der. Gerald Handel, **The Psycho-Social Interior of Families** (Chicago, 1967), s.362-400.

özelkitapgrubu

rinin böyle bir psikolojik boyutu vardır. Kadın hareketindeki bilinç-yükseltme grupları örneği hemen akla gelmektedir: Kadınlar ataerkil, cinsiyet rollerini ayrıştırmış ailelere uygun "kadınsı" kimliklerinden kendilerini kurtarmak için mücadele ediyorlardı. Bütün bu durumlarda Erikson'm kuramının aile tarihi için sunduğu zengin olanakları görüyoruz.

Ne var ki, Erikson'm kuramı tarihsel değişimleri bireysel yaşam döngüsünün karşılıklı etkilemeleri aracılığıyla açıklama çabasından dolayı çoğunlukla güçlükler içinde sürüklenip gitmektedir. Sanayi devrimi gibi artık hiçbir şekilde toplumun değişik düzeyleri arasında eşzamanlı olarak gerçekleşmeyen toplumsal dönüşümlerin gücü yitirilmişti.

Şimdi, Freudcu kuramın bir uyarlamasını kendi toplumsal düzen kuramıyla bütünleştirmeyi dikkatle deneyen Parsons ve okuluna geçiyorum. Parsonsçılar içgüdülerin rolünün önemini azalttıkları ve bireyin toplumla olan ilişkisini organik, uyumlu, kendi kendine uyarlayan bir etkileme olarak gördükleri için ego psikologlarına benzerler. Ancak, Parsonsçıların toplumsal gerçekliği Erikson'ın ötesine geçerek kavramaları, bireycilik nosyonunu temel almalarından çok kişilerarası ilişkilerin bir modeli aracılığıyla olmuştur.

Erikson ve Parsons'ın karşılaştırılması dikkat çekicidir: Bir psikolog ve bir sosyolog, her ikisi de egemen Amerikan kültürü ile oldukça uyum içinde, her ikisi de tinsel olarak Almanya'da büyümüş (Erikson gençliğini Almanya'da geçirmiş ve Freud tarafından beslenmiş; Parsons ise yetişmesini Max Weber'e borçlu). Erikson liberal insancılığı dini değerler haline getirirken, Parsons sosyal değerler ve mitleri liberalizme dönüştürüyor. Psikolog bireyin tinsel bütünlüğü için yaşam döngüsünü incelemeye çabalıyor, sosyolog toplumsallaşma sürecini araştırarak toplumun tinsel bütünlüğünü kavramlaştırıyor. Her ikisi de kendi farklı disiplinlerinin bakış açılarından değerleri kuramlaştırıyor ve bireyle toplum arasında organik bir uyum buluyorlar. Her iki durumda da toplumsal yaşantı bireye zarar vermiyor, eziyet etmiyor ya da baskı uygulamıyor; her iki durumda da belli bir toplumsal düzen tarafından beslenmiş egemenlik, çatışma ve sıkıntı, rahatlamaya dönüşmüyor. Her iki kuram da konumlarının öztünü geçici boyuttan çıkarttıkları anda gayet tarihsel ve soyaçekimciler. Erikson yaşam döngüsünü evrenselleştirirken, Parsons çağdaş kapitalist toplumun hemen hemen her önemli kurumunu ebedileştiriyor.

özelkitapgrubu

Talcott Parsons'ın kuramları II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan sosyal bilimini egemenliği altma aldı; bu hegemonyanın izleri 1950'lerin sonlarında görülmeye başlandı. Parsons, dünya tarihini toplumsal işlevlerin artan bir şekilde ayrı yapılarda "farklılaştığı" bir "modernleşme" süreci olarak kuramlaştırıyordu. Adam Smith'in iş bölümü aracılığıyla ekonomik ilerleme nosyonu şimdi tüm toplumsal düzene uyarlanıyordu. Smith, verimliliğin kapitalizmden kaynaklandığım gördüyse, Parsons da düzen ve dengeyi modernleşmenin ilerletilmesinde gördü. Parsons bütünüyle Marx'ın karşıtıdır: Ona göre, toplum parçaları nazik bir şekilde bütünde dengelenmiş bir düzendir ve özü üretim tarzı değil, değerler ve rollerdir. Böylece, Parsonsçı sosyolojide aile, Marx için hiçbir zaman olmadığı kadar önem kazanır. Aile, toplumsallaşmanın aracısı, eski kuşağın değerlerini yeni kuşağa aktaran ilk mekanizmadır ve böylece toplumsal düzeni güvence altına alir.

Ailenin işlevinin bu nosyonu, güçlükleri ne olursa olsun, aile yapısı hususunda geniş bir göreceliği destekler görünümündedir. İlke olarak, herhangi bir aile yapısı toplumsallaşma işlevini bütün ayrıntısıyla topluma sunar. Bununla birlikte, başka yerlerde olduğu gibi burada da Parsons'ın toplumun genel ilkelerini kapitalizmin belli kurumlarına indirgediği görülebilir. Bütün aileler "çekirdek aile"ye ait olduğu ortaya çıkan birkaç toplumsallaştırma mekanizmasına indirgenir. Parsons'ın kuramının sonucu soyut ilkelerin somut kapitalist uygulamaya dönüştürülmesiyle kurumlarımızı evrensel ve gerekli, değişmeyen ve değişemez olarak göstermesidir. Parsons, çağdaş aileyi belirli özelliklerini seçerek kavramakta ve sonra da bunların tüm ailelerin özü olduğunu iddia etmektedir.[27] Bu kuramsal el çabukluğu ideolojik düşünmenin özüdür. Birçok ideolog verili düzeni doğal olarak ilan ederken, Parsons önce toplumun temel ilkelerini çıkarsamakta, sonra da tarihin tamamen onlara doğru yöneldiğini öne sürmektedir.

Parsons, ailenin yapısını temel toplumsallaşma işleviyle bağlantılı olarak tanımlarken yeniden üretimin önemini azaltmaktadır. Aile için yalnızca iki yapının önemli olduğu sonucuna varıyordu. Kuşak-

---

27. Parsons, ailenin evrensel niteliklerini keşfetme tasarısını Murdoch'tan aldı. Amerikan sosyolojisinde çekirdek ailenin evrenselliği nosyonunun bir tartışması ve çürütülmesi için bkz. Rolf Eickelpasch, "Ist die Kernfamilie Universal?", **Zeitschrift für Soziologie** 3 (1974) 323-38.

özelkitapgrubu

larm bir hiyerarşisi ve toplumsallaştırma aracılarının "araççı" **(instrumental)** ve "dışavurumcu" **(expressive)** figürler olarak farklılaşması.[28] Bütün ailelerin bu özellikleri kapsadığını ve özellikle çekirdek ailenin bunları çok iyi biçimde yansıttığını ileri sürdü. Parsons'ın anne babanın çocuk üzerindeki egemenliğini olduğu kadar çağdaş cinsiyet rollerini de dokunulmaz ilkeler düzeyine yücelttiği daha fazla ileri gitmeden görülebilir. Parsons'a göre, yalnızca erkek eş araççı rol modelini sunabilirken, yalmzca kadın da eş dışavurumcu rol modelini sunabilir.

Her iki rol modelinin de çekirdek aileye uymadığı yahut anne babanın ilk sosyalleştirme aracıları olmadığı kuraldışı antropolojik kanıtlarla karşılaşınca Parsons ve izleyicileri iki strateji uyguladılar. Kadınların araççı rol modelini de üstlendiğini gösteren Margaret Mead'in durumunda, kanıtların geçerliliğini birdenbire yadsıdılar.[29] Daha sonra, böyle bir verinin düşük düzeyde bir "farklılaşma" veya "modernleşme"nın bulunduğu bir toplumu gerektirdiğini tartışma gündemine getirdiler. Örneğin bir Parsonsçı akrabalığın egemenliğinde bulunan sanayi öncesi bir toplulukla karşı karşıya kaldığında, çekirdek aileyi andırmayan ilk toplumsallaşma aracının altında bugünün orta sınıf ailesinin aile mekanizmalarını aramaya koyuldu.[30] Bu suretle akrabalık yapıları farklılaşma öncesindeki çekirdek aileden başka bir şey değildi. Parsons, temelden farklı olan bu toplumlarda bile erkek çocuğunu yetişkinliğe doğru büyüten Amerikalı orta sınıf annesini ve çocuğunu araççı işlevleri sağlayarak başarılara ve becerilere yönlendiren Amerikalı orta sınıf babasını bulabiliyordu. Son olarak Parsons'a göre, ensest tabusu aynı işlevini babanın eşiyle olan cinsel ayrıcalığını koruyup, anne babanın çocuk üzerindeki otoritesini güvence altına alarak akrabalık yapılarında bugün de sürdürüyordu.[31] Parsons, gerçekte sanayileşmemiş toplumların anlaşılabilmesini yadsımışsa da çekirdek ailenin evrensel olduğunu kanıtladığını düşünmektedir. Sanayi kapitalizmi ailesi ide-

---

28. Talcott Parsons ve diğerleri, **Family, Socialization and Interaction Process** (New York, 1955), s.45-47 ve **Social Structure and Personality** (New York, 1964), s.58.

29. **Social Structure and Personality,** s.44.

30. Morris Zelditch, **Family Socialization and Interaction Process,** s.307, 334.

31. **Social Structure and Personality,** s.60-67; Robert Bales and Philip Slater, **Family, Socialization and Interaction Process,** s.306.

özelkitapgrubu

olojik olarak korunmaktadır, çünkü yapısı artık yeni ve tarihi olarak kurulmuş olarak değil, yalnızca ilerlemeci "farklılaşmanın" sonucu olarak görülmektedir.

Erikson'la aynı nedenlerden dolayı Parsons da Freud'dan rahatsızdır. Freud'un psişik yapıyı toplumsal etkileşimlere ortak bir şekilde bağlı olarak anlamadaki yetersizliğine işaret etmektedir: "Freud ve izleyicileri, tek bir kişilik üzerinde yoğunlaştıkları için bireyin bir düzen oluşturmak için diğer kişilerle kurdukları etkileşimin imalarını yeterli olarak anlamada başarısızlığa uğradılar."[32] Yine Erikson gibi Parsons da içgüdülerin rollerini azaltıyor, egonun oranlarını artırıyor ve değerlerin ailede içselleştirilmesinin önemine işaret ediyordu: "Toplumsallaşma sürecinin ana odağı toplumun kültürünün... değer örüntülerinin... içselleştirilmesinde yatmaktadır.."[33] Ancak Parsons, Freud'un çocuk gelişiminin bilişsel **(cognitive)** düzeyini gözönünde bulundurmamasından dolayı, Erikson'dan daha fazla rahatsızdır: "Nesne dünyasının bilişsel tanımı Freud için sorunsal olarak görülmemektedir."[34]

Parsons bilişsel düzeyleri sunarken, psiko-seksüel devrelerin içgüdüsel düzeyini yadsımaktadır. Ona göre bu devreler öğrenme deneyiminden başka bir şey değildir. Oral devredeki anne-çocuk etkileşimi çocuk için yalnızca annenin eylemlerinin anlamının öğrenildiği bir süreçtir.[35] Kişilik, içgüdülerin değişiminin bir süreci olarak değil, içselleştirilmiş bir nesne düzeninin farklılaşması olarak biçimlenir.[36] Parsons psikanalitik kuramda nesnenin hareketsiz olduğunu öne sürdüğü zaman haklıdır: Kuram etkileşimin karşılıklı olma durumunu gözden kaçırırken, yalnızca öznenin "katetik önemini" kavramıştır. Ancak bu modelde olduğu kadar bedeni bilinçdışı duygusal yapının düzeyini de dışarıda bıraktığı için eşit miktarda tek yanlıdır.

1955 yılında Parsons çekirdek ailenin çöktüğü savlarına karşılık verdi. Savunmasında çöküş olarak görünenin gerçekte yalnızca farklılaşma sürecindeki bir diğer adım olduğunu öne sürdü. Amerika'-

---

32. **Social Structure and Personality,** s.20.
33. **Family, Socialization and Interaction Process,** s.17, 31.
34. **Social Structure and Personality,** s.23.
35. A.g.e. s.27.
36. **Family, Socialization and Interaction Process,** s. 54.

özelkitapgrubu

da çekirdek aileden farklı olarak akrabalık birliklerinin öneminde bir azalma olduğunu ve çekirdek ailenin işlevlerinin okullar, toplumsal hizmet organizasyonları, kiliseler ve devlet gibi diğer kurumlara devredildiğini gözlemledi. Parsons bu değişimleri bir tehdit olarak değil, çekirdek ailenin derin önemi olarak yorumluyordu. Ailenin yerine getirmek için en iyi uyduğu belirli işlevler daha çok vurgulanıyor ve toplum için çok daha önemli hale geliyordu. Bu bağlamda çekirdek aile modelini gözden geçirdi. Çekirdek aile yapısı şimdi şunları kapsıyordu: Büyükanne ve büyükbaba için ayrı bir ev, ailenin özelliğinin ve yalıtılmışlığının temini; eşit bir miras bölüşümü; "mesleki organizasyonun akrabalıktan" ayrılması; kamu olaylarının ötesinde kişisel bir dünya; "yetişkin kişiliklere istikrar kazandırmak için" çocukların toplumsallaşma işlevi; küçük boyutlar; anne babanın çocuğun yaşamının titizlikle denetlenmesine, kendilerini tam olarak adamaları.[37] Parsons bazı durumlarda eksikliği ve kusurları kesin olan, çocukta kapitalizm değerlerini geliştiren, ancak daha önemlisi Freud'un ifade ettiği psişik yapıyı aşılayan bir dizi toplumsal koşul belirledi. Kendi aile kuramımı geliştireceğim sırada, burjuva aile yapısının dışında kalan yapıları açıklarken, Parsons'ın bazılarından söz ettiği toplumsal koşulları genellemek önemli bir sorun olacaktır.

Parsons'ın bize sunduğu aile kavramı Freud'un ve Erikson'ın kavramlarından daha tarihi ve toplumsal olarak görünse de[38] bu sadece kısmen doğrudur. Parsons, psişik yapının biçimlenmesini toplumsal etkileşimlere ilintilendirme sorununa başarıyla değindi. İçselleştirme ve özdeşleşmeye toplumsallaşmanın ve psişik yapının biçimlenmesinin can alıcı mekanizmaları olarak işaret etti. Parsons toplumun doğasını bir düzen olarak kavrıyordu ve atomistik bireyciliği

---

37. A.g.e., s. 12-19.

38. Parsonsçı açıdan ailenin ele alınış tarzları için bkz. S. N. Eisenstadt, **From Generation to Generation** (New York, 1965); Ernest Burgess ve Henry Locke, **The Family: From Institution to Companionship** (New York, 1945); W. Ogburn ve M. Nimkoff, **Technology and the Changing Family** (New York, 1955); Frank Furstenberg, "Industrialization and the American Family: A Look Backward", **American Sociological Revlew 31** (1966); Bert Adams, "Isolation, Function and Beyond: American Kinship in the 1960 s", **Journal of Marriage and the Family 32 (1970).** Her şeyin ötesinde Gerald Platt ile Fred Weinstein'ın çalışmalarına bakınız: **The Wish to be Free** (Los Angeles, 1969) ve **Psyhoanalytic Sociology** (Baltimore, 1973). Adı geçen son çalışma Freud ile Parsons'ın bir sentezine ulaşmayı dener ve benim tarihi bir aile kuramı çabama yaklaşır.

özelkitapgrubu

aile kuramının içine sokmakla suçlanamazdı. Parsons'm hataya düştüğü yer ataerkil burjuva ailesini norm olarak almasıdır.

Örneğin, kadınları ele alış tarzı bu sakatlığı oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Anatominin kader olduğunu belirten geleneksel düşüncelerin yerine Amerikan toplum düzenini kader olarak öne sürdü. Yalmzca kadınlar dışavurumcu işlevi yerine getirebilirdi. Yalnızca erkek çocuklar yetişkinlerin dünyasında başarmaya yönlendirilebilirdi. Çünkü anneden babaya kimlik dönüşümünde kız çocuklarına göre daha zor bir sürece katlanıyorlardı. Parsons erkek egemenliğinin tarihi kaynaklarım gördüğünde bile sorunu bulanıklaştırdı. Babanın öncüllüğünün "Batı dünyasmda ailevi durumu aşan başarma türleri ve davranış kurallarındaki güçlü vurgu" sonucu olduğunu belirtti.[39] Ancak, aynı zamanda yalnız babayı temsil eden erkek figürün araççı işlevi yerine getirebileceğini ve *herhangi bir toplumsal düzende* aileden topluma dönüşme amacım gerçekleştirebileceğini söyleyecekti. Gerçekte dışavurumcu ve araççı toplumsallaşma aracıları arasındaki bütün fark sórgulanmalıdır. Bu fark en çok burjuva ailelerdeki karı koca arasındaki iş bölümüne uygulanabilir. Diğer aile yapılarına ilişkin olarak kullanıldığında ise durumu yalnızca karartmaya yarar.

Parsons'ın toplum ve aile kuramı birçok sosyolog tarafından yadsınsa da tarihe ağırlık veren sosyologlar ve tarihçilerin kendileri tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Her seferinde, kuram tarafmdan aileyle toplumun uyumunu -diğer bir deyişle, kapitalist sanayi toplumun çekirdek aileyle paralel başlangıcını ve mutlak uyumunu- araştırmak için yönlendirilmişlerdir.[40] Ancak gerçekler kuramı desteklemektedir: Bir yandan, çekirdek aile sanayileşmeden önce başlamıştır, öte yandan sanayileşme doğrudan doğruya ve toplumun tüm düzeylerinde çekirdek ailenin kurulmasıyla sonuçlanmamıştır. Modernleşme kuramı toplumsal değişimi tek bir yönde açıklar. Ne var ki aile tarihinin doğrusal, sürekli ve tek bir görünümü olamaz; ekonomi ve aile arasında bire bir bir eşleşme yoktur ve çe-

---

39. **Social Structure and Personality,** s. 52.

40. Bu çabaların en bilineni ve en etraflı olanı, William Goode, **World Revolution and Family Patterns** (New York, 1963). Avrupa'nın aile tarihine yönelik ilk çaba da Parsonsçı kurama yaslanır; bkz. Shorter, **Making of the Modern Family.** Parsonsçı modernleşme kuramını kullanan aile tarihçilerinin çalışmalarının gözden geçirilmesi için, bkz. Tamara Hareven, "Modernization and Family History: Perspectives on Social Change", **Signs 2** (1976) 190-206.

özelkitapgrubu

kirdek aile özelliklerinin tüm diğer aile türleri için bir gösterge ve standart olacak ayrıcalıkları bulunmamaktadır. Parsonscı kuram böyle ayrıcalıklara yol açtığı sürece aileyi kavramada yetersiz bir kavramsal araç olarak yadsınmalıdır.

özelkitapgrubu

IV.AİLENİN DİLİ

Ailevi ideolojinin (babalık, annelik, karı kocalık, çocukluk ve bunların etkileşimlerinin ideolojisi) biçimlerinden böyle söz edilmesi, kuramsal biçimlenmesi belirlendiğinde Lacan'ın ifade edemediği, şu sonucu ima ettiği için çok önemlidir: Hiçbir psikanaliz kuram (son kertede ailevi ideolojinin oluşma kuramının dayandığı) tarihsel materyalizmi temel almadan üretilemez.

Louis Althusser

Fransız psikanalist Jacques Lacan[1] ve okulu, dilbilimci ve antropolojik yapısalcılıkla ilintili olarak Freudcu kuramı yeniden kurma çalışmalarında aile kuramı için müthiş bir öneme sahip olduklarını öne sürüyorlardı. Lacan gerçekten psikanalizin temel kavramlarını şimdiye kadar ulaşılmış en geniş biçimde yeniden düşünmeyi başarmıştı. Öne sürdüğü fikirler doğru ise eleştirel bir aile kuramının olması mümkün değildir. Çünkü, Lacan bir çocuğun doğa alanından kültür alanına geçtiği ilk psişik deneyimleri keşfettiğini öne sürmüştü. Ona göre psikanaliz, tarihselleştirilemeyen ve felsefenin temel sorularına göndermelerde bulunan evrensel bir süreci ifade etmektedir. Lacan'ın yazılarına göre Freud, yalnızca bir toplumbilimci değil gerçeğin doğası sorunuyla da ilgilenen bir felsefecidir. Lacan'ın yazıları Fransa'da yalnızca sınırlı profesyonel psikanaliz çevresinde değil,

---

1. Lacancı psikanalizdeki değişik yönelmelerin bir tartışması için bkz. Sherry Turkle'ın başarılı makalesine, "Contemporary French Psychoanalysis", **The Human Context** (1975) 332-42, 561-69. Aynı zamanda bkz. Anne Fabre-Luce, "Paris Letter", **Partisan Review** 41 (1974) 77-81 ve Antoine Compagnon ve Michael Schneider, "Economie et Marche de la psychanalyse en France", **Critique**, no. 333 (1975), s. 120 ve izleyen sayfalar.

özelkitapgrubu

aynı zamanda genelde kültür üzerine çalışanlar arasında da tartışılmaktadır.

İlk çalışmalarından itibaren Lacan'ın tartışmalı hamlesi psikanalitik düşüncenin ana yönlerine karşı koymaktı. Özellikle toplumsal uyumla ego gücüne önem veren Amerikan ego psikolojisini yadsıdı. Lacan'ın sözcükleriyle belirtirsek, psikanaliz Amerikalıların etkisi altında "yaşantısımn en canlı terimlerinden vazgeçti: Bilinçdışı ve cinsellik."[2] Ancak, Lacan için bilinçdışı ve cinselliğe geri dönüş çağrısı Freudcu-Marxistlerde olduğu gibi içgüdü kuramının yeniden vurgulanması anlamına gelmiyordu. Lacan, ego psikologlarımn da yaptığı gibi içgüdü kuramının biyolojizmini yadsıdı. Bunun yerine, Freud'un özgün özelliğini yaşatacak çözüm yolu Sözcük'te bulundu. Lacancı psikanalizin tasarısı "konuşma tedavisi" nosyonunu derinlemesine incelemekti. Lacan'ın Freud'a olan ünlü dönüşü, psikanalizin çözümleyiciyle hasta arasındaki sözcüklerle başlayıp bitmesi aksiyomundan yola çıkarak psikanalizi inceden inceye yeniden kavramlaştırmasıydı.

Lacan çok seçici şekilde yakın zamanın psikanalizindeki belirli eğilimleri kabul ediyordu. Karşı-transferi ve terapi sürecinde çözümleyicinin etkin rolüne yüklenen vurguyu beğeniyordu. Göreceğimiz gibi onun için çözümleyici, hastanın çocukluk boyunca yeterli olarak uzlaşmadığı dilin belirli bir işlevini temsil ediyordu. Aynı zamanda yeni libidinal nesne ilişkileri kavramını kabul etti, çünkü bu, psikanaliste "varoluşçu fenomenoloji"nin görüşlerinden yararlanma olanağını sağladı. Lacan her şeyin ötesinde Melanie Klein ve grubunun çocuklar ve çocukla anne arasındaki Oedipus kompleksi öncesi ilişkileri üzerine olan İngiltere'deki çalışmalarını kendi çabaları için çok yararlı olarak görüyordu.[3] İşte tam bu noktada, psikanalizde Lacan'm psikenin dil yoluyla biçimlenmesi anlayışıyla bütünleşecek bir ilerleme bulunuyordu.

Lacan'ın psikanalizde dil kuramını kullanmasının arkasında Ferdinand de Saussure'la Roman Jakobson'm yapısalcı dilbilim gele-

---

2. "The Function of Language in Psychoanalysis", **The Language of the Self**, çev. Anthony Wilden (New York, 1968), s. 7. Aynı zamanda bkz. "Some Reflections on the Ego", **International Journal of Psychoanalysis**, no. 343 (1953), s. 11-17. Wilden'ın **The Language of the Self**'teki açımlaması Lacan'a giriş için mükemmeldir.

3. "The Function of Language in Psychoanalysis", s. 3.

özelkitapgrubu

neği vardı. Lacan'ın terminolojisini anlamak için yapısalcı dilbilimin yalnızca birkaç temel ilkesini özetlemek gereklidir. Saussure ve Jakobson dili bireysel ifade için bir araç olarak değil, bir sistem olarak çözümlediler. Jakobson'a göre dil, yalnızca elemanlar arasındaki farklılığı temel alan elemanların birleşimiyle mümkündür. Sözcüklerin parçaları (ses birimleri) bilinçdışı bir şekilde dil sisteminde birleşmektedir. Konuşmacının ses birimi düzeyinde dilin farkında olmamasına karşm bu düzey önemlidir. Bilinçli bireyden dil sistemine benzer bir dönüşüm daha önce Saussure tarafından işaret kavramında geliştirilmiştir.[4] On dokuzuncu yüzyıl dilbilimcileri konuşmacının temsil etmeye çalıştığı zihni imge (gösterilen) **(signified)** ve onun kastettiği nesne veya kavram arasındaki ilişkilerle (şey) ilgileniyorlardı. Saussure, sözcüğün (gösteren) **(signifier)** anlaşılabilirliğinin ve konuşmacının sistemin bir *nesnesi* haline geldiği dilin gösterenler arasındaki ilişkilerce meydana getirilmesinin önemine değindi. Böylece, konuşmacının "ben" zamirini kullanması, konuşmacıya bir özne olarak değil, ama ima edilen diğer nesne, "sen" için bir nesne olarak göndermede bulunur. Öncelik iki gösteren arasındaki farklılığa denk düşer. Bu şekilde dil, birbirleriyle tamamen ilintili olan gösterenlerin bir kuramı olarak anlaşılır. Anlam, konuşan öznenin dili ifadesinin bir aracı olarak kullanmasının ürünü değildir. Bunun yerine anlam, gösterenler arasındaki farklılığın yapısının bir sonucudur. Yapısalcılar dili anlama düzeyini öznenin maksatlı amacından gösterenlerin nesnel sistemine dönüştürdüler. Bundan dolayı gösterenler özneyi yapılandırır ve dil bireyi biçimlendirir, bunun tersi olan durum ise geçerli değildir.

Lacan'ın, psikanalizi biyolojizme ve kaynağını Freud dönemi fiziğinden alan içgüdülerin hidrolik metaforuna olan bağlılığından kurtarmak için ihtiyaç duyduğu kuram bütünüyle buydu. Psikanaliz dil kuramı aracılığıyla yani özellikle bir insan doğası yapısı kuramıyla sağlam bilimsel temellere oturtulabilirdi. Lacan için çocuğun dil sistemine, simgesel dünyaya giriş yolu psikenin biçimlenmesinin mihenk taşıydı. Dil, Chomskyvari tarzda olduğu gibi konuşmanın kurallarını öğrenmek için doğuştan gelen bir kapasite olarak değil, ancak öznenin anne-çocuk arasındaki duygusal bağla çelişki içinde bulunan sisteme eklenmesi olarak anlaşılacaktı.

Lacan'm, yapısal dilbilimini psikanalize uygulaması son derece

---

4. Bkz. **Course in General Linguistics** çalışması, çev. W. Baskin, (New York, 1959).

özelkitapgrubu

karmaşıktır; gerçekten bu uygulamayı öne sürenin dışında herhangi bir insanın bunu kavrayacağından kuşkulanılabilir.[5] Ne var ki tasarımın bazı noktaları yeterince açık ve kısaca söz etmeye değecek kadar önemlidir. İlk olarak, Lacan dil ile ilgili olarak bilinçdışını yeniden tanımladı: Tanınmış temel kuralı: "Bilinçdışı bir dil gibi yapılanmıştır." Freud tarafından gün ışığına çıkarılan rüyaların gerçekleşme ilkeleri -yön değişimi ve yoğunlaşım- Lacan için dilin metafor ve metonomi* kurallarına eşittir. Lacan'a göre bilinçdışı, içgüdüsel enerjilerin "kaynama kazanı" olmaktan öte dile ait mekanizmaların bir diyarı, çözümlenmeyi gerektiren bir metindir. Bundan böyle terapi oturumları bilinçdışının göründüğü ve dile ait ilkeler aracılığıyla çözümlemeye maruz kaldığı bir metin haline gelmektedir. Hasta "boş sözcükler" söyler, bu sözcüklerin yokluğu bilinçdışının belirtileridir. Terapinin rolü hastaya "dolu sözcüğü" geri vermektir; bunun anlamı, hastanın bilinçdışını bir yana koymadan ya da bilinçli hale getirmeden kendi kendisini tanımasıdır. Birey bilinçdışında her zaman bir merkez altında toplanmadığı **(decentered)** için bunun gerçekleşmesi mümkün değildir.

Çözümleyici, hastanın sözcüklerinin veya metninin "semptomatik bir okumasını" yapmalı, bulunmayan sözcükleri aramalı ve onları bastırılmış metaforlar olarak çözümlemelidir. Hastanın metaforlar ve metonomlarla çalışan bilinçdışı, sürekli olarak onu gerçek arzularından saptırır. Lacan, Freud'un tanınmış "İd neredeyse ego da orada olacaktır" sözünü ego psikologlarının öne sürdüğü gibi terapinin sonucu olarak hastanın egosunun id'i içine alması, hastanın bütünüyle bilinçli hale gelmesi yahut bütünüyle merkezileşmesi **(centered)** olarak değil; ancak hastayı bütünlüğünün eksikliğini anlamaya, razı olmaya ya da kabullenmeye yönlendirme anlamında yorumlamıştır. Lacan, çözümleyicinin egosunun hastanın id'inin dile ait yerini aldığını iddia etti. Terapinin sonucu, hastanın, egosuyla bilinçdışı arzuları arasındaki süreksizliği kabullenmesidir. Bu anlamda "boş sözcük", "dolu sözcük" haline gelir; sözcük bilinçdışı arzunun dışavurumu için yenilenmiştir.

Lacan'ın daha önce betimlediğimiz konumu, simgesel kavramı göz önüne alınmadığında eksik kalır. Lacan'a göre özne aynı zamanda

---

5. Lacan, yüzlerce kişinin katıldığı "seminerler" düzenlemektedir. "Öğrenciler" tecrübelerini dini terimlerle dile getirir.

* **Metonomi:** Bir şeyi belirli bir özelliği ile adlandırma usulü (Ç.N.)

özelkitapgrubu

üç farklı düzeyde ya da işlevde bulunur: Simgesel, imgesel ve gerçek. Bu terimleri o kadar farklı şekillerde kullanmıştır ki bunları bütünüyle açıklamayı gerekli görmüyorum. Bununla birlikte, "simgesel" açıkça dil, kültür, söylem dünyası anlamındadır. "İmgesel" egonun, öznenin, biyografik birliğine dair sahte özbilinçliliğin sahasıdır. Ego psikologlarının kimlik olarak tanımladıklarını Lacan imgesel olarak tanımlar. Egodaki arzunun benmerkezciliğinin aldatıcı duygusuna her noktada karşı durmayı denemiştir. Üçüncü nosyon olan "gerçek" çok zayıf bir şekilde tanımlanmış ve düzensiz olarak kullanılmıştır.[6] Biraz basitleştirecek olursak gerçek, maddi nesnelerin ve ilişkilerin dünyasıdır diyebiliriz.

Üçlüdeki güçlü kavram simgeseldir. Lacan'a göre her insan dilin dünyasına, simgesele insanı yaşam boyu yaralı bırakan dolambaçlı bir yol aracılığıyla girmelidir. İnsanlar her zaman simgeselin bir varlığı **(creature)** olsalardı psikanalize hiç gerek kalmayacaktı. Ancak Lacan'a göre bu, yalnızca kişinin her zaman zarar veren bireysel tarihinden ve kişinin ilk, dil-öncesi yılları boyunca çocuk olarak simgesel için yetersiz olmasından değil, dilin kendisinin bile bireyi tespit edip bilinçdışı yollarla biçimlendirmesinden dolayı mümkün değildir. Lacan öznenin simgesele biçim vermediğini, ancak tersine simgeselin özneyi yapılandırdığını belirtmektedir. Öznenin simgesele nasıl girdiğini kavramak için Lacan'ın ayna devresi nosyonuna geçmeliyiz.[7]

Birey doğduğu zaman tam bir insan değildir. Sinir sistemi fizyolojik olarak bütünüyle gelişmemiştir ve dil toplumsal olarak kazanılmamıştır. Her şeyin ötesinde Freud'la beraber Lacan, psikenin henüz yapılanmadığını öne sürmektedir. Birey annesiyle yaşamın ilk ayları ve yıllarında sembiyotik bir ilişki içinde yaşar. Göbek kordonunun kesilmesinden sonra bile çocuk psikolojik olarak kendisini annesinden ayıramaz: Kendisini anneye ait çevreden bilinçli olarak farklılaştıramaz. Bununla beraber, başlangıçtan itibaren dil işlemeye başlamaktadır.[8] Çocukla konuşulup bir ad verilir ve böylece ço-

---

6. Bu kavramların eleştirisi için bkz. Jacques Derrida, "Le facteur de la verité", **Poetique** 21 (1975) 96-147.

7. "The Mirror-phase as Formative of the Function of the I", **New Left Review** 51, (1968), 71-77.

8. Bu sürecin ayrıntıyla anlatıldığı açık ve mükemmel bir betimleme için bkz. Françoise Dolto, "Au jeu du désir les dés sont pipés et les cartes truquées", **Bulletin de la Société française de Philasophie**, 67 (1972), 101-71. Bu açıdan aynı za-

özelkitapgrubu

cuk diğerinin söyleminde, annesinin sözcüklerinde bir yere sahip olur. Çocuk farklı bir psişik varlık olarak annesinden ayrı olduğunun farkına varmaya başlar, ancak bunu kendisini annesi olarak farz etmesiyle gerçekleştirir. Lacan, burada çocuğun kendi sahip olduğu imgenin aslında annesinin imgesi olduğu bir ayna etkisinin var olduğunu öne sürmektedir. Bu durumda çocuğun ilk egosu ya da ego öncesi —Lacan bunu ideal ego olarak adlandırır— bir tanıma olarak biçimlenir: Çocuk kendisini kendi olarak değil, ama diğeri, annesi olarak anlar. Ego, başlangıçtan beri diğerini hayali bir şekilde içine alarak oluşur; kendisini belirttiği zaman yalnızca diğerini belirtmektedir ya da dilbilimsel terimlerle belirtirsek, konumu diğerinin söylemiyle belirlenmektedir.

Lacan ayna devresini aynı zamanda Hegel'in tanıma ve arzu kavramıyla bağlantılı olarak kavramlaştırdı.[9] Küçük çocukla annesi arasında duyusal bir ilişki vardır. İhtiyaçları annesi tarafmdan karşılanmaktadır ve annesinin dokunma duyusuna dayanan bir ilişkisi vardır. Çocuğun ihtiyaçlara ek olarak ve onlardan tamamen ayrı olarak arzuları (libido) vardır ve Hegel'in söylediği gibi, ilk arzu diğerinin arzusu tarafından kabul edilmektir. Böylece anneyle çocuğun arzuları karmaşık, yanıltıcı bir ilişkiye girmektedir. Annenin çocuğa ilişkin arzusu daha çocuk doğmadan şekillenmiştir. Çocuk dünyaya geldiğinde kendi arzusu ayrı olarak şekillenmeden, annenin arzusu çocuğa yönelik arzuyla çocuk için eklemlenir. Böylece çocuğun arzusu, annenin ona yönelik arzusuyla yapılandırılır. Çocuk tarafından kendisi olarak dahil edilen ayna imgesi, annenin ona yönelik arzusudur. Çocuğun bilinçdışı arzusunun yapılanmış hale geldiği alanı Lacan imgesel olarak adlandırmıştır.[10]

Ayna devresinin önemi çok büyüktür. Bu, öncelikle çocuğun egosunu kendi kendini aldatıcı bir hatalı tanımaya hazırlayacak, insan olgunlaşmasının doğuştan gelen gerekli bir konumun var olduğunu ifade etmektedir. İnsan yaşamının yapısında doğuştan gelen bir yabancılaşmanın var olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Lacan ar-

---

manda şu çalışmalara başvurdum: Serge Leclaire, **Démosquer le réel** (Paris, 1971) ve Moustapha Safouan, **Etudes sur l'Oedipe** (Paris, 1974).

9. Hegel'in arzu kavramına ilişkin bir tartışma için bkz. Mark Poster, **Existential Marxism in Postwar France** (Princeton, 1975), bölüm 1.

10. **Le Séminaire** (Paris, 1975), vol. 1, s. 189.

özelkitapgrubu

zunun ayna devresinde yapılanmasının kendisinin ötesinde sembo-liğe işaret ettiğini gösteriyordu. İmgeselin dışına çıkabilmenin yolu simgesel tarafından sunuluyordu. Anne-çocuk ilişkisinin doluluğun-da bazı şeyler, çocuğun psişik biçimlenmesi için çok önemli olan bazı şeyler eksikti. Bu da "babanın yasası"nın eksikliğinin simgesi olan fallustur. Anneyle çocuğun her ikisi de cinsel varlıktır. Freud için olduğu gibi Lacan için de cinsellik, arzusu erkek ya da kadın olarak biçimlenmek zorunda olan çocuğun libidosu için çok önemlidir. An-nenin söyleminde çocuk cinsel bakımdan isimlendirilir ve böylece annenin cinselliği çocuğun biçimlenmesini önemli açılardan belir-ler. Ancak anne fallusu olmayandır, böylece anne-çocuk ilişkisine bir *yokluk* sokulur. Bu yokluk Lacan için simgeselin özüdür.[11]

Çocuk simgeselin işlevine ulaşmak için onun yokluğu ile başede-bilmelidir. Orada yok olan şey, çocuğun yeni bir tür olayı keşfetme-sine ve idare etmesine neden olur. Bu şekilde yok olan fallus her şe-yin ötesinde simgeseldir, gerçek bir fallus değildir. Lacan'a göre, söy-leminde babayı fallusu olan olarak adlandıran annedir. Çocuğun ya-şantısında babanın adı fallusla eşitlenir. Bu işaretlerin yokluğu, ço-cuğu bunları deneyimleriyle ve annesiyle ilişkisinin gerektirmediği bir şekilde, yani simgesel aracılığıyla bütünleştirmeye zorlar. Baba-nın adı çocuğun öğrendiği duygusallıkla ilişkisi olmayan ve ayna dev-resi yapısının ötesindeki ilk simgedir.

Ancak Lacan, babanın adının simgesel, başka bir önem içerdiği-ni belirtiyordu, yani hadımlık. Hadım etme, Lacancı psikanalizde Freud'dakinden çok farklı bir rol oynar. Daha önce gördüğümüz gibi, Freud hadım etmekten orta sınıf anneyle babanın libidinal bi-çimlenmenin genital evresi boyunca çocuklarına karşı her yerde ve her zaman yürüttükleri bir tehdit olarak söz ediyordu. Lacan ise ak-sine, hadım etmeyi dille bağlantılı olarak görüyordu. Hadım etme cinsel organa karşı aşırı bir fiziksel ya da duygusal tehdit değildir; olmayan bir şeyin doğrulanmasıdır. Lacan hadım etmeyi, "çocuğun arzusunun herhangi bir ketlenmesi annede fallusun yokluğu gibidir"

---

11. Bu açıdan Lacan'a yaklaşan kuramcı, ailede çarpıtılan bağlantıların ve ilişki-lerin "simgeselleştiremez duruma geldiklerini ve dilden aforoz edildiklerini" söy-leyen Alfred Lorenzer'dır, **Uber den Gegenstand der Psycoanalyse, oder: Sprac-he und Interaktion** (Frankfurt am Main, 1973), s. 16. İdi de çocuğun etkileşimci yapısıyla **Umwelt**'inden çıkan somut bedeni ihtiyaçlar olarak tanımlar (a.g.e., s. 166). Lacan'dan farklı olarak Lorenzer, dil yapısından çok toplumsal etkileşime ağırlık verir.

özelkitapgrubu

anlamında, aşırı metaforik bir anlamda kullanıyordu.

Fallussuz ve babayı adlandıran bir konuşmacı olarak anne, çocuğun arzusunu "hadım eden" bir yokluğu ortaya koymaktadır. Çocuk bu durumla başa çıkmak için yokluğun nedenini açıklayıp arzusunu yeniden biçimlendirmelidir ve bu ancak simgesel düzen aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Çocuk daha sonra dili tam anlamıyla konuşabilir. Ancak bir başka düğüm daha vardır. Yani, çocuğun bir kaybı daha vardır; arzusu her zaman yok olan bir şey için duyulan bir arzu olacaktır, yahut Lacan'ın terimleriyle, çocuğun arzusu her zaman bir yoksunluk olacaktır. Arzunun kendisi hiçbir zaman tatmin edilemez, çünkü arzu bir yokluğun çevresinde asal bir şekilde yapılanmıştır. Böylece, çocuğun insan dilinin dünyasına girişi yabancılaşmanın iki biçimini gerektiriyordu: Birincisi, ego imgeselde yerleştirilmişti, her zaman kendisini belirtiyor, ancak gerçekte diğerine göndermede bulunuyordu; ikincisi arzu bir yoksunluğu tatmin etmek için sürekli, ancak değersiz bir çaba içinde yapılanmıştı ve böylece hiçbir zaman tatmin etmeye muktedir olmadan bir nesneden bir diğerine gidiyordu.

Lacan'ın dilbilimini kullanmasının aile kuramı açısından önemi, psikanalizin merkezini psikenin içindeki içgüdülerin incelenmesinden aile üyeleri arasındaki etkileşimin konuşulan örüntülerine dönüştürmesi olarak görünmektedir.[12] Lacancı psikanalizin bilinçdışını anne babayla çocuk arasındaki dilbilimsel oyunla kurulmuş olarak düşünmesi, Freud'un kategorilerinin bireyci karakterini aşmış olabilir. Lacan'ın örnek olay incelemeleri sağlamada başarısızlığa uğraması, kişiyi, bu sorunu dikkatle gözden geçirmek için izleyicilerine yönelmeye zorlamaktadır.

Her ikisi de Lacan okulunun çocuk psikologları olan Françoise Dolto ve Maud Mannoni, Lacan'ın kuramının aile kuramı için önemini sınamada kullanabileceğimiz açık örnekler sağlamaktadırlar. Mannoni, geri zekâlı olarak adlandırılan ve buna uygun şekilde kurumlara yerleştirilen çocuklar üzerine çalışırken, çocuğun bütün ailenin dil süreçleri aracılığıyla nasıl anlaşılması gerektiğini gösteriyordu. Zekâ geriliği söz konusu olunca şunu yazıyordu: "Bizi yanlış yönlendiren, çocuk için tahsis ettiği yeri korumak için de kararlı

---

12. Bireydeki dil öncesi devre ait belirtiler üzerinde ailenin sahip olduğu rolü Lacan'ın nasıl kavradığını araştırmak için bkz. Jacques Lacan, u La Famille", **Encylopédia Françoise de Monzie,** vol 8, **La Vie Mentale** (1938), s. 403-28.

özelkitapgrubu

olan ailenin etkisidir. Bu nedenle geri zekâlılığın çalışılması psikotikliğin çalışılmasındaki gibi özneyle sınırlandırılmamalı, ancak aileden başlamalıdır.''[13] Annenin arzusu, çocuğa karşı olan bilinçdışı tutumu çocuğun içine dahil ettiği arzunun bir göstereni olarak işler. Bu diyalektik, çocuğun değiştiremeyeceği bir konum kazanan aile örüntüsünü kurar. Mannoni'nin açıkladığı gibi, ''Oedipus kompleksi (bir simgesel 'düzen'in ortaya konması) her şeyin ötesinde anneyle babanın kendi anne babalarıyla ilgili çözülmemiş bir probleminin dışavurumudur; çocuk, belirtisiyle, bu problemin temsilci göstereni durumuna geliyordu''[14]. Dolto, usta bir şekilde sunulan *Dominique* örnek olayında bir erkek çocuğun bilinçdışını ailenin arzusunun iki taraflı yapısı aracılığıyla çözümlüyordu. Dolto şöyle yazar: ''Çocuklar, sevgisi çocuğun otoriteye saygı göstermesini ve ona boyun eğmesini gerektiren aile grubunda bilinçdışı libidinal dinamiklerin dikkatli bir şekilde dengeli olduğu sistemin parçası haline gelmek için bireyler olarak geçersiz hale konuluyordu.''[15]

Gelişmekte olan çocuk, annesinden kendi arzularını ifade etmek ve iletmek için konuşulan sözcükleri talep eder. Mannoni, çocuğun arzusunun annesiyle olan ilişkisine nasıl bağlı olduğunu gösteriyordu:

> Çocuk, arzulayan bir özne olarak statüsünün Öteki tarafından tanınmasını sağlayamayınca bedeninin bir parçasında yabancılaşıyordu. Çocuğun annesiyle ilişkisi hiçbir çıkışı olmayan, ancak arzuların sürekli yenilendiği, hiçbir zaman arzuyu varsayma hakkını elde edemediği alanda kalıyordu. Aslında annesinin diyalektiğine kısmi bir nesne olarak giriyordu''[16].

Özellikle açık olan bir örnekte, bir anne evdeki herhangi bir hareketten, herhangi bir nesnedeki ya da kişideki değişimden rahatsız oluyordu. Buna uygun şekilde çocuk edilgen ve hareketsiz hale geldi ve geri zekâlı olarak teşhis edildi. Lacancılar olarak Dolto ve Mannoni çocukluktaki simgesel işlevin gelişimini arzuların biçimlenme-

---

13. **The Backward Child and His Mother,** çev. A.M.S. Smith (New York, 1972), s. 45.

14. **The Child, His ''Illness'' and the Others** (New York, 1970), s. vii-viii.

15. **Dominique: Analysis of an Adolescent,** çev. I. Kats. (New York, 1973), s. 170-171.

16. **The Child, His ''Illness'' and the Others,** p. s. 123-124.

özelkitapgrubu

sinde önemli bir adım olarak kabul ediyorlardı. Çocuğun simgesel işlevi kendine mal etme yolu psişik kaderini belirliyordu. Annenin çocukla olan söyleminde baba hadım edici bir figür olarak sunuluyordu. Onlara göre, babanın hadım edici adını çocuğa sunma sorumluluğu anneye yüklendi ve hadım etmeyle ilgilenince çocuk simgesel alana girecekti, onların sözcükleriyle "insanlaşacaktı." Dominique'in durumunda Dolto şu sonuca ulaşmaktadır: "Küçük kızkardeşinin doğması sonucu Dominique'i travmatize eden şey şefkatin engellenmesi değil, yeniden memeye geri döndürülmesi ve insan kimliğini koruyacak ve destekleyecek babacan eğitici istemlerden yoksun kalması gerçeğiydi."[17] Benzer şekilde bir geri zekâlılık durumundan söz eden Mannoni şöyle yazmaktadır:

> Geri zekâlı yahut psikatik çocuk Ötekinin tehdidine bedeniyle karşılık verir. Bedeni panikle sakinleştirilir; öteki tarafından tuzağa düşürülme tehlikesinde olmadan Ötekinin arzusuna karşı koymasını sağlayacak simgesel boyuttan yoksundur... Babaya ait gösteren, anneye ait bilinçdışıyla hiçbir zaman yüzleşmediği için özne kendisini kendi hayatının anlamından yoksun ve kendi itkilerinin sahibi hissetmeme tehlikesinde bulur.[18]

Lacancı psikanaliz bu yolla ailenin dilinin kavranmasına yol açar. Lacan'ın kuramının tedavi edici değeri ne olursa olsun —ve Dolto'yla Mannoni'nin çalışmalarının okunması kişiyi yararı konusunda ikna eder— ailenin kavramlaştırılmasında belirgin sınırlamalar su yüzüne çıkar.

Öncelikle, Lacan yalnızca Freud'un erkeğe ait olana yönelik tavrını anatomi değil de dil düzeyinde de olsa pekiştiriyordu. Lacan'ın bir eleştiricisi olan Luce Irigaray, fallusa Freudcu bir tarzla simgesel bir yasa olarak yaslanmanın ataerkil kültürün sonucundan ziyade dilin yahut biyolojinin doğuştan gelen bir ihtiyacı olup olmadığını soruyordu. Fallusun neden tek başına "anlamın teminatı" olduğunu, neden bir "vajina imrenmesi" olamayacağını sorguluyordu.[19] Kadın cinsel organının değersizleştirilmesi yalnızca erkekle karşılaştırıldığında göreli görünmezliğinin sonucuysa, Irigaray, bunun görünene değer biçme tuzağına düşen uzun Batı metafizik geleneğinin sonucu olabileceğini öne sürüyordu. Kültürün bizi kadın

---

17. **Dominique,** s. 82.
18. Backward Child, s. 36, 196.
19. **Speculum de l'autre femine** (Paris, 1974), s. 58.

özelkitapgrubu

cinsel organının değerine körleştirmesinin daha mümkün olduğunu ileri sürüyordu. Bu çizgideki bir başka eleştiride Catherine Baliteau, Lacancıların babayı ve simgesel fallus ilkesini öğretmenin annenin görevi olduğunu, ısrar etmelerine rağmen çocuğun sorunları nedeniyle anneyi suçlamalarından şikâyetçiydi. Ancak anne çocuğun yanında hazır bulunurken ve imgesel düzeyde onu arzularına göre ayartırken baba neredeydi? Babanın çocukla konuşmaması yahut onunla yaşamın ilk yıllarında ilgilenmemesi biyolojik ya da dile ait bir kaçınılmazlık mıdır? Yoksa baba başka yerlerde, iş dünyasında mı meşguldür? Freud-Lacan penis-merkezciliğine karşı Baliteau şu soruyu sormaktadır: "Bir erkek gerçekten klitoristen mahrum değilse, kadın nasıl olur da gerçekten penisin eksikliğini duyar? Penise kıyasla, klitorisin 'gerçek bir morfolojik aşağılık' (Dolto) gösterdiği doğru mudur? Ancak ne zamandan beri simgesel, santimetrelerle değerlendirilmektedir?"[20] Irigaray aynı zamanda Lacan'ın fallik merkezci yasasını da sorgulamaktadır. Fallusun yalnız başına simgeseli temsil edebileceği gerçekten insanlığın evrensel bir yasası mıdır, yoksa bu yalnızca erkeklerin yasası mıdır? Irigaray şöyle devam etmektedir:

> Günümüz uygulaması, örtünün altında baştan çıkarmayı çözüyorsa, *yasanın kendi baştan çıkarıcı işlevini* ve fantezilerin üretimindeki rolünü soruşturmak başlı başma zorunlu görünmektedir. Yasa, baştan çıkarıcı bir arzunun gerçekleşmesini erteleyerek imgesel evreni düzene koyduğu, yorumladığı, simgeselleştirdiği kadar organize eder, düzenler.[21]

Bu feminist eleştirilerin amacı fallus yasasının gerçekliğini ve şu anki gücünü yadsımak değildir; amacı evrensel ve kaçınılmaz kuramsal statüsünü ve gücünü sorgulamaktır.

Lacan'a yöneltilen feminist eleştiri penis-merkezciliğe özgül saldırının ötesinde simgeselin tüm kavramlaştırılmasını sorgulamaktadır. Lacan'ın simgeseli kullanışı anlaşılır değildir ve zorluklarla bilmeceye dönmüştür. Bazı noktalarda simgeseli yalnızca söylemsel dilin alanı olarak betimliyor görünürken, diğer noktalarda onu daha çok bilinçdışının düzenlenişi olarak Freudcu (belki Jungcu) açıdan kullanıyordu. İkinci durum söz konusu olunca bazı simgeler diğerleri

---

20. Catherine Baliteau, "La Fin d'une parade misogyne: la psychoanalyse lacanienne", **Les Temps Moderne** s. 30 (1975), 1948.

21. **Speculum de l'autre femine**, s. 41.

özelkitapgrubu

üzerinde ayrıcalıklı hale geliyordu: Fallus, babanın adı, yasa, bütün bunlar önem kazanarak günlük iletişim dünyasının ötesinde anahtar terimler haline geliyordu. Bu gösterenlerin insan psikesini betimlemede ve organize etmede özellikle böyle büyük bir rol oynamaları gerektiğini belirten hiçbir inandırıcı neden görünmemektedir.

Ayrıca Lacan'ın dilin önemine işaret etmedeki çabasıyla kuramı idealizmin çarpıklığını üstlenmektedir. Lacan bütünüyle diyalektik olmayan bir tarzla, gizlice 'Sözcük'ün bir metafiziğini ortaya koymaktadır. Lacan "Şeylerin özüne somut varlıkla, her yerde ve her zaman var olmasını süreklilikten vererek, şeylerin dünyasını yaratan sözcüklerin dünyasıdır, bütün oluşma sürecinin *bic et nunc*'unda şeyler esasında karıştırılmıştı" diye ilan etmişti.[22] Lacan'ın aksiyomu —sözcükler şeyleri yaratır— düşüncesinin temelidir, çünkü toplumsal yapıdan önce dile öncelik verir. Dil, dünyayı bilinçli olarak biçimlendirmemizde kesin bir şekilde belirleyici olduğu kadar aracı bir role sahip olurken, toplumsal sistem de dile ait olasılığı belirler ve sınırlar. Örneğin, bir çocukla anaerkil bir toplumda yaşıyormuş gibi konuşmak belki de olanaksızdır. Dil bütünüyle uysal değildir, ancak büyük ölçüde ondan önce gelen bir toplumsal ve doğal sistem tarafından biçimlendirilir. Lacan'ın dil metafiziği bir aile yapısı çözümlemesine engel olduğu için bizim bakış açımıza göre zarar verici olmaktadır. Lacancı psikanalizi aile örüntülerini ve bunların toplumsal sistemle ilişkilerini ayırt etmede ölçüt kaydetmek için kullanmak, dildeki değişmeler aracılığıyla en zayıf tarzda kullanmanın dışında güç olacaktır.

Lacan'm düşüncesindeki bu yetersizlikler özellikle Oedipus kompleksiyle ilintili olarak simgesel düzene giriş noktası olan ensest tabusuna yaslanması çözümlendiğinde göze çarpar hale gelir. Bir tür hadım etme olan ensestin yasaklanması birçok ülkede görüldüğünden, Lacan bunu Oedipus kompleksinin evrenselliğini kanıtlayıcı bir sav olarak kullanmaktadır. Lévi-Strauss'un *Akrabalığın Temel Yapıları*'nda **(Elementary Structures of Kinship)** geliştirdiği ensestin yasaklanması kavramına ağır bir şekilde yaslanmaktadır. Lacan şöyle yazmıştır:

> Disiplinimizin öznelliğe atfettiği sınırları bu hususta işaretlemek için Oedipus kompleksinin —anlamıyla yaşantımızın bütün alanını kapsadı-

22. "The Function of Language in Psychoanalysis", s. 39. Aynı zamanda bkz. Jean Joseph Goux, **Economie et symbolique** (Paris, 1973).

özelkitapgrubu

ğını kabul ettiğimiz sürece— bulunduğu yerin kesinlikle burası olduğu söylenebilir: Yani öznenin (evrensel topluluğun **[community]** ortaya çıkışından beri kendisini gösteren enseste karşı yüzeysel hareketin simgesel etkilerini bireysel var oluşunda doğrulayarak) evlilik bağlarının karmaşık yapısının hareketinde bilinçdışı katılımını nasıl bilebileceği... Bu suretle evlilik bağlarını düzenlerken, ilk yasa, kültürün egemenliğini çiftleşme yasasına terk edilen doğa dünyasına eklemiştir.[23]

Lacan'ın savının bütün yapısı ensest yasaklaması kavramını kullanışının Lévi-Strauss'takinin aynısı olduğu iddiasına dayanmaktadır. Bundan sonra bu iddianın desteklenemeyeceğini tartışmak istiyorum.

İki düşünürün genel sorunsalının paralel olduğu doğrudur: İkisi de yapısal dilbilimin anlayışım psikanalize ve antropolojiye uyarlamak istiyordu. Diğer bir deyişle, psikeyle toplumun oluşumunda yapısal genellik arıyorlardı ve bu oluşumu çocuklukta dil öğrenmeyle paralel ya da benzer olarak anlıyorlardı. Lévi-Strauss antropolojinin alanını toplumu kuran değiş-tokuş sistemleri olarak yeniden tanımladı. Kadın ve eşya değiş-tokuşunun, iletişimdeki dil değiş-tokuşu gibi çözümlenmesi gerektiğini öne sürdü.[24] Ona göre toplum kesinlikle karşılıklı değişim sistemiyle kurulur ve bir arada bulunur. Toplumun özü cemiyetlerin bölümleri arasında gidip gelerek, üyeler arasında sürekli bir ortak zorunluluk duygusu yaratan ve dayanışma bağlarını pekiştiren işaretlerin akışıdır. Lévi-Strauss'un görüşüne göre antropoloji, Malinowski geleneğindeki gibi ihtiyaçları tatmin eden işlevler olarak öncelikle kurumlarla ilgilenmemeli, ancak değiş-tokuşun bilinçdışı yapısıyla ilgilenmelidir. Lévi-Strauss şöyle yazmaktadır:

> Tanımladığımız şekliyle, akrabalığın temel biriminin ilkel ve indirgenemez karakteri ensest tabusunun evrensel var oluşunun gerçekte doğru-

23. "The Function of Language in Psychoanalysis", s. 40. Birçok sayıda tarihçi, antropolojik kuramın ailenin tarihi incelemesine uyarlanmasını istemiştir. (Bkz., örneğin, Keith Thomas, "History and Anthropology" **Past and Present** 24, 1963, 3-24.) Antropolojinin tarih için taşıdığı tartışmasız önem göz önüne alınırsa, Lévi-Strauss'taki aile kavramının başlıbaşına neden ele alınmadığı tuhaf görülebilir. Bunun sebebi, Lévi-Strauss, ailenin evrensel yapıları üzerinde o kadar çok duruyor ki sonuçları tarihçinin işine az yarayabiliyor. Moden çekirdek *ailenin öğelerinin* her zaman var olduğunu söylüyor, bu Parsons'ınkine yakın bir algılamadır (Bkz. **Man, Culture and Society**'de, "The Family", der, H. Shapiro).

24. **The Elementary Structures of Kinship**, çev. Bell, Sturmer ve Needham (Boston, 1969), s. 493.

özelkitapgrubu

dan bir sonucudur. Bunun gerçekte söylediği şudur: İnsan toplumunda bir erkeğin kendisine kız çocuğunu ya da kız kardeşini veren bir başka erkekten bir kadın sağlaması gerekmektedir. Böylece akrabalık yapısında dayılığın nasıl doğduğunu açıklamaya ihtiyaç duymuyoruz: Dayı ortaya çıkmamaktadır, başlangıçtan beri vardır. Gerçekten dayımn bulunması yapının var olması için gerekli bir önkoşuldur. Geleneksel dilbilimde olduğu gibi geleneksel antropolojinin hatası terimler arasındaki ilişkilerin değil, terimlerin üzerinde durmasıdır.[25]

Bir çocuğun her ses birimini söyleme kapasitesi vardır, ancak sınırlı bir ses birimi repertuarıyla belirli bir dili öğrenme sürecinde bu hünerini yitirmesi gibi her toplum belirli bir kadın değiştirme sistemi ve belirli bir mit sistemi geliştirir. Antropolog bu belirli yapıları bütün repertuarı toplamak amacıyla inceler ve bu suretle insanlığın evrensel yapıları önünde bulunur. Lévi-Strauss, antropolojiye dilbilimiyle ulaşma tasarısıyla daha önce Lacan'da gördüğümüz aynı zayıf öncülü benimsemektedir; yani "simgeler simgelediklerinden daha gerçektirler; gösteren gösterilenden önce gelir ve onu belirler."[26]

Lévi-Strauss, ensest yasağı ile biyolojik varlıklardan oluşan bir grubu insan toplumuna dönüştüren ilk kuralı bulduğuna inanıyordu. Ensest tabusu toplumun özünü açığa vurabilir, çünkü toplumu kurmaktan sorumludur. Ensest tabusunun antropologları uzun süre şaşırtan gizemi, ayrı gruplar arasında bir değiş-tokuş yapısı kurmuş olduğu görülünce çözülmüştür. Ensest tabusu gerçekte hemen hemen evrensel olduğu için —evlilik üzerinde bazı sınırlamalar her toplumda bulunur— ensest tabusu doğal bir itkinin kendiliğindenliğine sahiptir. Ancak biyolojik bir gereklilik olmadığı için (ve Lévi-Strauss bunu arzu edilebilen çapraz-kuzen evliliği **[cross-cousin marriage]** aracılığıyla ikna edici bir şekilde göstermiştir, ancak biyolojik olarak daha yakın olmayan paralel-kuzen evliliği **[parallel-cousin marriage]** sık sık yasaklanmaktadır) bir kurala ve kültürel yüklemeye iştirak etmektedir. Bir parça doğal, bir parça kültürel olarak ensest tabusu insan toplumuna geçişe hizmet etmektedir. Lévi-Strauss'un sözcükleriyle belirtirsek:

---

25. **Structural Anthropology,** çev. Jacobson ve Schoepf (New York, 1967), s. 43.

26. "Introduction à l'oeuvre de M. Mauss", **Marcel Mauss, Sociologie et anthropologie** (Paris, 1950), s. xxxii.

özelkitapgrubu

Başlangıçta ensestin yasaklanması ne tamamıyla kültürel ya da doğaldır ne de doğanın ve kültürün her ikisinin öğelerinin bileşik bir karışımıdır. Doğadan kültüre geçişin tamamlanmasından dolayı, bu geçişi sağladığı için, ama her şeyin ötesinde bu geçiş onda tamamlandığı için temel adımdır... Ensestin yasaklanması doğanın kendisini aştığı yerdir. Yeni ve daha karmaşık bir yapı türünün biçimlenmesini teşvik etmiş ve bütünleşme (**integration**) aracılığıyla fiziksel yaşamın daha basit yapılarının üzerine eklenmiştir... Yeni bir düzenin gelmesine neden olmuştur ve kendi içinde de yeni düzenin gelişidir.[27]

Ensest tabusu, evlilik için eş seçiminde *olumsuz bir engellemeden* çok, bir grubun kız çocuklarını bir başka gruba göndereceğinin ve diğer grubun da böyle davranacağının garantisidir. Lévi-Strauss için ensest tabusu —ve bu aile kuramı için çok önemlidir— karı koca evliliğinin kendi içine kapanmasını önler ve aileden olmayan gruplarla evlenme yoluyla toplumun aileyi tahakküm altında tutmasını garanti eder. İlkel toplumda ensest tabusunun etkisinin yönü eldeki mevcut ailedeki ilişkilere yönelik olarak içeri doğru değil, topluma yönelik olarak dışarı doğrudur. Bu, bireylerin cinsel çıkarlarına değil, umumiyetle toplumun gerektirdiği şeylere işaret eder. Cinsel etkinliğin ve evlenilebilecek eşlerin sınırlandırılması cinsel nesnelerin öncelikli alanı olarak toplumu kurar ve eldeki mevcut ailenin özerkliğini ve otoritesini baltalar. Lacan ve genelde psikanaliz içinse tersine, ensest tabusu nihai yapılarında duygusal ilişkileri aile *içinde* yerleştirir.

Hadım etme tehdidiyle anne babaların cinsel nesneler olarak inkârının çocukları ailenin ötesinde cinsel eşler bulmaya yönlendirdiği ileri sürülebilir. Küçük erkek çocuk annesinden vazgeçer, ancak bir gün babası gibi erkek olacağını ve kendi karısına sahip olacağını anlamaya başlar. Böylece, Oedipus kompleksinin geçmesinin Lévi-Strauss'taki ensest tabusu gibi bir işleve sahip olduğu görülür. Jacques Lacan'a ait olan bu yorum, bütün aile yapılarının aynı psikolojik sonuçlarla aynı evrensel yasa içinde boğarak aile yapısıyla kişiliğin tarihi kavranışım fiilen önler. Bu nedenle ensest tabusuyla Oedipus'un sözde kimliğini dikkatlice çözümlemeliyiz.

Kavramların kimliğini sorgulayan ilk önemli fark, yasaklamayı gerçekleştiren otoritenin bulunduğu yerdir. Lévi-Strauss'un durumunda genelde toplumsal sistem ensest yasaklamasını tesis etmiştir; bu,

---

27. **Elementary Structures of Kinship,** s. 24-25.

özelkitapgrubu

bilinçli ya da bilinçdışı aileler veya klanlar arasındaki bir anlaşmadır. Lacan ve Freud içinse tersine, otoritenin bulunduğu yer çocuğun yakınındaki gerçek veya simgesel anne babalarıdır. Çocuklarıyla ilişkilerine yönelik eylemler yasayı tesis eder. Bu ayrım dönüm noktasını teşkil eder, çünkü Lacan tarafından gözden kaçırılan iki durum arasındaki derin ayrımın kilit noktasıdır. Çocuğun cinsel etkinliğinin yasaklanmasıyla başlayan Oedipus kompleksi, özelleştirilmiş çekirdek ailedeki duygusal olarak doyurulan anne baba-çocuk ilişkilerinin bağlamına denk düşer. Çekirdek ailede yalıtılmış çocuğun bütün duygusal yaşamı anne babasıyla, onların sevgisi ve düşmanlığıyla, çocuk için kuralları belirledikleri özerk güçle, onlarla yaptığı özdeşleşmelerin derinliği üzerinde bir merkezde toplanır. Bu tür bir bağlamda çocuğun yeni bulduğu genital oyunun yasaklanması yalnızca anne babasına yönelik duygusal bağlarını yoğunlaştırmasına hizmet eder. Çocukta yalnızca içselleştirebileceği derin kızgınlığın doğmasına neden olan çok travmatik bir olgu olan hadım edilme, kişilik yapısının derin ve sürekli bir değişimini harekete geçirir: Çocuk, anne babanın otoritesini süper-ego biçiminde içselleştirir. Süper-ego bundan sonra çocuğun *ailenin sürekli bir üyesi olacağını,* babanın ilkelerini ve duygusal temsilciliklerini sürekli içinde taşıyacağını garanti eder. Çocuğun ailenin dışında bir eş aramaya gittiğinde bile seçimin duygusal anlamının karşıt cinsteki ebeveyni ağır bir şekilde yansıtacağını garanti etmektedir. Güçlü akrabalık bağları olmayan bir grup olan burjuvazinin kuşaklar boyunca mülkiyeti nakledebileceğini garantilemektedir. Çekirdek ailenin evliliğin psişik anlamıyla ilk aile ilişkilerini yinelemeyi güvence altına aldığı söylenebilir. Erkek çocuk karısında yalnızca annesini bulur.

Lévi-Strauss'taki ensest tabusu bağlamında işler tamamen zıt yönde ilerler; orada yasağın ağırlığı karı koca ailesinin şiddetle içe dönük yaşantısı üzerine düşmez. Bu doğruysa yasaklamanın tüm amacı kaybolacaktır. Lévi-Strauss'un ilkel toplumlarında ensestin yasaklanması, farklı gruplar arasında bir ittifaka yol açması, yani ailenin toplumsal ve duygusal özerkliğini yok ederek kendisini dışarıya açması önemlidir. İlkel toplumda kadınların değiş-tokuşu toplumun aile üzerindeki önceliğini tesis eder. Kız çocuğunun babanın yerine geçecek bir şey aramaktan başka bir şey yapmadığına dair herhangi bir öneri bütün oyunu bozar. Değiş-tokuşun ve karşılıklı ilişkinin (**reciprocity**) kuralları bir taklit haline gelecektir ve gruplar çatışan bölüntüler içinde dağılacaktır. Lévi-Strauss için toplumlar yalnızca

özelkitapgrubu

karı koca ailesinin yok edilmesiyle kurulabilir.

Bu sav ilkel ve modern toplumlarla bunların aile yapıları arasındaki farklılıkların anlaşılmasıyla pekiştirilmiştir. Lévi-Strauss evrensel yasaları keşfetme amacıyla bu farklılıkları mümkün olduğu kadar önemsememiştir. Antropolog, ilkel toplumun akrabalık sisteminin, alt-gruplar arasındaki kadın değiş-tokuşunun muhtelif bireyleri bir toplumda donduran dayanışma bağlamım meydana getirdiğini tartışmak istemektedir. Bu sebeple birey toplumsal konumuna karşılıklı değiş-tokuş sistemi aracılığıyla ulaşmaktadır. Ancak, kapitalist ve sosyalist modern toplumlarda toplumsal konum akrabalık aracılığıyla otomatik olarak kurulmamaktadır. Avrupa aristokrasisinin yok edilmesiyle akrabalık artık bireylerin göreli konumlarım ve toplumsal statülerini tesis etmenin başlıca aracı değildir. Mülkiyet kan bağlarının yerini almıştır. Dayanışma bağları, akrabalıktan emek ve kapital ilişkisine veya ulusal kimliğe geçmiştir. Evlilik kuralları artık toplumun alt-grupları arasındaki karşılıklı zorunlulukların kurulmasının yüklü amacına hizmet etmemektedir. Lévi-Strauss farkı kabul eder:

> Kanaatimizce ensest sorunuyla evlilik yasaklamalarının incelenmesini çevreleyen bütün belirsizliklerin kaynağı, evliliği kendi kurumlarımıza dayayarak, tek yanlı bir transfer eylemi ve simetrik olmayan bir kurum olarak düşünme eğilimimizden başka bir şey değildir, oysa gerçekte (ve hatta kendi aramızda) evlilik iki taraflı bir eylem ve simetrik bir kurumdur. Tek fark, çoğunlukla ilkel toplumlarda kurumun simetrik yapısı iki grubu kapsıyorken, modern toplumlarda simetrik öğelerin bir yandan yalnızca bireye indirgenen bir sınıf eğilimi taşıması ve öte yandan bir bütün olarak toplumsal gruptan ayırt edilemeyecek kadar bir sınıfın genişletilmesidir.[28]

Bir başka deyişle, ensestin yasaklanması ilkel ve modern toplumlarda görülen ortak bir noktayken, modern toplumların akrabalık yapıları bireyi karşıt cinsin evlenmemiş toplum bütünüyle muhtemel eşler olarak karşı karşıya getirme eğilimine sahiptir. Lacan'ın hoşlanacağı gibi, ensest yasaklamasının evrensel olduğu ve burada başlayıp bittiği şimdi kesinlikle söylenebilir. Ancak iki toplumsal oluşumun aile yapıları ve bunun ima ettiği duygusal yapıları arasındaki müthiş fark da incelenebilir.

Eğer bu sav ilkel toplumlardaki ensest yasağım Freud'un on do-

---

28. A.g.e., s. 129-30.

özelkitapgrubu

kuzuncu yüzyıl sonu Avrupası bağlamında gün ışığına çıkardığı Oedipus kompleksiyle eşitleme bilgeliğine ilişkin kuşkunun tohumlarını ekmişse, Lacan'ın izleyicilerinin onların amacının aksine, aynı Oedipus'u Afrika'da bulma çabaları bu kuşkuyu yalnızca pekiştirir. 1920'lerdeki Ernest Jones'la Bronislaw Malinowski ve daha sonra Géza Roheim'la Erich Fromm, Marie-Cecile ve Edmond Ortigues arasındaki tartışmaları yineleyen Lacancı psikanalistler, evrensel Oedipus kompleksini Senegal'de bulduklarını (**Oedipe Africain**'de) iddia etmişlerdir. Oradaki dört yıllık terapik uygulama Ortigues'leri Oedipus'un evrenselliği nosyonuna döndürmüştür. Baba sorununun aynı kaçınılmazhk ve güçle Avrupa'daki gibi Afrika'da da mevcut olduğunu ileri sürdüler. "Çocuk kaçınılmaz olarak tüm yaşamı boyunca farklı biçimlerde süren bu baştan çıkarmaya (**seduction**) karşı bir baştan çıkarma ve savunma oyununa girmektedir."[29] Onların görüşüne göre, Lévi-Strauss'la Lacan'ın bir sentezi aracılığıyla Oedipus kompleksinin evrenselliği temeline şekil verilmektedir: Ensestin yasaklanmasıyla doğadan topluma geçiş, etkilerini arzunun yapısında gösterir. Dil aracılığıyla işleyen ensest yasası, fantezi yaşamını olmayan bir diğerine yönelterek değiştiren bir aracı olan babanın adını konumlandırır. Ortigues şöyle akıl yürütmektedir:

> Ensestin yasaklanması dilin kuralları tarafından kabul ettirilen değişikliklerin mantığının bir sonucudur; bir adlar sisteminde belirli birleşimlerin diğerlerini yasaklaması gereklidir...[30]

Ortigues'ler, Oedipus kompleksi evrenseldir, çünkü anneyle çocuk arasına her zaman bir aracı eklenmiştir demektedirler. Toplumsal olarak, kız çocuğu bir başka grupla ittifak kurmak için verilmelidir; psikolojik olarak, birinin çocuğu olma kuralı anneyle çocuk arasında babanın, dayının veya ataların simgesel bir fallusunu kabul ettirmektedir. Çocuğun arzuladığı, lakin sahip olamayacağı birisi (anne, kız kardeş vs.) her zaman vardır. Bu bastırmanın yaptırımı ve otoritesi fallusla eşitlenebilir.

Savın bu aşırı genel düzeyinde Ortigues'ler, otorite figürü olarak dayının babanın yerini aldığında Oedipus'un bulunmadığını ilan eden Malinowski'nin hatalı olduğunu gösterebilirler. Malinowski'nin saptaması şudur: "Oedipus kompleksinde babayı öldürme ve

---

29. **Oedipe Africain (Paris, 1973)**, s. 9.

30. A.g.e., s. 383-84.

özelkitapgrubu

anneyle evlenmenin bastırılmış arzusu vardır, oysa Trobriand Adaları'nın anne soylu toplumunda kız kardeşle evlenip dayıyı öldürme arzusu vardır''[31].

Malinowski'nin sözde hatası sadece önemli kişi değiştiği için Oedipus kompleksinin işlevini inkâr etmesidir. Böylece dayı simgesel fallus olarak babanın yerini alabilmektedir. Malinowski'nin lehinde tartışma yürütmeden, yine de bir doğruluk değeri taşısa da Ortiques'lerin fikrinin psişik yapıyla aile yapısındaki önemli farklılıkların çözümlemesini önlediği ileri sürülebilir. Ortigues'lerin kendileri bu sav için kanıt sağlamaktadırlar. Senegal'de çocukların genellikle babalarım bilmedikleri, rekabetin yerinin babadan çocukların yaşıtlarının bulunduğu gruba ya da erkek kardeşlerine geçtiği ve geleneklerin sürekliliğini güvenceye alan otorite figürlerinin ölmüş erkek atalar olduğunu gösterdiler. Babanın yapısal konumlandırılmasındaki bu farklılıklarla yüz yüze gelen Ortigues'ler, hâlâ Oedipus kompleksinin var oluşu lehinde tartışmaktadırlar. İddiaları şu yöndedir:

> Ölünün imgesi binlerce yıllık yasaların, kurumların ve toplumsal kuralların garantisidir. Ancak, Oedipus kompleksine yitirilen bir nesneyle özdeşleşmeyle, yani yas benzeri bir mekanizmayla ulaşılır. Yas aracılığıyla bizde ahlaki vicdan olarak adlandırdığımız normatif bir örnek oluşur. Belirli bir kurama yáslanmanın çok ötesinde, çocukluğun çekirdek kompleksi kurumların otoritesini meşrulaştıran mitik tarza, yasanın temeline, paralel konumlandırılmalıdır.[32]

Senegal'deki terapik uygulamayı temel almalarına karşın Ortigues'ler Oedipus kompleksinin var oluşunu saptayacak bu yas veya melankoli için kanıt bulamamışlardır.[33] Kendilerinin de yazdığı gibi, yasın nevrotik biçimlerinin can alıcı yokluğu, süper-egonun veya ahlaki vicdanın oluşumunun ya çok zayıf olduğunu ya da Avrupa'dakinden çok farkh biçimler aldığını göstermektedir. Ataların tapıncını (cult) çevreleyen kolektif dini ayin ve merasimler kişisel süper-egonun ve ona eşlik eden suçluluk duygularımn yerine geçmektedir. Benzer şekilde, anal erotizm de kolektif dini ayin ve merasimlerde

---

31. **Sex and Repression in Savage Society** (New York, 1964), s. 76.

32. Oedipe Africain, s. 9-10.

33. A.g.e., s. 369.

özelkitapgrubu

derinlemesine incelenmiştir. Aynı şekilde, anal erotizm kolektif törenlerde genişçe yer almakta ve böylece salt bireysel psikodinamikte önemini kaybetmektedir. Bunun kanıtı, "vehim saplantılarının" hemen hemen hiç bulunmamasıdır.[34]

Ortigues'lerin ulaştıkları sonuç, Oedipus kompleksinin Afrika'daki terapide "mevcut olmaması" ve "bunun bastırılma koşullarının Avrupa'dakinin aynısı olmadığıdır"[35]. Bir adım ileri gidip Freud tarafından oldukça kararsız duygusal örüntüler nedeniyle babanın şiddetle içselleştirilmesi olarak tanımlanan Oedipus kompleksinin Senegal'de olmadığını da kabul etmeleri gerekiyordu. Bir ensest yasağının olduğu ve ataların "fallik" bir rol oynamaları doğru olmasına rağmen, bunlar Avrupa'daki ve Afrika'daki psişik ve aile yapılarının eşitlenmesinin temelleri değildir. Gerçekten de evrensel yasaklama ve dil oluşumu ilkeleri olabilir, fakat yeterli bir aile kuramı evrensel türlerin olabileceği somut farklılıkları nedenleriyle açıklayabilmelidir. Marx üretim tarzının evrenselliğini göstermiştir, ancak değişik üretim tarzlarındaki farklılıkları ve bir üretim tarzının bir diğerine nasıl dönüştüğünü açıklayacak araçları sağlamamış olsaydı, kuramı boş ve ideolojik olarak kalacaktı. İşte, toplumsal yapıların bu tarihi niteliği Lacan ve Ortigues'ler tarafından olanaksızlaştırılmıştır.[36]

Lacan'a karşı olarak Gilles Deleuze (bir felsefeci) ve Félix Guattari (bir psikanalist) tartışma yaratan kitapları *Anti-Oedipus: Kapitalizm ve Şizofreni*'yi (**L'Anti-Oedipe: Capitalisme et Schizophrénie**) yazmışlardır. Lacan'ın bilinçdışını bir dil olarak kavramlaştırmasına karşı, Anti-Oedipus bilinçdışını libidinal üretimin (**la producti-**

---

34. A.g.e., s. 371.

35. A.g.e., s. 340.

36. Ortigues, psikodinamiklerin "belirli aile kurumlarının" incelenmesine uyarlanmasını yadsır (bkz. Edmond Ortigues, "La Psychanalyse et les institutions familiale", **Annales** 27 (1972), 1091-1104. Oedipus kompleksinin evrenselliği nosyonunun eleştirilmesinde benimkine benzer bir sav için bkz. Jean Baudrillard, **L'Exchange symbollque et la mort** (Paris, 1976), s. 205-35. **Economie et symbollque**'te Goux, Marx'ın paranın oluşumu diyalektiğinin Lacan'ın (ve Freud'un) psikenin oluşumu nosyonuyla paralel olduğunu göstermeye çalışır. Ayrıca bkz. Fredric Jameson, "Imaginary and Symbolic in Lacan: The Place of the Subject and the Problem of Psychoanalytic Criticism", **Yale French Studies** (çıkacak); Jameson, Lacan'ın imgesel kavramının edebiyat ve tarih çalışmaları için önemli olduğunu öne sürmektedir ve ben bu konuyla doğrudan ilgilenmedim.

özelkitapgrubu

on désirante) bir yeri olarak düşünmektedirler.[37] Deleuze ve Guattari için bilinçdışı, bir dizi arzuyu ne ifade eder ne de temsil eder, yalnızca üretir. Lacan için bir yoksunluk olan arzunun tersine, Anti-Oedipus'ta arzu dolu ve tamdır. Deleuze ve Guattari, doğasını aile-deki önemli şahsiyetlerin temsil edemeyeceğini belirttikleri Oedipus öncesine, arzunun has genel eğilimini konumlandıracakları kısmi nesnelere giderler. Arzunun bilinçdışı üretimi ailevi olmak yerine aslında toplumsaldır. Deleuze ve Guattari arzuyu Marxist alt yapının parçası olarak düşünür, çünkü o her zaman toplumsaldır, itkileri her zaman "mekânlaştırılmış" ya da bir şey üzerine aktarılmıştır.

Radikal bir psikolojiyi (şizo-analiz) betimleme çalışmalarında Deleuze ve Guattari, bilinçdışının Freud ve Lacan tarafından "Oedipalleştirilmesine" karşıdırlar. Oedipus kompleksinin gerici işlevi üzerinde ısrar ederek, ters yüz edip Freud'a geri gönderirler. Freud'un düşüncesinde psikeyi bireysel fantezi düzeyinde bütünüyle planlayan Oedipus kompleksi, arzular doğrudan doğruya toplumsal olduğundan kapitalizmin arzuyu bastırma tarzı haline gelir. Onlara göre kapitalizm, arzunun mekânlaştırılmasına olanak vermeyen soyut bir üretim sistemidir; bütünüyle kişisel olmamaktadır ve yapısında hiçbir noktada libidinal duygu yatırımına **(cathexis)** maruz kalmamaktadır. Hatta, işçiler arasında şizofreninin -hiçbir toplumsal bağlantı olmadan has bireysel arzu akıntısı- ortaya çıkmasını teşvik eder. Bu suretle aile, kapitalist sistem tarafından arzunun kodlanacağı ve mekân bulacağı tek yer olarak kullanılır.

Oedipus kompleksi bu görüş açısından düşünüldüğünde Freud'un kategorileri alt üst olmaktadır. Lacan'ın düşündüğü gibi, Oedipus ensestvari isteklerin gerçekleşmesini önlemek için bilinçdışına zorla kabul ettirilen bir yasa değildir. Bunun yerine, bu isteklerin kendilerinin yasa tarafından temin edildiğini Deleuze ve Guattari inandırıcı bir şekilde öne sürmektedirler. Anne baba, çocuğun libidinal üretimini kodlamak için çocukta hiçbir zaman bulunmayan bir arzuyu bastırma girişiminde bulunurlar.

> Öyle olur ki, yasa, arzu veya "içgüdüler" tarzında tamamen kurgusal olan bazı şeyleri yasaklar ki, egemenliği altındakileri bu kurguya uygun

---

37. Jean-François Lyotard, **Discours, Figure** (Paris, 1971), **Dérive á partir de Marx et Freud** (Paris, 1973), **Des Dispositifs pulsionelles** (Paris, 1973) ve **Economie libidinale** (Paris, 1974). Lyotard, benzer bir savı ileri sürmektedir, ancak düşüncesini tartışacak yeterli yerim bulunmamaktadır.

özelkitapgrubu

düşen niyetleri olduğuna inandırabilsin. Bu, yasanın maksadına ulaşabileceği ve bilinçdışını soylu kılabileceği tek yoldur.[38]

Psiko-seksüel olgunlaşmada gerekli bir devre olmanın ötesinde Oedipus yasası bilinçdışını kişileştirilmiş arzuların tuzağına düşürür. Oedipus kompleksi var olan bir arzunun yalnızca bastırılması değil, arzuyu önce oluşturan ve sonra da onu yasaklayan bir çifte işlemdir. Oedipus kompleksi olmadan ve görünmeden önce "baba ve anne yalnızca parçalarda mevcuttur ve hiçbir zaman ne bir figürde ne de bir yapıda bilinçdışını ve bilinçdışındaki kolektivitenin değişik temsilcilerini aynı anda temsil edebilecek şekilde düzenlenmemişlerdir, ancak hep parçalara bölünmektedirler..:"[39] Oedipus kompleksi, bilinçdışını doğal veya evrensel figürler olmanın ötesinde kapitalizmin özgül ürünleri olan baba, anne ve çocukta "üçgenleştirir."

Deleuze ve Guattari, anne ve babaların Oedipus oyununda bağımsız vekiller olarak da düşünülmemeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir; bu, psikanalizin aileci olan bir başka özelliğidir. Bunun yerine baba-anneyi (anne babaya verilen ve onlar tarafından çekirdek ailede açığa çıkarılan duygusal biçimi) özerk vekillerden çok kapitalizmin ürünleri olarak düşünmektedirler. Bir bütün olarak toplumdan başlayarak, aileyi ve onun psişik dramasım yalmzca bütünün bir parçası olarak ve bütünle ilişki içinde görmektedirler. Kapitalizm öncesi toplumda Oedipus yalnızca mümkün olabilecek bir hal, doldurulmamış bir yer olarak var olmaktadır. Kapitalizmin akrabalık yapılarının libidinal değerini düşürdükten veya mekânlaştırmaktan çıkardıktan sonra Oedipus, bastırmacı ve güçlü bir şekil olarak ortaya çıkmaktadır:

> Oedipus'un zaptedilmesi için belli sayıda koşulun var olması kaçınılmazdır: Toplumsal üretim ve yeniden üretim alanının aileye yeniden üretimden bağımsızlaştırılması gereklidir, yani ittifaklara ve aynı soydan gelmeye zarar veren mekânlaştırılmış mekanizmadan bağımsızlaştırılmalıdır; bu bağımsızlığa yardım etmek için ayrılabilir zincirlerin parçalarını çokseslilikleri ni **(polyvocity)** ezen ayrılmış üstün nesnelere dönüştürmek gereklidir; ayrılmış nesnenin (fallus) bir tür bağrına basmayı, uygulama-

---

38. **L'Anti-oedipe** (Paris, 1972), s. 136. Kısmi bir çeviri için bkz. **Sub-stance**, çev. Seem ve Hurly, 11-12 (1975), 170-97.

39. **L'Anti-oedipe**, s. 115.

özelkitapgrubu

> yı veya ayrımların toplanması, şimdi ise başarılmış bir toplanma olarak tanımlanan toplumsal alanın ailevi alandaki donuklaşmasını idare etmesi ve her ikisi arasında çifte-tek anlamlı **(bi-univocal)** ilişkilerin bir şebekesini tesis etmesi gereklidir... (Bir sınırın) sistemin yüreğine göç etmesi ve arzuyu temsil edenin yerini ele geçirmek için kendine gelmesi gereklidir.[40]

Bu güç paragraf, ailenin, kapitalizm altında Oedipus kompleksinin hadım etmeleri aracılığıyla arzu üretiminin engelleneceği ve yanlış biçimlendirileceği, kodlanacağı ve damgalanacağı yer olarak kurulduğunu ifade etmektedir. Deleuze ve Guattari'ye göre arzu, devrimci olduğu için her toplum bir yolunu bulup onu sınırlandırmalıdır. Bütün toplumların "en derin olumsuzlamalarını **(negation)**, yani arzunun kodlanmamış akışını" bastırmalarının zorunlu olması anlamında Oedipus kompleksi evrenseldir.[41]

Psikanaliz bireyin ve semptomlarının bakış açısından hareket ederek aileye dönmektedir. Oedipus kompleksini arzu yasasının ebedi düzeni olarak sunmaktadır, oysa Deleuze ve Guattari, Oedipus'un bilinçdışının serbest akışına karşı toplumsal olarak kabul ettirilmiş bir bastırma olduğunu gösteriyordu. Freud, libidinal arzunun alanını keşfetmiş, ancak onu Oedipus "idealizmiyle" gizlemeyi sürdürmüştür. Reich ise, Freud'un keşfini korumak için daha ileri gitmiş, ama arzuyu ideoloji alanıyla sınırlayarak toplumsal var oluşun temeli olarak kavramada başarısızlığa uğramıştır. Aileyi toplumsal bir ürün olarak gören Deleuze ve Guattari, aile bağıyla Oedipus kompleksinin bilinçdışının oluşturduğu tehdide karşı nasıl toplumsal çözümler olduğunu gösteriyorlardı. Freud'un kendi keşiflerini sürekli bireysel fanteziye indirgeyip onları nasıl yanlış kavradığını gösterdiler. Kaderi (ki arzu toplumda grup yaşamıyla bütünleşme aracı olarak yaşanır) daima düşünmekte oldukça ısrarlı oldular.[42] Bu görüş açısını psikanalizden farklı şekilde şizo-analiz olarak adlandırıyorlar.

Anti-Oedipus savı korunursa, ailenin incelenmesi toplumsal çözümlemede bütünüyle ikincil bir yere sahip olur. Oedipus kompleksini eleştirme acelelerinde Deleuze ve Guattari, aile için aracı rolünü bile yadsımaktadırlar. Çekirdek ailenin bile özerk bir dünya veya küçük bir dünya olmadığını öne sürmektedirler:

---

40. A.g.e., s. 209.

41. A.g.e.

42. A.g.e., s. 123.

özelkitapgrubu

> Aile, doğası gereği merkezsizdir, merkez-dışıdır. Kaynaşmış, bölünmüş, bağlantılı, bastırmacı ailelerden söz edilebilir. Ancak aileyi bir "iç alan" olmaktan alıkoyan çatlaklar ve bunların dağılımı nereden gelmektedir? Her zaman Amerika'da olan bir amca/dayı, yolundan sapmış bir erkek kardeş, bir subayla kaçmış bir teyze/hala vardır...[43]

Dünyaya açık olan ve her zaman onun tarafından yapılandırılan aile, yaşamın belli bir döneminde arzunun mekânı olmanın ötesinde bir şey değildir. Esas inceleme nesnesi aile olduğunda gerçek arzu kodlama işlemlerinin kaybolacağını düşünüyorlardı. Aile, gerçekte olduğundan daha fazla özerk görünecektir. *Anti-Oedipus*'ta sunulan libidinal yapıların tarihinde yalnızca üç devir vardır: Yabanıllık, barbarlık ve uygarlaşma. Arzunun her zaman toplumsal olduğu, kodlanan bir akış olduğu, özel mülkiyetin ve özel sevgi nesnelerinin sonunu ima ederek nesnelerin belirsiz bir toplumsal alanını talep etmesi anlamında devrimci olduğu konusunda Deleuze'yle ve Guattari'yle aynı fikri paylaşsak bile, en azından bugünkü aşamada çözümlemeleri somut, tarihi bir çalışma için çok soyut kalmaktadır. Yani, çekirdek ailenin anlamının ne olduğu ve işçi sınıfının bu aile biçimine nasıl dahil edildiğinin anlamını da kapsayan önemli soruları ortaya atan ve yanıtlayan çalışmalar sunamamaktadırlar. Aileyi hem toplumsal sistem tarafından belirlenmiş olarak düşünmek hem de aileyle toplum arasındaki süreksizliklerin çözümlemesini sağlayacak aile için göreli bir özerkliği korumak mümkün değildir.

Özet olarak, ister Lacan tarafından dilbilimine ait terimlerle, ister Deleuze ve Guattari tarafından libidinal terimlerle olsun, Freud'un Fransızlar tarafından okunması bilinçdışım bir yapı olarak aydınlattığı için önemlidir. Lacan tarafından yapısal terimlerle tasarlanan aile kuramı ne bireysellikte ne de yanıltıcı ego özerkliği nosyonunda kaybolmayacaktır.

---

43. A.g.e., s. 116.

özelkitapgrubu

V.AİLE TERAPİSİ VE İLETİŞİM KURAMI

Bir aile üyesinden diğerine:
"Doğal ol!"

Psikanalistlerin aile kuramlaştırmasından yoksun olmalarının bir nedeni bireysel terapi uygulamalarıdır. Tek hastayı tedavi etme bağlamında gelişen Freud'un kuramı, bireylerin psikelerinin iç dinamiklerini aydınlatarak onun uygulamalarını izleme eğilimini göstermiştir.[1] Ne var ki, terapik uygulamalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çarpıcı şekilde değişmeye başladı. Ruh doktorları savaş süresince çok sayıda askeri çabuk ve ucuz tedavi etme yüküyle karşı karşıya kaldılar. Ayrıca bu askerlerin psikolojik sorunlarını, özel, kişisel veya benzersiz olarak düşünmek güçtü. Hepsinin benzer travmatik deneyimleri vardı.[2] Sonuç olarak, psikeyi bireyin içinde bir yerlerde karanlık, gizli bir yer olarak gören Freudcu düşünce inandırıcılığının bir kısmını yitirdi. Askerlerle çalışan Bion ve diğerleri, hastaları gruplarda tedavi etmeye ve gruplardaki insanlara özgü duygusal di-

---

1. J. C. Flügel, **The Psychoanalytic Study of the Family** (London, 1921), Freudcu gelenekte şaşırtıcı bir şekilde erken, ama çok başarılı olmayan bir istisnayı gerçekleştirmiştir.

2. Jurgen Ruesch ve Gregory Bateson, **Communication: The Social Matrix of Psychiatry** (New York, 1951), s. V.

özelkitapgrubu

namikleri açığa çıkarmaya başladılar.[3] Bu terapistler, ilk kuramların psişik yaşamın toplumsal doğasını dile getirmede yetersiz kaldığını anladılar.

Terapik seanslara bütün aileyi katarak bireyi tedavi etme uygulaması, grup terapisinin kökenleriyle paralel olmakla birlikte ondan ayrı gelişmiştir. 1950'lerin sonunda başlayan aile terapisi uygulaması, akıl hastalığının doğasının bireysel fanteziler değil de etkileşimci **(interactional)** örüntüler temelinde yeniden kavramlaştırılması ihtiyacını uyandırdı. Terapist her ne pahasına olursa olsun üyelerden birisini "hasta" olarak sınıflandırmaktan kaçınarak, aileyi bir "sistem" olarak görmeye zorlandı, çünkü birçok durumda bu ailenin bir taktiği oluyordu. 1960'lı yılların başında dikkat çekecek derecede yaygınlaşan aile terapisi uygulamasının eleştirel bir aile kuramının gelişimi için büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Aile terapisinin ilk önemli merkezi Palo Alto Mental Research Institute'dür . Don Jackson, Jay Haley, John Weakland ve diğerleriyle birlikte Gregory Bateson kuramsal ve pratik olarak şizofreniyi aile sisteminin bir sorunu olarak tedavi etmeye başladı.[4] Freudcu önyargıları yadsıyan, antropoloji eğitimi görmüş olan Bateson, aile terapisi için sistem kuramında, sibernetikte, bilgi kuramında **(information theory)**, çevrebiliminde, iletişim kuramında -kısaca ilişkinin birey üzerindeki önceliğini vurgulayan savaş sonrası epistemolojilerde- kuramsal destek buldu.[5] Savaşla, bilgisayarın gelişmesiyle ve ileri kapitalist toplumla bağlantılı olan bu kuramlar Bateson'ı özel fantezilerden çok iletişim örüntülerini vurgulamaya yönlendirdiler. Mesajın ve devrenin çözümlenmesi bireyi yalnızca toplumsal matriste anlaşılır kılan bir dizi kavramı gerektiriyordu. Bateson'a göre bütün davranışlar bireyin niyetleri **(intensions)** itibarıyla değil, iletişim olarak düşünülebilirdi. İletişim, etkileşimin ve etkileşimin kurallarının ötesinde bir sorundu; anlamlı sözcükler ve hareketler bir göndereni **(sender)** ve bir alıcıyı **(receiver)** gerektiriyordu.

---

3. W. R. Bion, **Experiences In Groups** (Londra: 1959).

4. Bkz. "Towards a Theory of Schizophrenia", **Behavioral Science.** 1:251 (1956). Çalışma aynı zamanda Lyman Wynne tarafından NIMH'de ve Theodore Lidz tarafından Yale'de sürdürülmektedir. Buna ek olarak bkz. Nathan Ackerman, **The Psychodynamics of Family Life** (New York, 1958).

5. Ruesch ve Bateson, s. 5.

* Palo Alto Akıl Sağlığı Araştırma Enstitüsü (Ç.N.)

özelkitapgrubu

Özetle, iletişim bireyin bakış açısından değil de yalnızca bir ilişki bağlamında anlaşılabilirdi.

Bateson ve Palo Alto grubu için iletişim kuramı psikoterapiye yeni bir bilimsel temel sağladı. On dokuzuncu yüzyılın fiziğiyle biyolojisi üzerine inşa edilen Freud'un kuramının çağdaşlaştırılması gerekliydi.[6] Lacan'ın psikolojiyi yeni bir bilimsel temel üzerinde kurmaya yönelmesiyle birlikte Saussure'e dönerken, aile terapisi Birleşik Devletler'deki en son teknolojik ve bilimsel ilerlemelerden oldukça yararlandı. 1951 gibi erken bir tarihte Bateson, psikolojiyi iletişimin tıkanması, işaretlerin hatalı bir süreçten geçmesi ve bilgiyle ilgili yetersizlikler itibarıyle yeniden tanımladı[7] ve Freud'un enerji modelini bütünüyle yadsıdı. Histerik belirtilerle değil de bir dizi garip davranışlarla ve alışkanlıkla şizofreni olarak sınıflandırılan derin içine kapanmalardan mustarip hastalarla karşı karşıya gelen Bateson, Freud'un genetik yoluyla bireyin derinliklerini inceleyen dikey kuramını hastanın aile yaşamının dış görünüşünün genişliğini aydınlatan yatay bir kuramla değiştirdi. İletişim kuramını akıl hastalığına uygulayan Bateson'ın önemli aşaması, kusurun hasta bireyde değil de aile şebekesindeki etkileşimlerin mantığında bulunduğunu öne sürmesiydi. Bateson ve diğer aile terapistlerinin kuramlarını araştırırken karşılaşacağımız sorun, bunların aile sisteminin doğasına ilişkin yeterli bir kuramını sağlayıp sağlamadıkları veya çekirdek aile yapısının kendisini dikkate almadan yalnızca aile sistemlerini normal/patolojik olarak ikiye ayırarak derinlemesine inceleyip incelemedikleridir.

Bateson'ın psikoterapiye uyarladığı iletişim kuramı yalnızca şizofreninin sorunlarıyla ilgilenir. Bir teşhis kategorisi olarak şizofreni yirminci yüzyılın başlarındaki Emil Kraepelin'e ve Eugene Bleuler'e kadar uzansa da artan bir sıkhkla kullanılması, ancak II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonradır. Erikson'ın kimlik krizi kuramı gibi, şizofreni de yeni bir tür toplumsal krizin varlığını düşündüren yeni bir patoloji biçimidir. Şizofreninin belirtileri akıl sağlığı sanayisi tarafından aşırı muğlak bir şekilde tanımlanmıştır; ancak şu özelliklerden normal olarak söz edilir: Duyguları fikirlerden ve eylemleri düşüncelerden ayıran ve "garip" davranışlarla sonuçlanan yaşantı parçalanması; fanteziyle gerçekliğin karışması, öyle ki bu noktada

6. A.g.e., s. 168 ve izleyen sayfalar.

7. A.g.e., s. 17.

özelkitapgrubu

sözcükler şeyler haline gelir ve kişi özel bir akıl dünyası yaratır; zayıf ego sınırı, öyle ki kişi kendi eylemiyle veya düşünceleriyle diğerlerininki arasında ayrım yapamaz; benliğin şeyleştirilmiş olarak algılanması, yani kişi kendisini ölü veya boş veya diğerleri tarafından kontrol ediliyor hisseder; terör ve yalıtım duyguları, böylece, diğerlerine güvenme mümkün değildir.[8]

Şizofreni kategorisine ilişkin iki tür eleştiri yapılmıştır: (1) Bu keyfi olarak verilmiş içi boş bir etikettir ve tedavinin bir sonucu olarak tedavi etmeyi iddia ettiği sorunlardan çok daha kötülerine yol açmıştır (bu Laing'in ve anti-psikiyatrinin bakış açısıdır ve aşağıda incelenecektir); (2) Bu belirtiler kapitalist topluma özgüdür ve bugün baskı altında bulunan tüm grupların "normal" yaşantılarında bulunur (Marxist düşünce).

Marxistler[9] ileri kapitalizmin insanlara (patronlar, reklamcılar, hükümet tarafından) manipüle edilecek nesneler olarak davrandığını, yaşantının genel bir şeyleştirilmesine **(reification)** yol açtığını ileri sürdüler. Pazar sistemi, somut ve kendi doğasından gelen **(intrinsic)** değerleri değiş-tokuş değerlerinden tamamen ayırarak mantıki sonucuna ulaşmıştır. İnsanlar insani özelliklerinden yoksun bırakılırlarken, metalara insansı değerler atfedilir. Bu suretle, "şizofrenler" yalnızca herkesi etkileyen şeylerden biraz daha derin bir şekilde rahatsız olanlardır. Marxist eleştiride odak, aileden ekonomiye ve genel kültüre kayar. Marxist konum hakkında ne düşünülürse düşünülsün, en azından şizofrenik belirtilerin çağdaş devirdeki ani artışını açıklamaya teşebbüs etmiştir.

Bateson'a göre şizofreni, ailedeki çarpık iletişimin sonucudur. Bateson, Bertrand Russell'a ait, bir sınıfın kendisinin sınıfın bir üyesi olamadığı mantıki kategoriler kuramıyla başlayarak, belirli iletişimlerin bir mesajın doğru algılanmasını önleyen mantıki hataları nasıl şekillendirdiğini göstermiştir. Bateson şunları varsaymaktadır:

> (Bir sınıf ve üyeleri arasındaki) gerçek iletişimin psikolojisi sürekli ve kaçınılmaz olarak bozulmaktadır ve *a priori* olarak anneyle çocuk arasındaki iletişimde belirli formel bozulma örüntüleri meydana geldiğinde, insan organizmasında bir patolojinin ortaya çıkmasını beklemeliyiz.[10]

---

8. Liste Terry Kupers'tan alınmıştır, "Schizophrenia and Reification", **Socialist Revolution** 29 (1976), 116-17.

9. A.g.e.

10. **Steps to an Ecology of Mind** (New York, 1972), s. 202-03.

özelkitapgrubu

Bu patojenik "bozulmalar" çifte-kıskaç **(double-bind)** olarak adlandırılmaktadır. Bir çifte-kıskaçta alıcı mesaja ne yorum verirse versin, mesajın mantıki kategorisini veya düzenini ayrımsayamadığı bir mesajdır. Bateson, çifte-kıskaç durumunun üç özelliğini ayırt etmektedir: (1) Yoğun, hayati derecede önemli bir ilişki mevcuttur; (2) Öyle bir mesaj gönderir ki, iki mesaj düzenini içerir ve bunlardan biri diğerini inkâr eder; ve (3) Mesajın alıcısı karışıklığı düzeltmek için yorumda bulunamaz veya buna işaret bile edemez.[11] Bateson'ın verdiği bir örnekte çifte-kıskacın tanımı açığa çıkmaktadır. İyileşmekte olan şizofrenik bir hastayı hastanede annesi ziyarete gelir. Hasta onu hararetle karşılar, kucaklar. Kadın karşılığında sertleşir ve hasta da kollarını çeker. Sonra, annesi şu soruyu sorar: "Artık beni sevmiyor musun?" Hastanın yüzü kızarır ve annesi devam eder: "Canım, duygularından bu kadar kolaylıkla utanmamalı ve onlardan korkmamalısın." Hasta daha sonra bir başka şizofreni nöbetine tutulur.[12]

Örnekte hasta annesinin mesajım doğru olarak yorumlarsa, annesinin sevgisini korumak için onu sevdiğini göstermemelidir (kucaklamayla), ancak sevgisini annesine göstermezse (kollarını çekerek, yüzünün kızarmasıyla) onun sevgisini yitireceği sonucuna varmalıdır. Her iki durumda da annesinin sevgisini yitirmektedir. Bateson, kişinin başlangıçta "zayıf bir ego işlevi"ne sahipse, şizofreninin çifte-kıskaç durumlarında gelişeceğini ve böylece kişinin ayrımsama ve mesajları doğru olarak yorumlama kapasitesini yitirmeye başlayacağını ileri sürmektedir. Şizofren doğru iletişimle ilgili üslupları (1) Diğerlerinden gelen mesajlara, (2) Kendisinin diğerlerine gönderdiği mesajlara veya (3) Kendi düşüncelerine veya duygularına atfetmede başarısızlığa uğrayacaktır. "Doğal ol!" emri gibi mesajlarda, mesajın içeriği yalnızca tedbirsiz, ihtiyari davranmaktan ibarettir. Ne var ki mesaj bir emir olduğu için mesajın ikinci düzeyi alıcının başkası tarafından başlatılan bir emri izlemesini veya kısaca, tedbirli ve başkasının emriyle davranmasını gerektirir. Mesajın alıcısı aynı zamanda karışıklığı soramayacak bir konumdaysa ne şekilde karşılık verirse versin bu, hatalı olacaktır. Örneğin, hasta ve annesiyle ilgili durumda çok sayıda çifte-kıskaç örneği vardır. Bateson bir kişinin bu tür iletişimlerle alışıldığı gibi karşı karşıya gel-

---

11. A.g.e., s. 208.

12. A.g.e., s. 217.

özelkitapgrubu

diğinde vereceği karşılıkların "şizofrenik" olarak etiketlendirileceğini öne sürüyordu. Çifte-kıskaçtan kurtulmanın tek yolu, iletişimin sıradan kurallarının tamamen yok edilmesidir ve şizofreni olanın yaptığı da budur.

Bateson haklıysa, geleneksel Freudcu psikolojinin en azından müthiş düzeltmelere ihtiyacı olacaktır. Çifte-kıskaç kuramı, patolojik belirtilerin Freudcu kuramdaki gibi bastırılmış içgüdülerin bir geri dönüşü olarak bir enerji modeli temelinde değil, ama çarpık mesajlarla alışılmış bir karşı karşıya gelmenin sonucu olarak iletişimle ilgili bir modelin temel alınmasıyla anlaşılması gerektiğini öne sürüyordu. Bir başka deyişle Bateson'ın kuramı, hastanın toplumsal etkileşimlerinin yapısının bir sorgusuna yol açıyor ve iletişimle ilgili bir sistemin anlaşılmasının bir aracını sağlıyordu. Freudcu kuram psikenin içindeki fantezileri yorumlamak için yaratılmıştır; Bateson'ın kuramı toplumsal etkileşimleri yorumlamak için yaratılmıştır. Freudcu kuram, hastanın bilinçdışı fantezisini hedefleyen bireysel terapiye yol açar; Bateson'ın kuramı grubun iletişimle ilgili örüntülerini hedefleyen aile terapisine yol açar.

Beklendiği gibi Bateson, yalnızca şizofreninin iletişimle ilgili koşullarını (çifte-kıskaç) değil, şizofreninin ortaya çıkabileceği aile örüntülerini de derinlemesine incelemiştir. Şizofren aile sisteminin üç ortak özelliğini ayırt etmektedir:

1) Çocuk, annesine seven bir anne olarak davrandığında annesinin kaygılanması ve geri çekilmesi gerekir;

2) Çocuğuna yönelik kendi kaygı (**anxiety**) ve düşmanhk duygularını kabul edemeyecek ve çocuğunun kendisine seven bir anne olarak davranmasını sağlamak için açık sevgi belirtilerinde bulunacak, bu duygularını inkâr edecek bir anne olmalıdır;

3) Anneyle çocuğun arasma girebilecek herhangi birisinin (baba, kardeş) ailede olmaması gerekir.[13]

Bateson daha sonraki bir makalede diğer özellikleri listesine eklemektedir. Bütün ailelerin çok istikrarlı ve sabit hale gelen etkileşim örüntüleri geliştirmeye eğilimli olduklarına işaret ederek, Jackson'ın aile dengelişimi (**family homeostasis**) kavramını göz önüne almaktadır. Özellikle patolojik ailelerde aile sistemine zarar verecek herhangi bir çaba bütün aile üyelerinin büyük direnişiyle karşılaşa-

13. A.g.e., s. 212.

özelkitapgrubu

caktır.[14] Bir şizofrenin durumunda hastaneye yatma süresi boyunca bir düzelme olursa, eve dönüşü aile sisteminde sıklıkla bir krizin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Hastanın şizofrenisi eski halini alacaktır veya ailenin başka bir üyesi hastalanacaktır. Bateson ve Palo Alto grubu aile sisteminin istikrarının geri iletim **(feedback)** halkası üzerine inşa edilen iletişimle ilgili yapıdan geldiğini ileri sürmektedir. Aile ayrı bireylerin bir bileşkeni olarak değil, bir dizi ilişki olarak görülmelidir. Üyeler arasındaki bağlar derine kök salmıştır, çünkü bu ilişkiler ortak beklentilerin örüntüsünden ibarettir. Bateson, şu noktaya işaret etmektedir: "Yalmzca A'nın B'nin davranışına gösterdiği tepkiyi dikkate almamalıyız, bunun B'nin daha sonraki davranışını ve bunun A üzerindeki etkilerini de düşünmeye devam etmeliyiz."[15] Buna benzer geri iletim halkasında sistem bireysel eylemin ayrı hedeflerinde değil, ama bütün üyelerin yankılanan eylemleri aracılığıyla korunur. Bu suretle, eğer bir baba ailenin mali işleriyle ilgili olarak egemen bir davranış yaparsa, anne ve çocuklar tarafından buna sıklıkla boyun eğme ve benimseme mesajlarıyla karşılık verilmelidir ve ancak o zaman halka tamamdır. Ailenin nasıl işlediğini anlamak için iletişimin her iki yanı da göz önüne alınmalıdır. Bu durumda anne şizofreniye "neden olmaz" ne de bu şizofren çocuğun "içinde bulunan" bir "yetersizliktir"; aksine bir bütün olan aile sisteminin bir parçasıdır. Geri iletim halkaları kocanın karısını dırdır etmekle suçlarken, kadının onu sevgisini esirgemekle suçladığı, her birinin diğerini ailenin sorunlarının nedeni olarak düşündüğü kısır döngülerdir. Gerçekte her ikisi de karşılıklı bir uyma örüntüsünde kuşatılmıştır.

Bateson, şizofren ailenin beşinci ölçütünü vermektedir: Her üye sürekli olarak "benliğin inkârı" yaşantısına maruz kalmaktadır.[16] Çifte-kıskaç durumunda mesajın alıcısı algılamasını, yorumlamasını veya düşüncesini yadsımış ve ertelemiş, görme eğilimindedir. Yukarıda verilen örnekte, hastanın annesine yönelik sevgi ifadesi annesi tarafından reddedilmiştir. Bateson şizofren ailenin bu özelliğini ayrıntıyla geliştirmemektedir. Gerçekte bu iletişimle ilgili bir ni-

---

14. A.g.e., s. 243.

15. Paul Watzlawick, Janet Beavin ve Don Jackson, **Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes** (New York, 1967), s. 153.

16. **Steps to an Ecology of Mind,** s. 243.

özelkitapgrubu

telikten çok var oluşcu bir niteliği taşıyor görünmektedir. Göreceğimiz gibi, benliğin inkârının özellikleri ayrıntısıyla Laing ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir.

Bateson'a sık sık yöneltilen eleştirilerden birisi fikrinin var oluşcu bir boyuttan yoksun olmasına aittir. İletişim sorunlarının neden akıl hastalığına yol açtığı sorulmuştur. Freud'dan farklı olarak. Bateson, teknik bir hata olarak iletişimsizlik ile duygusal rahatsızlık arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek gibi görünmemektedir. Mesajların biçimi neden duygusal acıya yol açmaktadır? Bateson'ın bu saldırıya verdiği tek karşılık yine iletişimle veya davranışla ilgili düzeyde değil, ama var oluşçu düzeydedir:

> İnsanoğlunun keşfettiği çözümlere yönelik bir teslimiyeti vardır ve bu *psikolojik teslimiyet onların şizofren* ailelerin üyelerinin incindiği biçiminde incinmelerini mümkün kılar.[17]

İlginçtir ki Bateson, akıl patolojisini tamamen bir dil sistemi yaklaşımı aracılığıyla açıklayamamaktadır (iletişim modeli bir terapi kuramı olarak da zayıflıkları içerir, ancak bununla doğrudan ilgilenmiyoruz).

Geniş ölçüde iletişim kuramına dayandığı için Bateson'ın geliştirdiği şizofren ailelerin beş göstergesi, ailenin anlaşılmasını bireyselleştirmeye ve tarih dışı kılmaya yöneltmektedir. Ölçütleri çağdaş aile yapısı hakkında hiçbir şey söylemeden, aile sistemlerini ayırt etmeye hazırdır. Örneğin, on beşinci yüzyıl kırsal Fransa'sında aristokratik bir ailede şizofren bir örüntü gelişebilir miydi? Bateson'ın ölçütleri, çağdaş ailenin veya onun görünüşünün ne olduğuna dair bize bir kuram sağlamamaktadır. Şizofren için ilişkinin hayati önem taşıması gerektiği ölçütü, tüm aileler için geçerlidir ve çekirdek ailenin kendine özgü duygusal yakınlığını ayrımsamamaktadır. Bunun ötesinde, Marxist psikologlardan farklı olarak şizofreni örüntülerini toplumsal yapıya veya aile dışındaki dil örüntülerine bile bağlamaz. Bu nedenle şizofren ailelerin iletişimle ilgili örüntülerindeki özerkliğin veya toplumun koşullarına olan bağlılığın derecesini değerlendirecek bir yol yoktur. Bateson'ın konumu aslında tüm aile terapisinin de özelliği olan ciddi bir sakatlığı içerir: Aileyi anlama çabalarını tarih ve toplumdan yalıtmaları. Yine de, Bateson'ın ku-

---

17. A.g.e., s. 242 ve Watzlawick, s. 131, 214-15, benzeri bir sorunu ortaya koyar.

özelkitapgrubu

ramının değeri gözden kaçırılmamalıdır: Aileyi etkileşimle ilgili bir sistem olarak kavramak sorununu bireysel düzeye indirgemeden ailenin duygusal yaşamını anlaşılır kılmak için bir yöntem geliştirmeye başlamıştır. Aile terapisi işte bu nedenle Bateson'la başlar. Bireyin yalnızca içinde bulunduğu toplumsal bağlamda anlaşılması gerektiği savı genelde aile kuramı için büyük önem taşır. Bateson'dan sonra aile terapisi hızla gelişmiştir, çünkü o zamana kadar anlaşılmaz görünen bireysel patolojinin özellikleri bir aile bağlamında düşünüldüğünde aniden anlam kazanmıştır.

Tanınmış *İnsan İlişkilerinin Pragmatiği* (**Pragmatics of Human Communication**) adlı kitabında Paul Watzlawick ve arkadaşları, Bateson'ın çifte kıskaç kuramını daha dikkatli bir şekilde belirtmeyi denediler. Çifte kıskaç kuramını genel bir "pragmatik paradokslar" kuramı olarak genişletmeye çalıştılar. Simetrik ve tamamlayıcı ilişkiler arasındaki temel bir ayrımla başlayarak, paradoksların ikisi arasındaki karışıklıklar olarak birçok biçimde var olabileceğini öne sürdüler. Büyük incelikle ve mantıki özenle Bateson gibi aynı genel düşünceyi savundular: Patolojiler çarpık iletişimin ürünleridir. Terapi amacıyla zeki bir taktik geliştirmeyi sürdürdüler. Hasta kaçamayacağı bir paradoks şebekesine yakalandığı için terapist bir üst düzeye çıkmalı ve kişiye hiç değişmemesi için emir vererek patolojik paradoksların bir paradoksunu yapmalıdır.[18] Hastanın bütün ikilemin dışına çıkmaması durumunda yapabileceği bir şey yoktur. "Paradoksal" terapinin kesinlikle ilginç olmasına ve profesyonel olarak kabul görmesine karşın Watzlawick, Bateson'ın yazılarında özellikle belirtilmeyen bir tehlikeye, yani davranışcılık tehlikesine işaret etmektedir. Lacan'dan farklı olarak çifte kıskaç kuramcıları kendilerini gerçekliğin davranışçı anlaşılması üzerine temellendirmektedirler. Onlara göre aile iletişiminde boşluk veya bozulma, bilinçdışı fantezi düzeyi yoktur. Bunun yerine, aile grubu tamamı algılanabilir gerçekliğin yüzey düzeyinde var olan etkileşimle ilgili örüntülerin derli toplu bir sistemini oluşturmaktadır. Bundan dolayı Lacancıların da şikâyet ettiği gibi[19] kuramlarında gerilim, derinlik olma-

---

18. Watzlawick, s. 241.

19. Bkz. Maud Mannoni, **Psychiatrie, son "fou" et la psychanalyse** (Paris, 1970), s. 179 ve Michel Plon, **La Théorie des jeux; une politique imaginaire** (Paris, 1976). Lacan ile Bateson arasındaki bir ilişkinin daha olumlu bir yorumu için bkz. Wilden, **Language of the Self.**

özelkitapgrubu

dığı için Palo Alto grubunun çözümlemelerinde simgesel düzey yoktur. Son çözümlemede, Palo Alto grubunun *çarpıtılmamış* iletişim kuramı egemenlik ve özgürlük sorununu açıklayamaz. Lacancıların bakış açısından, sistem kuramı davranışçılığı belirlemeci yanlışlığından kurtaramaz.[20]

Bateson ve Palo Alto grubu genelde uygulamacıları iletişim örüntülerine ve bir sistem olarak ailenin doğasına duyarlı kılarak aile terapisini etkilemiştir. Ne var ki aile terapisi tek bir kuramsal lider olmadan birçok değişik merkezde aynı zamanda canlanmıştır.[21] Aile terapisi kuramı böylece basit seçmeciliğin **(eclecticism)** uygun bir kısmını içererek, psikanalizden davranışçılığa, 'Gestalt'tan kişiler arası ilişkiler çözümlemesine kadar farklı psikoterapilerin geniş sürekliliğini yansıtmaktadır.[22] Ancak bu çeşitliliğin içinde, tümü olmasa bile birçok aile terapisi kuramının paylaştığı ortak temaların bulunduğu görülmektedir.[23]

Aile terapisi kuramcıları alanlarını tanımlamaya Freud'un bireyciliğinin bir eleştirisi aracılığıyla başlamaktadırlar: Bir ailenin örüntüsünün kavranması için yalnızca bireylerin içine değil, aralarında

---

20. Ne var ki gerçekte şu an Fransa'da devam eden hemen hemen hiçbir aile terapisi yoktur. Tek istisna, Lyon'daki Jacques Hochmann'dır, bkz. **Pour une psychiatrie communautaire** (Paris, 1971). Palo Alto grubuyla birlikte çalışmıştır. Almanya'da Frankfurt Okulu'ndan Jürgen Habermas, iletişim kuramını toplumsal kuramında kullanmayı denemiştir. Tüm iletişimlerde geçerli olan "ideal konuşma ortamı" kavramını önerir. Böylece, davranışçılıktan kaçınmış olur, ancak bunun tersi idealist tehlikeye düşer. Bkz. "Toward a Theory of Communicative Competence", **Recent Sociology,** no. 2 (New York, 1970), s. 114-48. Habermas iletişim kuramını özellikle aileyle ilintilendirmez.

21. Terapistlerin ailelerle çalışmaya başlamalarının açıklanması için bkz. Andrew Ferber, Marilyn Mendelsohn ve Augustus Napier, **The Book of Family Therapy** (New York, 1972).

22. Bu farklılık duygusu için yalnızca bazı aile terapisi antolojilerine bakmak yeterlidir. Örneğin, Peter Lamads, der., **The Predicament of the Family** (Londra, 1967); Gerald Handel, der., **The Psycho-Social Interior of the Family** (New York, 1967); Nathan Ackerman, der., **Family Therapy in Transition** (Boston, 1970); ve Gerald Erickson ve Terrence Hogan, der., **Family Therapy: An Introduction to Theory and Technique** (Belmont, Cal, 1972). Aynı zamanda bkz. Ross Speck ve Carolyn Attneave, **Family Networks** (New York, 1973), bu çalışma aile terapisini çekirdek ailenin ötesinde uzak akrabalara ve arkadaşlara kadar genişletmeyi dener.

23. Bkz. Virginia Satir, **Conjoint Family Therapy** (Palo Alto, Cal., 1964).

özelkitapgrubu

ne olduğuna bakılmalıdır.[24] Daha sonra her bir ailedeki örüntünün benzersiz olduğunu, yani ailenin, aileyi etkili olarak bireyselleştiren öğeleri, mitleri, ritüelleri, dış dünyanın paylaşılan ortak bir görünüşünü, birbirlerinin ortakça tanımlamalarını geliştirdiğini öne sürmüşlerdir. Bu durumda aile, kendisini sınırları oldukça kesin, tutarlı bir bütün olarak tanımlamaktadır. Bir aile terapisti ekibinin sözleriyle belirtirsek:

> Yaşamı daha geniş topluluğun içinde yayılsa da bir anlamda aile sınırları çizilmiş bir evrendir. Bir ailenin üyeleri —anne babayla onların genç çocukları— kendi yarattıkları bir dünyanın duygu ve fantezi topluluğunun, eylemin ve ahlaki kuralın içinde ikamet ederler.[25]

Literatürdeki çaba, her aile ünitesine kendi başına bir dünya olarak bakmaktır. Kuramcılar esas itibarıyla ailenin özelleştirilmesinin tarihi kavranışını ve toplumun aileye kabul ettirdiği yapısal gerekliliklerin (örneğin cinsiyet rolleri) sosyolojik olarak kavranmasını da bir yana bırakmaktadırlar. Bunun yerine çabaları, ailelerin duygusal olarak nasıl işlediğine ilişkin bir kavrama ulaşma çabasında yalnızca psikolojik düzeye yöneltilmiştir. Belki de aile terapisi daha ileriye gitmeye istekli değildir, çünkü aile terapistlerinin ailenin normalliğini ve refahını sorguladıklarında toplumun direnişiyle karşılaşmaları mümkündür. Ailelerin, hatta sadece bazılarının, sağlıksız olduğunu iddia etmek, ailenin kutsallığı genel inancına karşı gelmektedir. Bir tür tepki geliştirme olarak aile terapistleri bilinçdışı olarak aile yapısıyla aile psikolojisi arasındaki önemli bağlantıları sindiriyor olabilirler. Şayet bu doğru ise, sağlığı bozulmuş aileleri "normal" olanlardan ayırma çabalarını da açıklar. En azından bu açıdan Freud aile terapistlerine kıyasla ne yaptığının ve karşılaştığı direnişin veya muhalefetin daha çok farkındadır.

Aile terapisinin güncel durumunun iyi bir örneği Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü'ndeki **(National Institute of Mental Health)** Lyman Wynne'in çalışmasıdır. Çok yaygın olarak okunmuş olan bir makalede[26] Wynne ve arkadaşları üç tür yakınlığı temel alarak üç

24. James Framo, "Symptoms from a Family Transaction View-point", **Family Therapy in Transition,** s. 162.

25. Robert Hess ve Gerald Handel, **Family Worlds** (Chicago, 1959), s. 1.

26. "Pseudo-Mutuality in the Family Relations of Schizophrenics" (Irving Rycoff, Juliana Day ve Stanley Hirsch ile birlikte), Handel'de, **Psycho-Social Interior,** s. 443-65.

özelkitapgrubu

aile tipi tanımlamıştır: Karşılıklılık **(mutuality)**, karşılıksızlık **(non-mutuality)** ve yalancı-karşılıklılık **(pseudo-mutuality).** Her bir tip iki evrensel ihtiyacın, yani kişisel kimliğin ve diğerleriyle ilişkinin farklı bileşimidir. Şizofren bir üye geliştirmeye eğilimli yalancı-karşılıklılığın bulunduğu aileler aile üyelerinin değişen ihtiyaçlarının ve beklentilerinin doğru bir şekilde algılanmasına değil de karşıhklı istikrar duygusunun,[27] ilişkilerin katı yapısının veya sabit bir aile rol yapısının korumasına yönelik duygusal yatırımın bir örüntüsü tarafından tanımlanmaktadır. Şizofrenlerin bulunduğu ailelerde aile üyelerinin maruz kaldığı kaçınılmaz değişimlere karşı oldukça katı bir tutum örüntüsünün korunması için büyük çaba vardır. Wynne'in çalışmasının kuramsal örüntüsü dikkati çekecek kadar önemlidir: Aile terapisti pek fazla kuramsal savunma olmadan ideal bir aile işleyişi (karşılıklılık) sunar. Kuram daha sonra hastalığı ortaya çıkaran grup mekanizmalarını yalıtlamak için hasta aileleri sağlıklı olanlardan ayırmaya çalışır. Bu nedenle "normal" ailelerin gerçek yapısı sorgulanmayacaktır. Örneğin Wynne yalancı-karşılıklılık üzerinde tesis edilen ailelerin birçok özelliğini birer birer saymaktadır: Bu aileler, yerleşmiş olan ailedeki rol yapısından bütün sapmaları sindirmeye veya yanılgılara dayanan hayallerle yeniden yorumlamaya eğilimlidir; şizofren yapıyı bütünüyle kuşatılmış olarak algılar; şiddetli bir değişim tutumu rol yapısındaki değişimlerin imkânını kuşatır; anne babalar çocuklarına gelişigüzel onay verirler; ailede çok gizlilik vardır; aile sık sık dışarıdaki aracılara güvenir; aile yapısındaki değişimler aileden birisinin günah keçisi olmasıyla sonuçlanır; yalnızca anne babacı otoriteler değil aile rol yapıları da içselleştirilir ve ötesi.[28] Wynne, bu mekanizmalar işlediğinde ailenin şizofren geliştirme tehlikesi içinde olduğunu iddia etmektedir. Bu aileler ilişkilere yönelik insan ihtiyacını bireysel kimlik ihtiyacından daha çok vurgulamışlardır.

Wynne'inki gibi aile terapilerinde çekirdek ailenin genel yapısının en uygun olduğu ve bundan sapmalara (1) Yalnızca aile içinde neden olunduğu ve (2) Aileyi norma geri döndürmenin bertaraf edilmesinin gerekliliği varsayımı örtük **(implicit)** olarak vardır. Bir bütün olarak, yalnızca bireysel terapistleri değil özel grupları (Amerika Aile Derneği gibi), çocuk rehberliği merkezleri, toplum halk sağlığı

---

27. A.g.e., s. 445.

28. A.g.e., s. 448-57.

özelkitapgrubu

merkezleri, hastaneler, enstitüler, akıl hastaneleri ve diğer birçok terapi kurumlarını içeren aile terapisi endüstrisi şu anki aile biçimini olduğu kadar sağlıklı ailelere bağımlı, ama hiçbir şekilde onlara zarar vermediği düşünülen toplumun genel kurumlarını (kapitalizm, temsili demokrasi vs.) korumaya tahsis edilmiştir. Son on veya on beş yıldır Birleşik Devletler bu yeni toplumsal denetim ve düzenleme biçiminin doğuşunu ve hızlı yayılımını gözlemektedir.

Aile üzerinde uygulanan terapi stilleri geniş bir değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte, genelde sorunlu aile örüntüsü teşhis edildikten sonra terapist bir yolunu bulup aile sistemini değiştirmeyi dener. Örneğin Philadelphia Çocuk Rehberliği Merkezi'nde hazırlanan "Modern Bir Küçük Hans" adlı filmde küçük bir erkek çocuğunun köpek fobisi, terapist tarafından o ana dek annenin sorumluluğunda olan çocuk üzerindeki otorite örüntüsünün babayı kapsayarak değiştirilmesinin denenmesiyle tedavi edilmiştir. Çocuk postacı olan babasının köpekleri uzaklaştırma hakkında çok şey bildiğini ve bunu kendisine öğretebileceğini öğrendiğinde, terapist anne babacı otoritenin "normal" örüntüsüne ulaşıldığından veya en azından bunun başlamasından hoşnut olmuştur. Hatalı otorite örüntülerinin çocuğun korkusunun nedeni olduğunu varsaymaktadır. Daha sonra güç birleşmesindeki engelleri çözmeyi umarak, konuşmanın odağını anne baba arasındaki etkileşime kaydırmıştır. "Modern Bir Küçük Hans"ta çocuğun psikenin içindeki fantezileri göz önüne alınmamıştır ve ailenin normalliğinin çocuk üzerinde otorite uygulamak için anne baba arasında iyi işleyen bir ittifaka bağımlı olduğu kuvvetle varsayılmaktadır.

Her ne kadar psikanalistler süper-ego sorunlarının kuşaklar boyunca aktarılmasıyla ilgilenerek hastalığın daha çok genetik bir modeli üzerine eğilseler de, ailenin aynı örüntüyle tedavi edilmesi onların arasında da yaygındır. Anne babanın süper-egolarında "kesiklikler", etik kodlarında kör noktalar olduğunda çocuklar onları içselleştirir ve bunları semptomlar olarak dışa vurup eyleme dönüştürürler. Bir kuşakta vicdan sorunu olan, bir sonraki kuşakta davranış sorunu haline gelir. Psikanalistler kuramlarını ilk önce suçlu çocuklara uygulayıp, bu sorunun ortaya çıkardığı bariz toplumsal sorunlardan kaçtılar. Yine burada, hasta ailenin ulaşmadığı "normal" bir süper-ego veya "normal" bir otorite yapısı varsayımı

özelkitapgrubu

vardır.[29]

Aile terapistleri arasında "hasta" ve "sağlıklı" aileler arasındaki bir süreklilik varsayımından ve böylece aileyi tarihi ve toplumsal bağlama konumlandırmaktan kaçınan güçlü bir eğilim vardır. Her ne kadar araştırmacılar şizofrenin istatistik olarak önemli bir bağıntıyla (**correlation**) zengin ailelere karşı nevrozun egemen olduğu[30] yoksul ailelerde daha çok teşhis edilme eğiliminde olduğunu göstermişseler de sınıfın aile yapısını farklılaştırmadaki önemi aile terapisi kuramcıları tarafından sıklıkla gözden kaçırılmıştır. Bunun ötesinde iletişim kuramına ağır bir şekilde dayanan aile terapisi bütün anlaşmazlıkların ve husumetlerin parlamento tarafından giderilebileceğine dair bir görüşe sahip olma eğilimini taşır. Aile terapisindeki eğilim, ailenin üstesinden gelme kapasitesinin ötesinde hiçbir uzlaştırılamaz ayrım ve giderilemeyen çelişki olmadığını varsaymaktır. Her bir aile kendi içine kapanmış küçük bir dünya olarak göründüğü için çekirdek aile biçiminin yapısal çelişkileri kendi içlerindeki iletişime dokunmaz. Aile terapistlerinin yazılarında cinsiyet rollerinin eşitsizliği, çocukların bağımlılığı, ailenin toplumdan yalıtılmışlığı hiçbir surette ailenin "normal", "sağlıkh", "doyum verici" varlığına ulaşabilmesini etkilemez.

Theodore Lidz ve arkadaşlarının aile terapisi ve şizofreni üzerine Yale'deki çalışması bilgi verici niteliktedir. Lidz, aile hakkındaki yazılarında Talcott Parsons'ın kuramlarına ve ego psikolojisine oldukça yaslanmaktadır. Çekirdek ailenin normatif, tutucu rolü en çok Lidz'de açıktır: Hasta aileler, cinsiyet rollerinin "gerekli" farklılaşmasının ve eski kuşağın yeniler üzerindeki uygun otoritelerinin ihlal edildiği yerden başka bir şey değildir. Lidz diyor ki:

29. Psikanalitik aile terapisi için bkz. Ivan Boszormenyi-Nagy, "Intensive Family Therapy as Process", der., Ivan Boszormenyi-Nagy ve James Framo, **Intensive Family Therapy** (New York, 1965), s. 87-142; Adelaide Johnson, "Sanctions for Superego Lacunae of Adolescents", der., K. Eissler, **Searchlights on Delinquency** (New York, 1949), s. 225-45; David Mendell ve Seymour Fisher, "An Approach to Neurotic Behavior in Terms of a Three-Generational Family Model", **Journal of Nervous and Mental Disease** 123 (1956), 171-80; Helen Barke; "Continuity and Change in the Transmission of Adaptive Patterns of Two Generations", **Marriage and Family Living** 25 (1963), 294-99; ve "A Family over Three Generations", **Journal of Marriage and the Family** 29 (1967) 638-55.

30. August Hollingshead ve Fredrick Redlich, **Social Class and Mental Illness** (New York, 1967) ve J. Meyers ve B. Robert, **Family and Class Dynamics in Mental Illness** (New York, 1964).

özelkitapgrubu

> Ailenin esas dinamik yapısının anne babanın kuşaklar arasında bir koalisyon kurma, sınırları belirleme ve uygun cinsiyet bağlantılı rollerine bağlama becerisinde yattığını öne sürüyorum. Daha sonra da bu bir iki koşulun karşılanmasındaki başarısızlığın çocuklarının ego yapılanmasındaki tahrifata nasıl yol açtığını inceliyorum.[31]

Akıl sağlığı ve genel iyilik için ataerkil cinsiyet rollerinin can alıcı nokta olarak savunulmasının nasıl mümkün olduğu sorulabilir. Bu tip baskıcı ayrımcılık psişik olarak nasıl yararlı olabilir? Lidz, doğrudan Talcott Parsons'tan ailede erkeklerin araççı rollere **(instrumental roles)** kadınların dışavurumcu rollere **(expressive roles)** sahip olduğu nosyonunu ödünç alır. Bunların işlemediği durumlarda, bütün aile için tehlikeli sonuçlarla birlikte, erkekteki "zayıflığın" kadında "soğukluğa" yol açacağını Lidz önceden haber vermektedir.[32] Lidz açık olarak kadınların erkeklerin egemenliği altına girmedikleri zaman soğuk olacaklarına inanmanızı istemektedir.

Parsonsçı kuramıyla birlikte Lidz birçok aile terapistinden daha fazla aile yapısındaki toplumsal ve tarihi etkenlerin farkında görünmektedir. Fakat bu farkında olmanın sonuçları tamamen tutucudur: Parsonsçı kuramı çağdaş çekirdek ailenin kaçınılmaz, değiştirilemez ve zaten bütünüyle arzulanır olduğunu göstermek için kullanmaktadır. Lidz şu tezi ileri sürmektedir:

> İstikrar sağlayıcı güçlerinin yetersizliğine karşı yalıtılmış çekirdek aile, çocuklarını uyum sağlama teknikleri hızla değişen bir toplumda yaşamak için hazırlamaya geniş akrabalık sistemleri olan ailelerden daha iyi uymaktadır.[33]

Çekirdek aileyle kapitalizmin evlenmesi mutlu bir evliliktir, çünkü çekirdek aile yeni "uyum sağlama teknikleri" için toplumsal seçenekleri sorgulamadan paranın olduğu yere gidebilecek kalıba girebilen egolar yaratmaktadır. Lidz'e göre çekirdek ailenin kendi içindeki sorunlar yeniden yapılanmayı değil, normun pekiştirilmesini gerekli görür. Böylece aile terapisi kurulu düzenin desteklenmesinde hayati bir rol oynar:

---

31. Theodore Lidz, **The Family and Human Adaptation** (New York, 1963), s. 9.

32. Theodore Lidz, Stephen Fleck ve Alice Cornelison, **Schizophrenia and the Family** (New York, 1965), s. 101.

33. **Family and Human Adaptation,** s. 8.

özelkitapgrubu

Bununla beraber yalıtılmış çekirdek ailenin istikrarsızlığı öyle bir boyuta ulaşabilir ki üyelerine yetersiz yapılanma, güvenlik ve tatmin sağlar. İstikrarsızlık yalnızca bu ailelerde yetişen bireylerin istikrarını değil, aynı zamanda aile biriminin ve kültürün etik kurallarının zayıflatılması aracılığıyla toplumun istikrarını etkiler. *Yalıtılmış ailelere yönelik eğilim yok edilemeyeceğine göre,* bu kültürün sürekliliği aile yaşamının korunması için gerekli olan uygun kavramların kazanılmasıyla bu istikrarsız aile biçiminin güçlendirilmesine dayanabilir.[34]

Komünist toplumdaki yeni aile biçimleri hakkındaki soruları yanıtlayan Lidz aile sevgisi üzerine vaaz vermiştir:

Soru: Aileyi bertaraf etmeyi denersek ne olacağından kuşkulanıyorsunuz?
Lidz: Sanırım trajedi olur. Bunu son zamanlarda özellikle anne babanın aylık veya haftalık ziyaretler dışında çocuklarından ayrı tutulduğu Çin komünleriyle ilintili olarak düşündüm. Düşüncem o ki, anlamlı aile ilişkileriyle ilgilenmemiz ve yaşamı anlamlı kılmak için yardım etmemiz gereken çocuklar için beslenen sevgi olmadan birçok insan için yaşamın değersiz görüneceğidir. Sanırım bu tür insanların toplumu eninde sonunda dağılacaktır.[35]

Lidz'in kurgulamalarının önemi, toplumun tatmin edici deneyim sağlayamamasına rağmen ailenin çocuğa anlam aşılayabilmesindedir. Yaşam ailede değerli hale gelir, öyle ki toplumun anlamsızlığı eleştirilemez. Toplumda iş anlamsız olduğunda aile durumu kurtarmak için devreye girer.

Lidz, çekirdek ailenin çocuğa nasıl anlam aşıladığına yakından bakınca, görüntü o kadar parlak değildir. Çekirdek aile, çocukları anne babanın duygusal banyosunda boğmaya eğilimdir; burada sunulan ilişkiler o denli yakındır ki çocuğun herhangi bir bağımsızlığı önlenmiştir. Lidz, "Çocukların kendi hayatlarından çok annelerinin hayatını yaşadıkları için ayrı bireyler haline gelmede zorluk çektikleri..." birçok aileyi betimlemektedir.[36] Lidz'in görüştüğü, anne olarak cinsiyet rolüne hapsedilen bir kadın, oğluyla ilgili olarak "O, yalnızca hayatımın bir parçası değil, tamamıdır" demiştir.[37] Bu do-

---

34. A.g.e., s. 8-9; vurgu eklenmiştir.

35. "The Contemporary Treatment of Psychosis", **Salmagundi,** İlkbahar. 1971, s. 135.

36. **Family and Human Adaptation,** s. 65.

37. A.g.e., s. 72.

özelkitapgrubu

kunaklı ifade kadının iç karışıklığını, ama aynı zamanda çekirdek ailedeki anne rolünün akıldışılığını da dile getirmektedir. Lidz'in aile kuramı toplumdan kaynaklanan çılgınlık aileyi etkilediği zaman ailenin tedavi edilmesini önermektedir. Aile kuramı, aileye baskıcı normların ve rollerin yükü altında pürüzsüzce işlemeyi öğretecekti. Aile terapisi aracılığıyla Lidz, acının temel koşullarına dokunmadan, acıyı mutluluğa dönüştürüyordu.

Bununla birlikte, aile terapisindeki bir gelenek aile sorunlarını toplumsal sorunlarla ilintilendirmeye ve belirli aile sorunlarını çağdaş aile yapısıyla ilişki içinde tanımlamaya teşebbüs ediyordu. Bu R.D. Laing ve İngiltere'deki anti-psikiyatri hareketinin çalışmasıydı. Birçok aile terapisinin gösterişsiz ve sınırlı çalışmasından farklı olarak Laing, aile terapisini akıl sağlığı kurumlarına saldırıyla, yeni sol politikayla, Uzakdoğu mistisizmi ve şizofren yaşantıyı iyileşebilir bir süreç olarak onaylanmasıyla birleştirmeye çalıştı. Genelde, yoğunca Sartre'ın felsefesinden ve varoluşcu düşünceden ilham alan Laing, aile terapisi uygulamasını genel bir radikal toplum kuramıyla birleştirdi. Bu nedenle Laing'in çalışması diğer aile terapilerinden çok daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Laing'in çalışması aile terapisiyle değil, ama şizofren dilin ve davranışın anlaşılabilirliğini açığa çıkarma çabasıyla başlar. Ona göre Freud'un gösterdiği büyük aşama histerinin belirtilerindeki ve ifadelerindeki anlamı bulma becerisiyle başladı. 1950'lerin sonundan beri Laing'in kendi amacı şizofrenleri dinlemenin ve duymanın bir yolunu bulmaktı. Böylece, varsayımı ağır psikotik olarak sınıflandırılan kişilerin yine de halen insan oldukları, diğer insanlar tarafından kavranabilecek niyetleri ve arzuları olduklarıdır. Amacı "deliliği ve deli olma sürecini kavranabilir kılmaktı."[38] Kısaca şizofreniyi insancıllaştırmaya, akıl hastanelerinde terk edilenleri yeniden topluma geri getirmeye çaba gösterdi. Laing'in tasarısı, on sekizinci yüzyıldan beri, çağdaş akılcılığın zaferinden beri delilerin doğanın ötesinde "akıldışı" olarak sınıflandırıldığını ve hapsedilerek tıp mesleğinin suç ortaklığıyla toplumdan dışlandığını öne süren Michel Foucault'nunkine benziyordu.[39] Foucault gibi, Laing'in şizofreniyi insancıllaştırma çabası, onu zaman zaman romantikçe şizofre-

---

38. **The Divided Self** (Londra, 1959), s. 9.

39. Bkz. **Madness and Civilization,** çev. Richard Howard (New York, 1965) ve **The Birth of Clinic,** çev. A. M. S. Smith (Londra, 1973).

özelkitapgrubu

niyi normal psikeninkinden üstün bir yaşantı olarak ilan etmeye yöneltti.

Laing'in tasarısının iki yönü vardır. Birincisi, Laing şizofreniyi olduğu kadar normal bilinçliliği de açıklayabilecek insan yaşantısının genel bir felsefesini (Var oluşçuluk) araştırmaktadır. İkincisi, psikiyatrinin ayrıntılı ve keskin bir eleştirisini başlatmaktadır.

Laing özellikle tutarlı veya sistematik bir felsefeci değildir.[40] Ancak, varoluşçuluğu kullanması amacını açık kılmaktadır. Çağdaş toplumsal yaşantı şeyleştirme eğilimindedir; insanlar diğerlerine kişiler olarak değil, şeyler olarak davranmaktadır. Sonuç olarak, kimliklerini o kadar kıskıvrak tutmaktadırlar ki bunlar gerçek benliklerini gizleyen maskeler haline gelmektedir. Laing şeyleşme olayını geniş toplumsal ve politik yönelimlerle ilintilendirmeye çalışmaktadır, fakat şeyleştiriciyi **(reificator)** Marxistler gibi kapitalizme bağlayarak çözümlemeyi başaramamaktadır. Bunun yerine Laing, büyük duyarlılıkla şeyler olarak davranılanların bilincine bakıp, yaşantının terörünün "ontolojik güvensizliğe" ve "bölünmüş benliğe" yol açtığını bulmuştur.[41] Laing'in psişik olarak baskı altındakinin tarafını tutup, normal dünyayı alt üst etmede büyük bir hüneri vardı. Örneğin, alaycı bir şekilde şöyle yazmaktadır: "İnsanların makine olduğunu söyleyen bir kişi büyük bir bilim adamı olabilir. *Kendisi-nin* bir makine olduğunu söyleyen bir kişi psikiyatri jargonunda 'kişiliksizleşmiştir' **(depersonalized).**"[42]

Şeyleşme ve delilik normal dünyada kontrolsüz hüküm sürerken, deli dünyası Laing için daha gerçek bir yaşantıyı temsil etmektedir. Deli, çoğunluk tarafından öyle görülmeyen kötü dünya şartlarına karşı protestoda bulunmaktadır. Fenomenolojik bir çözümleme aracılığıyla dikkatle incelendiğinde deli, hüküm süren cinneti açığa vurmaktadır. Laing, varoluşçuluğun deliye kişi olarak davranmamızı,

---

40. Laing'in düşüncesinin tartışılması için bkz. **Salmagundi,** İlkbahar 1971, burada bir bölüm "Laing ve Anti-Psikiyatri"ye ayrılmıştır, özellikle Peter Sedgwick'in katkısı önemlidir. Juliet Mitchell'da **Psychoanalysis and Feminism**'de (New York, 1974) Laing'e uzun ve diğerlerinden hacimli bir bölüm ayırmıştır. Laing'i hatalı olarak bir felsefeci ve Freud karşıtı olarak değerlendirir ve terapisini de hemen hemen hiç tartışmaz. Mitchell'ın polemiği bazen ilginç olmasına karşın, tek yanlılıktan ve Freud'un düşüncesini kusursuz göstermedeki çabasından dolayı zarar görür. Benzer bir Laing eleştirisi için bkz. Russell Jacoby, **Social Amnesia** (Boston, 1975).

41. **The Divided Self,** s. 39-61.

42. A.g.e., s. 12.

özelkitapgrubu

onların bilincini insan olarak onaylamayı mümkün kıldığını düşünmektedir. Bu nedenle o da 1950'lerde ve 1960'larda yazan Thomas Szasz gibi, akıl sağlığı endüstrisi tarafından tedavi edilen insanlara nasıl davranıldığına ateş püskürmektedir. Laing ve Szasz "anormal" olduğu düşünülen insanların bazı nedenlerle akrabaları veya arkadaşları tarafından onlara şeyler olarak davranan, genel toplumun en kötü özelliklerini yeniden üreten, onları en kaba usulde sınıflandıran ve birçok durumda gönülsüz olarak Laing'in bir tür işkence biçimi olarak betimlediği (imtiyazsız hapsedilmeye, elektrik şokuna, her tür ilaca, aşağılayıcı tedaviye vs.) maruz bırakan doktorlara getirildiklerini ileri sürüyorlardı.

Şizofren etiketi Laing'in gözde hedefiydi. Gördüğümüz gibi farklı, çelişkili yaşantı ve davranış biçimlerini kapsayan "gevşek" şizofreni kategorisi psikiyatrlar, sosyal hizmet uzmanları ve diğerleri tarafından sanki "zatürree" etiketinin özgüllüğüne ve teşhis doğruluğuna sahipmiş gibi mitik bir tarzda kullanılmıştır. Laing böyle etiketlendirilen insanların "tıbbi model" tarafından "nesneleştirildiğini" **(objectified)** ileri sürmektedir. Bunlar dinlenmez veya anlaşılmaz ve yaşantıları hükümsüz kılınmıştır. Freud'dan önce histeriyi tedavi eden doktorlar gibi birçok psikiyatrist şizofreniye bir fiziksel veya kimyasal anormalliğin "neden olduğuna" bile inanmaktadır. Laing yüzyılın başında şizofreniyi (sonra *dementia praecox* olarak adlandırıldı) tedavi etmeye başlayan Kraepelin'den alıntı yapmaktadır. Tıbbi modelin şaşırtıcı örneklerinden olan Kraepelin'in raporları genişçe bir alıntıya değer:

> Size bugün göstereceğim hasta eğere oturmuş gibi ayaklarının dış kısmına basarak yürüdüğü için odalara taşınarak götürülmesi gerekiyor. Girişte terliklerini çıkarıyor, yüksek sesle bir ilahi söylüyor ve sonra iki kez (İngilizce) feryat ediyor, "Babam, gerçek babam!". On sekiz yaşında, Oberrealschule'nin (lise derecesi modern okul) bir öğrencisi, uzun ve iri yapılı, ama üzerinde çoğunlukla geçici bir kırmızılık olan soluk bir teni var. Hasta gözleri kapalı oturuyor ve çevresine dikkat etmiyor. Hatta onunla konuşurken bile bakmıyor, ancak başlangıçta alçak bir sesle ve giderek yüksek sesle haykırarak yanıt veriyor. Nerede olduğu sorulunca "Onu da mı bilmek istiyorsun? Sana kimin ölçüldüğünü ve ölçüleceğini söyleyeyim. Bütün bunları biliyorum ve sana söyleyebilirdim, ancak istemiyorum" diyor. Adı sorulunca, haykırıyor "Adın ne? O ne kapatıyor? O gözlerini kapıyor. Ne işitiyor? Anlamıyor; anlamıyor. Nasıl? Kim? Nerede? Ne zaman? Ne demek istiyor? Bakmasını söylediğimde iyice bakmıyor. Sen oradaki yalnızca bak! O nedir? Sorun ne? Dikkat et; o dik-

özelkitapgrubu

kat etmez. O zaman nedir o diyorum. Neden vermiyorsun bana bir yanıt? Yeniden saygısızlaşıyor musun? Nasıl bu kadar saygısız olabilirsin? Geliyorum! Sana göstereceğim! Benim için fahişelik yapmıyorsun. Akıllı da olmamalısın; sen saygısız, alçak bir herifsin, öyle saygısız, alçak herif ki daha önce hiç karşılaşmadığım, yeniden mi başlıyor? Hiçbir şey anlamıyorsun, anlamıyorsun; anlamıyor hiçbir şey. Şimdi izlersen, izlemeyecek, izlemeyecek. Hâlâ mı saygısızlaşıyorsun? Nasıl devam ediyorlar, onlar devam ediyor" ve diğerleri. Sonunda, anlaşılmaz seslerle azarlıyor.[44]

Bugün bu paragrafı okuyan herhangi birisi için hastanın Kraepelin'le ve tıp mesleğiyle alay ettiği halde aynı zamanda anlaşılmamış huyları ve özellikleri olan bir kimse olarak tıp uzmanlarından önce konumlandırılmasının insanlıkdışılığına karşı dokunaklı bir şekilde hitap ettiği açıktır. Ne var ki Kraepelin, deli kişinin sözcüklerinin anlamlarından hiçbirisini görmemektedir. Yazısını şöyle sürdürüyor:

> Kuşkusuz bütün soruları anlamasına karşın bize bir tek yararlı bilgiyi vermemiştir. Konuşması... genel durumla hiçbir ilişkisi olmayan bir dizi bağlantısız cümledir.[45]

Laing'in gördüğü gibi, Kraepelin'in psikatik olarak adlandırılan bir kişinin sözcüklerinde anlam bulunmaması, tıbbi modelin temelini teşkil eden hastanın nesneleştirilmesinden **(objectification)** dolayıdır ve halihazırdaki psikiyatrik uygulamanın bir örneğidir.

Freud en azından kısmen nevrotiklerin sözcüklerinde bir anlam (semptomla ilgili anlam) varsayarak, onları dinlemek için bir uygulama ve çarpıtık anlamları kaydeden bilinçdışının bir kuramını geliştirerek tıbbi modelin en azından kısmen ötesine geçmiştir. Laing, benzeri bir yöntemi şizofreni için geliştirmeye çalışmıştır. Bizim çalışmamızın görüş açısından önemli olan Laing'in şizofrenin sözcüklerini anlaşılır kılmanın tek yolunun bunları hastanın ailesi bağlamında konumlandırmak, aileye giderek etkileşimlerini araştırmak, hastanın nasıl etiketlendirildiğini ve aile şebekesinde sabit bir yere sahip olduğunu görmek, hastanın bu yere nasıl karşılık verdiğini, bunu çarpık tarzda içselleştirmesini, bundan kaçmak için mücadele etmesine rağmen kurtulamamasını görmek ve sonuç olarak bu örün-

---

43. **The Myth of Mental Illness** (New York, 1961).

44. **The Divided Self**, s. 29-30.

45. A.g.e.

özelkitapgrubu

tüleri değiştirmek için stratejiler geliştirmek olduğunu iddia ediyordu.[46] Laing'in başarısı bütün bu görevlere nazaran mükemmel değildir. Bir kuramı ve nesneleştirmeyen **(non-objectifying)** terapist uygulamasını geliştirmede kesinlikle zayıftır. Fakat başarısı örnek olay incelemelerinde şizofrenin aile bağlamında konumlandırıldığında anlaşılabilir olduğunu gösterme becerisindedir.

Burada şizofren yaşantının, aile bağlamında ele alındığında ne kadar inandırıcı bir şekilde kavranabilir hale geldiğini ifade etmek güçtür. Bu amaçla Laing birçok örnek olay incelemesi yazmıştır *(Akıllılık, Delilik ve Aile)* **(Sanity, Madness and the Family)**[47], şizofrenlerin günlüklerini yeniden derlemiştir *(Yaşantının Politikası)* **(Politics of Experience)** ve yazıları aracılığıyla sayısız olaydan söz etmiştir. Okuyucuya kişinin aile etkileşimiyle ilintili olarak ele alındığında deliliğin nasıl anlaşılır hale geldiğine ilişkin biraz fikir vermek için David örnek olayı kısaca ve sistematik olarak betimlenecektir.[48]

David, Çocuk Rehberliği Kliniği tarafından "şizofreni başlangıcı" teşhisi konulan dokuz yaşındaki bir çocuktur. Çocuk, annesiyle de görüşme yapan bir psikiyatristi ve sosyal hizmet uzmanını görmüştür. Laing tedavi için çağrıldıktan sonra aileyi evde ziyaret etmek için ısrar etmiştir. Anneye göre çocuğun "derdi" "kontrolsüz" olmasıdır, istediğini yapmış ve gitmek istediği yere gitmiştir. Laing, çocuğun okula gitmek yerine işçileri seyretmek için sürekli olarak bir inşaat sahasına gittiğini keşfetmiştir. Aynı zamanda annesinin, çocuğu eve haber vermeden gözden kaybolduğu ortaya çıkan kendi babasına benzettiği anlaşılmıştır. Laing'e göre burada şizofreni yoktur, yalnızca çocuğun annesinin bilinçdışı arzularını temsil etmesi vardır; yani annesine itaat ederken büyükbabası olması ve annesine itaat etmemesi. Ancak olayın geçtiği ortama, "garip" davranışın toplumsal çevresine bakılmamıştır. Aile incelenmeden, çocuğun eylemi bilinçdışı fantezilerden (Freud) kaynaklanan veya ilaçla kapatılma tedavileri gerektiren "anormal davranış" (psikiyatri) olarak bireysel bir şekilde yorumlanacaktır.

Davranışın en iyi aile bağlamında kavranabileceğine karar verildikten sonra terapist, bu bağlamı nasıl tanımlayacağı sorunuyla karşı karşıya gelmelidir. Laing farklı zamanlarda değişik kuramlar kulla-

46. **The Politics of the Family** (Londra, 1969), s. 9.

47. Aynı zamanda bkz. Jules Henry, **Pathways To Madness** (New York, 1965).

48. **Politics of the Family,** s. 24 ve izleyen sayfalar.

özelkitapgrubu

narak farklı tanımlamalar önermiştir. 1960'ların başından sonuna kadar sorunun can alıcı noktası olarak "aile bağını" tanımlama çabası çalışmasındaki sürekli bir düşünme tarzıdır.[49] Ailelerde insanların ilişkileriyle tanımlanma yollarına ulaştıracak bir yöntemi araştırmıştır. Aile bağı bir aileye özgü ilişkilerin belirli bir örüntüsü olarak algılanmıştır. Bateson gibi Laing'in modeli de bireycilik karşıtıdır, ancak Bateson'dan farklı olarak Laing iletişim kuramı yerine Sartre'ın varoluşçuluğuna yaslanmıştır. *Yaşantının Politikası*'nda **(The Politics of Experience)** Laing, Sartre'ın *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'ndeki **(Critique of Dialectical Reason)**[50] kategorileri aileye uyarlamaya teşebbüs etmiştir. Aile, bir üyenin diğer üyelerle olan ilişkileriyle ve her birinin diğer üyelerin sahip olduğu görüşleri içselleştirdiği tarzla tanımlanan bir grup olarak görülmüştür. Bu içselleştirmeler bir "şiddet" öğesini içermektedir, çünkü aile çözülme tehlikelerine karşı varlığını koruması gereken bir gruptur. Bu nedenle "aile bağı", ailenin sürmesi için her bir kişide korunması gereken[51] "varlık"tır. Bağı değiştirmeye yönelik herhangi bir çaba ihanet olacaktır ve diğer aile üyelerinin direnişiyle karşılaşacaktır. Laing herhangi bir ailenin kendisini sürdürebilmesi için bir hayli terörün ve şiddetin gerekli olduğunu, çünkü derinden içselleştirilmiş bir düzeyde üyelerin sürekli olarak aileyi değiştirmek veya terk etmek için özgürlüklerini inkâr etmek zorunda olduklarını öne sürüyordu.

Ancak Laing'in açıklamasının hiçbir yerinde aile ilişkilerindeki terör için bir açıklama, aile birliğinin büyük bir bedel karşılığında kazanıldığını gösterecek bir aile yapısı çözümlemesi yoktur. Laing'in aile bağını ele alışında bir parça doğruluk varsa, aynı zamanda bunun tarihi olarak nasıl geliştiğinin aile yaşamının özelleştirilmesiyle bağlantılı olarak gösterilmesi gerekiyordu. Laing'in bütün olumsuz özellikleriyle betimlediği çekirdek ailedeki kişilerarası yaşantının derinliği belirli bir toplumun oluşumuyla ilintili olarak oluşan özgül bir aile yapısının parçası olarak anlaşılmalıdır. Ailelerdeki duygusal bağlılığın derinliği her yerde ve her zaman aynı derecede bulunan bir şey değildir. Aile, ancak karı-koca birimine indirgendik-

---

49. **Sanity, Madness and the Family** (Aaron Esterson ile) (Londra, 1964), s. 21 ve **The Politics of Experience,** (Londra, 1967), s. 86 ve izleyen sayfalar.

50. Laing, David Cooper ile birlikte Sartre'ın konumlarının özetini yazmıştır, **Reason and Violence: A Decade of Sartre's Philosophy** (Londra, 1964).

51. **Politics of Experience,** s. 87.

özelkitapgrubu

ten, iş haneden çıkarıldıktan (kuşkusuz ev işini saymıyoruz), aile toplumla olan bağlarını kopardıktan, yoğun bir dizi tarihi değişim meydana geldikten sonra Laing'in betimlediği duygusal yoğunluğun düzeyi gerçekleşti. Laing aileyi, grup çözülmesinin baskısı altında içselleştirilmelerin bir bağı olarak görerek, Sartre'm grup kavramını aileyi çözümlemede özel kavramlar gerektiren özel bir tür grup olarak görmeden bir şey olarak almıştır.

Laing, daha sonraki bir kitabındaki *(Ailenin Politikası)* **(The Politics of the Family)** aile bağını çözümleme çabasında benzetmeleri Sartre'ın fenomenolojisindeki bir haritalandırma, yerlerin ve mekânların incelenmesine dönüştürdü. Laing'in yeni yönteminin hâlâ ailedeki içselleştirilmiş ilişkilerin anlaşılır kılınması çabası temeli üzerinde kurulduğu sık sık gözden kaçırılmaktadır; Laing ancak şimdi kategorilerinde çok daha kesin olabilirdi. Ona göre çekirdek ailedeki genel sorun aynı kalıyordu: Ailenin duygusal alanında her bir üye "kendi içsel yaşamını korumak için diğerlerinin içsel yaşamlarını düzenlemeye gayret edecektir."[52] Laing hâlâ çekirdek ailenin hatasının —ve böylece de şizofreninin temelinin— bu aile türünün yapısının doğası gereği üyelerin birbirlerini aşırı derecede işgal etmeleri olduğunu hâlâ öne sürüyordu. İronik bir şekilde, çekirdek ailenin çok övülen niteliği olan gerçek özellik **(privacy)** burada bulunmamaktadır. Çekirdek ailelerde anne babalar, çocuklarının aklında ne olduğunu *çocuklarından çok daha iyi* bildiklerini iddia etmişler ve çocuklar kendi ayrılıklarını oluşturmada zorlanmışlar ve kimlikleri psişik olarak anne babalarınkinin içinde kilitlenip kalmıştır. Öznellik arasındaki bu karışıklıklar ergenlik çağı boyunca çocuğun kendisini aileden ayırma çabalarında açıkça görünür hale gelmektedir ve Mitchell bunların kızlar arasında daha belirgin olduğunu, çünkü ataerkil kültürde kızlara erkek çocuklardan daha az bağımsızlık sağlandığını söylemektedir.[53] Bu nedenle Laing'in örnek olay incelemeleri daha çok ergenlik çağındaki kızları ilgilendirmektedir.

Laing, *Ailenin Politikası'*na **(The Politics of the Family)** çekirdek ailenin tipik yaşantılarını ayırt etme göreviyle başlamaktadır. En kendine özgü olanı, anne babanın çocuğa bir kimlik verdiği öldürücü "özniteleme" **("attribution")** oyunudur: Sally babası veya büyükannesi gibidir. Özniteleme stratejisi zihin kontrolünden biridir: "Biri-

---

52. **Politics of the Family,** s. 13.

53. A.g.e., s. 285 ve izleyen sayfalar.

özelkitapgrubu

nin olmasını istediğin şekilde *olmasını* sağlaman...'"[54] Laing öznitelemeleri şöyle görmektedir:

> Birçok zaman emirlerden (veya baskının ya da inandırmanın diğer biçimlerinden) daha güçlüdür... Öznitelemeler, eğitim veya uyarma işlevine sahip olduğunda bu işlev inkâr edilebilir, böylece hipnotik telkine benzer veya onunla özdeş olan bir tür *gizemlileştirmeye* **(mystification)** yol açar. Hipnoz, birçok ailede doğal olarak meydana gelen bir olayın deneysel bir modeli olabilir. Böylece eğer sizi hipnoz edersem, "Sana soğuğu hissetmeni emrediyorum" demeyeceğim. Soğuk olduğunu belirteceğim. Siz de hemen soğuğu hissedeceksiniz. Sanırım birçok çocuk buna benzer bir durum *içinde* başlıyor.[55]

Öznitelemelerdeki sorun şudur: Duygusal olarak çok yakın insanlardan geldiği için çocuğun bunları içselleştirmekten kaçması imkânsız veya çok güçtür. Çocuğun kendi kimliği, kendi yaşantısı, kendi bireyselliği anne babasının öznitelendirmesinin maskesini yaşamak uğruna inkâr edilmektedir.[56] Kaçacak hiçbir yer olmadan, çocuğun anne ve babasına duygusal ve fiziksel bağımlılığıyla devam eden, günlük bir deneyim olarak kişilerarası ilişkilerin ve şekillendirilmiş diyalogların bir sistemi, garip yansıtmalar ve anne babanın öznitelemeleri temelinde derece derece kurulur. Bazı durumlarda öznitelemeler çocuk için o kadar güç ve benliğin o kadar büyük bir inkârını içerir ki —örneğin çocuk ailede kötü giden her şey için "kara koyun" veya günah keçisi olduğunda— aile bağından kaçmak için şizofreniyi seçer, ama genellikle bu yalnızca ailedeki rol dengesini güçlendirir. Laing için şizofreni, aile bağıyla çıkış yolu arasında bir tür sıkışıp kalmadır ailenin bakış açısından ise, bu yalnızca örüntüsünü güçlendirmeye hizmet eder.

Laing'e karşı üç tür eleştiri ileri sürülmelidir. Birincisi, Laing aile bağının bilinçdışı olduğunu belirtmektedir.[57] Aile durumunun veya bağın ne olduğunu bilmemektedir. Lakin bu tür bilinçdışını (toplumsal ve etkileşimci olduğu için Freud'unkinden çok farklıdır) açıklayacak kuramı yoktur. Laing'in çalışması yüzeysel düzeyde kala kalmıştır. Duygusal düzeyde ailedeki etkileşimin yapısını çözümleyerek

---

54. A.g.e., s. 78 ve izleyen sayfalar.

55. A.g.e., s. 78-79.

56. A.g.e., s. 99.

57. A.g.e., s. 31.

özelkitapgrubu

önemli bir iş yapmıştır. Ancak Laing, aile yaşantısındaki "yokları", bilinçdışını, görünmeyen örüntüyü açıklayamamaktadır. Terapistin aile bağının haritasını çıkartması ve ailenin onu *görmemesi* nasıl mümkün olmaktadır? Laing, ailenin bilinçdışının dinamiklerini açıklamadığı takdirde, terapistin ulaşabileceği bilginin türünü ve terapistin ailede yapabileceği müdahalenin türünü belirlemesi olanaksızdır. Hata Laing'in etkileşimlerin öznel düzeyinin ötesine geçememesiyle, ailenin toplumsal yapısını ve aileyle toplumun birbirinin içine nüfuz etmesini açıklamaktaki başarısızlığında bulunmaktadır.

İkinci eleştiri ileri sürüldüğünde bu daha açık hale gelebilir. Hemen her örnek olay incelemesinde Laing, anneyi zorla içeri giren, niteleyici, yansıtıcı vekil olarak sunmaktadır. Ancak olguların bu şaşırtıcı tutarlılığını açıklamaya çalışmamaktadır. Neden "gizli şizofren" (Bateson) veya şizofren vekili (Laing ve diğerleri) olan annedir? Kuşkusuz ki Laing, anneyi kişisel bir usulde suçlamak veya anneyi hastalığın tek bir çizgisel, belirleyici nedeni olarak ayırmak bile istememektedir. Aile yapısı düzeyinde kalmak ve süreci bir etkileşim olarak görmek istemektedir. Halbuki can alıcı etkileşimin anneyle çocuk (genellikle kızı) arasında olduğu ortaya çıkmaktadır. Laing sormadığı için sormamız gereken bir soru vardır: Çekirdek ailelerdeki annenin toplumsal işlevinde, rolünde ve yaşantısında aşırı zorla içeri girme eğilimine yol açan bir şey var mıdır? Yanıtlar hemen görülmektedir ve ataerkillikle bağlantılıdır.

Her şeyden önce annelik çekirdek ailede özgül bir tarzda — annenin kimliğini çocukların iyiliğiyle ilintilendirerek— tanımlanmıştır. Çocukların yalnızca fiziksel gelişimleri ve toplumsal becerileriyle değil, aynı zamanda psişik sağlıklarıyla derin bir şekilde ilgilenmeyi gerektiren, çocukların sürekli denetimini kapsayan annelik bir dereceye kadar Avrupa ve Kuzey Amerika tarihinden önce bulunmamaktadır. Çok açıkça, kadınlar eve sürgün edildiklerinde öncül görevlerinden birisi açık olarak çocuklarının zihnini denetlemektir, onlar için tasarlamaktır, onlara atfetmektir, onları duygusal olarak etkilemektir vb... Laing'in söyleyeceği gibi, çocukların büyümesinin ilk yılları boyunca kadınların hemen hemen tam bir yalıtılmışlıkla garip bir çocuk bakımı yaşamıyla sınırlandırıldıkları anımsandığında, çocuklarına derin bir bağlılık geliştirmeleri ve bazen bütün duygusal güçleriyle çocuklarını yitirmeye, çocuk bağımsızlığa yönelik olgunlaşırken çocuğun her şeyini kuşatan ilgilenmelerini yitir-

özelkitapgrubu

meye direnmeleri çok şaşırtıcı olmamalıdır.

Eğer Laing'in çalışması şizofrenin değil de bunun yerine anne babasının çılgın olduğunu ima ediyorsa, çekirdek ailenin aynı zamanda "çılgın" işlevleri yerine getirecek anne babaları, özellikle anneleri gerektirdiğine işaret edilmelidir. Yukarıda sözü edilenlerden hiçbirisi (kısaca tarif edilen) öznellikarası düzeyde Laing'in aile bağını çözümleme yönteminin geçersiz olduğunu ima etmemektedir. Bunun yerine aile yapısının tarihi ve toplumsal çözümlemesiyle desteklenmelidir. Ve bu yolla Laing, eğilim gösterdiği şizofren yaşantının mistisizmine değil, ama bunun yerine eleştirel toplumsal kurama doğru yönlendirilecektir.

Laing'in aile bağı nosyonunun üçüncü eleştirisi mutlak bir özneye yaslanmasıyla ilgilidir. Diğerlerinin öznelliğinin yadsınmasını içeren öznitelendirme nosyonu önemli bir doğruluk öğesini taşır, ama Laing'in formülasyonunda bu (1) İnkâr edilen kişinin bütünüyle özgür, bölünmez bir varlık olduğunu varsayma ve (2) Rollere saldırarak yozlaşma eğilimindedir. Laing, Sartre'ın özgür özne kavramını almaktadır, ama bunu ontolojik değil metafizik, yapısal değil tüzel bir tarzda kullanmaktadır. Öznenin özniteliği yaşantılamasa özgür olabileceğini, böylelikle insanların gerekli karşılıklı bağımlılığının ve ortak kabullenmedeki göreli öznelliklerinin kaybolacağını varsaymaktadır. Sorun özneyi diğerinden özgürleştirmek değildir, ama her birinin diğerinin yerini ve arzusunu kabul etmesi için ilişkilerini bütünüyle planlamak üzere özgürleştirmektir. Laing, zaman zaman bu formülasyona yaklaşsa da çok sık olarak romantik bir bireyciliğe kayma eğilimindedir.

Sonuç olarak, özniteleme gibi belirli bir toplumsal biçime değil, bütün toplumsal biçimlere saldırmaya da eğilimlidir. Bu kısmen bütün toplumsal "rolleri" belirli bir doğru gerçekliği gizleyen kaba, ikincil maskeler olarak görme iddiasında bulunan Erving Goffman ve etnometodolojiye yaslanmasından kaynaklanmaktadır. Öznitelerne çocuğa bir "rol" kabul ettirmektedir. Bununla beraber bunun tehlikesi yalnızca rolün doğduğu şeyleştirilmiş **(reified)** tarzda yatmaktadır. Sorun rollerde değil, bunların sabitliğinde, kaçınılmazlığında, sınıf ve ataerkil doğasında, bölünmez niteliğinde bulunmaktadır. Laing, Sartre'ın, "Benlik yalnızca bir durum içinde, yalnızca rollerle ve diğerleri tarafından bize atılan anlamlarla ilgilenerek oluşur" kuralını unutmaktadır. Sartre için kötü inanç yalnızca bir garson gibi bir role sahip olmak değil, garsonun rolüyle bağlantı

özelkitapgrubu

kurma *tarzı* ile ilgilidir. Hiç kimse bir başkasına eğer o kişi suç ortağı değilse bir öznitelendirme veremez. Belki de çekirdek ailelerdeki sorun, buradaki yakınlığın aile bağlamında sabitleşen rol alma ve vermeyi destekleme eğiliminde olmasıdır.

Laing, aile bağı kuramının aile yapısıyla ilişkisini kurmadan çok eleştirilen şizofreniyi romantikleştirme çabasıyla baş başa kalmıştır. Laing "hastalığı" sağlık için cesur bir yol, "doğal bir iyileşme süreci" olarak görerek ailesinin ve tıbbi kurumlaşmanın karşısında şizofrenin tarafını tutmaktadır.[58] Şizofren olarak etiketlendirilen kişilerin insan özneler olarak görülmesi gerektiği ve yaşantılarının geçerli ve belki de geçici gerilemenin gerekli bir süreci ve yaşanması gereken bir şey olarak işlem görmesi kesinlikle arzu edilmektedir. Ancak bu içsel uçuş ve egonun yitimi süreci hiçbir surette üstün ve arzulanır bir zihin durumu olarak düşünülmeyi gerektirmez. Laing, sık sık şizofrenleri yirminci yüzyılın tinsel öncüleri **(avant-garde)** olarak kutlamaktadır. Bu tür bir konum, psikotikler için bir terapi geliştirme çabalarına balta vurmaktadır, bunun yerine terapistin kendisine şizofrenik bir yolculuğa çıkmayı önermektedir.

1960'lı yıllarda Laing ve meslektaşları Philadelphia Derneği'nin korumacılığında şizofren kişinin tinsel bir yolcu olarak görüldüğü bir dizi terapi toplulukları kurdular. En çok bilinen Laingci "akıl hastanesi" olan Kingsley Hall'da terapistin rolü bertaraf edildi ve "candan arkadaşlar" gerilemelerini **(regression)** engellemesiz araştırdılar.[59] Burası hastaların özneler olarak tedavi edildiği, onları nesneleştirecek **(objectify)** ve rahatsız edecek hastane personelinin olmadığı bir yerdi. Eğer Laing haklıysa, şizofrenin ihtiyaç duyduğu akıl sağlığı endüstrisinin yöntemlerinden acı çekmeden, gerekiyorsa garip davranışlarda bulunabileceği, kendisini kabul eden bir topluluktu. Fakat Kingsley Hall'un, Laing'in aile bağı kuramıyla aile terapisine yönelik iması nelerdi? Laing, sorunlu ailelerin "tedavi edilemeyeceği", yapıdışı terapi toplulukları için şizofrenlerin evlerini terk etmeleri gerektiği sonucuna varmış görülmektedir.

Laing'in arkadaşı olan David Cooper, *Ailenin Ölümü*'nde **(The Death of the Family)** aile bağı kavramını mantıki, politik ve toplumsal sonuçlara taşımaktadır. Üslubu tartışmalı ve sık sık şiddetli olan kitap, kapitalizme karşı devrimin parçası olarak çekirdek aile-

---

58. **Politics of Experience**, s. 127.

59. Bkz. Mary Barnes, "Two Memories", **Salmagundi** 1971, s. 193-98.

özelkitapgrubu

nin komünler halinde dağılmasını savunmaktadır. Cooper'ın, politikasının toplumun gizemlileştirilmesine **(mystification)** karşı bütün benliklerin ve özgür öznelerin ortaya çıkmasını savunduğu için, Marxistlerden daha çok anarşist olduğu ortaya çıkmaktadır. "Aile içinde etkin olan faktörleri" şöyle sıralamaktadır: (1) "İnsanların kendi kusurlarını temel alarak onları bir arada tutmak"; (2) "Kimliğin özgür varsayımı için koşullardan vazgeçmek yerine... rollerin oluşumu"; (3) Sınıflı toplumda bile gerektiğinden fazla toplumsal denetimi çocuklara aşılamak; (4) Sınırlayıcı tabuların ayrıntılı bir sisteminin çocuklara aşılanması.[60] Bu "faktörler" doğrudan Laing'in fikrinden örnek alınmıştır. Ancak Cooper, devrimci süreçte ilk önce çözülmesi gereken toplumun temel sorununun ekonomi ve politika değil, aile olduğunu iddia etmiştir; bu suretle toplumda ailenin konumu için yalnızca aşırı derecede muhafazakârlarca inanılan bir itibarı "tescil etmiştir." Cooper, komünü sevgiyi toplumda çekirdek aileden daha geniş bir şekilde yayabilecek "küçük toplumsal örgütlenmenin gizil bir seçeneği" olarak tanımlamaktadır. Laingci ütopyada sevgililerin eşleşmesi yine var olabilir, fakat ilişkiler yaşam için bir arada tutkallanmış gibi sürdürülmeyecekti. Yeni toplumdan en çok yararlanacak olan çocuklar "biyolojik anne babalarımn ötesinde yetişkinlerin yanına özgürce girebileceklerdi."[61] Birçok açıdan çekici olmasına karşın, Cooper'ın Fourierist görüşü aile sorunlarının toplumsal yapılarla olan ilişkisini kurmamaktadır ve çekirdek ailenin değiştirilmesi gereken, kesinlikle ve açıklıkla ifade edilmiş mekanizmalarını yeterince dikkatli bir şekilde göstermemektedir. *Ailenin Ölümü* **(The Death of the Family)** hoşnutsuzluğun yapısal kaynakları hakkında çok fazla bir şey aydınlatmadan, 1960'ların yeni solunun itiraz ettiği her şey arasında özgürce gidip gelen çılgın bir kitaptır. Analitik zayıflığımn kesin işareti Cooper'ın çekirdek ailenin çekiciliğinin gücünü açıklayamadan, bu ailenin dehşetinden oldukça çok söz etmesidir. Esasında kitaptaki kuramsal sorun bugünkü baskının bertaraf edilmesinden sonra bütünüyle bastırmacı olmayan bir toplumda masum bir öznenin ortaya çıkacağını hemen varsaymasıdır. Ne var ki şizofren bastırmamacılığın Laing'deki ve Cooper'daki yüceltilmesi, Reich'taki ve daha yakın zamanda Deleuze'yle Gu-

---

60. **The Death of the Family** (New York, 1970), s. 22-25.

61. A.g.e., s. 45.

özelkitapgrubu

attari'deki sorunları üstlenir: Yukarıda gösterdiğim gibi, insan toplumu, toplum öncesi bir temel üzerinde inşa edilen herhangi bir özgürlük tanımlamasını dışlayan, biçimlendirici bir sürece ihtiyaç duyar. Sorun, toplumun bastırmacı bir şekilde özerkliği veya "özgürce kimliğin kazanılmasını" yok eden rolleri tesis etmesi değildir. Bunun yerine sorun, ihtiyaçların ve arzuların tamamının eşit bir hak olarak kabul edildiği yaşamın kolektif düzenlenmesinin hiyerarşik otorite tarafından önlenmesidir.

Bütün bu şüphelere karşın, aile terapisi kuramcıları bir aile kuramı için önemli katkılar sunmaktadır. Çekirdek ailenin, daha önce hiçbir yerde yapılmamış bir şekilde duygusal sistemini tanımlamaktadırlar. Çözümlemelerinin tarihle ve toplumla bağlantısını kurmasalar bile daha yeterli bir kuramın hazırlanmasında kullanılabilecek, ailenin temel kavranışını sağlamaktadırlar.

özelkitapgrubu

VI. ELEŞTİREL BİR AİLE KURAMININ ÖĞELERİ

Ailenin tarihi üzerine olan çalışmanın ilerlemesi, uygun malzeme kaynağının varlığına ve kullanımına bağlı olduğu kadar modellerin ve hipotezlerin formülasyonuna da bağlıdır.

E. Anthony Wringley

Eleştirel aile kuramı, kendini gözden geçirmekle, kuramın inşa edilmesini ailenin çağdaş durumu çerçevesinde temellendirmekle başlar. Bugün aileyi saran belirsizlik ve keyifsizlik duygusu kuramsal tasarıya bilgi verir. İleri kapitalist toplumda çekirdek (burjuva) ailenin kaderi şüphelidir. Yorumcular ailenin parçalandığı mı, yoksa yalnızca yeni bir biçime mi evrildiğini sormaktadır. Amitai Etzioni, her koşulda ailenin korunmasının değip değmeyeceğini sormaktadır.[1] Feministler, çocuk özgürlükçüleri, cinsel özgürlüğü savunanlar, liberter sosyalistler, insancı psikologlar ve radikal terapistler tarafından meydan okunan aile, gerçekten uzun zamandır var olan kutsallığını yitirmektedir. Ailenin istikrarsızlıklarının göstergeleri korku verecek surette artmaktadır: Boşanmalar, çocuğa yönelik tecavüzler, alkolizm, tek ebeveynli aileler, tek kişilik haneler ve akıl hastalığı. Birçok aile çözümlemecisi ailenin bir zamanlar sunduğu duygusal destek koşullarını ve ortamı artık sağlamadığı sonucuna varmaktadırlar.

Zorlayıcı sorular sosyal bilimciye davetiye çıkarmaktadır: Aile nasıl

---

1. "Science and the Future of the Family", **Science**, 29 Nisan 1977, s. 1.

özelkitapgrubu

tanımlanmalıdır ki eleştirilerin ve göstergelerin geçerliliği sınanabilsin ve değerlendirilebilsin? Aile, kadının ve çocukların baskı altına alınmasına, kapitalist sömürüye ve psişik hastalıklara katkıda bulunur mu? Tekeşli sevgi, özellik **(privacy)**, bireysellik, aile hayatı, annelik sevgisi ve duygusal doyum değerleri aile tarafından gerçekleştirilir mi, yoksa bozulur mu? Bu değerlerin kendileri de şüphe altında mıdır?

Eleştirel aile kuramı bu sorunlardan kaçamaz. Bunun yerine, kuram bunları netleştirebilecek bir araştırmaya katkıda bulunacak şekilde kurulmalıdır. Kuram, alternatif aile yapılarının arzulanabileceği olasılığını dürüstçe karşılayacak bir tarzda aileyi tanımlamaya gerek duyacaktır.

Epistemolojik olarak eleştirel aile kuramı aileyi araştırılacak bir nesne olarak teşkil etmelidir. Verili bir toplumda ailenin kavranması için gerekli olacak veri türlerine işaret edecek bir dizi kategoriyi sağlamalıdır. Ve olası bulguların anlamının parametresini göstermelidir. Kuramın rolü, ampirik çalışmaların doğumunda bir ebenin rolüne benzer. Kuram, nesnelerinin anlamını tüketen kapalı bir kavram seti üretmez, tersine araştırmacının sorgulanan nesnenin somut biçimleştirimini **(configuration)** keşfetmesini sağlamak için bir dizi kategorik kural veya ilke sağlar.

Kategorilerin geliştirilmesi düzeyinde kuramın görevleri, genelde açıklama olarak adlandırılandan, en azından kısmen farklıdır. Kuramsal incelemenin iki açıklama düzeyi vardır: Eşzamanlı **(synchoric)** ve artzamanlı **(diachronic).** Eşzamanlı **(synchronic)** düzeyde nesne, yapısal olarak verili bir zamanda nesnenir. nasıl işleyeceğinin taslağını çizen bir dizi kategori tarafından belirlenir. Artzamanlı **(diachronic)** düzeyde nesnenin yapısal biçimindeki değişimler açıklanır. Marx'ın üretim tarzı kavramı örneği bu ayrımı tasvir eder. Üretim güçleriyle üretim ilişkilerini içeren üretim tarzı kavramı verili bir andaki ekonominin yapısını tanımlar. Çelişkiyle sınıf mücadelesi nosyonları bir üretim tarzının diğerine nasıl dönüştüğünü açıklar. Üretim tarzı üzerine araştırma verili bir üretim tarzının gelişme durumuyla, onun değişiminin her ikisini de göstererek, genellikle aynı zamanda eşzamanh ve artzamanlı düzeylerde ilerler. Ne var ki, ailenin incelenmesine gelince, şu an var olan araştırmaların durumu o kadar dağınık ve kavramsal olarak o kadar belirsizdir ki şu anda bir aile yapısının bir diğerine nasıl dönüştüğünü açıklayabilecek bir kuramı sunmak mümkün değildir.

özelkitapgrubu

Artzamanlı bir aile kuramının güç olmasının nedeni, mevcut araştırmanın birikimine değil de, nesnenin kendisine bağlı olabilir. Aile, toplumun diğer düzeylerine (devlet veya ekonomi) çok bağımlı olduğu için yapısındaki değişmeler ailenin kendi özelliklerine göndermede bulunarak anlaşılamıyor olabilir. Ailenin yapısı bütünüyle ekonomi veya politika tarafından belirleniyor olabilir. Ne var ki bu sonuçtan kuşkulanmaya yol açacak önemli kuramsal nedenler vardır. Politik tarzların tıpa tıp ekonomik tarzların ardından doğmaması gibi, aile tarzları da toplumun diğer düzeyleriyle mükemmel bir şekilde aynı zamanda vaki olmamaktadır. Örneğin, sanayi kapitalizmiyle temsili demokrasi çağdaş aile tarzlarıyla aynı zamanda ortaya çıkmamaktadır. Böylece aile tarzları devletten ve ekonomiden en azından kısmi bir özerkliğe sahip olmaktadır. Aile tarzları kısmi özerkliğe sahip olduğundan, yapısındaki değişmelerin sanayi kapitalizminin veya demokrasinin doğuşu açıklamalarından ayrı bir şekilde açıklanması gerekecektir.

Bu nedenle şu an için kuramsal görev eşzamanlı düzeyle, aile yapısının bir dizi kategori aracılığıyla kesin belirlenmesiyle sınırlandırılabilir. Gerçekte kuramcıyı aile yapısı tanımlamasında meşgul edecek yeterince sorun vardır. Kuramsal bir stratejinin geliştirilmesinden önce kuramcı sıkıntılı bir sorunla karşı karşıya gelmelidir. Aile farklı toplumlarda muhtelif tarzlarda tanımlanmıştır ve ona değişik düzeylerde önem verilmiştir. Sanayi öncesi Avrupa'da aile ya haneye ya da soya ve ondan sonra bile göreli olarak belirsiz bir toplumsal kategoriye işaret ediyordu. Çağdaş devirde aile, toplumun çarpıcı bir birimi olarak tanımlanmaktadır, ancak artan bir şekilde anne babâ ve çocukların birliğiyle sınırlandırılma eğilimi vardır. "İlkel" toplumlarda akrabalığın aileyi neredeyse bütünüyle egemenliğine aldığı görülmektedir. Bundan dolayı farklı toplumların karşılaştırılabilir aile tanımlamaları yoktur. Böylece tarihçiler toplumların kendilerinin sağladığı anlamlara dayanarak aile tarihinin izini araştırıp bulamamaktadır.

Ailenin toplumsal tanımlamasındaki çeşitlilik kuramcı için sorunu yoğunlaştırmaktadır. Kuramcı sanayi öncesinin ve sanayi devirlerinin değişen aile biçimleştirimini **(configuration)** içine alacak kadar geniş ve esnek bir kategorik aile tanımlamasını sağlamalıdır. Parsonsçıların ve Freudcuların yaptığı yanlışlık, çağdaş aile biçimleştirimini norm olarak almak ve geçmişe yönelik olarak düşünmekti veya daha kesin bir şekilde belirtirsek, çağdaş aile yapısına temizce

özelkitapgrubu

uyan kategorileri çıkarsamak, ancak ilk tarzlardaki önemli farklılıkların eşit geçerlilikte doğmasına izin vermemekti. Kuramcı, modern çağ öncesi aile yapılarına karşı kavramsal güverteyi istiflemekten kaçınmalıdır. Aile öyle bir tarzda kuramlaştırılmalıdır ki a priori modern çağ öncesi tarzları modern çağ biçimlerinden daha az anlaşılır veya görünür olmamalıdır. Gerçekte kuram gelecekteki biçimlere olanak vermeli ve bugünkü ailenin değiştirilemeyeceğine ilişkin herhangi bir anıştırmadan **(implication)** kaçınmalıdır.

Bir aile kuramının gerekliliklerinden birisi kategorilerin esnekliğiyse, diğeri de kategorilerin tutarlılığıdır. Aile yapısı tanımlaması, aileyi insan toplumunun tanımlı bir örüntüsü olarak anlaşılır kılmak için yeterince açık seçik olmalıdır. Kuramda neyin aile yapısının parçası olup olmadığını sınırlamak için yaratılmış açık sınırlar olmalıdır. Daha önemlisi, aile yapısı için neyin merkezi olup olmadığını tanımlayan, aile hakkındaki anlamların bir hiyerarşisi olmalıdır. Bir başka deyişle, kuram aile yaşantısının düzeylerini açıp boşaltan ve düzenleyen bir stratejiyi öyle bir tarzla sunmalıdır ki tutarlığın nihai özü verili bir aile yapısım tanımlayabilmelidir.

Birçok aile kuramı, yeniden üreme, toplumsallaştırma **(socialization)**, cinsellik, iş gücünün yeniden üretimi ve diğerleri gibi aileye özgü bir dizi işlevi sıralayarak bu amacı gerçekleştirmiştir. Parsons ve Marx tarafından örneklendirilebilecek bu işlevci **(functionalist)** aile kuramları aile yaşantısının özgüllüğünü toplumsal bütünlüğün işleyişine indirgeme eğilimindedir. Aile yaşantısının içerdiği gerçeklik türünün herhangi bir başka toplum bölgesinin kapsadığı gerçeklik türünden veya herhangi bir toplumsal etkileşim grubundan farkh olmadığını varsaymaktadırlar. Parsonsçı durumda, bir iş görmeye ait normlar, roller ve değerler ailedeki normlardan, rollerden ve değerlerden farklı değildir. Toplumsallaştırmanın bir aracı olarak aile yalnızca toplumsal değerler dengesinin bir parçasıdır. Örueğin, bir durumdaki rekabet bir başka durumdaki rekabetin aynısıdır. Ne var ki bu yetersizdir. Aile yalnızca toplum için gerçekleştirdiği işlevlerle değil, kapsadığı ilişkilerin niteliğiyle de ekonomiden farklıdır. Bu nedenle aile kuramı işlevci olamaz. Kuram, aile yapısının bölgesel özgüllüğünü kendi terimleriyle tanımlamasına olanak verecek kategorileri geliştirmelidir.

Bu yüzden toplumsal tanımlamaların geniş çeşitliliği ile aile yaşantısımn tutarlılığını ve özgüllüğünü açıklayacak bir aile yapısının kategorilerini geliştirmek için aile kuramı psikolojik düzeye yönel-

özelkitapgrubu

meli ve duygusal örüntü itibarıyla çok farklı aile yapılarının anlaşılmasına olanak verecek kategorileri geliştirmelidir. Bu suretle aile, psişik yapının oluşturulduğu ve yaşantının ilk anda duygusal örüntüler tarafından tanımlandığı yerdir. Toplumsallaştırma işlevi bu tanım tarafından açıkça ima edilmiştir, ama aile öncelikle toplumsallaştırma işlevi olan bir kurum olarak kavramlaştırılmamıştır. Bunun yerine psişik yapının en kesin bir şekilde göze çarptığı toplumsal bir mekândır.

Psişik yapının yuvası olmasının yanı sıra aile, yaş ve cinsiyet hiyerarşilerini meydana getirdiği ve somutlaştırdığı sürece ayrı bir toplumsal alandır. Siyasal kurumlar güç ilişkileri itibarıyla, ekonomik kurumlar zenginlik veya sınıf itibarıyla incelenir. Aynı nedenle, yaş ve cinsiyet farklılıkları aileye özgüdür ve ailenin incelenmesiyle kolaylıkla anlaşılır kılınabilirler. Aile, kuşakların bir diğeriyle doğrudan karşı karşıya geldiği ve iki cinsiyetin farklılıklarını ve güç ilişkilerini tanımladıkları toplumsal bir alandır. Kuşkusuz ki yaş ve cinsiyet toplumsal işaretler olarak bütün kurumlarda mevcuttur. Ancak, aile bunları eşine az rastlanır bir ölçüde içerir, oluşturur ve gerçekleştirir. Bir başka deyişle, aile üzerine yapılacak bir inceleme, toplumun yaş ve cinsiyet belirlenmesini nasıl yapılandırdığını öğrenmek için mükemmel bir olanak sağlar.

Tarihçiler ve sosyal bilimciler yakın bir zamana kadar yaş ve cinsiyet hiyerarşilerini gündemlerine almamışlardı. Tocqueville, Mill, Marx, Weber ve Durkheim'ın egemen toplumsal kuramları dinin, politikanın ve ekonominin büyük sorunları üzerinde yoğunlaşmıştı. Ailenin incelenmesi, ihmal edilmiş yaş ve cinsiyet egemenliği alanlarının tarih çerçevesine dahil edilebileceği bir yerdir. Yaş ve cinsiyet egemenliği örüntüleri diğer büyük tarihi sorunlar kadar acımasızdır. Kuşaklar ve cinsiyetle ilgili çatışmalar sınıf, ırk ve din çatışmalarıyla aynı tarzda ele alınmalı ve kavranmalıdır. Kadınların ve çocukların egemenlik altına alınmalarının henüz yazılmamış zengin ve önemli tarihi büyük ölçüde aile tarihi içinde aydınlatılabilir.

Aile, genellikle demografi, ekonomi ve politika itibarıyla incelenmektedir. Aile genişliği demografiyle ilgili araştırmaların önemli sorunsalıdır. Miras uygulamaları ekonomik hareketliliğin kavranmasının temelidir. Seçkin ailelerin evlenme örüntüleri zaman zaman politika için çok önemlidir. Aile bu amaçlarla incelendiğinde kendi tutarlılığı diğer kurumların ilgisi tarafından yutulmaya meyillidir. Aile, psişik yapının içselleştirildiği bir yer olarak düşünüldüğünde ve

özelkitapgrubu

yaşla cinsiyet hiyerarşilerinin tesis edilmesi için bir mekanizma haline geldiğinde kendi sorunsallarını meydana getiren, anlaşılabilirliğinin kendi merkezi olarak incelenebilir.

Freudcu psikoloji, aile yapısını duygusal örüntüler itibarıyla tanımlayan en iyi kategorileri sunmuştur. Marx, Weber ve diğer büyük sosyal kuramcıların kendi sistemlerini ortaya çıkan sanayi dünyasının sorunsalları itibarıyla geliştirmeleri gibi, Freud da psikanalizi modernleşmemiş koşullarıyla yakın bir bağlantı içinde geliştirmiştir. Freud'un psişik yapıyı aile yapısına bağlı olarak açıkça kuramlaştırmamasına karşın çalışması ortaya çıkan modern bir aile biçiminin sorunlarında kök salmıştır. Psikanaliz gözden geçirilmeden bir aile kuramına uyarlanamasa bile, bunun temel öğelerini sağlar. Freud'un psiko-seksüel gelişme kuramı —oral, anal ve genital devreler— verili bir aile yapısına özgü yaş ve cinsiyet hiyerarşisi bağlamına yerleştirilebilir. Bu yapıldığında aile, diğer toplumsal düzeylerden göreli özerklikte kişilik tiplerini meydana getiren duygusal bir biçimleştirim **(configuration)** olarak ortaya çıkar.

Daha somut olarak belirtirsek, oral, anal ve genital devrelere bağlı olarak yorumlanabilecek ve yaşla cinsiyet hiyerarşilerinin gerçekleştirilebileceği ve yeniden üretilebileceği farklı aile tiplerine özgü otorite ve sevgi örüntüleri vardır. Üç devreye bağlı olarak otorite ve sevginin birleşimi aile tiplerinin ayrımsanmasını olduğu kadar bunların tutarlılığını çözümlemek için kuramsal bir model sunar. Oral, anal ve genital devreler yetişkinler ve çocuklar arasındaki duygusal gerginlik noktalarını gösterir, ama bu gerginliğin Freud'un belirttiği özgül sorunlara değil de çok farklı sorunlara da ucu dokunabilir. Bu duygusal gerginlik bağlamında psike oluşur ve eski kuşağın otorite-sevgi biçimleştirimini yeniden üretmek için bir model oluşturur. Aynı zamanda, birey içinde ilk kez cinsiyetlerin farkma varılır ve toplumsal belirleyicilikleri verilir.

Sosyal psikologlar, gelişim psikologları ve sosyal bilimlerin diğer ilgili branşları anne baba-çocuk ilişkisinin sayısız özelliğini incelemiştir. Adlerciler ve diğerleri çocukların doğuş sıralarına bağlı olan konumlarıyla çok ilgilenmişlerdir. Ahlaki gelişmenin devreleri yoğun bir şekilde Piaget ve okulu tarafından incelenmiştir. Bilişsel **(cognitive)** gelişme, zekâ ve öğrenme genelde davranışçıları ve dilcileri de kapsayan birçok okul tarafından dikkatle araştırılmıştır. Bu araştırma projelerinin her birisi ilk çocukluk dönemi yaşantısı hakkında aile tarihi için bir temel oluşturabilecek değerli bir bilgi kümesi-

özelkitapgrubu

ni meydana getirmiştir. Bununla birlikte, burada sunulan, gözden geçirilmiş Freudcu model, aile incelemeleri için en geniş kuramsal bazı sağlamaktadır. Belirli çalışmalar halinde diğer yaklaşımlar da kesinlikle buna eklenebilir. Ne var ki hiçbirisi aile yaşantısındaki önemli değişikliklere işaret eden bir modeli Freud kadar anlamlı bir şekilde sunmamaktadır.

Antropolojik kuramlara da bir göz atılabilir. Geleneksel olarak, antropoloji toplumsal dayanışmanın **(social solidarity)** oluşumunda ailenin rolüyle doğrudan ilgili olan sorunlara karşı duyarlıdır. Lévi-Strauss'un bu sorun üzerindeki konumu zaten tartışılmıştır ve Malinowski'den kısaca söz edilmiştir. Antropolojik kuramın egemen okulu yapısalcı-işlevcilerdir **(structural-functionalist)**, bunun önemli şahsiyetleri (A.R. Radcliffe-Brown, Raymond Firth, Edmond Leach ve diğerleri) sosyal bilimlere önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak bu okul özel bir düşünce temin etmek için kuramsal düzeyde Parsons'tan yeterince farklı değildir.[2] Bu okul içinde burada sunulan kurama benzer kuramlar oluşturma çabaları vardı. Francis Hsu her bir aile yapısındaki egemen ikili ilişki üzerinde odaklaşarak aileyi kuramlaştırmıştır.[3] Fakat bütün bu çabaların önemli bir kısmı modern dünya sisteminin dışındaki küçük ölçekli, sanayi öncesi toplumlara yöneliktir. Eleştirel bir aile kuramı ise tersine, ileri sanayi toplumlarıyla bunların öncüllerinden kaynaklanan sorunlarla ilgilenmelidir. Bu çalışmayla doğrudan bağlantılı olan antropoloji türü modern dünya sisteminde köylü toplumlarını inceleyen etnologlardır. Bu çabalar bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

Oral, anal ve genital devrelere bağlı olarak otorite ve sevgi seçeneklerinin gösterge olarak çalışılmasına karşı çıkılabilir. Aile incelemelerinin nesnesi duygusal düzeyde aile üyeleri arasındaki etkileşimle ilgili örüntü olduğu için yetişkinler tarafından çocuklara sunulan sevgi ve duygulanım türleri ve seviyeleri soruna yaklaşmanın en iyi yoludur. Aynı şekilde bugünkü aile tarzının değerine yönelik savlar çocuk gelişimi için annelik sevgisinin gerekliliği sorusunda merkezileşmektedir. Benzer bir şekilde otorite kategorisi seçilmiştir, çünkü bu, çocukla karşı karşıya gelmede yetişkin varlığının önemli

---

2. Genel bir değerlendirme için bkz. Marvin Harris, **The Rise of Anthropological Theory** (New York, 1968).

3. Francis Hsu, "Kinship and Ways of Life", F. Hsu, der., **Psychological Anthropology** (Illinois, 1961), s. 400-56.

özelkitapgrubu

bir özelliğidir. Otorite göstergesi, aile üzerine çalışan uzmanın hayati özgürlük sorununun sınırlarını ve imkânını araştırmasını sağlar. Otorite ve sevgi kategorileri dikkatleri çocuğun bireysel psikesinden ve Freud'un enerji sorunsalından çekmek için de önemlidir. Bu kategoriler ampirik çalışmalara açıkça aile üzerinde etkileşimci bir birim olarak odaklaşmaları için yardım eder.

Bu noktada aydınlatılması gereken kuramsal üç soru vardır: (1) Çocukların egemenlik altına alınmaları ne dereceye kadar biyolojik bir gerekliliktir? (2) Erkeksi ve kadınsı roller ne dereceye kadar biyolojik olarak kaçınılmazdır? (3) Ailenin yapısal modeli ne dereceye kadar bilinçli veya bilinçdışıdır? Üç sorunun yanıtı politik bir anlam yükü taşır ve ne dereceye kadar eşitlik üzerinde inşa edilebilecek ideal bir aile biçimi olduğunu belirler. Bu soruların yanıtı toplumsal var oluş için gerekli egemenliğin sınırını tanımlar. Bunun yanı sıra bu sorular herhangi bir tarzda aileyi ele almanın doğası gereğidir ve bunlar kuramsal olarak özbilinçle ve yanıtları açıkça ifade etmekle en iyi şekilde ele alınabilir. Kuşkusuz ki sorun, bunların tamamen yanıtlanamamasıdır, çünkü (1) Biyolojik bilgi yeterli değildir, (2) Biyolojik ve toplumsal düzeyler içinden çıkılmaz surette karıştırılmıştır ve (3) Egemenliğin bertaraf edilebileceği dereceyi sınamak için özbilinçli deneyler gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu soruların yanıtları genellikle kuramcının kendi toplumuna, özellikle onun toplumundaki kadınların ve erkeklerin ne olduğuna ve çocuklar için gereken otorite ve sevgi derecesiyle türüne dair normlara bağlıdır.

Aile örgütlenmesinin sorunları hakkında biyolojik savlar lehindeki çalışma yakın zamanlarda Alice Rossi tarafından yapılmıştır. Nero-endokrinoloji gibi belirli dallarda bilimin, biyolojik gerekircilik savlarının temeli olan eski kapalı biyo-sistem nosyonlarının ötesinde ilerlediğini öne sürmektedir. Bugün yapılan çalışmalar biyolojik sistemlerle toplumsal sistemin ortak bir şekilde bir diğerini etkilediğini göstermektedir. Hormonların akışı ve aile aynı sistemin parçalarıdır. Rossi, biyolojik savları kullanmanın artık toplumsal açıklamalara bir seçenek sunmadığı sonucuna varmaktadır; öyle olmak yerine, bu iki fikir birbirinin tamamlayıcısıdır. Rossi, doğum sürecine eşlik eden, annedeki belirli hormonal değişimlerin çocuğa ilgi göstermek için onda derin duyguların yaşantılanmasına yol açtığını gösterdikten sonra, "anneyle yeni doğmuş çocuğun bağlılığı"[4]

4. Alice Rossi, "A Biosocial Perspective on Parenting", **Daedalus**, İlkbahar 1977, s. 24.

özelkitapgrubu

için toplumun bozmaması gereken biyolojik bir zorunluluk olduğuna karar vermiştir. Annelik bakımı konusunda fizyolojik faktörlerin "türün varkalımını" ("**species survival**") kolaylaştırdığına dair yardımcı bir savı sunmuştur. Dünya nüfusunun dört milyara yaklaşmasıyla birlikte "türlerin kalımına" annelik ilgisini en aza indiren toplumsal antlaşmaların gözdağı vermediği görülüyor. Bunun yerine, varkalım **(survival)** nükleer enerjinin radyoaktif pisliğinin bir sorunudur. Türün varkalımının annelik etmede biyolojik içgüdüleri sürdürmenin yakından ilintili olduğu yolundaki Rossi'nin iddiası hayal ürünü görünmektedir.

Rossi, ampirik kanıtla insan türünün uzun evriminin anneliğe yönelik hormonal itkileri kuvvetlendirdiğini de öne sürmektedir. Çalışmasını yaparken, Avrupa soyluluğundan ve üst burjuvaziden gelen aksi kanıtı bertaraf etmektedir. Bu gruplar Rönesans'tan on dokuzuncu yüzyıla kadar anneliğe düşük bir değer vererek, çocuklarını emzirilmeleri için sütnineye göndermeyi tercih etmişlerdir. Rossi'ye göre, seçkinlerin davranışı "'insanlık tarihindeki doğru yoldan ayrılmanın aşırı bir örneğidir.'"[5] Ancak bu tür bir uygulamadan kadınların ve çocukların ıstırap çektiklerini belirtmemektedir. Bunun yanı sıra Erikson ve diğerleri, çocukların anne tarafından değil de herhangi bir süt veren kadın tarafından beslendikleri Sioux beslenme uygulamasını tasvir etmektedirler. Bu suretle toplumsal anlaşmalar biyolojinin öngördüğü sınırların ötesindeki bir çeşitliliği sağlamaktadır.

Batı toplumu son iki yüzyıldır kadınların ekonomiye katılma fırsatlarını sınırlamak üzere işleyen annecilik **(maternalism)** ideolojisini kadınlara kabul ettirmiştir. Kadınlar üremeyle ilgili görevlerini tamamladıktan sonra meslek ve iş kariyerlerinde erkeklerle eşit olarak rekabet edemediler. Rossi'nin gözden geçirilmiş biyolojik savı kabul edilseydi, kadınların anneciliği seçme veya yadsıma tercihleri kısıtlandırılırdı. Rossi'nin toplum olarak "kendi bedeni süreçlerimizin ritmiyle temasta bulunarak ve buna saygı göstererek doğal çevreye daha çok uyum sağlamalıdır"[6] genel savı inkâr edilemez. Ne

---

5. A.g.e., s. 26.

6. A.g.e., s. 25. Rossi, erkeklerin çocuklara bakması bekleniyorsa hormonal yetersizlikleri telafi etmek için özel eğitime ihtiyaçları olduğu uyarısında bulunmaktadır. Kadınların toplumsallaşma süresince zaten birçok yönden böyle bir eğitimi aldıkları gerçeğini gözardı etmektedir: Annelerinden ve kitle iletişim araçlarından

özelkitapgrubu

de Rossi'nin sosyal bilimcilerin araştırmalarını yeni biyolojik araştırmalarla bütünleme ricasına karşı itirazlar öne sürülebilir. Ne var ki, anneciliğe yönelik biyolojik baskılarla ilgili özgül bir çalışma yaptığında, konumu kadının toplumdaki yerine ilişkin keyfi bir sınırlamayı desteklemektedir.

Bu sorunlara ilişkin alınacak uygun tutum çok dikkatli bir bilinemezciliktir **(agnosticism).** Erkekler ve kadınlar belli şekillerde tanımlandıkları ve geçmişte tanımlanmış oldukları için; çocuklar belli otorite ve sevgi örüntülerine maruz kaldıkları veya geçmişte kalmış oldukları için ilerde de aynı durumun devam etmesi gerektiğine dair hiçbir garanti yoktur. Gerçekten de antropolojik kanıt bütün bu sorunlarda müthiş bir değişkenliği öne sürmektedir.[7] Ne liberal ne de sosyalist kuramlar belli bir egemenlik örüntüsünü meşrulaştıracak tartışılmaz temelleri sunmaktadır. Teknolojik ilerlemeler geleneksel sınırlayıcı normları (istenilmeyen gebeliğin önlenmesiyle ilişkili iffetin değeri gibi) baltalama eğilimindedir. Bunun ötesinde, hem liberal hem de sosyalist modern toplumlar en üst düzeyde bir eşitliği desteklemeyi ve egemenliğe yönelik geleneksel savları baltalamayı iddia etmektedirler. Bu suretle kuramcının epistemolojik temellerde alabileceği en akılcı konum, biyolojik sınırlamaların çocukların herhangi bir baskı altına alınma örüntüsünü veya sınırlayıcı cinsel rolü haklı çıkaracak bir temeli sağlamadığıdır.

Tarihin bu noktasında çocuklar bir dereceye kadar yetişkin otoritesine maruz kalmalıdır. Çünkü, (1) Çocuklar kendi seçimleri olmayan ve toplumsallaşmaları gereken bir dünyaya gelmişlerdir ve (2) Çocuklar yetişkinlerle etkileşimde bulunur ve yetişirlerken, yetişkinler kadar bu dünyanın bilgisine veya bilincine sahip olamazlar. Ancak bu sınırlamaların hiçbirisi herhangi bir tarihi aile yapısını meşrulaştırmaz. Bütün bilinen aile türleri egemenliği bu ihtiyaçlar için gerekli yalın esaslara indirgemede yetersiz kalırlar. Çocuklar üzerindeki yetişkin otoritesinin normal olarak başyurulan üçüncü nedeni, çocukların biyolojik olarak yetişkinlere bağımlı olmasıdır. Bu doğru olduğu halde (yetişkinler de öteki yetişkinlere bağımhdır) bağım-

---

rol modelleştirmeleri, annelik ve kadınsılık ideolojilerinden kültürel endoktrinasyon, vd. Öyle görünüyor ki, toplum tabiat anaya ve hormonlarına güvenmemektedir.

7. Örneğin bkz. Gayle Rubin, "The Traffic in Women", der., Rayna Reiter, **Toward an Anthropology of Women** (New York, 1975), s. 157-210.

özelkitapgrubu

lılığm mutlaka egemenliğe yol açmaması gerekir, ama bu sık sık gerçekleşir. Bu tartışmayı sonuçlandırmak için bir aile kuramının kuruluşunun herhangi bir belirli tarihi aile biçimine kati suretle imtiyaz sağlayacak taban sağlamaması gerektiği ileri sürülebilir. Tam tersine, kuramcı bir aile yapısının var oluşunu eninde sonunda biyolojiye indirgeyecek temelleri haklı çıkaran kategorileri ince ince işlemekten kaçınmak için dikkatli olmalıdır.

Aileyi kuramsal olarak tanımlama görevi daha birkaç sorunu kapsar. Kuramcı tanımlamasının ailenin doğru özünü açığa vurduğunu iddia etmemelidir. Aileler farklı toplumlarda çok büyük değişkenlik göstermektedir ve araştırmacının amacına bağlı olarak bunlara sayısız yolla yaklaşılabilir. Aile kuramı özellikle araştırmacıların çeşitli tarihi aileleri karşılaştırmalarını, aile üyeleri arasındaki somut etkileşim biçimlerini anlaşılır kılmalarını ve yaşla cinselliğin aile üyeleri tarafından içselleştirilmesi aracılığıyla araştırma yapılarından söz açmalarını sağlayacak içsel bir aile yapısını kavramlaştırma ihtiyacıyla çerçevelemiştir. Bunlar aile incelemelerinin sosyal bilime getirebileceği bilgi türleridir ve bunlar aileyi, incelemenin göreli olarak özerk bir nesnesi yapabilir.

Bu ihtiyaçları akılda tutarak, kuram araştırmacıları belirli aile yapılarına eşlik eden duygusal örüntüleri keşfetmeyi sağlayacak kategorileri kesinlikle belirtmelidir. Bu kategoriler aile yaşamının incelenebilecek yegâne öğelerini tanımlamayacaktır, ancak diğer incelemelerin üzerine inşa edilebilmesi için merkezi bir temeli sağlamalıdırlar. Otorite ve sevgi örüntülerine bağlı olarak Freud'un üç devresi lehinde burada önerilen sav sınırlayıcı bir şekilde alınmamalıdır. Freud'un düşüncesinin gücüyle bunun aile çalışmaları için kullanılması, ailenin yaşantının oral, anal ve genital devrelere tepkisinin aynı zamanda her yerde mevcut olmasında yatmaktadır. Bütün aile örgütlenmeleri çocuğu beslemek için, çocuğun dışkılarını bertaraf etmesini eğitmek için ve çocuğun genitallerini keşfetmesiyle uğraşmak için stratejiler geliştirir. Aileler bunu yaparken çocuğa psikesini oluşturmasında yardımcı olan bir sevgi ve otorite örüntüsünü sunarlar. Çocuk toplumsal yaşamın önemli sorunlarıyla ilgili ve ebedi duygusal örüntüler geliştirir. Bu duygusal örüntüler bedenimize yönelik bir dizi genel duyguyu tesis eder; bunlar cinsel kimliği içselleştirir; benliğin toplumla ilişki kuracağı yolları tanımlayan bir ego oluştururlar ve dışsal otoriteye karşılık veren bir örüntüyü kurarlar. Verili bir toplum için bu sorunların anlaşılması sosyal bilimciye göreli cinsel

özelkitapgrubu

roller, otoritercilik **(authoritarianism)** seviyeleri, bireyselleşme seviyeleri ve genelde psiko-sosyal güçler hakkında çok şey söyleyecektir. Bu bilginin amacı, Freud'da olduğu gibi bireysel psikenin değil, aileye özgü duyguların örüntüsünün kavranmasıdır.

Çocuk yetiştirme uygulamaları ve tutumları bu aile kuramı için merkezi önemdedir. Çocuk yetiştirme uygulamaları aile ilişkilerinin karanlık kırsal kesimine giden mükemmel bir otobandır.[8] Uygun bir şekilde kuramsallaştırıldığında çok geniş ve belalı bir alana göreli olarak kolay geçit sağlarlar. Ancak bu tutumlar ve uygulamalar bireysel psikenin ardında bıraktıkları değerlere bağlı olarak çalışılmamalıdır. Üzerinde çalışılmakta olan sorun bireysel kişilik özellikleri değil de aile yapısı olduğu için çocuk yetiştirme, yetişkinlerle çocuklar arasındaki etkileşimci bir sürecin parçası olarak incelenmelidir. Çocuk yetiştirme bağı bu tarzda incelendiğinde, her bir toplum anne babalarla çocukları kapsayan belirli bir ilişki örüntüsünü meydana getiriyor gibi görmek mümkün olacaktır. Duygusal düzeyde kavramlaştırılan bu ilişkiler aile yaşamını tanımlayan yegâne örüntüyü kurmaktadır.

Bir ailedeki serbestliğin değeri önemli, ama merkezi olmayan bir sorundur. Fiziksel cezalandırmadan, sevgiden yoksun bırakma tehditlerine kadar çocuğun davranışlarını kontrol etme türleri sorunun yalnızca bir kısmıdır. Yetişkinler bir ailede çocuğun davranışını doğrudan sınırlama ve cezalandırma stratejilerinin ötesinde, çocuğa duygusal bir koşul ve çevre sağlayan bir sevgi ve otorite örüntüsünü kurarlar. Anneyle baba çocuk bakımıyla ilgilenmeseler bile bu örüntü çocuk için her zaman oradadır.

Bu matristeki önemli bir unsur, çocuğun özdeşleşebileceği yetişkin modellerinin elde edilebilirliğidir. Freud'un klasik özdeşleşme tanımı onu diğer duygusal bağlanma biçimlerinden ayırt eder. Özdeşleşmede seven ve sevilen arasındaki ilişki o kadar derindir ki, iki birey arasındaki ayrım silinmiştir. Seven, bu durumda çocuk, bilinç-

---

8. Çocuk yetiştirme tekniklerini çalışmak için birçok yöntemsel sorun bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Erikson'ın **Childhood and Society** çalışmasında dile getirilmiştir. Bu çalışma doğrudan yöntemsel sorunlarla ilgili olmadığı için yalnızca ilgilenen okuyuculara uygun kaynakları sunabilirim. Günümüz aileleriyle ilgili bulabildiğim en iyi çalışma için bkz. Robert Sears, Eleanor Maccoby ve Harry Levin, **Patterns of Child Rearing** (New York, 1957). Tarihi aileler üzerine bir çalışma için bkz. Abigail Stewart, David Winter ve David Jones, "Coding Categories for the Study of Child-Rearing from Historical Sources", **Journal of Interdisciplinary History** (1975), 687-701.

özelkitapgrubu

dışı bir düzeyde diğerinin psikesiyle bütünleşerek diğerini kendisi olarak hisseder. Aile bağlamında çocuk, normal olarak aynı cinsten bir yetişkinle özdeşleşir, öyle ki, psikolojik açıdan kendisi o yetişkindir. Ancak Freud'un çözümlemesi, özdeşleşme sürecini özdeşleşmenin değişen türleriyle farklı seviyelerini açıklayabilecek bir tarzda kavramlaştırmamıştır. Freud genelde kuramının ayırt edici bir özelliği olarak aile yapısını açıklama dışında bırakarak, özdeşleşmeyi yalnızca çocuk içinde devam eden bir süreç olarak kavramaktadır. Özdeşleşme kavramı aile bağlamında yeniden ortaya konulursa, yetişkinlerin sayısıyla sevgi ve otorite örüntüleri gerekli önemi kazanırlar. Büyük bir yetişkin çeşitliliği ortaya çıktığında özdeşleşme daha yaygın olabilir; otorite figürleri sevilen figürlerden ayrı olduğunda özdeşleşme daha çelişkisiz ve daha yüzeyde olabilir. Bazı durumlarda yetişkin figürleri kişiler olarak değil, yalnızca işlevler olarak çocuk tarafından içine alınır. En önemli yetişkin otorite olan hemşirenin bireysel bir kişilik olarak değil de bir işlev veya toplumsallaşma vekili olarak içselleştirildiği kibutzda bu sonuç elde edildi.[9] Bu nedenle belirli bir özdeşleşme türünün aydınlatılabilmesi için özdeşleşme kategorisinin verili bir toplumda yetişkinlerin somut düzenine bağlı olarak incelenmesi gerekir.

Araştırmacı için bu tür çözümlemelerle ilintili olan bir tehlike, araştırmacının kendi aile örüntüsüyle ilgilidir. Tarihçiler çocuk dövmenin sanayi öncesi Avrupa'da yaygın olduğunu öğrenmişlerdir. İlk tepkileri bu uygulamayı kızgınlıkla çocuk yetiştirmenin bayağı bir biçimi olarak görmek olmuştur. Çocuk dövmek kesinlikle övülmeye değer bir şey değildir, ancak ahlaki doğruculuk tutumu geçmişin duygusal örüntülerini açığa çıkarmakta yardımcı olmaz. Bugünün orta sınıf ailesinde çocuk dövmenin diğer aile biçimlerindekinden farklı bazı anlamları olabilir. Reddedilme duygularını inceleyen psikologlar her şeyin kurulu duygu örüntüsüne bağlı olduğunu öğrenmişlerdir. Çağdaş orta sınıf ailesinde çocuk dövme, anne baba tarafından reddedilmeyi ifade eder ve çocuk bunu böyle kavrar. Sanayi öncesi Avrupa köylü ailesi bağlamında kuşkusuz ki çocuk dövme reddetmeyi ifade etmiyordu. Kuşkusuz dövülme olayı ve darbeler acı vermiştir; ne var ki duygusal düzeyde iki durumda bir farklılık vardır. Orta sınıf çocuğu dövülmeyi anne babasının büyük husumetini gös-

---

9. Bkz. Melford Spiro, **Children of the Kibbutz** (New York, 1958) ve Bruno Bettelheim, **Children of the Dream** (New York, 1969).

özelkitapgrubu

teren alışılmamış bir olgu olarak kavrayacaktır. Köylü çocuğu içinse çok ciddiye alınmayacak normal bir olaydır.[10] Aile, duygusal düzeyde incelendiğinde bilim adamının/bilim kadınının açısından alışılmadık bir duyarlılık talep èdilir. Aynı davranış iki ortamda farklı şeyler ifade edebileceğinden, tüm aile örüntüsünün dikkatle işlenmesi en önemli şeydir.

Freudcu bir çocukluk tarihçisi olan Lloyd de Mause'un, ailenin psikolojik tarihi için bir model geliştirme çabası duygusal farklılıklara olan bu tür duyarsızlığı yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Lloyd de Mause, çocukluğun tarihini iyimser bir şekilde kavramlaştırmıştır: Batı tarihinde anne babalık etmek, ancak bugünkü devreye ulaşıldığında kademeli olarak ve geri dönülemez şekilde üstesinden gelinen çocuğa kötü davranmanın yabanıl türleriyle başlamıştır; bugünkü devrede çocuklar anne babalarının doğru duygu sezgisine **(emphathy)** sahiptir. Çocukluk tarihiyle aile tarihinden ayrı olarak ilgilenen de Mause, anne babanın çocuklarıyla bağlantı kurabileceği üç tarz önermektedir:

1. Çocuğu kendi bilinçdışlarının içeriğini yansıtmak için bir araç olarak kullanabilirler (yansıtmacı tepki).
2. Çocuğu kendi çocukluklarındaki önemli bir yetişkin şahsiyet için bir vekil **(substitute)** olarak kullanabilirler (tersine çevirmeci tepki).
3. Çocuğun ihtiyaçlarını anlayıp paylaşabilirler ve onları tatmin etmek için davranabilirler (sezgisel duyarlı tepki).[11]

Daha sonra de Mause, bu modeli antik dönemden başlayarak çocuk yetiştirme uygulamalarına bakarak tatbik eder. Çocuk öldürmekten (ilk iki tepki biçiminin bir birleşimi) duygu sezgisel tepkiyi temel alan çağdaşlığın **(modernity)** "yardım etme tarzına" dek gelen bir hareket bulur.

Lloyd de Mause'un paradigmasında birkaç sorun vardır. Birincisi, toplumsallaştırıcı şahsiyetlerin veya özdeşleşmenin kaynaklarının genel bağlamını göstermeden ve bu düzeydeki farklılıkları açıklamadan yalnızca bireysel anne baba tepkilerini görerek, bireysel bir model olarak kalmaktadır. Kısaca, karı koca ailesini norm olarak kabul etmektedir. İkincisi, "anne baba-çocuk ilişkilerinin evrimini"

---

10. Bu konudaki daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Jerome Kagan, "The Child in the Family", **Daedalus**, İlkbahar 1977, s. 33-56.

11. "The Evolution of Childhood", **History of Childhood Quarterly** 1 (1974), 508.

özelkitapgrubu

aile tarihi ve toplumsal tarih dışında kuramlaştırmaktadır. Anne baba-çocuk ilişkisinin bağımsızlığını vurgulamak için gösterdiği değerli çabada de Mause, çocuk yetiştirmeyle toplumsal yapı arasındaki etkileşimi gözden saklamıştır. Üçüncüsü, de Mause'un modeli çocukların tarihini bugüne kadar uzanan bir ilerleme olarak gören doğası gereği iyimser bir modeldir. Bu nedenle model, modern çekirdek ailedeki anne baba-çocuk etkileşiminin sımrlarını göstermekten acizdir. Sonuç olarak, modelin psişik mekanizmaları çok sımrlıdır. Çocuklara yönelik anne babacı tepkilerin geniş çeşitliliğini veya biçime karşıt olarak tepkinin göreli yoğunluğunu açıklayacak kadar esnek değildir.

Bugünün çalışılmasıyla meşgul olan bilim adamları/bilim kadınları burada önerilen psikolojik çözümlemenin türüne yönelik olarak geçmişe ulaşabilme konusunda bazı kuşkular kaydedebilirler. Kuşku duymak için iyi nedenleri vardır. Ölüler ve zaten hemen hemen görünmez olan özellikle popüler sınıflar düzeyinde duygularını ve izlerini kolaylıkla açığa vurmazlar. Gerçekten de uzak geçmişin duygusal örüntülerini Freud'un zamanından beri ve özellikle günümüzde bulunan incelikle açığa vurmaları beklenemez. Yine de bugünkü aile biçimlerinden eleştirel bir uzaklığın kurulması için sanayi öncesi aile biçimlerine ait bilgi önemlidir. Geçmişin bilgisi daha az ince ayrıntı gösterse bile yalnızca farklılıkları için bile değerlidir. Aynı zamanda, bu sayfalarda sunulan kategoriler geçmişin içine girememe olasılığını dikkate alarak ve aile yapısı kavramını karşılaştırılabilir veri elde edilebilecek bir düzeyde kurmak için tertip edilmiştir. Aile üzerine çalışanlar bu sorunları kabul etmek zorundadır, ancak iyimser olmaları için de nedenler vardır. Sanayi öncesi zamanlarda duygusal yaşam çekirdek ailenin ortaya çıkmasından beri korunan özelliğin (**privacy**) paravanasının ardında gizlenmemiştir. Araştırmacının yaratıcılığıyla *la vie intime* hakkında daha çok bilgi elde edilmesini ummak için neden vardır. Örneğin, cinsel uygulamaların genellikle tarihçinin kavrayışının ötesindeki alanlardan biri olduğu düşünülmüştür. Bununla beraber Roland Mousnier, Fransa'da köy papazlarıyla kilise hiyerarşisi arasında geçen ve kilisenin gelişigüzel cinsel ilişki kurma hakkındaki tutumuyla ilgili sorunların tartışıldığı toplantıların raporlarına bakmıştır. Yerel papazlar kilisenin bunun karşısındaki tutumunu olduğu kadar köyün cinsel yaşamını da açığa vurmuşlardır. Mousnier, papazların zina ve evlilik dışı ilişki

özelkitapgrubu

için ağır cezalar **(penance)*** uygulamakta isteksiz olduklarını, çünkü bu uygulamaların bazı köylerde çok yaygın olduğu için düzene uydurmanın imkânsız olduğunu buldu.[12]

Özetle, aile burada göreli özerklikle psikolojik biçimlerde yaş ve cinsiyet hiyerarşilerini içeren duygusal bir yapı olarak kavramlaştırılmıştır. Aile, sevgi nesnelerinin bir sistemi olarak kavranmıştır. Çocuk yetiştirme örüntüleri gelişmenin ilk üç devresi (oral, anal ve genital) üzerinde odaklaşan etkileşimle ilgili süreçler olarak kuramlaştırılmıştır. Bu etkileşimlerde bir otorite ve sevgi örüntüsü, çocuk yetiştirme stratejilerine yönelik olarak yetişkinlerin bir zemin oluşturmalarıyla kurulmuştur. Son olarak, yetişkinlerle çocuklar arasındaki bağları birbirine yapıştıran bir özdeşleşme örüntüsü ayırt edilebilir. Bu kategoriler ayrıntıyla incelendiğinde somut bir aile yapısı anlaşılır hale gelir.

Psikolojik düzeyin yanı sıra aile kuramı diğer iki tür çözümlemeye de ihtiyaç duyar. Bunlar, ailenin günlük yaşamı ve toplumla ilişkileridir. Gelişmenin ilk üç devresindeki otorite ve sevgi örüntüsü dikkatlice belirlenmeden önce, sosyal bilimci toplumsal dramadaki karakterler olan aile üyelerinin kim olduğu hakkında açık bir düşünceye sahip olmalıdır. Ailenin günlük yaşamı ve ailenin toplumla ilişkisi hakkmdaki bilgi, psikolojik düzeydeki çözümlemenin zeminidir.

Günlük yaşamın çözümlenmesi için gereken kategoriler aile etkinliğinin alışılmış iş veya hareket etkinliğinin incelenmesinden elde edilir. Bunları meydana getirmek güç değildir ve aşağıda sunulanlar yalnızca öneridir. Bu bağlamda kategorileri seçmede kullanılan ölçüt şudur: Sorgulanan ailenin toplumsal yaşamının somut biçimleştirimini **(configuration)** belirlemek için gereken bilgi nedir? Tarihçi ve sosyal bilimci günlük yaşamın incelenmesine bir etnografın günlük bir şeye yaklaşımındaki duyguyla yaklaşmalıdır. Ailenin günlük yaşamının bir resmi olmadan epistemolojik miyopluk tehlikesi engellenemez. Halihazırdaki psikolojik eğilimler farkh aile yapıları üzerine çok kolayca yansıtılmaktadır. Günlük yaşama dikkatlice bakarak yabancı geleneklerin ve uygulamaların berrak duygusu elde edilebilir. Bu yolla güncel güdüleri bütün toplumlara atfetmeye yö-

---

12. Mousnier, **La Famille, l'enfant, et l'éducation**, vol 1, s. 179.

* **(Penance)**: İtiraftan sonra günaha kefaret olsun diye papaz tarafından verilen ceza (Ç.N.)

özelkitapgrubu

nelik yaygın eğilim ümit verici bir şekilde en aza indirilir.

Günlük yaşamın çözümlemesi ne tür bir grupla ilgilenildiğine ilişkin temel bir fikri sağlamalıdır. Aile üyeleri arasında var olan ilişkilerin tiplerine, mimari ve tasarım itibarıyla ailenin ikamet ettiği yapı tiplerine ait açık bir fikri sunmalıdır. Binanın günlük yaşamın işlevlerini nasıl örgütlediğinin bilinmesi gerekir. Diğer sorular şunlardır: Aile üyelerinin birbirlerine, bir bütün olarak aileye ve aile üyesi olmayanlara yönelik tutumlarma bağlı olarak aile üyelerinin belirgin normları ve davranışları nelerdir? Akrabalık ve aile grubunda bulunma arasındaki ilişki nedir?

Ailenin günlük yaşamını tanımlamak için en kapsamlı yol -bu çağdaş biçimler aracılığıyla ailenin tanımlanmasını en az tahrif edenidir- haneleri yalnızca akrabalığın veya "aile" ilişkilerinin oluşturduğunu hiç beklemeden, incelenmekte olan toplumdaki hanelere üstünkörü bakmaktır. Şayet akrabalık ilk önce tanımlanırsa, sorun şimdiki devrin ve "ilkel" toplumların ailelerinin tanımlanması lehinde doldurulacaktır. Birlikte yaşayan ve günlük olarak etkileşimde bulunan insanların kan bağıyla veya akrabalık statüsüyle birbirlerine bağlı olmaları her zaman doğru değildir. Bu nedenle antropolojik akrabalık çalışmaları model olarak alınamaz. Herhangi toplumda haneler, akraba olmayan geniş sayıda üyeyi içeriyorsa, bunlar ailenin günlük yaşamını kapsayan resmin içinde yerlerini almalıdırlar.

Hanenin genel çevresi bilinmelidir. Coğrafik olarak nerededir? Hane metropoliten veya kırsal bir alanda mıdır? Nüfus yoğunluğuyla coğrafi özellikler burada uygun bilgidir. Daha sonra hanenin kimlerden oluştuğu araştırılmalıdır. Demografiyle ilgili çalışmalar başlangıç için yararlıdır, ama bunlar akraba ve akraba olmayan üyelere olduğu kadar (hanenin) kompozisyonunun istikrarına da duyarlı olmalıdırlar. Son zamanlardaki demografi çalışmaları ailenin kompozisyonunun zaman içinde nasıl değiştiğini öğrenmek için ailenin yaşam döngüsünü incelemiştir. Ölüm yaşı ortalamasının düşüklüğüyle ilişkili olarak bazı aileler yalnızca kısa bir zaman için üç kuşak bir arada yaşamaktadır. Diğer bazılarında çocuklar emzirilmeleri için ailenin dışına gönderilmekte ve sonra bir ustanın yanına verilmektedir; öyle ki aileleriyle birlikte yalnızca kısa ve aralıklı sürelerle yaşamaktadırlar. Bir ailedeki genel ortalama sayının basit istatistiği aldatıcı bir bilgi parçasıdır.

Hanenin kompozisyonunun incelenmesi aynı zamanda üyelerin işlevlerini, rollerini ve hiyerarşilerini içermelidir. Evde evli bir kadı-

özelkitapgrubu

nm olduğunu belirtmek yeterli değildir. On yedinci yüzyılda Burgundy'deki bir köylü ailesindeki evli bir kadının rolü, 1910'da veya 1970'te Los Angeles'taki bir burjuva ailesindekiyle aynı şeyi ifade etmez. Bir hanedeki üyelerin görevlerini ve göreli özerkliklerini inceleyerek, ailenin bir sistem olarak güncel yaşamda nasıl işlediği görülebilir. Bazı aile yapılarında hizmetçiler evli bir kadına kocanın olduğundan daha yakın olabilirler. Parsons'ın ve Lidz'in ileri sürdükleri gibi karı koca arasındaki ittifakın "normal" ailelerde gerekli, kaçınılmaz veya arzulanır olduğuna dair önvarsayımlar olamaz.

Daha sonra, her bir hanenin genel göreli yalıtılmışlığına dair bir fikir edinmek için haneler arasındaki ilişkiler incelenmelidir. Günlük etkileşimler, birbirlerine aynı hanenin üyelerinin yakın olduğundan daha yakın farklı hanelerden insanları bir araya getiriyor olabilir. Akrabalar birbirlerine yakın veya uzak yaşıyor, birbirleriyle sık sık veya ara sıra görüşüyor da olabilir. Her bir durumda araştırma, ailelerin akrabalardan talep ettiği yükümlülükleri belirlemelidir.

Hanenin materyal yapısı da önemlidir. Yapı ne kadar büyüktür? En yakın komşuya ne kadar yakındır? Stili ailenin toplumsal konumunu nasıl somutlaştırıyor? İç düzenlemesi aile üyeleri arasındaki etkileşimleri nasıl düzenliyor veya smırlıyor? Odalar nasıl tanzim edilmiş ve odaların işlevci farklılaşmasının seviyesi nedir? Meskendeki mobilyanın yapısı, maddi değeri ve işlevselliği nedir? Yapıyı kim ve hangi materyalle inşa etmiştir? Ne kadar eskidir?

Hanenin ve ailenin kuruluş sorunu evliliğin doğasının ve flört geleneklerinin çalışılmasıyla konu edinilebilir. Kim kimle evlenebilir? Hangi yaşta evlilik uygundur? Ne tür mali ve duygusal yükümlülükler getirir? Erkek mi, yoksa kadın mı ailenin soyunu belirler? Hangi eş diğerinin ailesinin yanına gider? Bu sorunun yanıtı, iki cinsin toplumdaki göreli gücünü açığa çıkarır. Bir kişi hangi nedenlerle evlenir ve çiftin evlenmesine kim karar verir? Evliliğin toplumdaki anlamı nedir? Sürekli bir bağ mı, yoksa göreli olarak önemsiz ve geçici bir ittifak mıdır? Evliliğin duygusal anlamı nedir? Eşler için yegâne sevgi nesnesini mi sağlar, yoksa hiçbir sevgi nesnesi sağlamaz mı? İnsanlar hangi yaşta evlenir? Yalnızca mantıki temellerde, cinsel eşlerin evlilikle veya ailenin ve hanenin kuruluşuyla sabit işlevleri yoktur.

Demograflar, cinsellikle ilgili olarak menopoz yaşı ile doğurganlık **(fertility)** ve doğurganlık kapasitesi **(fecundity rate)** hakkında veri

özelkitapgrubu

sağlarlar. Doğum kontrolü araçları, kürtaj ve çocuk öldürme uygulamaları hakkındaki bilgiler de önemlidir. Kadın, kendi kendine mi, bir ebe veya bir doktor yardımıyla mı, evde, ormanda veya bir hastanede mi doğum yapmaktadır? Cinselliğin düzenlenmesi için kurulan toplumsal örüntüler nelerdir? Kadınların kürtaj veya ebelik hakkında bilgileri var mıdır? Genç insanlar evlilik öncesi cinselliği denetlemek için gruplar oluşturmuş mudur, yoksa bu devletin elinde midir? Toplum sefahat veya dini ritüeller çevresinde birbirine bağlı mıdır? Cinsellik evli eşlerle mi sınırlıdır? En geniş anlamıyla cinsellik insanların bedensel ilişkileriyle ilgilidir; o nedenle ailenin, hanenin ve toplumun üyelerinin fiziki yakınlığı önemlidir. Cinsellik mutlaka aşka veya yakınlığa eşlik etmez; on dokuzuncu yüzyılın sonunda birçok durumda eşlerini seven, ama cinsel ihtiyaçlarını fahişelerle ve hizmetçilerle tatmin eden burjuva erkeklerine bakın. Cinsel uygulamalara ilişkin toplumsal ve ailevi sınırlamalarla değerler ailenin incelenmesiyle alakalıdır. Cinselliğin yaşamdöngüsü de incelenmelidir: Hangi yaşlarda hangi cinsellik biçimleri geleneksel olarak yaygındır? Yaşlı insanlar cinsel ilişki kurar mı, çocuklar cinsel olarak etkin midir? Ve cinsel bilgi nasıl aktarılır?

Aile yaşamı hakkında birçok şey günlük beslenme aracılığıyla açığa çıkarılır. Yenen yiyeceklerin türü, bunların besin değeri, günde kaç öğün yendiği, masa çevresinde aile üyelerinin dizilişi, masadaki tören bütün bunlar aileyi anlamak için gereklidir. Örneğin bilim adamları/bilim kadınları emzirmenin gebeliği önleyici değerinin belirli beslenme eksiklikleri olan toplumlarla sınırlı olduğunu belirlemişlerdir. Bazı sanayi öncesi toplumlarda beslenmeyle ilgili nedenlerle emziren kadınlar yumurta üretemezler. Bu belirlenineeye kadar tıbbi düşünce, Avrupa köylüleri arasındaki sütten kesilme tamamlanıncaya dek gebe kalmanın mümkün olmadığına dair yaygın düşünceyi güçlendiren demografinin verileri tarafından şaşırtıldı.

Sosyal bilimci, bu konuların çözümlenmesiyle günlük yaşam düzeyinde aile yapısının iyi bir resmini elde edebilir. Bu bilginin niteliği açıklayıcı değil, tanımlayıcıdır. Ancak ailenin psikolojik çözümlemesi, ailenin günlük yaşamına ait sağlam bir fikir olmadan fazla ileriye gidemez. Bir örnek bunun için yeterlidir. On dokuzuncu yüzyıla kadar köylü kadınları daha sonra gün boyunca en az miktarda ilgiye ihtiyaç duyan çocuklarını kundaklamıştır. Kundaklamanın çocuğa bakmamanın derin bir psikolojik anlam taşıyan bir göstergesi olduğu varsayılabilir. Annenin günlük iş rutininin incelenmesi, ço-

özelkitapgrubu

cukların üstü başı kirlendiğinde bunları değiştirmekle veya onu korumak için sürekli gözünü onun üzerinde tutmakla zamanını harcayamayacağını gösterebilir. Böylece günlük yaşamın kavranması, yansıtmaya karşı korunmayı sağlar.

Toplumla aile arasındaki ilişkinin çözümlenmesi bir dizi başka nedenlerle de gerçekleştirilir. Daha önce ileri sürülen bir sava göre aile göreli olarak özerktir, yani yaş ve cinsiyet hiyerarşilerinin nasıl içselleştirildiğini anlaşılır kılmak için bu tarzda ele alınmalıdır. Şimdi sorunun diğer yüzüyle karşı karşıya gelinmelidir; yani ne dereceye kadar aile özerk bir birim değildir? Ailenin toplum tarafından belirlenmesi göz önüne alınmadığında, ailenin kendi kendine yettiğine dair yanlış bir sonuç çıkarılabilir. Bir başka deyişle, her aile yapısının kendi psikolojik örüntüsünü içermesine karşın, sosyolojik olarak aile yapıları toplumsal birimlerle bütünleşme derecelerine göre değişir. Aile kuramındaki bu karmaşıklık **(complexity)**, bu kitapta daha önce gözden geçirilen sosyolojik gelenek tarafından göz önüne alınmamıştır. Aileyi topluma bağlı olarak incelemenin amacı psikolojik bir birim olan ailenin anlaşılabilirliğini modernleşme veya üretim tarzı gibi daha geniş tanımlamalara indirgemek değildir. Bunun yerine bu düzey, psikolojik düzeyin kendisinin anlaşılmasını zenginleştirmek için araştırılmalıdır. Aileyle toplum arasındaki çatışmanın veya dengenin **(equilibrium)** seviyesi politik, ekonomik, dini ve kent kurumlarının aile alanına nasıl saldırdığının tanımlanmasıyla ampirik olarak incelenebilir. Yaş ve cinsiyet hiyerarşileri toplumda aileye göre daha az veya çok belirgin ya da her ikisinde de aynı miktarda belirgin olabilir. Bu çakışmalar veya ayrılmalar aile içindeki sevgi ve otorite örüntüsünün istikrarını belirleyecektir. Bir hatırlatıcı olarak belirtmekte yarar vardır; bu çözümleme artzamanlı **(diachronic)** değil, eşzamanlı **(synchronic)** düzeyde kalmaktadır. Burada aile yapısındaki kuramsal değişimleri açıklama girişimi bulunmamaktadır. Bu tür bir çaba aile tarihi geniş bir ayrıntıyla yazılmadan gerçekleştirilemez. Ne var ki, bu tarih yazılıyorken aileyle toplum arasındaki yapısal ilişkilerin göz önüne alınması gereklidir. Özetle, aile içselleştirilmiş yaş ve cinsiyet hiyerarşilerinin psikolojik bir örüntüsünü meydana getirirken, aynı zamanda daha geniş toplumsal kurumlara katılmaktadır. Bu katılımın türleri anlaşılır kılınmalıdır.

Farklı ekonomik sistemler farklı zenginlik türleriyle (feodalizmde toprak, kapitalizmde para) ve insanların zenginlikle farklı ilişki-

özelkitapgrubu

leri üzerinde inşa edilir. Aile yapısı zenginliğin kontrolüne bağlı olarak anlaşılmalıdır: Ailenin ne tür mülkiyeti vardır? (Aristokrasi için toprak mülkiyeti, köylülük için icarlık türleri, işçiler için iş gücü mülkiyeti?..) Ailenin hangi üyesi veya üyeleri bu kontrolü sürdürür? Miras örüntüsü (büyük evlat hakkı **[primogeniture]**, bütün erkek çocuklara eşit olarak, bütün çocuklara) ailenin içsel ilişkilerinin temelini teşkil eden koşullar hakkında birçok şeyi gösterecektir. Mülkiyet çözümlemesi üzerinde odaklaşmanın iyi bir yolu, mülkiyet kontrolündekilerin bu kontrolü sürdürme mekanizmalarını tanımlamaktır. Modern Fransa'nın başlangıcında şarap tüccarı bir köylü, toprağını ve şarap yapma becerisini oğullarına aktarabilirken, on dokuzuncu yüzyıl başında İngiltere'deki bir kömür madencisi, çocuklarını iş ekibine alabiliyordu.

İş rollerinin ve eğitim sisteminin çözümlenmesi az çok farklı bir sorunun, yani ailenin farklı üyeleri tarafından gerçekleştirilen iş etkinliklerinin genel ekonomik yapıya nasıl uyduğuna bakmak üzerinde yoğunlaşır. Aileler köylerde sayısız tarzdaki iş etkinlikleriyle birbirine bağlanmıştır. Ailenin özerkliğini baltalayan güçlü bir kolektif bağımlılık vardır (harman zamanında, bir ahır veya ev yeniden inşa edileceğinde vs). Hane üretken bir birim olmasına karşın diğer ailelerden ayrı olarak varlığını sürdüremez. Çağdaş ailelerde ise tersine iş haneden ayrıdır ve ailenin komşu hanelere doğrudan ekonomik bağımlılığı yoktur. Kolektif bağımlılığa ek olarak, ailenin iş rolleri pazarın gelişme seviyesi tarafından belirlenir. Aile bir zamanlar kendi kullanımı için üretim yaparken, şimdi ev işini eski bir sistemin düşük bir değere sahip artığı olarak ikincil bir konumda bırakarak, iş, pazar için yapılmaktadır. Bugün evde yapılan iş, ailenin toplumsal statüsüyle ve çocukların emek değerinin yeniden üretimiyle ilgilidir. Ev işi artık doğrudan ekonomik bir etkinlik değildir. Daha önceki çözümlemelerden çıkarsanan temiz bir aile yapısı manzarasıyla, ailenin ve ekonominin birbirine girmişliği özgül olarak belirtilebilir. Ekonomik yapıyla aile yapısı arasındaki çelişkilere ait sorunlar ayrıntılarıyla çözümlenebilir.

Kolektif bağımlılığın en önemli göstergesi aile üzerindeki toplumsal otoritenin biçimidir. Burada son üç yüz yıldır önemli ölçüde değişen bir değişkenle ilgilenilmektedir. İşten cinselliğe ailenin günlük etkinliği hangi seviyeye kadar ailenin dışındaki şahsiyetler ve kurumlar tarafından kontrol edilmektedir? Nüfusun hangi kesimlerinin, hangi aile yapılarının farklı zamanlarda etkilendiğini belirten aile-

özelkitapgrubu

nin özelleştirilmesinin (**privatization**) tarihine ihtiyacımız vardır. Ailenin özelliğinin (**privacy**) derecesi, Freud'un göz önüne almadığı, ama ailenin psikolojik yaşamının can alıcı bir belirleyicisidir. Aile ilişkilerinde az gizlilik olduğunda, bugün mahrem (**intimate**) olaylar olarak görülen şeylere topluluk (**community**) müdahale ettiğinde, aile ilişkilerinin duygusal niteliği bu koşulların yaygın olmadığı ailelerinkinden bütünüyle farklı bir özelliğe sahip olacaktır. Aile ilişkilerinin topluluktan (**community**) güncel yalıtımının anlamını veya özelliğin (**privacy**) hiçbir değerinin olmadığı bir sistemi değerlendirmek güçtür. Afrika'daki bir efsane bir köye ev aramak için gelen bir karı kocadan söz eder. Çift, diğer köylülerin araya girip girmeyeceğini görmek için geceleyin sahte bir aile kavgasına başlar. Çatışmalarını ayırıp, "aralarını bulacak" birisi gelmediği için ertesi sabah köyü terk ederler. İyi bir köyde olsalardı çatışmalarına müdahale edileceğini düşünmüşlerdir.

Dinin, ideolojinin, bayramların ve oyunların (boş vakitlerin değerlendirilmesi, spor ve çağdaş devirdeki eğlence araçları) çözümlenmesi de ailenin özerkliğini tanımlamaya yardımcı olur. Topluluk (**community**) otoritesi aile yaşamının en çok bu anlarında görülür. TV'nin etrafında bir hafta sonu akşamı toplanmış modern bir aile ile herhangi birinin ahırında diğer birçok aileyle birlikte sıkış tıkış oturan ilk modern köylü ailesi karşılaştırılabilir. Bu iki örnek olaydaki diyaloglar ve jestler tamamen farkh aile ilişkilerinin göstergeleridir. Aileyle toplumun doğum, evlilik ve ölüm törenlerinde birbirine kenetlenmesi incelenebilir. Örneğin, Philip Slater, genelde yeni evlilerin kendi özel bağlarını kurmaları için bir fırsat olarak görülen balayı geleneğinin gerçekte toplumun bu özelliği (**privacy**) azaltarak, geniş ailenin çift üzerinde egemenlik kurmak için kullandığı bir araç olduğunu ileri sürmektedir.[13]

Ailenin dini, politik ve yasal kurumlarla kavramlaştırılması, aileyle toplum arasmdaki ilişkileri belirlemede birçok şeyi halleder., Devletin aileye yönelik politikası (**policy**) ailenin ideolojisinden etkilenir. Aile hakkındaki teolojik fikirlerin Avrupa tarihinde derin etkileri olmuştur. Örneğin, Püritencilik ortaya çıkan çekirdek aileyi himaye etmiştir. İncil açıkça aile tarihinin temel bir dokümanıdır. Avrupa komünist partilerinin aileye yönelik tutumlarının incelen-

---

13. Philip Slater, "Social Limitations on Libidinal Withdrawal", der., Rose Coser, **The Family: Its Structures and Functions** (New York. 1974). s. 111-33.

özelkitapgrubu

mesi, herhalde şaşırtıcı bir şekilde tutucu eğilimleri açığa vurmaktadır. Ailenin düşünce tarihi yazılmak üzere büyük çapta olduğu gibi durmaktadır.

Sosyal bilimlerdeki geleneksel kanı, elin eldivene uyması gibi ailenin de topluma uyduğunu varsayma eğilimindedir. Ancak bu her zaman geçerli değildir. Birleşik Devletler'de kadınlar kredi ve borç almada, iş için eşit olarak rekabet etmede ve diğer alanlarda ekonomik kurumlar tarafından şiddetli bir şekilde engellenmiştir. Ataerkil mekanizmalar ekonominin birçok kesiminde yerlerini almıştır. Evde kendi başına kalmak kadının kaderidir. Bu kez aileyle toplum el ele cinsel hiyerarşiyi yaratmıştır. Kadın hareketi, kadının aileyle sınırlandırılmasını sorgulayarak ekonomik eşitsizliğe meydan okumaya başlamıştır. Bu durumda eşitlikçi bir hareket aile bağlamında başlamış ve ekonomiyi etkileyip yenileştirmeye yönelmiştir. Aynı yönde sayısız örnek bulunabilir. Eleştirel bir aile kuramı, ailenin toplumla uyum içinde olmayabileceği imkânını göz önüne almalıdır. Aile içinde meydana gelen hiyerarşiler devre dışı veya diğer toplumsal hiyerarşilerle uyumsuzluk içinde olabilirler. Freud'un düşündüğü gibi, ailenin psikolojik yapısının etkisi eski ideolojileri yeniden üreterek toplumsal gelişmeyi yavaşlatmak veya tersine egemenlik tarzlarını bertaraf etmeye yönelik olarak toplumu ileriye götürmek olabilir. Aile, eşzamanlı düzeyde kendi psikolojik hiyerarşi biçimlerini üretiyor diye aileyle toplum arasındaki etkileşimin sonuçlarını tahmin etmenin yolu yoktur.

Bu bölüm çözümlemenin üç düzeyde ilerlediği eleştirel bir aile kuramının taslağını sunmuştur. Birinci düzeyde, aile psikolojik bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu düzey aileyi tanımlamış ve aile üzerine bir çalışmanın sosyal bilime yapabileceği katkıları göstermiştir. İkinci ve üçüncü düzeyler, yani günlük yaşam ve toplumla bağlantı, birinci düzeyin bütünleyicileri olarak kavramlaştırılmıştır. Duygusal yapının kavranışının içini doldurarak zenginleştirmişlerdir. Kuram, hangi bir aile yapısının yaş ve cinsiyet hiyerarşilerini pekiştirmesinin veya bertaraf etmesinin sınırlarını kavramaya yol açması itibariyle eleştireldir. Kuramdaki örtük **(implicit)** yargı, yaş ve cinsiyet hiyerarşilerinin bütünüyle bertaraf edilmese bile en az düzeye indirilmesi için aile yapısının yeniden biçimlendirilmesi gerektiğidir.

Aile üzerine yapılan araştırmaların şu anki durumu veri olarak alındığında, kuram yalnızca eşzamanlı düzeyde ilerleyebilir. Aile yapısındaki değişimlerin açıklaması aile tarihinin daha doyurucu kav-

özelkitapgrubu

ranışını beklemelidir. Değişimin açıklanmasından önce değişen şeyin kendisi bilinmelidir. Bu çok ilkel görünse de, gördüğümüz gibi tarihçiler ve sosyologlar ailenin tüm tarihini açıklamak için muhteşem açıklayıcı tasarıları sunmaktan çekinmemişlerdir. Bu tasarılar aile tarihinde kanıtlanamayacak doğrusal, sürekli, evrimci bir niteliği varsaymıştır. Bu sayfalarda sunulan kuram ampirik incelemelerde kullanıldığmda, her birisi kendi psikolojik örüntüsü olan tarih içinde sayısız farklı aile yapılarımn olduğu açığa çıkacaktır. Bu noktada aile tarihinin süreksiz **(discontinous)** olduğu anlaşılacaktır. Kuramın geçirdiği değişimler doğrusal bir tarzda açıklanamayan birçok benzersiz yapıyı kapsayabilir. Aile tarihi, küçük karı koca evliliği birimine yönelik bir evrim olarak, araççı **(instrumental)** ve dışavurumcu **(expressive)** işlevlerin artan bir farklılaşması olarak veya üretim tarzına bağh olarak artan bir ataerkillik biçimi olarak kavranamaz. Bunun yerine, aile tarihi, yaş ve cinsiyet hiyerarşilerinin farklı yapılarının birçok tarihleri olarak kavranmalıdır. Bir yapıdan diğerine değişim, her biri kendi durumuna uyan farklı açıklayıcı stratejilere ihtiyaç duyacaktır.

Eşzamanh düzeyle sınırlı olmasına rağmen eleştirel aile kuramının oral, anal ve genital devreler aracılığıyla otorite ve sevginin eş yapısının almaşık bileşimlerini keşfetme hedefinde nesnelcilik tartışması yapıldığı varsayılmamalıdır. Aile üyeleri muhakkak edilgin bir tarzda olmasa da yapıları içselleştiren özneler olarak incelenmelidir. Aile yapıları değişen derecelerde baskıcıdır; her zaman egemenliği içermişlerdir. Bu yapıların tarihleri trajik bir tarzda yazılmalıdır. Yabanıllıkta, kurbanlarda ve bastırmalarda kendi payı olmuştur.

Ancak, öykünün çatışma anları da vardır. Kadınlar ve çocuklar aşağı rollerini her zaman sessizce ve itaatkâr olarak içselleştirmemişlerdir. İnsan özneleriyle ilgilenildiğinde egemenliğin olduğu yerde direnmenin de olduğu varsayılabilir. Aile tarihi, psikolojik örüntülerin yanı sıra öykünün bu yanını da kapsamalıdır.

Son olarak, bu bölümde sunulan eleştirel aile tarihinin biçimi ailenin bugünkü koşullarını açığa çıkarma ihtiyacından etkilenmiştir. Öncelik psikolojik düzeyle yaş ve cinsiyet hiyerarşilerine verilmiştir, çünkü geniş bir tarihi alanda çalışıldığında bu belirlemeler aileye yönelik bugünkü ilgi alanlarını anlamlandırmaya yardımcı olabilir. Modern ailenin değerine ilişkin bilimsel bir çalışma, ancak güçlü bir tarihi temel üzerinde ilerleyebilir.

özelkitapgrubu

VII. AİLE YAPISI MODELLERİ

Orta sınıfın, çoğunluğun baskısına veya alt sınıfın temasına artık dayanamayacağı bir zaman geldi. Ayrıldı: Benzeşik **(homogeneous)** *bir çevrede, orta sınıf aileler arasında özellik* **(privacy)** *için tasarlanmış evlerde, alt sınıfın tüm pisliklerinden uzak tutan yeni bölgelerde kendisini ayrı olarak örgütlemek için uçsuz bucaksız çokbiçimli toplumdan geri çekildi.*

Philippe Aries

Aileye yönelik bugünkü sorunlar bağlamında eleştirel aile kuramı şu soruları yanıtlamaya katkıda bulunmalıdır: Modern aile ne zaman ortaya çıkmıştır ve tarihi önemi nedir? Modern aileden önce toplumda egemen olan aile yapıları nelerdi? Her bir sorunun karşılığında ele alınması gereken sorun, ailenin psikolojik örüntüsüdür. Vaat ettiği duygusal rahatlık nedeniyle övülen çağdaş ailenin değerlendirilmesi için sosyal bilimciler ailenin özgün psikolojik örüntülerini olduğu kadar, bu örüntüde günümüze kadar meydana gelen değişimleri de incelemelidirler. Bundan sonra modern ailenin arzulanabilirliği sorunu gündeme getirilebilir. Eleştirel aile kuramının bu sorunları aydınlatmaya nasıl katkıda bulunabileceğini göstermek için eleştirel kuram dört aile yapısı modelini oluşturmada kullanılacaktır. Bu dört model on dokuzuncu yüzyılın ortasındaki burjuva ailesi, on altıncı ve on yedinci yüzyılın aristokrat ailesi, on altıncı ve on yedinci yüzyılın köylü ailesi ve sanayi devrimi başlarının işçi sınıfı ailesidir.[1] Bu modeller ailenin bugünkü durumunu kavramaya

1. Aşağıda aile tarihine ilişkin çalışmalardan bahsedeceğim, ama geniş bir bibliyografi sunmayacağım. Avrupa aile tarihine ait daha fazla referans için bkz. Lutz Berkner, "Recent Research on the History of the Family in Western Europe", **Journal of Marriage and the Family** (1973) 395-405.

özelkitapgrubu

katkıda bulunacakları için seçilmiştir. Dört modelin burada sunulmasmm bir diğer nedeni eleştirel aile kuramının nasıl kullanılabileceğini de göstermeleridir. Örneğin, etnik farklılıkları temel alan diğer modeller de geliştirilebilirdi. Ancak bunlar, bugünkü ailenin kaderindeki temel sorunları göstermeye hizmet etmeyecekti.

Dört modelin taslağını çıkarmak için kullanılan veriler öncelikle Avrupa ailesinin tarihinden gelmektedir. Veriler Amerikan tarihi, Çin tarihi, antropoloji gibi diğer kaynaklardan da alınabilirdi. Benim Avrupa tarihi hakkındaki bilgim buradaki sınırlayıcı faktördür. Her koşulda aile tarihi göreli olarak yeni bir ampirik araştırma sahasıdır ve Avrupa'ya ait veriler hâlâ azdır. Dört model hakkında öne sürülen genellemeler böylece bir deneme kabilinden görülmelidir. Dört model, daha sonraki araştırmalara somut bir kılavuzluk sağlamak için anlamaya vesile olacak bir şekilde ileri sürülmüştür. Bu bölüm bir entelektüel varsayım tini içinde sunulmaktadır: Eğer dört model doğruysa, modern ailenin kaderi hakkında ne söylenebilir?

Bölümün savı bazı yerlerde daha erken, bazı yerlerde daha geç olmakla birlikte çekirdek ailenin 1750 yıllarında Avrupa'daki burjuvazi arasında ortaya çıktığını önvarsaymaktadır. Burjuvazi, aristokrasiyle köylülüğün tam karşıtı bir aile biçimini geliştirdi. Gerçekte bu, bu grubun on sekizinci yüzyıldan önce kendisinin yaşadığı tarzla da kesin bir zıtlıktaydı. Sanayi devriminin ilk devreleri döneminde işçi sınıfının daha sonraki iki yüzyıllık zaman içinde gittikçe burjuvazininkine benzeyen, benzersiz bir aile yapısı vardı. Aynı zaman döneminde eski burjuvazinin önemli bir kısmı mülkiyet kontrolünü yitirerek, maaşlı uzman iş gücü haline geldi ve bu suretle işçi sınıfına benzedi. Bu nedenle, aile halihazırdaki konjonktürde tarihi öğelerin bir harmanını temsil etmektedir. Avrupa ailesinin bu özetlenmiş tarihi, modern ailenin anlaşılması için neden dört modelin gerekli olduğu konusunda fikir vermektedir.

Freud sayesinde burjuva (çekirdek) ailesi duygusal bir yapının en açık manzarasını oluşturmaktadır. Yirminci yüzyılda ileri kapitalist toplumun egemen aile yapısı olarak ortaya çıkan burjuva ailesi aynı zamanda en acil tarihi sorunları da canlandırmaktadır. Aile tarihi literatüründe burjuva ailesi sık sık bütün diğer aile yapılarının normu olarak düşünülmektedir. Benim modelimin başlıca amaçlarından birisi bu hatalı uygulamadan kaçınmak olacaktır.

Tanımı gereği burjuva ailesi kent bölgelerinde konumlanmıştır. Ortaçağ'la Rönesans'ın başlangıcından on sekizinci yüzyılın ortaları-

özelkitapgrubu

na kadar (bu Fransa için geçerlidir, İngiltere'de biraz daha önce ve Orta Avrupa'da daha sonra) burjuva ailesi esasen zamanının diğer aile biçimlerinden farklı değildir. Burjuva ailesinin doğuşunun tarihine ilişkin kanıtlar pek azdır.[2] 1750'den günümüze kadar burjuva ailesinin sürekli olarak demografik örüntüsünün düşük doğurganlık, düşük ölüm örüntüsünü sürekli olarak koruduğu bilinmektedir.[3] Büyük ölçekli aile planlaması ilk kez bu grupta başlamıştır. Günlük yaşamda burjuva ailesi üyeleri arasındaki ilişkiler farklı bir duygusal yoğunluk ve özellik **(privacy)** örüntüsünü de ele almıştır. Evlilik, bu grup için geleneksel görenekleri veya soyu desteklemek için değilse de kapital birikimleriyle bireysel seçimin değerini korumak için anne babaların ihtiyaçları arasında bir çatışmayı gerektirmiştir. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca burjuvazinin devamlı olarak ücretli iş üzerinde inşa edilmiş beyaz yakalı işlerde proleterleşmesi suretiyle eşlerin seçimi giderek gençlerin kendi seçimine dayanmıştır.

Yakın zamandaki değişimlere kadar bu sınıftaki cinsellik modern tarihin şaşırtıcı özelliklerinden birisidir. Burjuvazi daha önce hiçbir sınıfın harcamadığı kadar sistemli bir çabayı doyumun ertelenmesi için harcamıştır. Bu hem erkeklerin hem de kadınların cinsel yetersizliklerine yol açmıştır. Freud bunu cinsel bastırmanın "çok yüksek bir düzeyi" olarak adlandırmıştır.[4] Burjuvazi arasında kadın-

---

2. Bkz. James Ross, "The Middle Class Child in Urban Italy: 14th to Early 16th Century", de Mause'da, s. 183-228. Burjuva ailesinin doğuşundaki püriten etkiler daha çok incelenmiştir; bkz. R. V. Schnucker, "The English Puritans and Pregnancy, Delivery and Breast Feeding", **History of Childhood Quarterly,** 1 (1974) 637-58 ve Lawrence Stone, "The Rise of the Nuclear Family in Early Modern England", der., C. Rosenberg, **The Family in History** (Philadelphia, 1975). Alman **küçük burjuvazisi** için bkz. Helmut Möller, **Die Kleinbürgerliche Familie im 18 Jahrhundert: Verhalten und Gruppenkultur** (Berlin, 1969) ve Fransız ailesine ilişkin düşünceler için bkz. Elinor Barber, **The Bourgeoisie in 18th Century France** (Princeton, 1955).

3. J. A. and Olive Banks, **Feminism and Family Planning in Victorian England** (New York, 1964) ile P. ve O. Ranum, der., **Popular Attitudes toward Birth Control in Pre-Industrial France and England** (New York, 1972).

4. Burjuvazinin cinsel bastırmaya ilişkin düşüncesi çok ilginç bir şekilde Michel Foucault tarafından sorgulanmıştır, **Histoire de la sexualité,** vol-1, **La Volonté de Savoir** (Paris, 1976). Foucault, burjuvazinin cinselliği bastırmanın ötesinde onun hakkında konuştuğunu, ona ilişkin söylemler icat ettiğini ve eskisinden çok daha fazla bir seviyede değişim için mekanizmalar (psikanaliz) yarattığını ileri sürmektedir. Bu nedenle, Foucault için bastırma, cinselliği çözümlemek için yetersiz bir

özelkitapgrubu

lar, hayvansı şehvetten yoksun, melek gibi masum, cinsiyetsiz yaratıklar olarak algılandılar. İçselleştirildiğinde, bu kadın imgesi derin duygusal çatışmalara yol açtı.[5] 1850 yılında *Westminister Review* kadınlar için ideal bir cinsiyetsizlik **(asexuality)** önerdi; kadınların bu sınıfın erkeklerinin "duygusal kışkırtmalarının" hiçbir zaman farkında olmadan yaşamaları gerektiğini, cinselliğin şefkat duygusundan arındırıldığını ve alt sınıf kadınlarının bir zaferi olarak icra edildiğini belirtiyordu. Keith Thomas'ın gösterdiği gibi,[6] fahişeliğe ihtiyacı olan burjuva erkekleriydi, çünkü bu sımfla ortaya çıkan "çifte standart" cinsel tatmini her iki eş için imkânsız kılmıştı. Literatürdeki kanıt devamlı olarak cinselliğin Viktoryen işadamının içgüdüsel, düşüncesiz eyleminin modeli olduğu düşüncesine işaret ediyor. Tasarruf ilkesi paraya olduğu kadar meniye de uygulanıyordu. Şehvet, kendinden geçme ve kontrolsüz tutku çağrışımlarıyla birlikte cinsellik eylemi iş benzeri olmayan davramşın zirvesiydi. Burjuvazi ahlaki olarak kendisini rastgele cinsel ilişkide bulunan proletaryaya ve şehvet düşkünü soylulara karşı erdem sahibi, feragatli sınıf olarak tanımladı. Burjuva saygınlığı,[7] bir yandan evlilik ve aşkın benzersiz ayrılığına, diğer yandan da bunların cinsellikten ay-

---

kavramdır. Bunun yerine cinselliğin tarihinin iktidarın bakış açısından yazılmasını önerir. Foucault, burjuvazi için cinselliğin kanın aristokrasi için oynadığı rolü oynadığını, yani bedeni tanımlamanın bir aracı olduğunu öne sürmüştür. Burjuvazi, bedeni tanınacak, denetlenecek ve genelde yaşamı maksimize etmek için kullanılacak bir nesne olarak tanımlamıştır. Foucault'ya göre burjuva ailesi, cinselliği konumlandırmaya, hapsetmeye ve şiddetini arttırmaya hizmet eder. Benim burjuva ailesi tartışmam da, farklı kuramsal terimlerle de olsa genelde aynı sonuca ulaşmaktadır. Foucault, *Freud'un bastırma tanımlamasını yanlış anlar.* Freud'a göre bastırma, Foucault'nun düşündüğü gibi cinselliğin psikeden bertaraf edilmesi değildir. Bu imkânsızdır. Benim terimi kullandığım gibi, burjuva cinsel bastırması cinsel dışavurumun doğrudan biçimlerini engellemiş ve dürtüyü diğer kanallara yönlendirmiştir. Bu, Foucault'nun burjuvazinin cinsellik üzerine söylemlerinin niceliğini ve kapsamını arttırdığı yolundaki iddiasıyla uyum içindedir. Bir anlamda, cinsellik orta sınıfı sırf yasaklandığı veya "bastırıldığı" için fazlasıyla meşgul etmiştir.

5. François Basch, **Relative Creatures: Victorian Women in Society and the Novel,** çev. A. Rudolf (New York, 1974), s. 3-15. Karşıt bir kanıt için bkz. Carl Degler, "What ought to be and what was: Women's sexuality in the 19th century", **American Historical Review** 79 (1974) 1467-1490.

6. "The Double Standard", **Journal of the History of Ideas** 20 (1959), 195-216.

7. Peter Cominos, "Late Victorian Sexual Respectability and the Social System", **International Review of Social History,** 8 (1963) 18-48, 216-50.

özelkitapgrubu

rılmasına yol açtı.

Burjuva evliliği çifti sonsuza kadar birbirine bağladı. Özellikle devrin başlangıcında toplumsal ve mali çıkarlar evliliğin en anlamlı nedenleri olarak bu ittifaklarda egemen olmaya eğilimliydiler. Ancak, hemen hemen başlangıçtan beri burjuva gençliği romantik sevgi dürtüsüyle tahrik ediliyordu. Çift, buluşmanın ilk anından itibaren derin bağlılık duygusuyla çarpılıyordu. On dokuzuncu yüzyıl yavaş yavaş ilerlerken romantik sevgi evliliğin en saf nedeni oldu. Orta sınıf duygusal örüntüsünün ilginç noktası ise romantik sevginin genellikle birlikteliğin ilk birkaç yılından veya ayından fazla dayanmasıydı. "Onlar ermiş muradına"nın anlamı yoğun tutkuyla değil, ama sınırlandırılmış saygınlıkla birlikte yaşamayı ifade ediyordu.

Burjuva ailesindeki ilişkiler katı cinsel rol bölüşümü tarafından düzenleniyordu. Koca, ailedeki egemen otoriteydi ve fabrikada ya da pazarda çalışarak ailenin geçimini sağlıyordu. Daha az akılcı ve yeteneksiz olduğu düşünülen karısı, kocanın toplumsal statüsüne uyması için kendisini bütünüyle, bazen hizmetçilerin yardımıyla temizlediği ve dekore ettiği evine vermişti. Koca, kadının bağımlı olduğu özerk bir varlık, özgür bir vatandaş olarak düşünülüyordu. Burjuva kadınları, benlik duyguları kocalarının dünyadaki konumundan kaynaklanan göreli varlıklardı. Evliliğin hoşnutluğu için kadının en önemli ilgisi çocuklara yönelikti: Onları büyük dikkatle, aile tarihi açısından derecesi yeni olan bir ihtimamla yetiştiriyordu. Burjuvazi çocukları yeniden değerlendirdi, onlar da anne babaları için önemli varlıklar haline geldiler. Yeni bir yakınlık ve duygusal derinlik seviyesi bu sınıfın anne babalarıyla çocukları arasındaki ilişkileri tanımladı. Bu yeni annelik sevgisi şeklinin kadınlar için doğal olduğu düşünüldü. Kadınlar yalnızca çocuklarının varkalımına yönelmediler, onları toplumda saygın bir yer kazanmaları için eğittiler. Bunun ötesinde, kendileriyle çocuklar arasında öyle derin bir bağ yaratmaya teşvik edildiler ki çocuğun içsel yaşamı ahlaki bir mükemmellikte biçimlenebilecekti. Bu suretle, daha önce görülmemiş bir şekilde burjuva kadınları yaşamlarının önemli bir bölümünde eve kapatıldılar; çevrelerinde meydana gelen büyük politik ve ekonomik dönüşümleri bir yana bırakarak çocuklarını bakıp büyütmeleri, evin bakımını sağlamaları ve kocalarının yemeklerini hazırlayarak servis yapmaları gerekiyordu.[8]

8. Günlük yaşamın sıradan, ancak açıklayıcı özellikleri için bkz. R. W. Chapman, der., **The Novels of Jane Austen** (Londra, 1923).

özelkitapgrubu

Burjuva ailesinin iç ilişkileri toplumun yetki alanının ötesinde kabul ediliyordu. Aile, özel bir küçük dünya ve kutsanmış odalarına hiçbir yabancının girme hakkının olmadığı kutsal bir yerdi. Ne var ki burjuva ailesinin özelliği **(privacy)** kapitalist ekonomiye iki önemli tarzla bağımhydı. Kâr serüveninde burjuvazinin bütün dikkatini ekonomik olaylara adaması gerekiyordu. Ailenin ve ekonominin aynı yerde birleşip birbirine kaynaştığı ilk modern hane bu durumda yetersizdi. Erkekler evlerinden ayrılarak ayrı, işlevsel olarak farklılaşmış işyerlerini kurmak zorundaydılar. Aries, bu sürecin yalnızca tüccarlarla esnaflar arasında değil, avukatlar gibi profesyonel erkekler arasında bile nasıl vuku bulduğunu betimledi. Ev artık bir üretim yeri değil, ama boş vaktin, iş dünyası dışında zamanın geçirildiği bir yerdir. İkincisi, pazardaki etkinlik sanki tamamen birbirlerini tanımıyorlarmış gibi yazılı antlaşmalar temelinde "mesafeli" gerçekleştiriliyordu. İnsanların her biri kendi çıkarını hesaplayarak diğerlerine "şeyler" olarak muamele ediyordu. Rekabetçi kapitalizmin düşmanca tonu, aileyi aksine bir karşıtlıkla yakın, sıcak, duygusal ilişkilerin mekânı olarak tanımladı. Dükkân şimdi aklın **(reason)** ve eylemin, ev ise duygunun mekânı olmuş, birinden diğerine gidip gelmek de bölünmüş kişiliği gerektiriyordu.

Üretici işlevden kaçınmış olan burjuva ailesi dışsal otoriteyle olan ilişkisini de kesmiştir. Ailenin açıkça tanımlanmış sınırları içinde anne babaların çocuklarla olan ilişkisinin üzerindeki otorite şimdi yalnızca anne babalarla sınırlıdır. Okul öncesi yaştaki burjuva çocukları genellikle diğer çocuklarla karşı karşıya gelmezdi ve anne babalarından başka pek az yetişkini görürlerdi. Topluluktaki **(community)** diğer otorite şahsiyetlerinin aile ilişkilerine müdahale etme güçleri kaybolunca, anne babanın çocuklar üzerindeki gücü hatırı sayılır ölçüde arttı. Ailenin içinde olanlar artık başka kimseyi ilgilendirmiyordu . 1830'dan başlayarak liberal devlet aile hususunda kesin ve açık politikalar **(policy)** belirlemeye başladı; ancak bu genellikle yalnızca proleter ailenin işlerine müdahale etti, burjuva çocuklarına nasıl davranıldığı hiç denetlenmedi. Benzer şekilde, aile yaşamının herhangi bir özelliği çizgisinden saptığında yetişkinleri cezalandıracak gençlik grupları mevcut değildi. Aile ilişkilerinin normları artık topluluk gelenekleri bağlamında kurulmuyordu. Aile ilişkilerinin tanımlanmasına adanmış kitapların ve derlemelerin **(journal)** ortaya çıkışı geleneksel normların çöküşünün bir göstergesiydi.

Aile içinde özel otoritenin doğuşu liberal yazarlar tarafından bi-

özelkitapgrubu

reyin toplumsal sınırlamalardan kurtuluşuna bir katkı olarak onaylandı. Burjuva ailesinin özgürleştirici özelliği gözardı edilemezken, özellikle —kadınlararası ilişki örgüsünün artık işlememesi nedeniyle kocalarıyla ilişkilerinde topluluğun **(community)** desteğini kaybeden— kadınları ve çocukları etkileyen sınırlılıklarının da takdir edilmesi gereklidir. Burjuva ailesinin sıcak, evcimen yuvası ayrıca yapıyı biçimlendirir. Yapı olmadan çağdaş psikenin duygusal biçimleştirimi **(configuration)** çözümlenemez. Freud'un düşüncesinde eksik toplumsal bağlamı işte bu yapı sağlar.

Burjuva ailesi yeni sevgi ve otorite biçimleriyle yeni bir duygusal yapıyı meydana getirmiştir. Bu ailenin çocuk yetiştirme yöntemleri daha önceki aristokrasinin ve köylülüğünkinden kesin bir şekilde farklıdır. Oral devre boyunca anne belki de çocuğu emzirerek ona derinden bağlanmıştır. Bir araya getirebileceği bütün şefkati ve özeni çocuğuna yoğun bir şekilde vermek üzere kendini adamıştır. Kundaklamak şimdi söz konusu değildir; sürekli ilgi, düzenli beslenme ve çok özenli temizlik kuraldır. Daha önceki herhangi bir uygulamayla karşılaştırıldığında, çocuk oral devrede duyusal ve duygusal doyumun cennetinde boğulur. Ancak bu lütufkâr uygulamaların yanında yeni kaygı **(anxiety)** ve gerilim kaynakları geldi. Artan bir şekilde yalıtılan ve kadın topluluğunun desteğinden yoksun kalan burjuva kadınları hatırı sayılır baskıyla karşı karşıya kaldı. Çocuğun başına gelen herhangi bir şey annenin hatası olarak düşünüldü. Herhangi bir fiziksel veya manevi talihsizlikten artık kader, kör talih sorumlu tutulamıyordu. Bu bağlamda anneyle çocuk arasındaki etkileşimin kaygıyla **(anxiety)** çevrelenmiş olduğu bulundu.

Anal devre boyunca aynı sürekli ilgi, oral devredeki katı beslenme programları gibi keskin bir inkâr öğesi eşliğinde devam etti. Burjuva apartmanlarındaki yüksek düzeydeki temizliğin yanı sıra, yeni bir insan dışkısı endişesi kendini gösterdi. Çocuk beden hazzını anne baba sevgisinin yüce biçimleri lehine kökünden inkâr ederek, anal doyumu anne sevgisine karşılık olarak değiştirmeye zorlandı. 1891'de yazan Friedrich Scholz burjuva tuvalet eğitimi uygulamasının şiddetine yönelik bazı belirtileri sunmaktadır:

> Tuvalet eğitimi öyle bir usulde gerçekleştirilmelidir ki en kısa bir an için bile çocuk bedenindeki veya elbisesindeki veya çevresindeki herhangi bir kire dayanamasm. Kirin uygunsuz olduğu ve onun yokluğunun en doğal ve en arzulanır koşul olduğu bilinçdışına aşılanmalıdır. Çocuğun

özelkitapgrubu

fiziksel duyarlılığı, üzerindeki veya çevresindeki kirin rahatsızlığa neden olması sağlanıncaya kadar arttırılmalıdır.[9]

Sağlık nedenleri, kuşkusuz ki iyi niyetle burjuva anne babanın ve tıbbi danışmanların zihninde egemendi. Ancak şiddetli bedeni inkârın çocuk üzerindeki duygusal yükü de mevcuttu. Ayrıca tuvalet eğitimi çocuğun büzgen kaslarını denetleyebilmesinden önceki erken yaşlarda başlamaktadır. Çocuğun lazımlığa bağlanması ender bir olay değildi. Çocuğun kendi bedenine insafsızca hâkim olması ve bedenini bir pislik üreticisi ve barındırıcısı olarak görmesi isteniyordu. De Mause'un ileri sürdüğü gibi, Victoria çağında burjuva anne babalar çocuklarına duygu sezisiyle **(empathy)** muamele ettiler; bu davranış aynı derecede zulüm olarak tanımlanabilirdi.

Freud bütün psişik gelişim için can alıcı olan duygusal kararsızlığın karşıt evrensel güçlerin, Eros ve Thanatos'un, temelinde bulunduğunu düşündü. Diğer açılardan bu mitolojinin değeri ne olursa olsun, aile tarihi için yalnızca meydana gelen şeyleri gizlemeye hizmet etmişlerdir. Evrensel güçlere yaslanmaktan çok farklı olarak kararsızlık, burjuva aile yapısının doğrudan yarattığı bir şey olarak görülmelidir. Kararsızlık burjuva çocuğunun merkezi duygusal bağlamıdır. Çocuğun özerklik belirtileri karşısında fiziksel cezalandırma yoktur veya azalmaya eğilimlidir; gerçekte otonomi teşvik edilir ve burjuva anne baba tarafından bir tehlike olarak görülmez. Ancak annenin sürekli gözleyen ve endişeli gözü bağlamında, çocuk kendi bedeninin iğrenç olduğuna dair zor duygusal dersi öğrenmek zorundadır.

Üçüncü genital devre çocuk yetiştirme yöntemlerinde eşit olarak temel yenilikler gördü. Tarihçilerin söyleyebildikleri kadarıyla ilk aile biçimlerinde çocukluğun genital oyununa ilişkin endişe en az düzeydedir.[10] On sekizinci yüzyılın ortasında çocukluk mastürbasyonunun ani ve derinden farkına varılmasıyla dehşete kapılınmıştır. Çocukların vaktinden evvel gelişmiş cinsel oyunu ilk modern aris-

---

9. Alıntı Stephen Kern'de verilmiştir. "Freud and the Discovery of Child Sexuality", **History of Childhood Quarterly** 1 (1973), 133.

10. René Spitz, "Authority and Masturbation", **Psychoanalytic Quarterly** 21 (1952) 490-527. Aynı zamanda bkz. R. F. Newman, "Masturbation, Madness and the Modern Concepts of Childhood and Adolescence", **Journal of Social History**, İlkbahar 1975, s. 1-27.

özelkitapgrubu

tokratları eğlendirdiyse de Viktoryen orta sınıflar buna hoşgörü gösteremeyecekti.[11] Freud'un örnek olay inceleme **(case study)** raporlarında bulunan "çükünü" kesme ibareleri, çocukları cinsellikten arındırmak için yeni bir çabanın kesin, ancak hiçbir surette en garip veya en anlamlısı olmayan kanıtıdır. On dokuzuncu yüzyılda tıbbi düşünce su götürmez bir şekilde anne babaları akne,* zihni uyuşukluk, hemoroid, tümör, eşcinsellik, delilik ve son olarak ölüm tehlikesine karşı uyardı. Anne babaların çocuk mastürbasyonuna yönelik savaşında yardımcı olmak için tasarlanan icatlar geliştirildi ve pazarda satıldı. Bunlar ereksiyon önleyen keskin dişli halkalarla, penisin sertleştiğini bir anlamda haber veren araçlardı. Bu çılgın bastırma politikasmdaki son çözüm cerrahlıktı. En azından kısa bir süre için Birleşik Devletler'de, Fransa'da, Almanya'da ve İngiltere'de doktorlar mastürbasyonu azaltmak için kız ve erkek çocuklarında sünneti, dağlamayı, cinsel organların dikilmesini uyguladılar.[12] Çocuk yine derin bir kararsızlık durumuna sıkıştırıldı: Anne baba sevgisi lehine bedeni hazdan vazgeçmesi gerekiyordu.

Burjuva çocuğu anal, oral ve genital devreler boyunca bedeniyle anne baba sevgisi arasında kesin bir seçimin öne sürüldüğü yeni bir duygusal biçimleştirimi **(configuration)** tattı. Bu basit bir bastırma sorunu değildir, çünkü ilk modern aile yapıları kesin olarak burjuva ailesi kadar veya ondan fazla çocuklara gaddarca davrandı ve egemenliği altına aldı. Bunun yerine, bu kendi özellikleriyle birlikte yeni bir duygusal yapı sorunudur. Burjuva yapısının çocuk için benzersiz kıldığı şey, beden ve anne baba sevgisinin mutlak ve kaçınılmaz çelişkili gerilimidir. Burjuva çocuğunun duygusal açıdan kötü durumu ancak özelleşmiş ailedeki sevginin ve otoritenin genel yapısı anımsandığında kavranabilir. Anne babanın otoritesi çocuk için mutlaktır ve *eşit şekilde* anne babanın sevgisi derindir. Çocuk bedeni doyumdan aşırı ölçüde vazgeçmeliydi, ama aynı zamanda çok şef-

---

11. Bu inanılmaz karşılığın tartışılması için bkz. Mary Hartman, "Child-Abuse and Self-Abuse: Two Victorian Cases", **History of Childhood Quarterly** (1974) 221-4848. Aynı zamanda bkz. Stephen Kern, "Explosive Intimacy: Psychodynamics of the Victorian Family", **History of Childhood Quarterly** 1 (1974) 437-62, mastürbasyonu önlemek için kullanılan araçlara bakın.

12. Bkz. G. J. Barker-Benfield, **The Horrors of the Half-Known Life: Male Attitudes Toward Women and Sexuality in 19th-Century America** (New York, 1976).

* **Akne:** Bir çeşit cilt hastalığı. (Ç.N.)

özelkitapgrubu

kat görüyordu. Burada bir çifte-kıskaç **(double-bind)** durumu vardır. Anne babanın otoritesi sınırsız-hatta küçük bir çocuk için korkutucu olduğu için çocuk-anne babanın sınırlamalarını sorgulayamaz veya buna karşı açık bir şekilde karşı koyamazdı. Eğer çocuk bedeni hazzın üzerinde ısrar etmiş olsaydı, devamlı olarak hadım edilme tehdidi yüzünden azap çekecekti. Bedeni zevkten vazgeçseydi, kendisini tümüyle kendini kontrol eden birisinin sevgisini kabul ederken bulacaktı; şüphesiz çocuk açısından "özgür" bir seçim değil.

Gerçekten Freud bu tür bir bağlamda yetişen burjuva çocuklarının olağanüstü saldırgan itkiler geliştirdiklerini belirtti. Bir çocuk genital hazdan mahrum edilince, kızgınlıkla karşılık veriyordu. Ancak, kızgınlık bu koşullar içinde dile getirilemezdi, çünkü engelleme, sevgiden kaynaklanan bir emirdi. Böylece çocuk kızgınlığını sindirmeye zorlandı; kendisini seven ve çok derin bir şekilde sevdiği birisinden nefret etmeyle yüz yüze gelemezdi. Kızgınlık nereye gitmişti? Yanıtı Freud buldu: (Süper-ego olarak) içselleştirildi ve çocuğun kendi kendisine karşı yönlendirildi, öyle ki ona karşı açık bir şekilde derin sevgi duyan annesine kızdığı zaman çocuk ancak kendisini değersiz ve kötü, kısaca suçlu olarak görebilirdi. Bu nedenle çocuğun çelişkiler dramının önemli sonucu, anne babasıyla otorite-sevgi ilişkisini özetleyen kuralların bir örüntüsünü derin bir şekilde içselleştirmesidir. Burjuva aile yapısının gizi, anne baba tarafından bilinçli bir niyet olmadan çocuğun hem kendi bedeni hem de anne babası için duyduğu yoğun sevgi ve nefret duygularıyla oynamasıdır; bu öyle bir tarzda meydana gelir ki anne babanın kuralları içselleştirilerek her biri diğerini desteklemek ve pekiştirmek için işleyen iki duyguya (sevgi ve nefret) dayanarak bilinçdışında birbirine bağlanıp kemikleşir. Sevgi (ego-ideali olarak) nefretin (süper-ego olarak) her ikisi burjuva saygınlığı tutumlarını teşvik etmek için işledi. Bu suretle aile, hiçbir dışsal zorlayıcılığa veya desteğe ihtiyaç duyman, ancak rekabetçi bir dünyayla karşı karşıya gelecek, bağımsız kararlar verecek ve kapital için mücadele edecek olan kendi kendisini güdüleyen "özerk" bir burjuva, modern bir vatandaş yarattı.

Burjuva ailesinin duygusal yapısı, bireylerin kendi otoriteleriyle davranmalarını sağlayan psişik bir yapının nasıl aşılanacağını açıklamada yardımcı olmaktadır. Freud'un yardımıyla bu yeni "bireyselleşme" düzeyi daha yüksek bir ahlak için bir zafer sevinci olarak değil, burjuva aile yapısının ürünü olarak açığa çıkarıldı. Bu-

özelkitapgrubu

nunla beraber, çocuğun çelişkili durumuyla benzersiz bir sevgi ve otorite bağlamında bulunması bile neler olduğunu açıklamak için yeterli değildir. Buna ek olarak, burjuva ailesinin çocuk için özdeşleşme kaynaklarını daha önce görülmedik ölçüde kısıtladığı belirtilmelidir. Yalnızca çocuğun anne babası yetişkin modeller olarak mevcuttur, öyle ki duygusal yapıyla bütünleşmiş ve can alıcı bir yoğunluğu üzerine almıştır. Çocuk yetişkin şahsiyetleri kendisi olarak gördüğü (veya onlarla özdeşleştiği) için anne babayla çocuk arasında ne meydana gelirse gelsin her şeyden çok önemlidir. Çocuk daha sonraki yaşam için olumlu değerler ve yönelmeler sağlayarak, aynı cinsten olan yetişkini ego-ideali olarak kavrar. Ancak iki özdeşleşme kaynağıyla (gerçekte yalnızca bir, çünkü cinsel özelleşme vardır) çocuk olağanüstü derecede anne babasına bağımlıdır. Birçok yazarın varsaydığı gibi, burjuva ailesinde çocuğun bağımlılığı biyolojinin veya toplumsal yaşamın doğal bir sonucu değildir. Bütün insanlar diğerlerine birçok bakımdan bağımlıdır, bu nedenle çocuklar bağımlı olan tek varlık değildir. Bağımlılık bir kaçınılmazlık olarak değil, ama farklı durumlardaki somut, ayırt edici özellikleri itibarıyla incelenmelidir. Burjuva ailelerinde çocuğun bağımlılığı ailenin yalıtılmışlığıyla artmıştır. Çocukların özdeşleşebileceği daha az kişi vardır ve bu nedenle bağımlılıkları yeni bir şekil almıştır.

Son olarak, psişik yapı cinsiyete göre ayırt edilmelidir. Çocuklar cinselliği inkâr ederlerken aynı zamanda anne babalarının iki genital türe yönelik tutumlarıyla karşı-karşıya gelirler. Aynı cinsten ebeveynle özdeşleşmeye teşvik edilen çocuk zaten erkekliğini veya kızlığını öğrenmiştir. Kadınların genital ve üreme organları ağza alınmaz sırlar olduğu için, ayrımın penisin varlığına veya yokluğuna bağlı olduğunu da öğrenmiştir. Bunun ötesinde penisin bir güç işareti olduğunu öğrenmiştir. Çünkü babasında da bir tane vardır ve babası tüm gücü elinde tutmaktadır. Çocuğu yetiştirmede burjuva babanın rolü asgari düzeydedir: Baba başvurulacak en son merci, annenin otoritesini sabitleştireceği referans noktasıdır, çocuğun karşılaştığı en büyük güçtür. Kadının üreme organlarının değerini azaltan Freud değildir; o, burjuva ailesindeki cinsiyet bölünmesinin sonuçlarını araştıran ve kaydeden, zamanının ve sınıfının yalnızca suç ortağıdır.

Özet olarak, burjuva aile yapısının özellikleri, çocuk için ilk kez Freud'un ifade ettiği psişik yapı türünün gelişiminin koşullarıdır. Oedipus kompleksi nosyonunun özgüllüğü ancak yukarıda taslağı çi-

özelkitapgrubu

zilen aile yapısı itibarıyla görüldüğünde gerçekten anlaşılır olmaktadır. (Erkek çocuklar için) anneyi sevmenin ve babanın karışmasına kızmanın, babayı taklit etmek için bilinçdışı bir ihtiyaç geliştirmenin ve anne yerine konan bir vekil bularak kızgınlığı çözümlemenin hepsi derin bir içselleştirilmiş otorite düzeyinde duygusal bir dinamiğin yakalanmasında burjuva ailesinin özel sonuçlarıdır. Aristokrat erkek çocuklarının da babalarına karşı düşmanca duyguları vardı, ancak bu aynı yoğunlukta değildi; bedene karşı aynı sevgi oyunu yoktu, destek ve özdeşleşme için babaya aynı şekilde yaslanılmıyordu, anneye aynı değer verilmiyordu, annenin aynı derin şefkat ve endişesi yoktu, bu nedenle babayı derin bir şekilde özdeşleştirmek gerekmiyordu. Köylülerin ve aristokratların da elbette bilinçdışı yapıları vardı, ancak yalnızca burjuvazi bedenin inkârı üzerine kurulmuş bir bilinçdışını meydana getirir.

Savımı özetlemek gerekirse, Freud'un düşüncesini burjuva ailesinin ortaya çıktığı bağlama yerleştirmeye çalıştım ve bu aile yapısını niteleyen toplumsal ve psişik öğelere özgü karışımı öne sürdüm. Burjuva ailesi, yalnızca ilerici, ahlaki olarak yararlı bir sevgi yuvası, eve ve aileye bağlılık, "özgür olma arzusu" ve bireycilik olarak değil, yeni egemen sınıfın çıkarlarının tutunmasına ve yaşla cinsiyet çatışmalarının benzersiz bir tarzda kaydedilmesine hizmet eden belirli bir duygusal örüntünün tesis edilmesi olarak anlaşılmalıdır. Eleştirel otorite ve sevgi mekanizmalarıyla, yoğun çelişkili duygularına bağımlı olan kadınların ve çocukların baskı altına alınmalarının yeni biçimleri burjuva ailesinde ortaya çıktı.

Kısaca belirtilirse, burjuva ailesinin duygusal örüntüsü anne babayla sınırlanan otoriteyle, çocuklara yönelik derin anne babacı sevgiyle ve bir ceza olarak fiziksel cezalandırma yerine sevginin geri çekimi tehditinin kullanılmasıyla tanımlanır. Bu örüntü oral, anal ve genital devrelere uygulandığında anne baba sevgisi için çocuğun bedeni doyumunun sistematik bir değişimiyle sonuçlanır; bu daha sonra aynı cinsten ebeveynle derin bir özdeşleşmeyi üretir. Cinsel farklılıklar kesin kişilik farklılıkları haline gelir. Erkeksilik (**masculinity**), duyguları bastırabilme kapasitesi, saldırgan, akli ve etkin olmak olarak tanımlanır; kadınsılık (**femininity**) duyguları ifade etme kapasitesi, zayıf, akıldışı ve edilgen olmak olarak tanımlanır. Yaş farklılıkları boyun eğmenin içselleştirilmiş örüntüleri haline gelir. Çocukluk benzersiz, fakat aşağı bir durumdur. Çocukluk bağımlılığı, kendinden üstün olanları sevmeyi öğrenmek için temeldir. Yetişkinliğe

özelkitapgrubu

geçmek otoritenin içselleştirilmesini gerektirir. Bireysellik, anne babacı normlarla bilinçdışı bir şekilde bütünleşmenin karşılığında kazanılır.

Burjuva ailesinin yeterli bir ele alınış tarzının yalnızca esaslı ana hatlarını kapsamaya gayret ettim. Bu yapının uygulanabilirliğinin derecesi yani toplumsal hiyerarşide ne kadar alta inip yukarı çıktığı, nasıl değiştiği incelenmelidir. Ben yalnızca dingin, eşzamanlı bir özet sundum. Burjuva aile yapısı insanların özerk varlıklar olduğu yanılsamasını teşvik eden ego yapılı insanlar oluşturmayla uyum içindedir. Yer değiştirmiş beden enerjisini bir süper-egoya demirleyerek benzeri görülmemiş bir seviyede sevgi-otorite örüntülerini içselleştirmiş burjuva, gerçekte karmaşık psiko-sosyal süreçlerin sonucuyken, kendisini kendi yarattığı bir şey, ruhunun kaptanı olarak görür. Proletaryanın sonunda benzeri bir aile yapısını benimsediğinin ayırdına varıldığında, bu olayın politik ve toplumsal öneminin değeri takdir edilebilir.

İkinci aile yapısı modeli için Avrupa aristokrasisini alıyoruz. Eski rejimin aristokrat haneleri akrabaların, hizmetçilerin, diğer hizmetlilerin ve yanaşmaların bir karışımını içeriyordu. Bu haneler sayıları kırk ile iki yüz arasında değişen insanı kapsıyordu.[13] Demograflar, aristokratların alt sınıflara göre daha çok çocuğa ve biraz daha az bebek ölüm oranına sahip olma eğiliminde olduğunu bulmuşlardı. Ancak sanayi öncesi çağın demografik örüntüsü onlara olduğu kadar köylülere de uyuyordu: Yüksek doğurganlık, yüksek ölüm oranı.[14] Aristokratlar kendilerini korunması fevkalade önemli olan akrabalık ilişkileri veya soy ağacının parçası olarak görüyorlardı. Hanenin kompozisyonu istikrardan çok uzaktı: Hizmetçiler ve yanaşmalar geldiler ve gittiler; her iki cinsten çocuklar yetiştirilmeleri için diğer aristokrat evlere gönderildiler.

Büyük şatolar kamusal ve politik mekânlardı. Bunlar lordun çevredeki köylüler üzerindeki gücünü maddi ihtişamla simgeliyordu.[15] Şatolarda mahremiyet imkânsızdı. Binalarda koridor yoktu, bir yer-

---

13. Mousnier, **La Famille, l'énfant, et l'éducation**, vol. 1. s. 24 ve izleyen sayfalar.

14. Demografik araştırmanın bir özeti için bkz. Pierre Goubert, "Historical Demography and the Reinterpretation of Early Modern French History", der., Robb ve Rotburg, **The Family in History** (New York, 1971) s. 16-27.

15. Lawrence Stone, **The Crisis of the Aristocracy** (New York, 1967), s. 269-302.

özelkitapgrubu

den başka bir yere gitmek için odalardaki insanları rahatsız ederek bu odalardan geçmek gerekiyordu. Bu devrin sonunda odaların bir miktar işlevsel farklılaşması oldu. İnsanlar açılır kapanır yatakları kullanarak her yerde uyuyorlardı. Hane üyeleri arasındaki ilişkiler fazlasıyla hiyerarşikti ve roller katı geleneklerle sabitleştirilmişti.

Evlilik en üst konumdaki kişilere ait politik bir eylemdi. Soyun kaderi aile mallarını eksiksiz koruyan evliliklere bağlıydı. Evlenilecek eşlere anne babalar karar veriyordu ve kızların evlendirilmesi masraflıydı. Belirli devirlerde çeyizler küçük servetlere mal oldu. Bu suretle evliliğin sevgiyle, hatta cinsellikle fazla bir ilişkisi yoktu. Lawrence Stone, on yedinci yüzyıldan önceki İngiliz soyluluğunun cinsellik örüntüsüne "seri halindeki çokeşlilik" olarak işaret eder. Aristokratlar, hizmetçilerle ve diğer aristokratlarla sevişmişlerdir. Kapatmalık **(concubine)** halk tarafından kabul edilmişti.[16] Genelde soyluluğun bu konudaki tutumu kadınların erkekler kadar cinsel varlıklar olduğu ve sevgiyle cinselliğin gizli, özel olmayan işler olduğudur. I. James'in saray mensuplarına, özellikle yeni evli olanlara, bütün kraliyet maiyetinin önünde cinsel yaşamlarını sorduğu bilinmektedir. Özetle, aristokrat ailelerin merkezi karı koca birliği değil evin statüsüdür. Günlük yaşam da kamusal mübadeleye dayanan bir koşuşturmadır.

Bu küçük seçkinlerin (on sekizinci yüzyıl Fransa nüfusunun yaklaşık % 1.5'u) serveti toprağın kontrolüne ve bir derecede kralın himayesine bağlıydı. Toprak, aristokrasinin ana mülkiyetiydi ve genelde yatırım yapılıp sömürülebilecek kapital olarak değil, aile soyunun yönetimi altındaki bir şey olarak görüldü. Zenginlik, miras alınıyor ve devrediliyordu, kazanılıp biriktirilmiyordu. Feodalizmden kapitalizme geçilirken soyluların yalnızca küçük bir kesimi kapitalist olarak davrandı. Soyluların görevi savaştaydı, krala hizmet etmekteydi ve arazilerindeki düzeni korumaktaydı. Eşleri eşit olarak yüksek şahsiyetlerdi, ancak onların işlevi öncelikle erkek çocuk doğurmak ve toplumsal yaşamı düzenlemekti. Genel olarak ne ailenin idaresiyle ne de çocuk yetiştirmeyle ilgileniyorlardı.[17]

---

16. Flandrin, s. 176 ve izleyen sayfalar.

17. Bogna Lawrence, "Parents and Children in 18th-Century Europe", **History of Childhood Quarterly** 2 (1974), 1-30; Elizabeth Marvick, "Nature Versus Nurture: Patterns and Trends in 17th Century French Child-Rearing", der., L. de Mause, **History of Childhood** (New York, 1974) s. 259-302; J. H. Plumb, "The New World of Children in 18th Century England", **Past and Present** 67 (1965)+ 64-95; ve

özelkitapgrubu

Hanedeki otorite hiyerarşik olarak düzenleniyordu vc göreli olarak dış karışmalardan bağımsızdı. Kral soyluları denetlemeye çalıştı, ancak bu, nadir olayların dışında aile işlerinin yerel düzeyinde olmadı. Zamanın ulaşım olanakları göz önüne alındığında, aristokratlar sarayda olmadıkları zamanda en yakın eşitlerinden çok uzakta yaşıyorlardı. Şato arazisi içinde özerkti, yalnızca merkezi devletin gücüyle sınırlandırılmıştı.

Aristokrat evlerin duygusal yapısı yalnızca birkaç tarihçi tarafından çözümlenmiştir.[18] Çocuklar dünyaya geldikleri andan itibaren hizmetçilerin ellerindeydi. Babalar ve anneler özellikle ilk gelişme yıllarında çocuklarıyla hemen hemen hiç uğraşmadılar. Çocuk bakımının aristokrat bir kadının asaletine yakışmadığı düşünülüyordu. Çocuklar küçük hayvanlar olarak düşünülüyordu, sevgi ve duygulanma nesneleri olarak değil. Denemeci Montaigne, nükteli bir şekilde şöyle yazdı: "Çocukları kendi eğlencemiz için insan gibi değil, maymun gibi sevdik." Aristokrasi bu ya da bunun dışındaki her konuda on dokuzuncu yüzyıl burjuvazisiyle göze çarpan bir zıtlık sunmaktadır.

Soylu çocuklar dadılar tarafından emzirilmiştir; bunlara gösterilen ihtimam hakkında pek az şey bilinmektedir. Tarihçilerin göz önüne serdiği birkaç ipucu solgun bir resme işaret etmektedir. Kadınların sütü bir kan cinsi olarak düşünülüyordu. Bu nedenle bebekler pek de hoş karşılanmayan vampir rolündeydi. Dadıların yol açtığı ölüm yaygındı ve bazı dadılar "öldürücü dadı" olarak biliniyorlardı. İstenmeyen çocuklar bir yolu bulunup kendilerini bu kadınların elinde buluyordu.

Her koşulda çocuklar ilk bağlılıklarını aile dışındaki birisiyle kuruyorlardı. Aristokrat aileleri çocuğun duygularının yalnızca ailede yoğunlaşmasına girişmiyordu. Psikanalitik bir eğitim almış kişi, dadıları anne-vekilleri olarak olarak yorumlayabilir; bu bir hata olur. Kuramsal olarak fikir indirgemecidir, çünkü burjuva annesini norm alarak, diğer yetişkinlerin çocuğun yaşamında egemen oldukları almaşık duygusal biçimleştirmelere **(configuration)** aldırmamaktadır.

Ivy Pinchbeck ve Margaret Hewitt, **Children in English Society,** 2 vol., (Londra, 1969-73).

18. David Hunt, **Parents and Children in History; The Psychology of Family Life in Early Modern France** (New York, 1970); E. Marvick, "Childhood History and Decisions of State", **History of Childhood Quarterly** 2 (1974) 135-80 ve referanslar not 17'de.

özelkitapgrubu

Aristokrasinin çocuk yetiştirme durumunda ne dadılar ne de annelerin kendileri çocukla burjuva tarzında ilgilenmemiştir. Bu ailelerin duygusal örüntüsü ancak tesis ettiği sevgi nesnelerini yaygınlaştırdığı kabul edilirse kavranabilir.

Eğer aristokrat ailelerdeki oral devre burjuvazidekine hemen hiç benzemiyorsa, anal devre belki de daha az benzerdir. Tuvalet eğitimi en az düzeydeydi, çünkü sıhhi şartların standardı düşüktü. Yetişkinler evin hemen her yerinde idrar çıkarmaktadır, bu suretle çocuklar dikkatli bir şekilde kontrol edilmemiştir. Yetişkinlerin çocuğun tuvalet alışkanlığına gösterdikleri en büyük ilgi kendine hâkim olmayı talep etmede değil, ancak kişilik özelliklerini ve ruh halini gösterdiği düşünülen *dışkıları, insan tabiatı* ve şeytan işaretleri bulmak için incelemektedir. Bundan dolayı tuvalet eğitimi modern devirdekinden bütünüyle farklı bir anlama sahiptir. Ancak, soylular çocuğun anal devre süresince toplumsal hiyerarşiye itaat etmeyi öğrenmesiyle ilgilenmişlerdir. Aristokratlar, çocukların bu devredeki muhalif konumlarına onları dövüp, aşağılayarak karşılık vermişlerdir. Burjuva çocuklarının lazımlığa oturmaları için zorlanmaları ne kadar normal ise bu çocukların kırbaçlanmaları da o kadar normaldi. Erikson'ın kuramını kullanan, aristokrasi ailelerinin tarihçisi David Hunt, bu dövme olaylarında yetişkinlerin çocukların özerklik için mücadele etmeleriyle uğraşamamalarının işaretlerini ayırt etmektedir. Yetişkinler bu hiyerarşik toplumsal dünyada iki yaşındakilerin başı buyrukluğu ve inatçılıkları tarafından kendilerini tehdit edilmiş hissetmişlerdir. Yetişkinler çocuğun ihtiyaçları veya büyüme devreleri hakkında pek bilgi sahibi olmadıkları için çocuklara karşı herhangi başka bir kişiye davranıyor gibi davranmışlardır. Otorite tehdit edildiğinde, karşısında kaba gücü bulmuştur. Hunt'a göre kırbaçlamanın sonucu çocuktaki tüm özerklik izlerini silmektir.

Soylular arasında görülen anal devrenin yorumlanması, burada sunulan kurama uygun bir şekilde daha fazla ayrıntılandırılmayı gerektirmektedir. Burjuva çocuğundan farklı olarak genç aristokratın bedeni doyumu anne baba sevgisi için değiştirmesi gerekmemektedir. Burjuva evinde sorun tuvalet eğitimidir; şatodaki sorun otoriteye itaattir. Bir durumda çocuğun bedenini denetlemesi; diğerinde ise toplumsal hiyerarşiye saygı duyması gereklidir. Aristokrat çocuk için anne baba sevgisi duygusal dramada tehlikede değildir. Hunt, kırbaçlamanın sonucunun özerkliğin bastırılması ve egonun zayıflaması olduğunu ileri sürerken hakh olsa bile, Eriksoncı model duy-

özelkitapgrubu

gusal örüntünün diğer özelliklerini kaçırmaktadır. Bu model, aristokrasiye özgü durumun anne babayla çocuk arasındaki bağı güçlendirmede başarısızlığa uğramasını açıklamamaktadır. Dayak çocuğun anne babayı içselleştirmesiyle sonuçlanmamıştır. Bunun yerine bu, toplumsal hiyerarşi normunu pekiştirmiştir. Aristokraside anüs, inkâr edilen hazzm yeri değildir. İnsanın kıçından dayak yemesi gizli bir suçluluk duygusuna da, temizliğe, düzene ve dakikliğe de yol açmadı. Aksine kırbacın psişik artığı (**residue**), topluluğun (**community**) normlarının ihlalinden doğan bir utanma duygusuydu. Duygusal travmanın yönü derin aile bağlarından bireyciliğe doğru değil, kamusal cezalandırmadan toplumsal itaate doğru oldu.

Genital devirdeki aristokrasiye ait eğitim aynı şekilde modern uygulamalardan farklıydı. Cinsellik, yetişkinlerin eğlencesi için cinsel bir oyuncak olarak görülen çocuktan gizlenmedi. Çocukluk mastürbasyonu yasaklanmadı veya alışılmamış bir şey olarak görülmedi. Çocuğun üreme organlarını okşamak, beş yaşındakileri yetişkinlerin cinsel davranışlarını taklit etmek için teşvik etmek ve çocukluk cinselliğini alenen onaylamak dadılar ve diğer yetişkinler arasında seyrek değildi. Müstakbel XIII. Louis'nin dadılarından birisi, kendi sorumluluğundaki çocukla yetişkinlerin eğlenme tavrını onaylamadı; Fransa kralının en büyük oğlunu uyardı: "Bayım, hiç kimsenin meme uçlarınızı veya pipinizi ellemesine izin vermeyin; onlar bunları kesecekler!"[19] Bu "hadım etme tehdidi" Küçük Hans'ın annesininkiyle karşılaştırılabilir. Küçük Hans'ın durumunda gözdağı mastürbasyon yaptığı için verilmiştir. Güçlü aristokrat şahsiyetlerinin çocuğun pahasına ve onun iradesine karşı, kendilerini eğlendirdikleri Fransa kralının en büyük oğlunun durumunda, dadı çocuğu mastürbasyonu kesmesi için değil mertebesine uygun davranışta ısrar etmesi için zorlamaktadır. Ne kralın büyük oğlunun anne babası ne de onun dadısı "hadım etme tehditinde" bulunmaktadır. Bu, genel bir toplumsal gözdağı olarak sunuluyordu. Krahn büyük oğlunun çıkarması gereken ahlaki ve duygusal ders, güçlü ancak alt seviyedeki politik güçler otoritesini ve konumunu baltalayabilecekleri için nöbette olması gerektiğiydi. Bu suretle, çocuğun genital devre zarfındaki duygusal geriliminin ne anne babasıyla olan temel ilişkileriyle ne de bedeni hazzı sevgi için değiştirme ihtiyacıyla ilgisi vardı. Buna karşılık soylu çocuk, temel dersin kişinin yerini

---

19. Hunt, s. 169.

özelkitapgrubu

bilmesiyle ilgili olduğu karmaşık kamu dünyasına sokuluyordu.

Aristokratların psişik yapısı ilk üç devrenin başından sonuna kadar burjuva örüntüsüne çok tersti. Bedenle toplumsal dünya veya id'le içselleştirilmiş ahlak arasında keskin bir zıtlık yoktu. Derin içselleştirmeler çelişkili bir sevgi ve otorite oyunu sonucu değildiler. Özdeşleştirmeler anne babayla veya herhangi bir bireyle değil, ailenin soyuyla yapılıyordu.[20] Bu suretle çocuk, sert bir süper-ego yerine şiddetli dışsal, toplumsal normlar geliştiriyordu. Muhtemel vicdanın biçimi, içsel bir özeleştiri üzerine hukuki bir suçluluk zihniyetinin yerine uygunsuz davranışların kamusal kınaması, toplulu-ğun **(community)** ayıplaması üzerinde inşa edilmiş bir utanma zihniyetiydi.

Aristokrasiye ait aile yapısına yönelik asıl ilgi bunun daha sonraki yapılara kıyasla taşıdığı radikal farklılıktan kaynaklanır. Aynı genel ataerkillik ve tekeşlilik normlarıyla bile aile yapısında fevkalade çeşitlilik vardır. Aristokrasinin bir Oedipus kompleksi var mıydı? Kuşkusuz babalarla oğullar, anne babayla çocuklar arasında zıtlıklar vardı, ancak bunlar Freud'un tanımladığından o kadar ayrı bir biçim almışlardı ki buna aynı adı vermek yanıltıcı olabilirdi. Gerçekten de anne, romantik sevginin bir fethi yerine politik bir ittifakı simgeliyordu ve burjuva annesi gibi değildi. Kuşaklar arasındaki mücadele cinsellikten ziyade toplumsal güçle ilişkiliydi. Cinsel çelişki (zevke karşı erdem) değil, politik güç bedene damga vuruyordu: Beden toplumsal hiyerarşiye göre düzenlenmeye maruzdu.

Eldeki delillerin yetersizliği göz önüne alındığında, aristokrat aile yapısının detaylı bir modeli imkânsızdır. Buna rağmen aristokrat ailelerinin özelliğe **(privacy)**, aile hayatına, annelik sevgisine, romantik sevgiye ve çocuklarla yakın ilişkiye az değer verdiği sonucuna ulaşılabilir. Çocukların duygusal yaşamı anne babalarının çevresinde merkezileşmemiş, geniş bir yetişkin şahsiyetler alanına yayılmıştır. Çocuk yetiştirmenin bir amacı kişinin kendisine hâkim olması olmadığı için aristokratların egolarının burjuvalarınki kadar güçlü olmadığı kurgulanabilir. Belki sanayileşmenin ilk devreleri süresince burjuvazinin üretim araçlarının denetiminde kazandığı başarı ego gücündeki bu farklılıkla kısmen açıklanabilir.

---

20. Benzer bir önerme için bkz. Philippe Ariès, "La Famille d'Ancien Régime", **Revue de l'Académie des sciences morales et politiques** (1956) 46-55 ve "The Family", **Encounter,** August 1975, s. 7-12.

özelkitapgrubu

Eski rejimdeki köylü aile yapısının muhtemelen çağdaş burjuvaziyle olduğundan çok daha fazla aristokrasiyle ortak noktası olmasına rağmen bu yapı yönetici sınıfınkinden farklıydı. Avrupa köylülüğü ekonomik konum ve zenginlik açısından ortakçılar ve günlük emekçilerden bağımsız çiftçilere kadar geniş bir eşitsizliği kapsıyordu. Farklı üretim tarzlarını içeriyordu: İki ve üç tarla sistemleri; dağınık ve toplu yerleşim... On altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar bazı bölgelerde köylüler çitleme **(enclosure)** ve bilimsel çiftçilik gibi modernleştirici eğilimlerden esaslı olarak etkilendiler. Diğer bölgelerde ise köylü yaşamı göreli olarak değişmeden sürdü. Hatta gelenekçi küçük bölgeler bazı yerlerde hâlâ kalmıştır ve antropologlar bu köylüleri incelemek için etnografik yöntemleri kullanmaya başlamışlardır. Eski rejim altındaki köylülerin günlük yaşamı hakkında çok az şey bilindiği için antropolojik kanıt yirminci yüzyıldan alınmış olsa bile son derece değerlidir[21]. Bu çalışma, gene bir aile yapısı modelini amaçladığı için köylerde yaşayan bir köylülüğü varsayacaktır.

Demograflar eski rejim köylülerinin çok geç evlendiği (yirmi yaşlarının sonunda) ve belli bir zaman kesitinde az (dört veya beş) çocukları olduğunu öğrenmişlerdir. Çok sayıda doğum olmasına karşın, bunların ortalama yarısı yetişkinliğe kadar yaşamıştır. Aile döngüsünde üç kuşağın aynı evde yaşadığı bir devir vardır, en azından bu incelenen birçok yerde böyledir. Ancak demografların gösterdiği gibi norm geniş aile biçimi değil, küçük bir karı koca ailesidir.

Bu istatistiki sonuç birkaç nedenden dolayı yanıltıcıdır. Birincisi, köylüler diğer köylülerle yakınlık içinde yaşamışlardı ve ellerinin altında yakında sayısız akraba vardı. İkincisi, aile (anne baba ve çocuklar) özellikle önemli bir toplumsal grup değildi.[22] Köyle olan bağımlılık bağları öyle güçlüydü ki hane düzeyinde varkalım mümkün değildi. Üçüncüsü, günlük etkileşimler tüm köyü veya geniş bir kesitini kapsıyordu ve aile özel bir dünya olarak topluma karşı kapalı değildi.[23] Bu nedenle burjuva aileleriyle olan istatistiki benzerliğin

---

21. Bkz. Laurence Wylie, **Village in the Vaucluse: An Account of Life in a French Village** (New York, 1957); Julian Pitt-Rivers, **The People of the Sierra** (Chicago, 1954); ve J. K. Campbell, **Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community** (New York, 1964).

22. Ariés, **Centuries of Childhood**, s. 10.

23. Antropologlar bunun her zaman çağdaş köylüler için doğru olmadığını ileri sürmektedir.

özelkitapgrubu

etkisi kolektif bağımlılık gücüyle yalanlandı. Eski rejimin Avrupalı köylü aileleri çekirdek aile değildi. Sayıları küçük olmasına rağmen aile geniş bir toplumculuk **(sociability)** çemberinde gömülüydü. Aslında ilk modern köylü yaşamının temel birliği karı koca ailesi değil, köydü. Köy, köylünün "ailesiydi."

Toplumsal otorite evin babasında değil, köyün kendisinde bulunuyordu. Bazı yerlerde lord ve rahip etkili otoritelerdi. Ancak yaşamın günlük düzenlenişinde köyün görenekleri ve gelenekleri egemendi.[24] Köy tarafından bilinmeyen veya onun tarafından denetlenmeyen önemli herhangi bir şey tek tek aileler içinde söz konusu olamazdı. Evlilikler, karı koca ve anne babayla çocuklar arasındaki ilişkilerin hepsi köylüler tarafından etraflıca inceleniyor ve ceza yaptırımları onlar tarafından uygulanıyordu. Gelenek tarafından onaylanmayan bir tarzda davranan bir kadın, diğer kadınlar tarafından alaya alınırdı. Evli olmayan genç insanlar kur yapma ayinlerini idare eden gençlik gruplarında örgütlenmişlerdi.[25] Gündüz, hatta gece meydana gelen etkileşimler, topluluğun **(community)** veya onun ilgili bir kısmının önünde meydana geldiği için özellik **(privacy)** bilinmiyordu ve değersiz bulunuyordu.

Köylü erkeklerin ve kadınların yerine getirdiği ayrı işlevler vardı ve kadınlar kendi alanlarında önemli güce sahip olmalarına karşın genelde boyunduruk altındaydılar. Kadınların işi ailenin ve topluluğun varkalımı için önemliydi ve kadınlar çok ağır ve uzun süre çalışıyorlardı.[26] Köylü kadinları yemek pişirdiler, çocuklarla ilgilendiler, evcil hayvanlarla bahçelere baktılar ve hasat gibi çok önemli zamanlarda tarlalarda köyün geri kalanıyla birleştiler. Kadınlar doğumları düzenlediler ve akşam toplantılarında kur yapanlara nezaret ettiler. Kısaca, köylü ataerkilliği aristokrasi ve burjuva ataerkilliğinden farklıydı. Reich ve bazı feministlerin yaptığı gibi Avrupa tarihine ait hatalı, geniş kapsamlı benzer ataerkil örüntü tanımlamasından kaçınmak için bunların mekanizmaları dikkatli bir şekilde incelenmelidir.

Köylerde duygusal olarak önemli kabul edilen olgular karı koca

---

24. Bkz.Shorter, **Making of the Modern Family.** Aynı zamanda bkz. Keith Thomas, **Religion and the Decline of Magic** (New York, 1971).

25. Düğünden sonra yapılan eğlenceler için bkz. Natalie Davis, "The Reasons of Misrule", **Past and Present** 50 (1971) 41-75.

26. Shorter, **Making of the Modern Family,** s. 68.

özelkitapgrubu

ailesinde değil, bir bütün olarak toplulukta **(community)** vuku bulurdu. Dini bayramların (putperest ve Hıristiyan), tapınma örüntülerinin ve oyunların hepsi topluluğa ait olaylardı. Örneğin, köyün her bir üyesinin bütün evlenme törenlerine katılma hakkı vardı. Ölüm de topluluğu birbirine bağlayan bir olguydu. Bazı yerlerde anne babalar çocukların evliliğine karar verdiyseler de, birçok topluluk uygun eşleştirmelerin yapıldığı kolektif kur yapma biçimlerine sahipti.[27] Devlet, on altıncı yüzyıldan itibaren ataerkil otoriteyi pekiştirmeye çalışarak evliliklere müdahale etti. Ataerkillik ideolojisi, anne babacı otoriteyi monarşik otorite için çok önemli gördüğünden, anne babaların çocukları üzerindeki hakları artırıldı. Yönetimler eşlerin rızası üzerinde kurulan köylü evliliği uygulamasını yok etmeye çalıştılar. Gizli evliliklerin eski rejim boyunca devam etmesine rağmen devlet politikasının başarısını ölçmek güçtür.[28]

Simgesel ve dini yaşam, kutsal Hıristiyan şahsiyetlere yönelik umumi tapınma tarafından egemenlik altına alınmıştı. Dindarlığın niteliğinin Ortaçağ'dan modern devre ve köyden köye önemli ölçüde değişmesiyle birlikte, genelde Hıristiyan mitleri geleneklerin geniş bir parçası olarak benimsendi. Groethuysen, belirli doktrinlerin akıldışılığı üzerinde vicdanıyla güreşen ve Ortodoksluktan endişelenen bir burjuva Hıristiyanlığıyla, Meryem'i İsa'dan çok sevdiğini basit, ama tamamıyla dine aykırı bir şekilde açığa vuran köylü Hıristiyanlığını karşılaştıran bir rahip hakkında yazmıştır.[29] Burada ilgi uyandıran şey, esas itibarıyla dindarlık değil, köylülük arasındaki ahlaki, psişik ve duygusal yaşamın topluluksal **(communal)** doğasının altının çizilmesidir.

Tek eşli evlilik bağlamında bile köyün akrabalık ve aile üzerindeki egemenliği[30] anne babaların ve çocukların ilişkilerini etkilemiştir. Akrabalar, yaşlılar ve genç kadınlar çocuk bakımı işinde köylü

---

27. Bkz. Natalie Davis, "Ghosts, Kin and Progeny: Some Features of Family Life in Early Modern France", **Daedalus,** İlkbahar 1977, s.87-114.

28. Uzun bir dönem için evlilikler kilisenin dışında, sözlü anlaşmalarla yapılıyordu. Bkz. C. Lasch, "The Suppression of Clandestine Marriage in England", **Salmagundi,** İlkbahar 1974, s.90-109.

29. Bernhard Groethuysen, **The Bourgeois: Catholicism vs. Capitalism in 18th Century France**, çev. M. Ilford (New York, 1968).

30. Flandrin'in köylüler arasındaki akrabalık bağlarının ağırlığına ilişkin tartışmasına bkz. s. 28 ve izleyen sayfalar.

özelkitapgrubu

annelere yardım etmişlerdir. Köylerdeki kadmlar emzirmeyle, kundaklamayla, çocukluk hastalıklarım tedavi etmeyle ve diğer işlerle ilgili geleneksel bilgileri genç annelere aktarmıştır. Denetleme bu yardımla birlikte işlemiştir. Köylüler gençlerin yetiştirilmesinde göreneklere ve geleneklere kesinlikle uyulmasını sağladılar. Karı koca ailesi imtiyazlı ve özel olan değildir, toplumculluğun (sociability) geniş örgüsüne eklemlenmiştir. Çağdaş devirde burjuva ailelerin yaptığı gibi, köylü aileleri çocuklara sahip çıkıp onları denetlememiştir.

Çocuklar karı koca ailesi içinde yaşamın merkezi olarak düşünülmemiştir. Anne babalar tarafından kendini adayarak bakılıp büyütülmemişler veya ahlaki mükemmellik için biçimlendirilmemişlerdir. Belki de yüksek bebek ve çocuk ölüm oranları anne babanın duygulanımına engel olmuştur. Her koşulda, ilk çağdaş Avrupa köylülüğünde anne babayla çocuk arasındaki bağlarda daha sonraki devirlerin yoğunluğu ve yakınlığı yoktur. Duygusal bağlanmalar, anne babalar ve çocuklarla sınırlanmaktan ziyade köye yönelik olarak dışarıya ve ilk kuşaklara yönelik olarak geriye doğru genişlemiştir. Ölü şahıs hâlâ topluluğun köy öykülerinin ve ağızdan ağıza dolaşan geleneklerinin parçasıdır. Çocukluk tarihçileri köylülerin çocuklarına kayıtsızlıklarından şikâyet etmektedirler. Varkalım meselesi kadınların tarlalarda hazır bulunmasını gerektirdiğinde, gün boyu çocuklar kendi kendilerine bakmaları için ilk yaşlarda yalnız bırakılıyorlardı. Çocuklarını sütnineye göndermeye para dayandırabilen insanlar bunu yapıyorlardı ve çok yoksul kadınlar ise özgür kalarak kazanç sağlayabilmek için çocukları başlarından savıyorlardı. Hayati olarak önem taşıyan günlük işinde kadınların serbest kalması için bebekler kundaklanıyordu. Çocuklar muhtemelen yetersiz besleniyorlardı ve yaşamın ilk devresinden büyük ihtimalle temel güvenceden hayli yoksun olarak çıkıyorlardı. Emzirme can sıkıcı ve zaman harcayıcı bir yük olarak az bir duygusal bağlılıkla anneler tarafından gerçekleştiriliyordu. Tuvalet eğitimi de modern annelerinkinde bulunan gerginliği ve az sinirli endişeyi pek taşımadan denetleniyordu. Genital devre boyunca cinsel yaşamın kontrol edilmesi de önemsizdi. Genç aristokratlar gibi köylü çocukları da anne babanın onayı lehinde bedeni hazlarım bastırmak için fazla baskıyla karşı karşıya gelmediler. Bazı tarihçilerin bu köylü uygulamalarım endişeyle izlemelerine rağmen, bunların psişik yaşam için burjuva uygulamalarından daha zararlı olduğuna dair ikna edici hiçbir ka-

özelkitapgrubu

nıt yoktur.

Köylülerin çocukluğu başka açılardan da on dokuzuncu yüzyıl burjuvalarınkinden farklıdır. Çocuk küçük yaşlarda (yediden ona kadar) bir çıraklık devri için genellikle bir başka köylünün evine gönderilirdi. Genç insanların anne babalarına değil de topluluğa bağlı olmayı öğrendikleri bir çocuk dolaşımı vardı.[31] Çocuğun psişik yapısı kuşkusuz olarak utanma yönelimliydi, suçluluk duygusu yönelimli değil. Davranışların onaylanması bütün topluluğun genel cezalandırması üzerine kurulmuştu ve dışsaldı. Özdeşleşme için çok sayıda kaynak vardı, çünkü çocuk ilk anlardan itibaren geniş bir toplulukta bulunuyordu. Otorite ve sevgi, şiddetli karşıtlıkta ve çelişkilerle var olmuyordu, bunun yerine aristokrasiye ait hiyerarşiye ve topluluğun geleneklerine boyun eğme örüntüsünü izliyordu. Çocuk doyumlarını ertelemek, kendini ödüllerin saat benzeri programına alıştırmak, dünyayla tek başına karşılaşarak özerk kararlar vermek için hazırlanmak ve diğerlerine karşı rekabetçi bir mücadele için duygusal enerjiyi düzenlemek üzerine eğitilmiyordu. Köylülerin yaşamının bireyler tarafından bile sorgulanmayan, sayısız gelenek tarafından idare edilen sabit bir örüntüsü vardı. Refah, kişisel teşebbüsten çok doğanın amansız döngüsü tarafından düzenleniyordu. Freud'un öne sürdüğü burjuva psikesi manzarası köylülerin duygusal yaşamının dinamiklerini kavramaktadır.

Bazı tarihçiler, köylülerin cinsel yaşamının modern zamanlarınkinden daha bastırmacı olduğunu, doğal akışı duygu üzerine değil, çıkar hesaplarına dayalı olduğunu ve böylece dışavurumcu değil de araççı olduğunu ileri sürmektedirler. Bu düşünceyi hatalı buluyorum. Bu düşünce, evli köylü kadınlarının ne cinsel nesne ne de yakın hayat arkadaşı olmadıklarına dair önemli düşünceleri unutmaktadır. Onlar, burunlarının biçimiyle değil, becerileri ve güçleriyle değerlendirilen iş arkadaşlarıdır. Bunun ötesinde, çocuk yetiştirme uygulamaları cinsel normların bir göstergesiyse, köylüler cinsel olarak bastırmacı değildir. Gördüğümüz gibi, köylüler ilk üç devre süresince bedeni doyumların çocukluk biçimlerini azaltmak için az çaba harcamıştır. Köylüler bir ya da iki odalı meskenlerde yaşadıklarından, çocuklar erken yaşlarda cinsel eylemlerden haberdar olmuştur. Çocuklar ve yetişkinler genellikle aynı yatakta uyumuştur. Burjuva gözlemcileri, mesela on dokuzuncu yüzyıl halk bilimcileri, köylü ya-

---

31. John Gillis, **Youth in History** (New York, 1974).

özelkitapgrubu

şamını rastgele serbest cinsel ilişkilerden oluşmakla suçlamıştı.[32] Kolektif flört etmek* ve soyunmadan aynı yatakta yatmak gibi köylü kur yapma uygulamaları, şehir burjuvazisi arasında yasaklanmış olan cinsel birleşme dışındaki birçok cinsel etkinlik biçimine fırsat yaratmıştır. Bununla birlikte kabul edilmelidir ki, Hıristiyan Kilisesi'ndeki ve cinselliğe yönelik düşmanlık köylü yaşamının bayağılıktan ve şehvet düşkünlüğünden uzak olduğu izlenimini bırakmaktadır.

Köylü cinselliği üzerine doğrudan kanıt bulmak güçtür. Ancak, köylü roman yazarı Restif de la Bretonne[33] olayı bir on sekizinci yüzyıl Burgundy köyündeki ahlaki olarak serbest ve sık cinsel uygulamalar olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Restif, ergenlik döneminin başlarındaki cinsel deneyimlerinin öyküsünü, otobiyografisinde köyden genç bir kadınla ilintilendirmiştir. Restif, gündelik emekçilerin kurduğu gelişigüzel cinsel ilişkilerin üzerinde ayrıntıyla durdu. Küçük çocuklardan sorumlu genç kadınların şehvetli uygulamalarını da tasvir etti. Restif, henüz dört yaşındayken bir çocuk bakıcısı olan Marie tarafından baştan çıkarılmıştı.

> Marie tarafından şevkle okşanıyor ve kollarında Vespers'a taşınıyordum. Okşamalarını tasvir etmek zorundayım... Marie beni yanaklarımdan ve dudaklarımdan öperdi... Bütün masumiyetiyle daha ileri gitti; ellerini küçük etekliğe benzer şeyimin altına koyup beni şefkatle tokatlayarak ve gıdıklayarak kendisini eğlendiriyordu. Üstelik daha da ileri gitti ve sonra beni öpücüklere boğardı.[34]

Eğer belleğine güvenilirse Restif'in deneyimi, Küçük Hans'tan ziyade genç XIII. Louis'ye benzemektedir. Ne var ki araştırmanın bugünkü durumu göz önüne alındığında, ilk modern devirdeki köylü cinselliği hakkında sağlam sonuçlar çıkarılamaz.

---

32. Flandrin, s.93-94.

33. Bkz. E. Le Roy Ladurie, "Ethologie rurale du XVIII'e siécle: Restif à la Bretonne", **Ethnologie Française** 2 (1971) 215-52 ve Jean-Louis Flandrin, **Les Amours paysannes** (Paris, 1975).

34. Mark Poster, **The Utopian Thought of Restif de la Bretonne** (New York, 1971), s.30.

* Fransa'nın Vanda bölgesinde şemsiye altında belirli kurallarla gerçekleştirilir. (Ç.N.)

özelkitapgrubu

Özetle, köylü aile yapısı belli belirsiz olsa bile burjuvazininkinden çok farklı görünmektedir. Otorite, çocuğun yaşamına katılan çok sayıdaki yetişkinle birlikte köy içinde yayılmıştır. Bu otoritenin insafsız olması ve çocuğun ihtiyaçlarına kayıtsız kalması muhtemeldir. Hiçbir yerde on dokuzuncu yüzyıl orta sınıfının derin annelik sevgisine benzemese bile, çocuğun karşı karşıya geldiği sevgi örüntüsü de geniş bir akraba ve köylü farklılığı üzerinde yayılmıştı. Ariès'in de işaret ettiği gibi, köylü çocuğu ilk yaşlardan itibaren köy yaşamının bütün alanlarına katılmıştır. Bu suretle çocuk, bütün köyün duygusal biçimleştirimine **(configuration)** katıldı. Gelişiminin ilk üç devresi boyunca çocukla uygun, belki rastgele, ama geleneksel bir usulle ilgilenildi. Ruhunun durumu annesinin değil, Tanrı'nın veya kaderin görevi olarak düşünüldü. Anne babalarla çocuklar arasındaki ilişkiler yakınlıkla veya duygusal yoğunlukla tanımlanmadı. Cezalandırma sevginin geri çekimi tehdidiyle değil, fiziksel cezalandırmayla uygulandı. Köylü çocuğu muhtemelen anne baba şahsiyetlerini derin bir şekilde içselleştirmedi. Güçlü bir süper ego kurmamış olması da muhtemeldir. Bunun yerine, çocuğun duygusal yaşamı yaygın geleneklere ve göreneklere sahip köyün ritmine uydurulmalıydı.

Modern Avrupa'nın başlangıcındaki aristokrat ve köylü aile yapısı modelleri burjuva aile yapısının benzersizliğine dikkati çekmeye hizmet etmektedir. Sanayileşmenin ilk devresi boyunca işçi sımfı aile yapısının bir modeli de aynı işi görür. Fakat, işçi sınıfının durumunda aile yapısı iki yüzyıl içinde az bir zaman içinde çarpıcı dönüşümlere uğramıştır. Yerinden çıkarılmış köylülükle ve kent toplumunun en aşağı düzeyleriyle ikmal edilen sanayi işçi sımfı toplumsal ve ekonomik zorluk altında bir aile yapısı geliştirdi. Bununla birlikte işçi sınıfı ailesi bir yüzyıl içinde burjuvazininkine yakından benzemeye başladı. Aile yapısındaki bu önemli değişmenin göz önüne alınması gereklidir.

İşçi sınıfı üzerine olan demografik veriler sanayileşme öncesi yüksek doğurganlık, yüksek ölüm örüntüsünün sanayileşmenin ilk devri boyunca devam ettiğini göstermektedir. Bir başka demografik gösterge olan ortalama yaşam uzunluğu, on dokuzuncu yüzyılın ortasındaki İngiltere'de orta sınıfa **(gentry)** veya esnaflara göre fabrika işçileri arasında daha düşüktür.[35] Buna ek olarak, fabrikadaki üc-

35. E. P. Thompson, **The Making of the English Working Class** (New York, 1963), s.330.

özelkitapgrubu

retler o kadar düşüktü ki umumiyetle bütün aile geçimini sağlamak için çalışmak zorundaydı. Birçok örnekte görüldüğü gibi, çok genç çocuklar anne babalarıyla madenlerde ve fabrikalarda çalışıyorlardı. Bu, proletarya için işin evin çevresinde ve çiftlikte değil de fabrikada ve madende olmasının dışında eski ev ekonomisi (**domestic economy**) gibi bir şeydi. İşçilerin yaşam koşulları tartışmasız kötüydü.[36] Tarihçiler İngiltere, Fransa ve Almanya'nın dehşet verici manzaralarını sunmaktadır. Manchester'ın bazı bölgelerinde 200 kişiye bir tuvaletlik hıfzıssıhha (**sanitation**) hizmetleri dehşete düşürücüydü. Odalarda genellikle pencere ve su yoktu. En kötü durumlarda işçiler kirayı ödemelerine yardımcı olması için kiracı aldıklarından, bir odada üç ile sekiz arasında değişen sayıda insan kalıyordu. Çöpler caddeye atılıyordu veya yalnızca açık lağım aracılığıyla elden çıkarılıyordu. Liverpool'da nüfusun altıda biri işçi sınıfının evcil hayvanları olan farelerin, bitlerin, hamamböceklerinin, tahtakurularının bulunduğu pis bodrumlarda yaşıyordu. Günde on dört ile on yedi arasında değişen uzun çalışma saatleriyle ilk sanayi şehirlerinin kasveti bunlara eklendiğinde, proleter evinin sıcacık bir aile yuvası olmadığı kolaylıkla görülebilir.

İşçilerin cinsel örüntüleri hemen hemen hiç incelenmemiştir. Shorter, işçiler arasındaki gayri meşruluk oranlarındaki artışın cinsel kurtuluş için yeni, çağdaş bir hamleyi gösterdiğini ileri sürmüşse de[37] diğer araştırmacılar bu iddiayı çürütecek istatistikler kullanmışlardır.[38] Burjuva ahlakçıları, işçilerin ahlaksızca rastgele cinsel ilişki kurduklarını düşünmüşlerdir. Kırsal kesimden kente gelen kadınlar için piyasada bulunan işlerden birisi fahişelikti. İşçilerin otobiyografilerinin incelenmesi, topluluk denetimlerinin azalmasının yanı sıra burjuva öncesi cinsellik örüntülerinin bir sürekliliğini saptamaya hazırdır.[39] Evlilik dışı ve öncesi cinsel karşılaşmalar için bir sürü fır-

36. Michael Anderson, Sidney Polland ve Hsi-Huey'in standart çalışmalarından seçme parçalar için bkz. Lewis Mumford, **The City in History** (New York, 1901) ve A. ve L. Leeds, der., **The Urbanization of European Society in the 19th Century** (New York, 1976).

37. "Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe", Rabb ve Rotburg'da, s.48-84.

38. D. Smith and M. Hindus, "Premarital Pregnancy in America, 1640-1971", **Journal of Interdisciplinary History** 4 (1975) 537-70.

39. R. P. Newman, "Industrialization and Sexual Behavior: Some Aspects of Working Class Life in Imperial Germany", der., R. Bezucha, **Modern European Social History** (New York, 1972), s.270-300.

özelkitapgrubu

sat hem rastgele usulde hem de çalışan kadınların ustabaşıları ve patronlar tarafından cinsel sömürülmeleriyle fabrikalarda ve şehirlerde mevcuttu. Mastürbasyon da büyük bir endişe yaratmış görünmektedir. Her şeyi hesaba katarsak, cinsel örüntü burjuvazininkiyle çakışmıyor görünmektedir.[40]

Burjuva saygınlığı ve yakınlaşma standartlarıyla hüküm verildiğinde, proleter aile layıkiyle var olamaz. Babanın otoritesini sağlayan kapital olmadığı için kuşkusuz ki mülkiyet temeli farklıydı. Ayrıca, çocuklar da ergenlik çağına girdiklerinde evden çıkıp iş bulabilirlerdi. Birbirine benzer şekilde, genç erkekler ve kadınlar anne babalarına karşı bağımsızlıklarını erken ilan ettiler.[41] Proleter gençlerin kurduğu gençlik grupları, bunları tanımlamak ve denetlemek için "çocuk suçluluğu" terimini icat eden yönetici sınıfın liberal kanadının ilgisini çekiyordu. İşçiler isteklerini geciktirecek mülkiyete ilgi duymadan, burjuvaziden erken evlenmeye eğilimliydiler. Erkeklerle kadınlar arasındaki aile içindeki ilişkiler ataerkil örüntüleri altüst etmeye eğilimliydi, çünkü kadınlar hem ev dışında para kazanıyorlardı hem de ev işi yapıyorlardı. Yüzyılın başındaki fabrika işinden daha sonraki ofis işine kadar birçok yeni iş sanayi süreci tarafından kadınlara sağlandı. Bununla birlikte, erkek egemenliği evde ve fabrikada sürdü, ama bu yeni biçimler kazandı.

Sanayileşme en azından başlangıçta işçi sınıfı içinde özel burjuva ailesini üretmedi. Aksine, işçiler eski topluluk bağlarını koruyarak kapitalist egemenliğe karşı koymaya çalıştı.[42] İncelenen örnek olaylar fabrika işçilerinin mümkün olduğunca yaşamın güç koşullarını iyileştirmek için bağımlılığın ve ortak yardımın, topluluk biçimlerine sıkıca sarıldıklarını göstermektedir. İşteki yabancılaşmaya ve sömürüye ek olarak kolektif yaşamın eski kırsal biçimleri kentlerde tehdit edilirken, proletaryanın parçalanmayla ve atomizasyonla mücadele etmesi gerekiyordu. İlk tezahürlerindeki (**manifestation**) grev

---

40. Avrupalı olmayan işçi sınıflanyla bir karşılaştırma için bkz. Lee Rainwater, "Marital Sexuality in Four Cultures of Poverty", **Journal of Marriage and the Family** (1904) 457-66.

41. Bkz. Gillis, **Youth in History.**

42. Joan Scott and Louise Tilly, "Women's Work and the Family in 19th Century Europe", **Comparative Studies in Society and History** 17 (1975) 30-64 ve Virginia McLaughlin, "Patterns of Work and Family Organization: Buffalo's Italians", Rabb ve Rotburg'da, s.111-126.

özelkitapgrubu

ve makine yakma, baskıcı fabrika koşullarına karşı topluluksal dayanışmanın eski biçimlerinin uzantısıydı. Kuşkusuz ekonomik yapı, proleter ailenin yapısını etkilediği halde bunu herhangi bir doğrudan usulle yapmamış ve bir doğa yasasının gücüyle burjuva ailesine yol açmamıştır. Eski değerler ve de özellikle erdemin soylu bir koruyuculuğundan ziyade üretici bir işçi olarak kadının değeri, sanayileşme altında sürdü.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında işçi sımfı ailesinin duygusal örüntüsü hiçbir şekilde burjuvazininkine benzemiyordu. Çocuklar annenin sürekli ilgisi ve denetimi olmadan eski, enformel usulde yetiştiriliyordu. Çocuklar sadece gerekli olduğu için yetersiz beslenen, tükenmiş ve zihni meşgul anneler tarafından emzirildi. Tuvalet eğitimiyle genital denetimin her ikisi de kuşkusuz ihmal ediliyordu. Genellikle söylendiği gibi proleter çocuklar aile tarafından değil, sokak tarafından yetiştiriliyordu. Genellikle yalnız bırakılan veya bir akrabanın ya da komşunun çabadan yoksun ilgisine terk edilen bu sokak afacanları, kapitalizm altında yaşamı çabuk ve kesin olarak öğrendiler. Yalnızca ahlak doğalarını biçimlendirmekle ilgilenen anne babalarının sürekli mevcut otoritesiyle karşı karşıya kalmak yerine, kendilerine kabaca davranan ve karşılığında hiçbir şey vaat etmeyen kayıtsız bir toplumla karşılaştılar. İşçi sınıfı gençliğinin bu kuşağının güçlü bir süper-ego, zorlayıcı bir anal kişilik ve bastırılmış bir beden ya da muhtemelen köylülüğün utanma yönelimli süperegosunu geliştirmeleri beklenemez. Proleter gençlik çok yönlü toplumsallaştırma araçlarından çok anonim, zalim bir dünyayla yüz yüze geldiler.

Ancak, burjuva çocuklarıyla karşılaştırıldığında proleter çocuklar daha geniş bir yetişkin şebekesiyle karşılaştılar. İşçi sınıfı çocuklarının karşı karşıya geldiği otorite ve sevgi örüntüsü, burjuvazinin özel ailesinden çok köylülerin topluluğuna benzemektedir. Ne var ki kırsal köylerden farklı olarak, işçi sınıfı toplulukları kendi kendine yeten toplumsal adalar değildi. Sanayi kapitalizminden çıkan otorite biçimleri en azından bir dereceye kadar işçi sınıfı çocuklarını etkilemiş olmalıdır. Büyük bir olasılıkla, köylülerin göreli istikrarlı ataerkil otoritesi, sanayi işçileri arasında tümüyle benzer eşini üretmedi. İşçi sınıfı erkekleri yaşamlarını köylü erkeklerine göre daha az kontrol ediyordu. İşçi sınıfı çocukları geleneksel otorite biçimlerinin sanayileşme süreci tarafından zayıflatıldığı yeni bir durumda bulunuyorlardı. Bu suretle, bu çocukları fabrika disiplini için top-

özelkitapgrubu

lumsallaştırma süreci muhtemelen evde değilse de fabrikanın kendisinde gerçekleştiriliyordu. Öyle ise kapitalistler işçi sınıfının özdeşleşebileceği şahsiyetler değildi. Fabrika sahibinin otoritesi bu gençlere yabancı görünmüş olmalıdır. İşçi smıfındaki otoriteyle fabrikadaki otorite arasındaki boşluk belki de on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki proletaryanın isyankâr eğilimini açıklamaya yardımcı olur. Bu sorunda söz konusu olan mesele sanayileşmenin ilk devreleri boyunca ailenin otoriteye verilecek karşılığa aracı olmaya hizmet etmedeki tarzdır. Birleşik Amerika'yla Batı Avrupa'nın durumları karşılaştırıldığında, Güney ve Doğu Avrupa'daki köylü toplumlarının Birleşik Devletler'e göç etme deneyiminin beklenenin aksine, anne babacı otoriteyle aile bağlarını arttırdığı ve işçi sınıfı çocuklarının isyankârlığını yatıştırmaya hizmet ettiği görülür. Bu sorunun daha fazla inceleme gerektirdiğini söylemek ise gereksizdir.

On dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında torna işletmecisi gibi en tecrübeli erkek işçilerinin arasında bir işçi sınıfı "aristokrasisi" doğdu. Bir işçi azınlığı sonunda aile ücretine ulaştı. Burjuva hayırseverleri aynı zamanlarda alt sınıflar üzerinde kendi ahlaki standartlarını kabul ettirerek işçilerin yaşamlarını iyileştirmeye çabalıyorlardı. Liberaller kısmen çocuklar için uygun bir ev ortamını sağlama niyetiyle kadınların ve çocukların çalışma saatlerini sınırlamaya teşebbüs ettiler. İngiltere'de orta sınıftan kadınlar, işçi sınıfı kadınlarını çağdaş çocuk yetiştirme teknikleri konusunda eğitmek için ziyaret etti. Bu liberallerin insansever gayretleri işçi sınıfına burjuva aile yapısının özelliklerini -annelik sevgisi, aile hayatı, özellik **(privacy)** getirme çabasının bir parçası olarak incelenmeyi gerektirmektedir. Sınıflar arası etkinlik bazı durumlarda beraberinde çok garip sonuçlar getirdi. Örneğin, Başbakan William Gladstone, fahişelik reformunun büyük bir savunucusuydu. Fahişeleri evine getirir, onlara ahlak üzerine sert bir konuşma yapar ve kendilerini yenilemek için hevesleri varsa onlara maddi yardım önerirdi. Ancak, diğer zamanlarda fahişeleri farklı ve hiç de saygın olmayan nedenlerle de ziyaret ederdi. Mazoşist kırbaçlama ve dövme onun tutkusuydu.[43] İnsansever burjuvazinin alt sınıfları burjuva aile modeline eklemleyerek, işçi sınıfı ahlakını yenileştirme çabasının şaşırtıcı tarihi yazılmayı beklemektedir. Belki de işçilerin daha iyi ücret ve koşullar için ortaklaşa mücadele ettiği sendika hareketi işçi sınıfının yaşam koşulları üze-

---

43. Gladstone'ın günlüğünün tanıtımı için bkz. **Los Angeles Times** (13 Mart 1975).

özelkitapgrubu

rindeki en büyük etkiyi yaratmıştır. Bu birbiriyle alakası olan gelişmelerin ayrıntılı bir tarihiyle, bunların proleter aile yapısı üzerindeki etkileri yazılmak üzere beklemektedir.

Bununla beraber, birkaç öncü çalışma temel alınarak[44] proleter ailenin bu ikinci devresinde, kadınların artan bir şekilde çocuklarıyla evde düşündüğü görülebilir. Burjuva cinsel rol farklılaşma örüntüsü etkili olmaya başlamıştır. Ancak tam burjuva aile hayatı henüz işçi sınıfına ulaşmamıştır. Bu devre süresince kadınlar evi temel alan kendi topluluklarını (**community**) kurarlarken, çalışan erkekler işin ve pubların* çevresinde bir erkek toplumunu oluşturmaya hazırdılar. Çekirdek ailenin ötesine uzanan, "anne"nin veya büyükannenin merkezde olduğu bir anaerkil akrabalık sistemi İngiltere'de normdu. Anne, kızı evlendiğinde kızı için kendi evi yakınında bir daire açardı ve kız, kadınların oldukça geniş olan toplumsal yaşamına katılırdı. Doğu Londra'nın işçi sınıfı gettolarında bütün kadınlar birbirini tanırdı ve günlük yaşamları yalıtılmış burjuva örüntüsüne değil de eski köy topluluğuna benzer bir şekilde kendini gösterirdi. Bu çerçeve içinde çocukların kaderine ilişkin yeni bir endişe gelişmeye başladı, ama yine de burjuvazinin ilgi boyutlarında değildi. Bunun gerçekleşebilmesi için çocukların aşırı bağımsızlığı vardı.

Çiftin banliyölere taşmdığı ancak üçüncü bir devrede (Londra grubu için 1950'lerde Wilmott ve Young tarafından incelenmiştir) anneyle ve toplulukla olan bağlar bir dereceye kadar kopmuştur. Bu noktada proleter kadın evde yalıtılmış, kocası aile yaşamı için pubtan vazgeçmiş ve çocuklar ilginin öncül merkezi olmuşlardır. Çocukların geleceği şimdi babanın ve annenin her ikisinin de en büyük kaygısıdır. İşçi sınıfı, ancak bu üçüncü devrede burjuva aile örüntüsünü tamamıyla benimsemiştir. İşçi sınıfının üst düzeyleri çocuğun gelişiminin ilk devreleri zarfmda aynı otorite ve sevgi yapısıyla çocuklarını burjuva örüntüsü içinde yetiştirmeye başladılar. İşçi sınıfı ailesi toplumsal olarak kendisinden üstün bulunanlara psikolojik olarak yakından benzedi. İşçiler ailelerini toplumdan koruyucu bir sığınak olarak düşündüler. İşçi sınıfı kadınları anneciliğin ve ai-

---

44. Özellikle M. Young ve P. Wilmatt, **Family and Kinship in East London** (New York, 1957).

* **Pub:** Avrupa'da çok yaygın olan, bizdeki meyhane karşılığında, ancak daha fazla sosyal etkileşimi ve yaygınlığı bulunan ve giderek kadınların da gitme eğiliminde oldukları, içki içilen sosyal yerler (Ç.N.)

özelkitapgrubu

le hayatının değerlerini benimsediler. Avrupa komünist partilerinin liderliğinde bile aileye ve kadınlara yönelik tutumlar on dokuzuncu yüzyıl burjuva modelinin karbon kopyalarıydı.[45] Yirminci yüzyıldaki işçi sınıfı muhafazakârlığı kısmen burjuva aile modelinin çekiciliğine atfedilebilir. Kısmen aristokrasinin karmakarışık aile yaşamından bıkarak, aristokrasiye karşı ayaklanan ilk zamanların liberal burjuvazisinden farklı olarak işçi sınıfı veya en azından onun önemli bir bölümü, burjuva aile yapısını benimseyerek burjuvazinin ahlaki meşruluğunun doğruluğunu kabul etti. Avrupalı ve Amerikalı işçi sınıfı, çocuklarını yetiştirmek, cinsiyetler arasındaki duygulanımı ve cinselliği paylaşmak ve boş zamanları değerlendirmek için burjuva örüntülerini taklit etmek veya ondan ilham almaktan daha iyi bir yol bulmadı. İşçi sınıfı aile yapısının dönüşümü, burjuva demokrasisinin politik başarısının yazılmamış özelliklerinden biridir.

Dört aile yapısı modelinin incelenmesinden çıkarılabilecek önemli bir sonuç, burjuva modelinin diğerlerinden kesinlikle farklı olmasıdır. Ne eski rejimin aristokrat ve köylü aileleri ne de ilk sanayi devrinin işçi sınıfı ailesi, çocuklar üzerindeki otoritenin anne babayla sınırlandırılmasını, anne babanın çocuklara yönelik yoğun ilgisiyle sevgisini ve anne babanın kendi sevgilerinin çocuğun bedeni zevklerinin yerine geçmesi için gösterdikleri sistematik çabayı hesaba katmadı. Burjuva olmayan modeller ampirik veri yokluğundan dolayı bir dereceye kadar belirsiz kalsalar bile, burjuva ailesi bu çözümlemeden tarihi ve farklı bir olay olarak ortaya çıkmaktadır. Bu suretle, eleştirel aile kuramı burjuva modelini duygusal düzeyde anlaşılır kılmaktadır. Bunu, burjuva ailesine tüm diğerleri üzerinde üstünlük tanımadan ve ailenin anlaşılırlığını toplumun diğer düzeylerine indirgemeden yapmaktadır. Ailenin bağımsız bir inceleme birimi olarak sunulmasıyla, daha ileri incelemelerde ailenin ekonomi ve politikayla nasıl iç içe geçtiği araştırılabilir. Böylece çağdaş aileyle sanayileşme arasındaki ilişkiye dair sorun tam tamına yanıtlanabilir.

Dört model aracılığıyla önerilebilecek ikinci bir sonuç aile tarihindeki süreklilik varsayımıyla ilgilidir.[46] Birçok aile tarihçesi, ailenin zaman içinde kapsayıcı bir örüntüsünün, doğrusal bir aile geliş-

---

45. Dominique Desanti, **Les Staliniens** (Paris, 1975).

46. Aile tarihindeki incelemelerin tanıtımı için bkz. Arlene Skolnick, "The Family Revisited: Themes in Recent Social Science Research", **Journal of Interdisciplinary History** 4 (1975) 702-19.

özelkitapgrubu

mesinin olduğunu önvarsaymaktadır. Ailedeki insan niceliğini inceleyen Laslett grubu, İngiltere'de aile genişliğinin dört yüzyıl boyunca çok az değiştiği sonucuna varmıştır. Fransa'ya bakan Ariès, on sekizinci yüzyılın ortasında meydana gelen, ailenin köy toplumculluğundan **(sociability)** yalıtılmış özelliğe **(privacy)** geçen temel bir değişime işaret etmektedir. Shorter gibi modernleşme kuramını **(modernization theory)** kullanan tarihçiler, ailedeki değişimlerin doğrudan modernlik hareketiyle ilişkisini kurmaya çalıştılar. De Mause gibi psiko-tarihçiler duygu sezgisine **(empathy)** yönelik doğrusal bir ilerleme gördüler. Tüm bu düşünceler aileyi değişimin sürekli, tek türlü bir örüntüyle birlikte bölünmez bir olay olarak sunan temel bir yanlılığı taşımaktadır. Eleştirel aile kuramı, sosyal bilimcilerin bu hatalı varsayımı yadsımalarını sağlamaktadır. Aile tarihi şimdi süreksiz, doğrusal ve tek türlü olmayan bir şey olarak kavramlaştırılmaktadır. Ana hatları yukarıda sunulan dört model, her biri kendi tarihine sahip, her biri kendi doğuşu ve değişimi için kendi açıklama gruplarını gerektiren farklı aile örüntülerinden oluşan bir aile tarihini önermektedir. Aile, Avrupa'da çok yönlü biçimleri, farklı yapıları ve kendine özgü tarihleri içermektedir.

Elimizdeki bu dört modelle şimdi çağdaş devre dönmek ve burjuva modelinin kaderi sorununu incelemek mümkündür.

İleri kapitalizmin son zamanlardaki gelişimi, eski fabrika işçi sınıfıyla yeni "beyaz-yakalı" proletaryayı birbirine kaynaştırmıştır. Babanın sahip olduğu üretim araçlarını çocuklarına aktarabildiği gerçek bir burjuva örüntüsü yalnızca küçük bir azınlığa özgü bir durum halini almıştır. Küçük fabrikalarla perakende dükkânlar yerlerini büyük işletmelere bırakmıştır. İleri sanayi ülkelerinde nüfusun ezici çoğunluğu kapitali denetlememektedir. Bu suretle burjuva aile örüntüsünü izlemeye eğilimli geniş, ayrışık **(heterogeneous)** çalışan bir nüfus doğmuştur. Yalnızca gettolarda yaşayan ırksal azınlıklar ve beyaz aşırı yoksulların oluşturduğu adacıklar belki de Birleşik Devletler nüfusunun en fazla yüzde 25'inin, eski işçi sınıfı aile örüntüsünü elinde bulundurduğu söylenebilir. Beyaz-yakalı orta sınıfla mavi-yakalı işçi sınıfının çocuk yetiştirme örüntülerindeki farklılıklar şüphesiz değişmeden durmaktadır.[47] Yine de, geleneksel işçi sınıfının önemli bir kesiminin burjuva modeline temel noktalarda ben-

---

47. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bu farkların incelenmesi için bkz. A. D. Hollinghead ve F. C. Redlich, **Social Class and Mental Illness** (New York 1958).

özelkitapgrubu

zeyen ailelerde yaşadıklarını belirtmek gerekir.

Kapitalist ekonominin belirli ihtiyaçları yeni bağlamda ailedeki değişimleri beraberinde getirirdi. Birincisi, aile bir tüketim birimi oldu. Yeni bir boş zaman ideolojisi aileyi gittikçe daha çok tüketmeye teşvik etmektedir.[48] Kapitalizmin öncül ihtiyacı artan bir şekilde fazla kapitalin yeniden yatırıma yöneltilmesi sorununa kaydığı için yöneticiler daha yüksek düzeyde tüketimi teşvik etmeye çabalayarak buna karşılık verdiler. Yeni ürünler, şık model değişimleri, herhangi bir yapının parçalarının demode olması, reklamcılık yoluyla ürünlerin farklılaşmasının hepsi ev üzerindeki çok büyük etkileriyle tüketicilik ideolojisini körükledi.[49] Otomobil ve TV de, zaten özelleşmiş aileyi yalıtmaya ve hatta aile içindeki üyeleri birbirinden yalıtmaya hizmet etti. Amerikalı babaların çocuklarıyla günde ortalama yirmi dakikadan az zaman geçirdiği, "anne baba boşluğu" olarak ifade edilen ve çocuklara yönelik yeni bir kayıtsızlığın bazı anne babalar arasında başlamakta olduğu gösterilmiştir.[50]

Aynı zamanda birbirine bağlı ilişkiler aracılığıyla cinsel örüntüler değişmektedir. İlk olarak orta sınıfta başlayarak, eski bastırmacı burjuva ideolojisi, cinsel doyumun yeni bir kabulü lehinde çökmüştür; bu çöküş orta sınıfta ortaya çıkmıştır. Zengin ailelerin önderliğinde cinsel örüntülerin tersine çevrilmesi meydana geldi. Şu anda burjuva aile normlarına eklemlenmiş olan fabrika işçileri, yeni cinsel ethosa karşı direnme eğilimindedir.[51] On dokuzuncu yüzyıl fikirlerinin garip bir şekilde tersine çevrilmesiyle orta sınıf bugün tinselliği daha serbestçe yaşayan bir gruptur. Tüketicilik, itkisel alımla anında doyumu ima ettiği için itkisel cinselliğin veya cinsel özgürleşmenin psikolojik yönelimlere çok iyi uyduğu sonucu çıkarılabilir.[52] Yeni doğum kontrolü araçlarıyla yasallaşmış kürtaj, cin-

---

48. Ruth Cowan, "The Industrial Revolution in the Home", **Technology and Culture** 17 (1976) 1-23 ve Dorothy Smith, "Women, The Family and Corporate Capitalism", **Berkeley Journal of Sociology** 20 (1975-76) 55-90.

49. Bkz. M. Marrus, der., **The Emergence of Leisure** (New York, 1970).

50. **Newsweek**, 22 Eylül 1975, s.48-56.

51. Bkz. Hans Dreitzel, der., **Family, Marriage and the Struggle of the Sexes** (New York, 1972).

52. M. Schneider, **Neurosis and Civilization**, çev. M. Roloff (New York, 1975). Schneider, bu itkiel ağızcılığı *(orality)* eski kompalsif analiteyle *(anality)* çatışma içinde görür ve bu ileri kapitalizmin en önemli psişik çatışmasıdır.

özelkitapgrubu

sel sınırlamaları azaltmaya yönelik eğilimlere yardımcı olur. Tüketicilik ve yeni cinsellikle birlikte "serbest" çocuk yetiştirme uygulamaları yaygınlaşmıştır. En azından Birleşik Devletler'de psikanalizin kendisi hadım etme tehdidiyle sıkı anal disiplinin gücünü kırarak çocuk yetiştirme örüntülerini etkiledi. İleri kapitalizm bağlamında anne babalar, çocukların bedeni hazları üzerindeki Viktoryen sınırlamaları desteklemeye artan bir şekilde karşı koymaktadırlar. Birçok anne baba, çocukları ertelenmiş doyumlardan oluşan bir yaşama hazırlayan çocuk yetiştirme yöntemlerini gereksiz veya zararlı bulmaktadır. Bu uygulamaların kişilik oluşumundaki sonuçları tartışmaya açıktır.

Kadın hareketi, geç kapitalizmin aile üzerinde konumlandırdığı baskılara karşı bir tepki olarak görülebilir. Genelde kadınları eve ve erkeklere boyun eğmeyle sınırlandıran geleneksel cinsel rol farklılaşması biçimlerine karşı koyan kadınlar, eşit ücretle çalışmak için eşit imkân talebinde bulunmaya başladılar. Bu tür bir talep özellikle evde ataerkilliğe gözdağı vermektedir. Kapitalizmin genelde kadınlara erkeklerle eşit bir temelde iş sağlayarak da sürebileceği varsayıldığında, burjuva ailesi muhtemelen cinsel rol farklılaşmasına yönelik bir tehdit karşısında varlığını sürdüremez. Feminist hareket kadının evdeki rolünün temel öğelerine meydan okumuştur. On dokuzuncu yüzyıl burjuvazisinde kadınlar cinsiyetsiz olarak düşünülüyordu; şimdi feministler, tıbbi düşüncenin desteğiyle kadınların erkeklerinki kadar derin cinsel dürtüleri olduğunu ileri sürmektedirler. On dokuzuncu yüzyılda saygın burjuva kadınları, politikadan ve işten kaçınıyorlardı; bu tür suskunluk, şimdi kuşkuyla karşılanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda aile yaşamının sükuneti ve çocuğa yönelik ilgi, kadınların sorumluluğu altındaydı; şimdi ise bunlar artan bir şekilde her iki eşin de görevi olarak düşünülmektedir. Erkeklerin ev işini ve çocuk bakımını kadınlarla paylaşması, ataerkilliğin önemli mekanizmalarına gözdağı vermektedir.

Burjuva aile yapısının sallantılı bir zeminde olduğuna dair kanıtlar bir günlük gazetenin yayımlanması kadar sık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Boşanma oranlarındaki ve evlilik dışı cinsellikteki artış evli çiftlerin yaşam boyu birlikte oturmaya ve sadık kalmaya yönelik isteksizliklerini dile getirmektedir. Ve sevgi nesnelerinin çeşitliliği bir kez talep edildiğinde, burjuva ailesi çok sınırlayıcı olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde çocuklar da şimdi evin dışında yaşıtlarının bulunduğu gruplarda ve okulda arkadaşlık aramaktadır.

özelkitapgrubu

Ancak, eve ait benzersiz aile yaşamından bu genel kopuşun babanın ekonomik gücünün derin bir şekilde zayıflamasını izlediği unutulmamalıdır. Çocuklarına aktarabileceği önemli mülkiyetten artık yoksun olan babanın çocuklarına öğretebileceği beceriler bile kalmamıştır. Çünkü her kuşak hızla değişen bir teknolojiyi benimsemek zorundadır. Özünde Daha önce görülmemiş bir şekilde sorgulanan, burjuva ailelerindeki eşler arasındaki yakınhk, eşlik ve sevginin ilkeleridir.

Ne var ki Birleşik Devletler'de eskisinden daha fazla sayıda insan evlenmekte ve gittikçe artan sayıdaki boşanmış insanlar yeniden evlenmektedir. "Mutlu son" ideolojisi müthiş bir çekiciliğe sahiptir. İnsanlar işin şeyleştirici, meta ilişkileri dışında umarsızca duygusal bir tatmin aramaktadirlar; aile de bunun tek yolu olmayı sürdürmektedir. Hatta ailenin çöküşüne bir karşı hareket doğmuştur. Akrabalarından gittikçe uzaklaşmalarına rağmen, birçok eş çok sık olarak anne babalarını görmektedir. 'Tam Kadın Hareketi' ('**The Total Woman**') eski aile faziletlerini vurgulamaktadır.[53] Altmışların gençlik kültürünün komünlerde burjuva ailesine alternatif aramış olmasına ve birçok insanın burjuva olmayan aile örüntülerini denemeye devam etmesine[54] rağmen burjuva ailesinin bertaraf edildiği söylenemez.

On dokuzuncu yüzyıl burjuva ailesinin ne dereceye kadar sürdüğü sorulabilir. Aile biriminin özelliği ve yalıtılmışlığı belki de eskisinden çok daha fazla bir seviyede sürmektedir. Romantik sevgi eskisinden çok daha fazla evliliğin tek meşru zeminidir. Anne babayla çocuklar arasındaki yakın ilişki, çocuğun geleceğiyle ilgilenme ve özel ihtiyaçlarının kabul edilmesi olsa olsa daha da yoğunlaştı. Kadınların dövülmesi ve çocuklara kötü davranılması Birleşik Devletler'de yaygın toplumsal sorunlar olarak kabul edilse bile, ilk ve daha yabanıl olan egemenlik tipleri anne babacı otoriteyi teşvik eden burjuva biçimiyle yer değiştirdi. Devlet, anne babanın aşırılıklarını engellemek için artan bir şekilde müdahale etse bile, anne babanın çocuklar üzerinde yegâne otorite olmaları toplumsal ideal olarak sürmektedir. On dokuzuncu yüzyılın örüntüsü gelişmenin ilk üç devre-

---

53. Joyce Maynard, "The Liberation of the Total Woman", **New York Times Magazine**, 28 Eylül 1975, s. 9 ve izleyen sayfalar.

54. Değişen çocuk yetiştirme örüntüleri için bkz. Hans Dreitzel, der., **Childhood and Socialization** (New York, 1973).

özelkitapgrubu

sinde de devam etmektedir. Anneler tarafından göğüsle değil de şişelerle besleme norm olarak kalmıştır. Tuvalet eğitimi hâlâ erken yaşlarda başlamaktadır ve bu, bedenden çıkarılan artıkları çocukların vücudundan temizlemek için titiz bir dikkatle gerçekleştirilmektedir. Bütün bu usullerde burjuva ailesi norm olarak değişmeyip olduğu gibi kalmıştır.

Yapısal değişimler de meydana gelmiştir. Eşlerin birbirlerine yönelik duygusal ve cinsel tatmin istemleri çarpıcı bir şekilde arttı. Evli kadınlar ve kocalar, on dokuzuncu yüzyıldaki öncelleri (**predecessor**) gibi evlilikteki uyumu ve saygınlığı korumak için duygusal sorunlarını dört duvar arasında saklamaya genellikle istekli değildir. Psişik tatmin için artan istemler evliliğin üzerine ağır bir sorumluluk yerleştirmiştir. Sonuç, evliliğin artık benzersiz bir ilişki veya yaşam boyu süren bir ortaklık olarak düşünülmemesidir. Bu durum, boşanma travmasına katlananların ve evliliği sürdüren, ama evlilikte tatminsizliğe ve hayal kırıkhğına uğramış olanların her ikisini de büyük bir mutsuzluğa sürüklemektedir. Evliliğe girerken duyulan tereddütler ve oluşturduğu çelişkili hisler belki de duygusal tatmine yönelik derin ihtiyaçlarla başkalarını dışlayan bir ilişkiye duyulan aynı ölçüde derin ihtiyaçların talihsiz bileşimindendir. Çocukluk süresince ortaya çıkan ihtiyaçların bu bileşimi, bugün aile içinde bir çelişki yaratmış görünmektedir.

Gelişmenin ilk üç döneminde kısmi değişimler meydana gelmiştir. Orta sınıf Lamaze'ın ve Leboyer'in çocuk doğumu yöntemlerini denemiştir. Bazı insanlar ebeleri ve evde yapılan doğumları yeniden ortaya çıkarmıştır. Bazı çiftlerin hiç çocuk sahibi olmamaya karar vermesiyle doğum oranları düşmeye devam etmektedir. Bu tercih, kadınların doğurganlık işlevine yönelik on dokuzuncu yüzyıl tutumlarına kesinlikle karşıdır. Birçok anne baba çocuklarım erken bir yaşta evden okullara veya çocuk kreşlerine göndermekte ve on dokuzuncu yüzyılda yaygın olandan daha erken bir dönemde çocuklarını yaşıtlarıyla karşı karşıya bırakmaktadırlar. Çocuk yetiştirme yöntemleri geçmiştekinden çok daha fazla çocuğun kendi temposuyla gelişmesine olanak vererek daha "serbest" (**permissive**), daha "duygu sezgisel" (**empathic**) hale gelmiştir. Her şeyin ötesinde, çocukluk cinselliğine karşı yapılan savaş yavaşlamaktadır. Anne baba sevgisinin karşılığında bedenlerinden kaygılanan hazzı inkâr etmeleri için daha az talep gelmektedir. Ne var ki, bu değişimlerle bile burjuva ailesinin temel yapısal özellikleri ısrarla varlığını korumakta-

özelkitapgrubu

dır: Çocuk, bütün sevgi ve beslenme ihtiyaçlarının tatmin edilmesini elde etmek için iki yetişkinle karşılaşmak zorundadır. Çocuk, bu bağlamda kendisinden çok güçlü görünen insanları sevmeyi öğrenmelidir. Çocuk, özdeşleşme kaynaklarını biri erkek diğeri de dişi olan dar bir yetişkin alanında araştırmak zorundadır. Cinsel kalıp-örnekleştirmeler **(stereotypiying)** ve içselleştirilmiş otorite, bu aile yapısının içine sıkıca inşa edilmiştir.

Neo-burjuva ailesi birçok yarar sağlamasına rağmen aynı zamanda muayyen bir yoğunlukta hissedilen ve politik olarak karşı konulmakta olan belirli baskı altına alma biçimlerini de korumaktadır. Kadınların ve özellikle çocukların baskı altına alınması, çocuklar için sınırlı özdeşleşme kaynakları bulunması, bütün aile üyeleri için sevgi nesneleri kaynağının sınırlı olması, eşlerin tüm duygusal ve cinsel ihtiyaçlarının tatmininin sınırlandırılması, bütün anne baba otoritesinin çocuklara yönelik yoğun sevgiyle kendine özgü bileşimi, topluluk **(community)** bağımlılığıyla toplumculluğun **(sociability)** bulunmaması; burjuva ailesinin tüm bu *yapısal* özellikleri insanların kendi ilişkilerini düzenleme sürecindeki ortak onayı zayıflatan duygusal etkileri üretir. Bunlar, yaş ve cinsiyet hiyerarşilerine bağımlı olan ve bugün daha geniş düzeydeki toplumsal çatışmaların bir unsuru olan aile yapısındaki çelişkilerdir.

Günümüz ailesinin nihai değeri hakkındaki fikirler keskin bir şekilde ikiye ayrılmıştır. Tarihçiler, aile sosyologları ve aile terapistleri arasında duyulan iyimser görüş, William Goode tarafından ifade edilmektedir:

> (Ailede) ve onunla birlikte gelen sanayi sisteminde daha büyük özgürlük umudu görüyorum: Yaşlıların egemenliğinden, kast ve ırk sınırlamalarından ve sınıf keskinliğinden... Özgürlük aynı zamanda bazı şeyler *içindir* de: Kişisel potansiyellerin özgür kılınması, sevmek için, aile içinde eşitlik için, eskisi başarısızlığa uğradığında yeni bir evlilik kurmak için hak. Aile örüntülerinde zamanımızda hâlâ dünyayı sürükleyen daha önemli bir devrimin parçası olarak dünya devrimini, milyarca insan tarafından ilk kez kendileri için *seçme* hakkına sahip olma isteğini -bu istek eski ve yeni hükümetlerin üstesinden gelmiş ve yeni toplumlarda toplumsal hareketler yaratmıştır- görüyorum.[55]

---

55. William Goode, **World Revolution and Family Patterns** (New York, 1970), s. 380.

özelkitapgrubu

Goode'nin burjuva ailesine yönelik umutları onun modernleşmenin liberal biçimlerini savunmasıyla aynı zamanda ortaya çıkmaktadır. Karşıt, eleştirel tutum bir feminist ve sosyalist olan Simone de Beauvoir tarafından geliştirilmiştir:

> Düşünüyorum da, insanlar aileye ve çocuklara bu kadar çok önem veriyorlarsa, bunun nedeni genelde büyük yalıtılmışlık içinde yaşamalarıdır; hiçbir arkadaşlarının, sevgilerinin, duygulanımlarının, kimselerinin olmamasıdır. Yalnızdırlar; bu nedenle, herhangi bir kişiye sahip olmak için çocuk sahibi olurlar.[56]

De Beauvoir, burjuva ailesini kötü bir toplum tarafından üretilen sorunlara yönelik zayıf bir çözüm olarak suçlar. Her iki fikir de değerlidir. İleri kapitalizmin halihazırdaki yapısı göz önüne alındığında, aile yaşlılardan kurtulmayı, eşlerin bireysel seçimini vd. sağlamaktadır. Aile aynı zamanda sosyal demokrasinin umutlarını baltalayan yaş ve cinsiyet hiyerarşilerini üretmektedir.

Batı Avrupa'daki ve Birleşik Devletler'deki aile yapısının günümüz ailelerine yönelik bu tür anlaşmazlıklar bağlamında hiçbir zaman maksatlı toplumsal reformların nesnesi olmadığı göz önüne alınmalıdır. Aile yapısındaki değişimler dolaylı, bilinçdışı usullerde gerçekleşmiştir. Eşcinsellerin evlenme hakkı, kadınların doğurganlık kapasitelerini denetleme hakkı gibi aile yapısımn sorunlarını politikleştirmeye yönelik halihazırdaki çabalar toplumsal reformun yeni düzeylerinden ilk kez söz açmaktadır. Geçmişte aile yapısıyla ilgili deneyler çekiciliklerinde küçük, belirli özgür gruplarla sınırlanmıştı. Bu sorunlar bugünkü konjonktürde geniş bir popüler tabana ulaşmaktadır. Öyleyse, yaş ve cinsiyet hiyerarşilerini yeniden üreten, mekanizmaları bertaraf eden ve bu suretle değişim için yön gösteren ütopyacı bir modeli eleştirel aile kuramının sunması uygundur. İlk üç devre boyunca otorite ve sevginin demokratik bir şekilde düzenlenmesi, sınıfın ve cinsiyetin toplumsal statüyle gücün belirleyicileri olarak ortadan kalkmasını gerektirir. Bu amacı akılda tutarak, ailenin diğer ailelerden ve iş yapısından yalıtılması yenilenmeyi gerektirir. Aile ilişkilerinin destek için geniş bir kaynak bulabileceği demokratik bir topluluk arzulanmaktadır. Karı kocayla ve anne babayla çocuklar arasındaki ilişkiler sahibiyetçi ve boğucu özelliklerinden kurtulmalıdır. Evlilik ilişkilerinin çok yönlü örüntüleri kabul edil-

---

56. "Interview", **Ms.**, Temmuz 1977, s.15.

özelkitapgrubu

melidir, öyle ki şefkat duyguları topluluk içinde yayılabilsin. Romantik aşk ideolojisi tatmin edilmesi güç beklentileri evli çiftlerin omuzlarına yükleyerek, boyunlarını dolayan ağır bir bukağı haline gelmiştir. Aile hayatı ideolojisi, eşleri topluluktan gelen gerekli destekten yoksun bırakmakta ve kadınları ev işine zincirlemektedir. Annelik sevgisi ideolojisi, kadınları kendi ihtiyaçlarından feragat ederek çocuklarına hizmet etmeye zorlamaktadır; erkeklerin çocuk yetiştirmenin insanileştirici etkinliğine katılma heveslerini kırmakta ve çocukları zorla içeri sızan bir otorite örüntüsüyle karşı karşıya bırakmaktadır. Sevginin, aile yaşamının, duygu sezgisel bir şekilde **(empathetic)** çocukla ilgilenmenin kendisine bir şey denilemez. Bunlar günümüz ailesine sınırlandırıldığında toplumculluğu zayıflatmaya ve aile içindeki ilişkileri çarpıtmaya yönelik işlerler. Demokratik bir topluluk, insanların bugün karşı karşıya kaldığı dehşete düşürücü, kendini aileye adamak veya tam bir yalnızlık içinde kalmak seçeneklerinden kaçınmalıdır.

Çocuk gelişimi üzerine çalışanlar, çocuk yetiştirme uygulamaları hakkında halen anlaşmazlık içinde bulunmaktadır. Ancak, amaç hiyerarşiyi ortadan kaldırmak ve bireysel gelişimi çoğaltmaksa, Kibbutzlarda tesis edilen çocuk yetiştirme yöntemleri arzulanır görünmektedir. Çocuklar arkadaşlarıyla birlikte ayrı meskenlerde yetiştiklerinde, özdeşleşme için geniş bir yetişkin grubu arasından şahsiyetler seçebilirler. Aile, artık toplumdan ayrılmamıştır ve çocuklar topluluk içinde sevgi nesneleri bulabilirler. Bu durumda anne babalar tek otorite figürü haline gelmeden çocuklarıyla hoş vakit geçirebilecekleri bir konumda bulunurlar. Anne babalar genç kuşağın bağımsız psişik yaşamına izinsiz girmeden, çocuklarıyla şefkat duygularını ve sevgiyi paylaşabilirler. Ütopyacı model, anne baba-çocuk ilişkisinin gevşemesini talep etmektedir; öyle ki her birinin diğeri üzerindeki bağımlılığı daha az kapsayıcı hale gelmeli, geniş toplumsal şebekelere yayılmalıdır. Çocukların ve yetişkinlerin her ikisi de kendi arkadaş grubuna sahip olacağı için halihazırdaki aile biçiminin katı yaş hiyerarşisi yumuşayacaktır. Oedipal duyguların bertaraf edilmesi için oral, anal ve genital devreleri ilgilendiren özgül uygulamalar düzenlenecektir. Ütopyacı aile modeliyle burjuva modelinin yapısal sınırlamaları bertaraf edilecektir veya azaltılacaktır.

Eleştirel aile kuramı burjuva modelinin tek mümkün aile tipi olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda yaş ve cinsiyet hiyerarşilerinin almaşık aile yapılarıyla azaltılabileceğine işaret etmektedir. An-

özelkitapgrubu

cak, bu kitabın amacı reform için ayrıntılı teklifleri sunmak değildir. Bunun yerine amaç, ailenin önemli bir kısmı yazılmayı bekleyen göreceli özerk bir tarihe sahip olduğunu öne sürmektir: Bu tarih, psikolojik düzeyde yaş ve cinsiyet hiyerarşilerini tesis eden mekanizmalarla ve bu hiyerarşilerin bulunduğu bütün geçmiş aile yapılarındaki farklı biçimlerle ilgilidir. Öyleyse eleştirel aile kuramının keşfe yarayan amacı, ailenin ampirik olarak çalışabileceği kategorileri tanımlayarak, aileyi araştırma için bir alan olarak anlaşılır kılmaktır. Somut aile incelemelerinde eleştirel kuramın değerini sınamak diğer araştırmacılara kalmaktadır.

özelkitapgrubu